

ISSN 2091-5187

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

2024
2/1-сон

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2024 йил, 2/1-сон

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда
0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎЗР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

**Тахририят ижодий
жамоаси:**

Бош муҳаррир:

и.ф.д., проф. М.Э.Пўлатов

Бош муҳаррир

ўринбосари:

и.ф.н., проф. Д.Х.Асланова

Масъул котиб:

и.ф.д., проф. М.Қ.Пардаев

Муҳаррирлар:

и.ф.д. Ф.А.Сафаров

катта ўқит. Ш.З.Ўразов

Техник муҳаррир:

и.ф.н., доц. А.Н.Холиқулов

Корректор:

PhD С.А.Бабаназарова

Саҳифаловчи:

ассис. Х.Н.Очилова

1 йилда 4 мартаба
чоп этилади.

Ўзбекистон ҳудудида
тарқатилади.

Тахририят манзили:

140100, Самарқанд шаҳар,
Амир Темур кўчаси, 9-уй,

тел.: +998(66)233-28-38,
+998(66)233-17-88

факс: +998(366)231-12-53
эл.почта:

samisiservis@mail.ru

Тахририят кенгаши раиси:

М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти ректори, и.ф.д., профессор

Тахририят кенгаши раиси ўринбосари:

Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори, и.ф.н., профессор

Тахрир кенгаши аъзолари:

Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Статистика агентлиги директори, и.ф.д.,
профессор

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.К.Ғоибназаров – и.ф.д., профессор.

М.М.Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Д.Р.Зайналов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Муртазаев – ТДИУ СФ директори, и.ф.д., проф.

М.Р.Болтабаев – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Р.Х.Эргашев – ҚарМИИ профессори, и.ф.д.

И.С.Тўхлиев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

К.Б.Уразов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.И.Исроилов – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Г.М.Шодиева – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.Абдукаримов – СамИСИ профессори, и.ф.н.

Р.Қобилов – Самарқанд вилояти ҳокими ўринбосари

С.Н.Тошназаров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Р.Н.Нормахматов – СамИСИ профессори, т.ф.д.

А.Бектемиров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

М.Т.Алимова – СамИСИ профессори, и.ф.д.

З.Дж. Адилова – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Ш.О.Қувондиқов – СамИСИ профессори в.б., иқтисод
фанлари доктори

Л.Н.Халикова – СамИСИ профессори в.б., DSc

Ф.А.Сафаров – СамИСИ доценти в.б., DSc

МУНДАРИЖА :

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
Мурод Муҳаммедович Муҳаммедов, Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев “Хизмат” тушунчасининг иқтисодий кагегория сифатида назарий таҳлили	5
Ибодулла Ҳасанович Ибрагимов, Рустам Алижонович Мусабоев Истеъмолчилик хулқининг трансформацион хусусиятлари	11
Аскар Хайдарович Джумаев Жаҳон хўжалигида иқтисодий тизимларнинг қиёсланишининг услубий жиҳатлари	16
Shahobiddin Ziyadullayevich O‘rozov Amir Temur ijtimoiy faoliyatida ratsionallik yondashuvi	20
Lola Nazarovna Xalikova Ijtimoiy himoyalashga oid nazariy qarashlar	24
РАҚАМЛИ ВА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ	
Боҳодир Ибрагимович Исроилов, Бобуршоҳ Боҳодир ўғли Ибрагимов Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ ҳуқуқбузарликларини таснифлашнинг ўзига хос хусусиятлари	28
Қулмамат Джонузоқович Мирзаев, Гиёс Турабекович Юлдашев Республикамизда деҳқончиликни инновацион асосда ривожлантиришни асосий тараққиёт тенденциялари	32
Жунайдулло Садиевич Файзиев Умумий овқатланиш корхоналарини дастурий – аппарат комплексларидан фойдаланиб автоматлаштириш	37
САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
Раҳматулла Хидирович Эргашев Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперацияси ва унинг самарадорлигини ошириш	42
ХИЗМАТ КўРСАТИШ ВА СЕРВИС	
Зариф Юсупович Аминов Инсон иқтисодий хавфсизлигига ишчи кучи сифатининг таъсири	49
Zubayda Ubaydullayevna Shodmanova Xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashdagi kamchilik va muammolar	53
Bekjon Shukurillayevich Musayev Oliy ta’lim xizmatlarini raqamli texnologiyalar asosida targ‘ib qilishning uslubiy asoslari	57
Sadoqat Qudratovna Bultakova Xizmat ko‘rsatish sohasi va uning O‘zbekistonda o‘shish dinamikasi	63
Luiza Komilovna Haydarova Xizmat ko‘rsatish korxonalarida innovatsiyalarni tatbiq etish zaruriyati va omillarini tahlili	67
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОҲОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
Akram Abduraxmonovich Azizqulov Xatirchi tumanida ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlari	74

Анвар Нематович Холиқулов "ZIOL BAXT" меҳмонхонаси самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш йўллари	78
Ibragim Xudayarovich Nimatov Zamonaviy turizmда motivlashtirishga ta'sir etuvchi omillar tahlili	82
Sarvinoz Ashurova The importance of Guest houses in the tourism industry of Uzbekistan	87
Собир Худойбердиевич Махмудов Тарихий-маданий туризм салоҳияти ва уни баҳолаш	92
Шахноза Шомуротовна Тошпулатова Навоий вилоятининг тарихий - архитектура ёдгорликларидан туризм соҳасида фойдаланиш йўллари	97
Gulmira Rabbonovna Tursunova, Diyora Istamovna Ochilova O'zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirishning italiya tajribasi	100
Mahliyo Yaxshiboy qizi Umarova O'zbekistonning mavjud turizm salohiyatidan kengroq foydalanish yo'llari hamda xususiyatlari	104
Юлдуз Пирназаровна Урунбаева Музей туризмни ривожлантириш – аҳоли фаровонлигини оширишнинг асосий омили	107
Фарух Тохирович Шукуров Туризм соҳасидаги тадқиқотларнинг эпистемологияси ва билимларнинг манбалари	112
Akmal Odilovich Odilov Turizm sohasida marketing tadqiqotlarining	115
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
Абдухолик Эгамович Тангиров Инновацион иқтисодиёт шароитида корхоналарни бошқариш ва уни такомиллаштириш	118
Хасан Абдусаидович Рахимов Туризм ва меҳмонхона соҳасида кадрлар менежментининг мазмуни, турлари ва улардан самарадорликни оширишда фойдаланиш йўллари	121
Гўзалхон Акром қизи Абдурашидова Маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмларининг эволюцияси	127
Лариса Алижоновна Мусабаева, Тимур Ибодуллаевич Ибрагимов Истеъмол бозорини ривожлантиришнинг дастурий механизмлари самарадорлигини ошириш йўллари	132
ИНВЕСТИЦИЯ	
Шахноза Сайдуллаевна Музрапова Инвестицион мулк ҳисобини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари	137
Обид Мамаюнович Пардаев Хизмат кўрсатиш соҳасига инвестицияларни жалб қилишнинг “ЗХ+ФКИ” моделидан фойдаланишнинг стратегик йўналишлари	142
Saida Azatovna Sheraliyeva Erkin iqtisodiy zonalarga xorijiy investitsiyalarni jalb etish	147

МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ	
Muhabbatxon Zayniddin qizi Berdaliyeva Zamonaviy sharoitda uy-joy qurilishini moliyalashtirish asoslari	151
To‘yli Gulmurodovich Ravshanov Misr mamlakatida turizm sohasini moliyalashtirish tizimining o‘ziga xos xususiyatlari	156
Наргиза Музафаровна Бабаева Суғурта компанияларининг инвестицион фаолиятини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари	162
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Мехрангиз Олимовна Мамаюнусова Оилавий корхоналар фаолиятига таъсир қилувчи омилар таҳлилини такомиллаштириш	167
Дилмурод Холмўминович Жўраев Акциядорлик жамиятларида ҳисоб сиёсатини тузишнинг ўзига хос хусусиятлари	174
Otabek Olimjonovich Sobirov Boshqaruv hisobining mohiyati va uni tashkil etishda budjetlashtirishning ahamiyati	178
To‘lqin Ismatulla o‘g‘li Yahyoyev Qurilish korxonalarida ko‘rsatilgan xizmatlardan olingan daromadlar tahlili.	182
Юлдуз Шарафитдиновна Рахманова Инвестициявий кўчмас мулкларнинг тасарруф этилиши натижалари ҳисобини такомиллаштириш	185
ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА	
Nasiba Raxmatullayevna Ergasheva Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta’lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish	190
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Саидахроп Гулямов, Мамаюнус Пардаев Ҳикмат ахтарганга ҳикматдир дунё	196
ИБРАТЛИ БИТИКЛАР	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Қуръон рақамларда	198

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мурод Муҳаммедович Муҳаммедов - Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисодиёт фанлари доктори
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисодиёт фанлари доктори,

“ХИЗМАТ” ТУШУНЧАСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: бугунги кунда хизматлар соҳаси замонавий бозор иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмига айланди. Ушбу соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, унинг кишилиқ жамияти ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги мавқеи тобора мустаҳланиб бораёпти. Ушбу соҳанинг ЯИМ даги ва иқтисодиётда банд аҳоли сонидagi улуши тез суръатлар билан ўсиб бориши кузатилмоқда. Қисқа тарихий давр мобайнида у иқтисодиётнинг учинчи даражали секторидан устун ривожланган биринчи даражали секторига айланишга эришди. Шунга мос тарзда, хизматлар соҳаси ривожланишининг назарий-методологик ва амалий муаммоларига бағишланган илмий тадқиқотлар сони кўпайиб, сифати такомиллашиб бормоқда. Ушбу мақолада “хизмат” иқтисодий категориясига, тадқиқотчилар томонидан унга берилган таърифларга нисбатан адабиётларда мавжуд илмий қарашларга муаллифларнинг танқидий фикр-мулоҳазалари ва келажакда уни такомиллаштириш бўйича таклифлари ва тавсиялари ўз аксини топган.

Калит сўзлар: хизмат, хизмат турлари, текин хизмат, пулли хизмат, ишлаб чиқариш истеъмоли, шахсий истеъмол, хизмат бозори, иқтисодий тараққиёт, бандлик, ялпи ички маҳсулот, аҳоли турмуш даражаси.

Кириш. Инсоннинг ноз-неъматларга бўлган эҳтиёжлари ва уларни қондириш жараёнидаги истеъмоли таркибида хизматлар алоҳида ўринга эга. Лекин, илмий адабиётларда миллий иқтисодиётнинг ушбу секторига оид асосий тушунча –“хизмат”нинг моҳияти, мазмуни, унинг турлар бўйича таснифланиши, ижтимоий-иқтисодий тараққиётдаги роли хусусида турли-туман, кўп ҳолларда бир-бирига зид, ёндашувлар ва илмий қарашлар мавжуд. Олимлар ўртасида бу борада ҳанузгача давом этаётган баҳс-мунозаралар, тортишувлар, бир томондан, муаммонинг мураккаблиги, серқирралиги билан изоҳланса, иккинчи томондан, мазкур муаммога бағишланган илмий тадқиқотларни янада қучайтириш, чуқурлаштириш лозимлигидан далолат беради.

Илмий адабиётларда ўз аксини топган илмий қарашларнинг таҳлили “хизмат” иқтисодий категориясининг моҳиятини очишда, уни талқин этишда икки хил¹, уларнинг айримларида эса, уч хил ёндашув мавжудлигини кўрсатди². Айнан бир иқтисодий категорияга оид турли хил ёндашув ва таърифларнинг мавжудлиги хизматлар соҳасини ижтимоий-иқтисодий тараққиётда тутган ўрнини ва ролини баҳолашда, соҳани ривожлантиришга оид қарорлар қабул қилишда, мамлакатлараро ва ҳудудлараро киёсий таҳлилни амалга оширишда, соҳага бағишланган илмий тадқиқот ишларини бажаришда катта қийинчилик ва муаммолар туғдиради. Ушбу борада юзага келган муаммони баргараф этиш учун мазкур иқтисодий категориянинг аксарият олимларга манзур бўлган, улар тан олган, ягона ёндашув ва унга асосланган яхлит таърифини ишлаб чиқиш зарур. Умумий тарзда ушбу таъриф “хизмат” категориясининг барча қирраларини, хусусиятларини, унинг туб моҳиятини ўзида акс эттирмоғи лозим.

Ушбу мақоланинг мақсади “хизмат” иқтисодий категориясининг мазмун-моҳиятини, иқтисодчи олимлар томонидан уларга нисбатан билдирилган фикр-мулоҳаза ва

¹ Король А.Н., Хлынов С.А. Услуги: определение и классификация. Электронное научное издание «Учёные заметки ТОГУ», 2014, Том 5, №4, 1323-1328 бб.

² Петров А.Н., Карпова Г.А., Хорева Л.В. Концептуализация подходов к формированию целостной теории услуг // Известия СПбУЭФ. 2012. № 1, 40-50.бб.

таърифларини ўрганиш, танқидий таҳлил қилиш, умумлаштириш, энг муҳими, шуларга таянган ҳолда, ушбу долзарб муаммога доир муаллифларнинг шахсий муносабатларини шакллантиришдан иборат.

Таҳлил ва натижалар. Бизга маълум иқтисодий манбалардаги маълумотларга мувофиқ, “иқтисодиёт” тушунчасини эрамиздан олдинги асрларда қадимги грек файласуфи Ксенофонт (эрамиздан олдинги 430-356 йй.) ихтиро қилган. Ушбу иборани у ўзининг илмий асарларида илмий тушунча сифатида биринчи бўлиб ишлатган. Лекин “Хизмат” тушунчасининг қачон пайдо бўлганлиги, ким томонидан ихтиро қилинганлиги ва дастлаб уни илмий категория сифатида қайси олим томонидан қўлланилганлиги хусусида аниқ манбалар йўқ. Лекин, кишилик жамияти амалиётида ушбу тушунчанинг пайдо бўлиш тарихан хизматларнинг инсон ўзининг дастлаб маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган иқтисодий фаолиятини бошлашидан анча бурун пайдо бўлганлиги хусусида илмий қарашлар мавжуд.¹ Аммо гносеологик нуқтаи назардан хизматларнинг иқтисодий воқелик сифатида умуман қачон пайдо бўлганлигини эмас, балки унинг иқтисодий категория сифатида илмий манбаларда қачондан бошлаб қўлланилганлигини аниқлаш муҳим.

Хизматларнинг кишилик жамияти ҳаётида муайян аҳамият касб этувчи, инсон иқтисодий фаолиятининг алоҳида тури тўғрисидаги илмий қарашларни дастлабки Адам Смитнинг асарларида учратамиз. У, бевосита “хизмат” тушунчасининг моҳиятини тадқиқ этмаган, унга мустақил иқтисодий категория сифатида муносабат ҳам билдирмаган. Лекин у ўзининг “Халқлар бойлиги табиати ва сабаблари тадқиқоти” (1776 йил) номли асарида хизматларнинг инсон иқтисодий фаолиятининг тури, иқтисодий жараёнларнинг иштирокчиси сифатида мавжудлигини эътироф этган.² Тадқиқот жараёнида у ижтимоий ишлаб чиқаришда банд бўлганларнинг меҳнатини икки, яъни унумли ва унумсиз меҳнат турларига ажратди. Унинг фикрича, хизмат билан шуғулланувчи кишиларнинг меҳнати унумсиз меҳнат бўлиб, мамлакат ижтимоий бойлигини шакллантиришда иштирок этмайди. Ўша даврларда Адам Смит томонидан илгари сурилган ғоя методологик нуқтаи назардан нотўғри бўлсада, лекин унинг ушбу қарашлари хизматлар назариясининг дунёга келишида муҳим роль ўйнади. Шу сабабли, биз Адам Смитни “хизмат” иқтисодий категориясининг ихтирочиси, асосчиси сифатида қарашга ҳақлимиз.

Адам Смитдан сўнг хизматлар назариясини шакллантиришда инглиз иқтисодчиси А.Маршалл (1880-1959) катта ҳисса қўшди. У биринчи бўлиб, хизматларнинг ижтимоий бойликни шакллантиришда фаол иштирок этишини эътироф этди, уларнинг инсон ҳаётий эҳтиёжларини қондиришда катта аҳамиятга эга эканлигини асослаб берди. Унинг фикрича, инсоннинг ҳаёт кечириши учун моддий ноз-неъматлар билан бир қаторда, фуқаролик ва ҳарбий мудофаанинг таъминлаганлиги, суд томонидан ҳимояланиш ҳуқуқи, бепул таълим олиш имкониятлари каби хизматлар ҳам бирдек зарур ҳисобланади. Ушбу илмий қараш билан иқтисодчи ижтимоий бойлик тушунчасининг моҳиятини очишда ва уни хизматлар ҳисобидан кенгайтиришда ўзигача маълум бўлган хизматлар назариясини янги даражага кўтаришга эришди.

“Хизмат” тушунчасига эътибор Кларк-Фишер моделининг, яъни уч секторли иқтисодиёт назариясининг яратилиши муносабати билан, кучайиб кетди. Ушбу назарияга мувофиқ, иқтисодиёт фаолиятнинг учта секторидан: бирламчи – хом ашё қазиб чиқарувчи, иккиламчи – ишлаб чиқарувчи ва учламчи – хизмат кўрсатиш соҳаси мажмуидан таркиб топган. Демак, XX асрнинг қирқинчи йилларига келиб, хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг алоҳида мустақил сектори даражасигача кўтарилди.³

Таниқли социолог ва иқтисодчи Д.Белл XX асрнинг охири – XXI асрнинг бошларида ривожланган, иқтисодий тараққиёт пиллапоёсида пешқадамлик қилаётган Ғарб

¹ Мухаммедов М.М. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари. – Самарқанд, Zarafshon, 2017. 12-14 бетлар.

² <https://www.litres.ru/>. Мурожаат қилинган сана: 10 март, 2024 йил.

³ 1935 йилда А.Фишер ўзининг илмий мақоласида иқтисодиётни учта секторга (бирламчи, иккиламчи ва учламчи) ажратиш ғоясини баён қилди.

давлатларида хизматларнинг мамлакат ЯИМ идаги ва иқтисодиётда банд аҳоли сонига улуши кескин ошиб кетганлигига эътибор қаратди. Ушбу иқтисодий воқеликка асосланиб, у ўзининг оламга машхур, дунёнинг кўплаб иқтисодчилари тан олган постиндустриал жамият назариясини яратди.¹ Унинг фикрига кўра, бир томондан, илмий-техника революцияси, иккинчи томондан, аҳоли даромадларининг сезиларли даражада ўсиши, натижасида ижтимоий ишлаб чиқаришда туб ўзгариш рўй берди: устунлик товарлар ишлаб чиқариш соҳасидан хизматлар ишлаб чиқариш соҳасига ўтди. Ушбу омиллар таъсири остида шакллланган иқтисодий тизимни у кишилиқ жамияти тараққиётининг навбатдаги, янги босқичи (аграр ва индустриал жамиятлардан кейинги учинчи) сифатида қараб, уни "индустриал жамият", деб номлади. Ўша даврлардан бошлаб “хизмат” иқтисодий категорияси жамиятда содир бўлаётган иқтисодий ҳодиса ва воқеликларни тавсифлашда, миллий иқсодиётни таҳлил қилишда ва истиқболларини белгилашда, кундалиқ ҳаётимизда энг кўп ишлатиладиган ва кенг тарқалган иборалардан бирига айланиб қолди

Бугунги кунда “хизмат” ибораси мустақил илмий категория сифатида илмий адабиётларда ҳам, расмий ҳужжатларда ҳам, кундалиқ ҳаётимизда ҳам кенг диапазонда қўлланилади. Сабаби, хизмат ва унинг алоҳида турлари билан боғлиқ ишлаб чиқариш ва истеъмол жараёнлари, жамиятда содир бўлаётган иқтисодий воқелик ва ҳодисалар, бозор иштирокчилари ўртасида юзага келадиган хизматлар билан алоқадор иқтисодий муносабатлар замирида у замонавий бозор иқтисодиётининг устун аҳамиятга эга бўлган етакчи таркибий қисмига айланди.

Хизматларнинг жаҳон хўжалигининг, хусусан, ривожланган мамлакатлар иқтисодининг, муҳим таркибий қисмига айланганлигига қарамасдан, иқтисодиёт фани ва илмий адабиётларда аксарият кўпчилик тадқиқотчилар маъқуллаган, тан олган “хизмат” тушунчасининг яхлит, ягона таърифи ишлаб чиқилмаган.

Юқорида таъкидлаганимиздек, айрим иқтисодчиларнинг фикрига кўра, “хизмат” категориясига таъриф беришда, унинг моҳиятига муносабат билдиришда иккита асосий ёндашув мавжуд.² Биринчи ёндашув тарафдорлари хизматни фаолият, меҳнатнинг ўзига хос шакли сифатида, иккинчи ёндашув тарафдорлари эса уни меҳнатнинг натижаси, фаолиятнинг фойдали самараси сифатида талқин қиладилар.

Биринчи ёндашув тарафдорлари хизматларга берган таърифларида уларни фақат фаолият эканлигини эътироф этадилар. Айни пайтда хизматларнинг бошқа муҳим жиҳатлари уларнинг эътиборидан батамом четда қолиб кетган. Бизнингча, ушбу тоифага мансуб иқтисодчиларнинг шакллантирган таърифларда ушбу мураккаб ва серқирра тушунчанинг моҳияти фақат бир томонлама очиб берилган. Шу сабабли, уларни хизматларга берилган мукамал, тўлақонли таъриф сифатида қабул қилиш методологик жиҳатдан нотўғри. Хизматнинг инсон меҳнат фаолиятининг натижаси эканлигини тўла эътироф этган ҳолда, уни ушбу тушунчанинг бошқа муҳим параметрлари билан тўлдириш ҳисобидан кенгайтириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Иқтисодчи В.В.Почекина: “Товар объект, қурилма, нарса шаклига эга бўлса, хизмат – бу ҳаракат, ижро этиш, кучаниш”, деб таъриф берган.³ Тадқиқотчи Т.Хилл товарни ўзлаштириш мумкин бўлган жисмоний объект сифатида, хизматни эса бир кишининг иккинчи бир кишига нисбатан амалга оширадиган онгли ҳаракати, фаолияти сифатида қараган. Ушбу таърифларда ҳам хизматнинг фақат бир жиҳати, яъни унинг товардан фарқлантурувчи белгилари мавжудлиги очиб берилган, холос. Лекин, хизмат тушунчасида мужассам бўлган унинг бошқа муҳим жиҳатлари ушбу таърифларда ўз аксини топмаган.

¹ Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / инглиз тилидан таржима. М.: Academia, 1999 йил.

² Король А.Н., Хлынов С.А. Услуги: определение и классификация. Интернет ресурс: <https://pnu.edu.ru/>. Мурожаат этилган сана: 11 март, 2024 йил.

³ Почекина, В.В. Услуги в международной экономике / В.В. Почекина, Ю.П. Якубук. – Минск: БИП-С, 2003.

Иккинчи ёндашув тарафдорлари, аксинча, хизматларни меҳнат натижаси, унинг фойдали самараси сифатида талқин қиладилар. Лекин хизматларнинг, энг аввало, фаолият эканлигини эътибордан четда қолдирадилар. Ушбу тадқиқотчилар сирасига К.Гренросс,¹ Г.Ассель² кабиларни киритиш мумкин.

Бир қатор манбаларда хизматлар бир вақтда ҳам фаолият, ҳам натижа сифатида талқин қилинган. Бизнинг назаримизда, ушбу ёндашув мазкур тушунчанинг моҳиятини тўлароқ очиш имкониятини беради. Сабаби, инсоннинг хизмат кўрсатишга қаратилган меҳнат фаолияти ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларга манфаат, наф келтириши, яъни нафлиликка эга бўлиши лозим. Кейинги пайтларда маҳаллий ёш тадқиқотчиларимиз орасида хизмат кўрсатиш соҳаси билан алоқадор диссертация ишларида, илмий мақола ва монографияларида ҳам хизмат илмий категориясига муносабат билдиришга, унга таъриф беришга уринишлар кучайиб кетди. Лекин, афсуски, ушбу йўналишдаги юзаки фикр-мулоҳазалардан диққатга молик натижа ва хулосалар олиш имкони бўлмапти.

Хизмат иқтисодий категориясига ёндашув ва таърифларнинг шу қадар кўплиги, бир томондан, ушбу йўналишдаги илмий изланишларнинг долзарблигидан, унинг ўткир зарурат эканлигидан далолат беради. Иккинчи томондан, муаммонинг мураккаблигини, жиддийлигини, уни ечиш йўлида муайян қийинчилик ва тўсиқлар ҳам мавжудлигини кўрсатади. Муаммонинг долзарблиги хизматлар соҳасини устун ривожлантиришга давлат томонидан эътиборнинг тобора кучайиб бораётганлиги, давлат макроиқтисодий сиёсатида содир бўлаётган туб ўзгаришлар, бу борада Ўзбекистон Президенти ва Вазирлар Маҳкамаси томонидан кетма-кет қарорларнинг қабул қилиниши, уларни амалиётга татбиқ этиш механизм ва воситаларини ишлаб чиқиш ҳамда ижро этиш зарурати кун тартибда турганлиги билан изоҳланади.

Бизнингча, хизмат тушунчасига яхлит, барча эътироф этган ягона таърифнинг ишлаб чиқилишини мушкуллаштирадиган объектив сабаблари бор. Булар сирасига қуйидагиларни киритишни мақсадга мувофиқ, деб топдик:

Биринчидан, ”Хизмат ” иборасини амалиётда ва фанда қўллашда мавжуд чалкашликлар. Реал амалиётда “хизмат” ибораси икки маънода ишлатилади. Биринчиси – биров(лар)га одоб, иззат-хурмат, олийжаноблик, меҳрибонлик, ғамхўрлик кўрсатиш юзасидан савобга қолиш мақсадида яхшилик қилиш, биров(ларнинг) оғирини енгил қилиш. Ушбу турдаги хизматларнинг ўзига хос, яъни бошқа хизматлардан уларни тубдан фарклантирувчи асосий хусусияти шундаки, унинг замирида хизматни ишлаб чиқарган ва иккинчи томонга тақдим этган томоннинг иқтисодий манфаат кўриш, фойда олиш мақсади мавжуд эмас. Бундай хизматлар, одатда, беғараз, ҳеч қандай тўловларсиз, бепул, беминнат амалга оширилади. Бундай хизматлар конфуцизм руҳида тарбияланган халқларда, жумладан, Ўзбекистон халқларида ҳам, жуда кенг тарқалган. Масалан, ота-онанинг фарзандлари бахти, фаровонлиги йўлида бутун умри давомида яхшилик қилиши ёки, аксинча, фарзандларнинг ота-онага чексиз иззат- хурмат юзасидан умрбод хизмат кўрсатиши, тўй, маърака, маросимларда астойдил хизмат қилиш, қавму-қариндош, қўшниларга ёрдам кўрсатиш мақсадида хизмат қилиш, уй-рўзғор ишлари, уйда овқат пишириш, кир ювиш, кўчада кетаётган кексароқ одамнинг нарсаларини кўтаришига ёрдам бериш ва ҳоказолар.

Илмий адабиётларда “хизмат умумиқтисодий категория бўлиб, у истеъмолчилар эҳтиёжини қондиришга (оғирини енгил, узоғини яқин, мушкулини осон қилишга) қаратилган меҳнат фаолиятининг кенг тарқалган усулидир”, таҳририда берилган таъриф мавжуд.³ Ушбу таърифда айнан биров(лар) га яхшилик қилиш эзгу мақсадларида кўрса-

¹ Санникова Л.В. Услуги в гражданском праве России. –М.: Волтерс Клувер, 2066. Интернет ресурс <https://www.google.com/url> Мурожаат этилган сана: 19 март, 2024 йил.

² Ассель Г.Маркетинг: принципы и стратегия.. Учебник. М.: ИНФРА – М, 1999. . Интернет ресурс <https://www.google.com/url> Мурожаат этилган сана: 19 март, 2024 йил.

³ Мухаммедов М.М., Мардонов Б.Б. Хизмат кўрсатиш соҳасида аҳоли бандлиги ва даромадлари. Монография.”Инновацион ривожланиш нашриёт нашриёт-матбаа уйи”. 2021, 186 б.

тилган хизматнинг моҳияти ўз аксини топган. Лекин у “хизмат”нинг илмий категория сифатида моҳиятини очиб беришга ожизлик қилади.

Иккинчиси иқтисодий манфаат кўриш, фойда олиш мақсадида амалга ошириладиган хизматлар. Бундай хизматлар таркибига истеъмолчига товар-пул муносабатлари, яъни олди-сотди асосида, бозорда айирбошланадиган истеъмол қийматига ва қийматга эга бўлган барча хизматлар киради. Айнан ана шу хизматлар, биринчи бандда қайд этилган хизматлардан фарқли ўлароқ, мамлакат ялпи ички маҳсулотини, миллий даромадини шакллантиришда фаол иштирок этади.

Мавжуд адабиётларда хизматларга берилган бирорта таърифда хизматларнинг ана шу икки ёқлама табиати ўз аксини топмаган. Шу сабабли, улар ушбу мураккаб иқтисодий категориянинг туб моҳиятини очиб беришга даъвогарлик қилолмайдилар. Бизнинг назаримизда, муаммони ҳал қилиш учун ҳар иккала хизмат турларини (пулли ва бепул) бир махражга келтирадиган умумий, бир-бирига ўхшаш жиҳатларини излаб топиш зарур.

Масалага чуқурроқ назар билан қарайдиган бўлсак, биринчи туркумдаги хизматлар ҳам мамлакат ялпи ички маҳсулотини шакллантиришда иштирок этади. Лекин, биринчи турдаги хизматлар мамлакат ижтимоий бойлигини шакллантиришда билвосита (уни кўпайтиришга шароит яратиб бериш орқали), иккинчи турдаги хизматлар эса бевосита (янги қиймат яратиш орқали) иштирок этади.

Айни пайтда, ҳар иккала туркумдаги хизматлар, улар бировга бепул ҳадя қилиш эзгу мақсадларида яратилганлиги ёки сотиб, даромад олиш учун ишлаб чиқарилганлигидан қатъи назар, барибир, улар, биринчи галда, инсон меҳнат фаолиятининг натижасидир. Бизнингча, “Хизмат” иқтисодий категорияси таърифида хизматларнинг айнан ана шу ўзига хос хусусияти, уларнинг умумий жиҳати сифатида албатта ўз аксини топмоғи зарур.

Иккинчидан, хизматлар соҳаси таркибига мансуб тармоқларнинг кўплиги, улар ўртасида сифат ва истеъмолчи талабини қондиришдаги аҳамияти жиҳатидан кескин фарқларнинг мавжудлиги. Ушбу муаммо турли тармоқларнинг ўзига хос хусусиятларини умумлаштириш ва уларни ягона, яхлит махражга келтиришда жиддий қийинчиликлар туғдиради. Масалан, барча олимлар яқдиллик билан эътироф этган нуқтаи назарга мувофиқ, хизматлар моддий ва номоддий хизматлардан таркиб топган. Хизматлар субъектларо муносабатларнинг ифодачиси сифатида ишлаб чиқариш ва уй хўжаликлари истеъмолига бўлинади. Қайси мақсадга йўналтирилганлигига кўра, хизматларни тўрт гуруҳга ажратиш мумкин: 1. Ишчи кучи салоҳиятини юксалтиришга йўналтирилган хизматлар (таълим, ижтимоий ёрдам, суғурта, маданият, туризм ва спорт, рекреацион хизматлар, соғлиқни сақлаш). 2. Бозор субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни амалга ошириш хизматлари (банк ва молия хизматлари, консалтинг хизматлари, алоқа хизматлари). 3. Истеъмол хизматлари (савдо, умумий овқатланиш, транспорт хизматлари, коммунал хизматлар). 4. Давлат хизматлари (ижтимоий ҳимоя, тартибни сақлаш, мудофаа). Юқорида таъкидлаганимиздек, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулотини шакллантиришдаги ролига қараб ҳам хизматларни икки катта гуруҳга ажратиш мумкин: ЯИМ ҳажмига бевосита таъсир кўрсатувчи ҳамда билвосита таъсир кўрсатувчи хизматлар. Жами хизматларни турлар бўйича бошқа белги ва мезонларга қараб ҳам таснифлаш бўйича фикр-мулоҳазаларни яна давом эттириш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, танланган таснифлаш мезонига мувофиқ, хизматларнинг жуда кўп турлари мавжудлигини аниқлаш мумкин. Энг муҳими, жамиятда шиддат билан кечаётган ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёни таъсири остида янгидан-янги хизмат турлари пайдо бўлиб, хизматлар соҳаси ва шунга мос тарзда, унинг бозори ҳам тобора кенгайиб бормоқда. Табиийки, кескин ўзгарувчанлик ва беқарорлик шароитида “хизмат” иқтисодий категориясининг таърифида, у қай даражада мукамал бўлишидан қатъи назар, кўп сонли хизмат турларини қамраб олган хизматлар соҳаси таркибида хизматларга берилган таърифнинг барча талабларга мос келмайдиган бир ёки бир неча тури топилади. Бошқача қилиб ифодалганда, кўп сонли ва турли-туман хизматларнинг барча

жиҳатларини бекаму-қўст ва тўла ўзида акс эттирувчи ягона, яхлит таърифни шакллантиришнинг имкони бениҳоя чекланган.

Масалан, аҳолининг маиший хизматларга бўлган талабларини қондиришга йўналтирилган хатти-ҳаракатлар. Ёки, айтайлик, истеъмолчи буюртмаси асосида янги нарса тайёрлаш, эскисинини таъмирлаш каби хизматлар амалдаги тартиб-қоидаларга мувофиқ, моддий хизматлар таркибига киритилган. Лекин, ушбу хизматлар моҳиятан хизматларни товарлардан кескин фарқлантирувчи муҳим жиҳатлари билан (сақланмаслик, сезилмаслик, кўзга кўринмаслик, хизматнинг истеъмолчидан ажралмаслик, ишлаб чиқариш билан истеъмолнинг бир вақтда кечиши, хизмат натижасини бир жойдан бошқа бир жойга кўчириб бўлмаслик) товарлардан ҳеч қандай фарқ қилмай қолади.¹ Чунки бундай хизматларни бемалол сақлаш, кўриш, сезиш, масофага ташиш ҳам мумкин.

Хизматлар таркибидаги таълим хизматлари ҳам сақланмаслик тамойилига мос келмайди. Сабаби, истеъмолчи ушбу хизматларни ўзида умрбод сақлайди. Яхшилик қилиш мақсадида бировга ҳадя этилган, бепул амалга оширилган хизматлар, бошқа барча хизматлар сингари, истеъмол қийматига эга. Лекин улар, бозорда сотиш учун ишлаб чиқарилган хизматлардан фарқли ўлароқ, қийматга эга эмаслар. Чунки истеъмолчи билан ишлаб чиқарувчи субъектлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларда айирбошлаш жараёни умуман мавжуд эмас.

Юқорида қайд этилган фикр-мулоҳазаларга таянган ҳолда ва уларни умумлаштириш асосида “хизмат” иқтисодий категориясига ўз талқинимиздаги қуйидаги таърифни беришни лозим, деб топдик. Хизмат – ишлаб чиқарувчиларнинг меҳнат фаолияти жараёнида истеъмолчиларнинг ишлаб чиқариш ва шахсий эҳтиёжларини қондириш мақсадида уларга текин ҳадя этиш ёки сотишга мўлжалланган иқтисодий фаолияти натижаси.

Хулоса ва таклифлар. “Хизмат” мураккаб иқтисодий категория бўлиб, унинг серкирралиги, турлари сонининг кўплиги, янги хизмат турларининг пайдо бўлиши, эскирганларининг янгиланиши ҳисобидан хизматлар соҳасининг узлуксиз кенгайиб бориши ушбу иқтисодий категориянинг туб моҳиятини очиб берувчи ягона, яхлит таъриф ишлаб чиқишга имкон бермайди. Хизматлар соҳасидаги ўзгарувчанлик ва таркибий беқарорлик “хизмат” иқтисодий категориясининг моҳиятини очиб беришга қаратилган таърифга вақт-вақти билан тегишли ўзгартиришлар киритишни, уни узлуксиз такомиллаштириб боришни ўткир заруратга айлантиради.

Мақолада муаллифларнинг “хизмат” иқтисодий категориясига янги таҳрирда берилган таърифи ўз аксини топган. Ушбу таърифда барча хизмат турларига хос умумий жиҳатларини, яъни хизматларнинг инсон меҳнат фаолиятининг натижаси эканлиги, улар бировларга яхшилик қилиш мақсадида ҳеч қандай тўловсиз, текин, ҳадя шаклида ёки фойда олиш мақсадида сотишга мўлжалланган тўловли хизмат шаклида бўлиши мумкинлиги, хизматлар ишлаб чиқариш корхоналари ёки уй хўжаликларининг шахсий истеъмолини қондиришга қаратилганлиги кабиларни қамраб олишга эришилган.

Лекин, илмий изланишлар фақат “хизмат” категориясининг моҳиятини ўзида имкон қадар тўла акс эттирувчи яхлит таърифни яратиш, уни ижтимоий-иқтисодий тараққиётга мос тарзда такомиллаштириб бориш билан чекланиб қолмаслиги керак. Шу билан бир қаторда, бизнингча, хизматлар назариясида юзага келган бугунги вазият барча хизматларни муайян мезонлар бўйича гуруҳлаш асосида алоҳида тармоқлар кесимида фаолият турлари моҳиятини очишга қаратилган табақалаштирилган таърифлар ишлаб чиқишни тақозо этади. Ушбу долзарб муаммонинг муваффақиятли ечилиши, биринчи галда, хизматлар соҳаси, унинг тармоқлар бўйича таркибий тузилиши, хизмат турлари бўйича таснифланиши каби муҳим муаммоларни чуқур тадқиқ этиш вазифасини кун тартибига қўймоқда.

¹ Мухаммедов М.М. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари. Самарқанд, Zarafshon, 2016, 47-бет.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Король А.Н., Хлынов С.А. Услуги: определение и классификация. Электронное научное издание «Учёные заметки ТОГУ», 2014, Том 5, №4, 1323-1328 бб.
2. Петров А.Н., Карпова Г.А., Хорева Л.В. Концептуализация подходов к формированию целостной теории услуг // Известия СПбУЭФ. 2012. № 1, 40-50.бб.
3. Белл.Д.Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / инглиз тилидан таржима. М.: Academia, 1999 йил.
- 4.Мухаммедов М.М. ва бошқалар.Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари. Монография. – сСамарқанд. Zarafshon, 2017. 31 бет.
5. Мухаммедов М.М., Мардонов Б.Б. Хизмат кўрсатиш соҳасида аҳоли бандлиги ва даромадлари. Монография.”Инновацион ривожланиш нашриёт нашриёт-матбаа уйи”. 2021, 186 б.

М.Мухаммедов, М.Пардаев Теоретический анализ понятия «услуга» в качестве экономической категории Аннотация: сегодня сфера услуг стала важной составляющей современной рыночной экономики. Одной из уникальных особенностей этой сферы является то, что ее место в социально-экономическом развитии отдельного общества становится все более важным. Доля сектора в ВВП и количество занятых в экономике быстро растет. За короткий исторический период ему удалось превратиться из третичного сектора в высокоразвитый первичный сектор экономики. Соответственно, увеличивается количество и качество научных исследований, посвященных теоретическим, методологическим и практическим проблемам развития сферы услуг. В статье отражены критические замечания авторов по поводу экономической категории «услуга», определения, данные ей исследователями, а также предложения и рекомендации по ее совершенствованию в будущем. Ключевые слова: услуга, виды услуг, бесплатная услуга, платная услуга, производственное потребление, личное потребление, рынок услуг, экономическое развитие, занятость, валовой внутренний продукт, уровень жизни населения.	M.Mukhammedov, M.Pardaev Theoretical analysis of the concept of “service” as an economic category Abstract: today the service sector has become an important component of the modern market economy. One of the unique features of this sphere is that its place in the socio-economic development of an individual society is becoming increasingly important. The sector's share of GDP and the number of people employed in the economy is growing rapidly. In a short historical period, it managed to transform from the tertiary sector into a highly developed primary sector of the economy. Accordingly, the quantity and quality of scientific research devoted to theoretical, methodological and practical problems in the development of the service sector is increasing. The article reflects the authors' critical remarks about the economic category of "service", the definitions given to it by researchers, as well as proposals and recommendations for its improvement in the future. Keywords: service, types of services, free service, paid service, industrial consumption, personal consumption, service market, economic development, employment, gross domestic product, standard of living.

Ибодулла Хасанович Ибрагимов – СамИСИ, Маркетинг кафедраси доценти, и.ф.н.
Рустам Алижонович Мусабоев – СамИСИ мустақил тадқиқотчиси

ИСТЕЪМОЛЧИЛИК ХУЛҚИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИОН ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: мақолада институционал ўзгаришлар шароитида бозорнинг етакчи субъекти - истеъмолчининг эҳтиёжлари трансформацияси ва унга мос ҳолда истеъмол бозорининг таҳлилларига глобал дунёда қўлланиладиган қатор ёндашувлар ёритилган.   Калит сўзлар: хулқ-атвор моделлари, ёндашувлар, нафлилик, талаб дифференциацияси, харидор хулқ-атвори, истеъмол бозори, қимматбаҳо товарлар, уй хўжаликлари.

Кириш. Бозор муносабатларининг ривожланиши ва истеъмолчиларнинг хулқ-атвори ва талаби назарияси танланган тадқиқот мавзусининг назарий жиҳатдан долзарблигини ва муаллифнинг унинг ривожланишига қизиқишини белгилайдиган бозор омиллари бўйича унинг ўзгарувчанлиги ва етакчи омил эканлигини ҳисобга олган ҳолда аҳолининг истеъмолчи танловини тавсифлашга қодир ёндашувларни (моделларни) ишлаб чиқишни талаб қилади. Мавзунинг амалий долзарблиги бозор талабини аниқроқ прогнозлаш мақсадида уй хўжалиқларининг истеъмолчилар хатти-ҳаракатлари динамикасини баҳолаш зарурати билан белгиланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Истеъмол назариясининг ривожланишига дунёга машҳур олимлар катта ҳисса қўшдилар: К. Менгер, О. Бем-Баверк, Ф. Визер, У. Джевонс, Л. Вальрас, М. Вебер, А. Маршалл, Дж. Б. Кларк, В. Парето, К. Маркс, Дж. Кейнс, Т. Веблен, В. Зомбарт, Ж. Дюпюи, К. Ланкастер, Х. Лейбенстайн, К. Ольденберга, Дж. Хикс ва бошқалар.

Тадқиқотчиларнинг истеъмол соҳасига қизиқишига қарамай, уй хўжалиқларининг мумкин бўлган истеъмолчилар қарорларини тавсифлашда ва уларнинг амалга ошириш алгоритмининг тушунтиришда зарур аниқликка эришилмади. Айниқса, маҳаллий олимларимиз томонидан муаммонинг ушбу жиҳатлари етарли даражада ўрганилмаганлиги, истеъмолчилар қарорларининг иқтисодий самарадорлиги даражасини аниқлаш ва уларнинг ўзгарувчанлигини ҳисобга олган ҳолда бозор талабини прогнозлаш жараёнида амалий вазифаларни ҳал қилишга қатор тўсқинликларни келтириб чиқармоқда.

Тадқиқот методология. Ушбу тадқиқотнинг мақсади бозор иқтисодиёти шароитида истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганишда глобал дунёдаги таомиллар тенденциясининг трансформацион жараёнларини таҳлил қилишдан иборат. Шу мақсадда тадқиқотнинг қиёсий таҳлил, синтез, мантиқий абстракт фикрлаш, индуктив ва дедуктив таққослаш каби усуллардан самарали фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Истеъмолчиларнинг хулқ-атвори йилдан-йилга ўзгариб, янги тенденцияларга эътибор қаратмоқда. Аммо, унинг мамлакатдаги иқтисодий вазиятга ва шахсий молиявий имкониятларига кучли боғлиқлигида ўз аксини топиши ўзгаришсиз қолади.

Иқтисодий назария таълимоти классикларининг фикрига кўра, товар-бу савдо муносабатларида сотиб олинмаган ва сотиладиган ёки алмаштириладиган нарса. У инсон меҳнати миқдорини ифодаловчи қийматга эга. Унинг қиймати борлиги сабабли, одамлар ундан фойдаланишда пулни тежашга ҳаракат қилишларини англайди. Товар, шунингдек, истеъмол қиймати ва алмашинув қийматига эга. Бир қатор тадқиқотчи олимларнинг 2023 йилда истеъмолчиларнинг хулқ-атвори хорижий тадқиқотларнинг таҳлиллари бизнес учун қайси товар ва хизматларни сотиб олишларини ва қайси бири талаб қилинмаслигини тушунишни осонлаштиришни назарда тутди.

Маркетинг соҳасининг бир қатор тадқиқот марказлари хулосаларига кўра, (жумладан, Torface Media мутахассислари 2023 йилда тадқиқотлари) постсовет мамлакатларида ўн йиллар давомида истеъмолчиларнинг оқилона истеъмол тенденциясининг устувор эканлигини таъкидлашган. Бу агар керакли ва сифатли нарсаларни сотиб олиш зарурати туғилса, у ҳам арзон бўлиши кераклигини ифода этади.

Масалан, бугунги Ўзбекистон бозорларида истеъмолчиларнинг чегирмали ёки арзон буюмларнинг хариди чоғида эҳтиёт бўлаётганлиги кузатилади. Уларнинг фикрича, арзон нархлар ва чегирмалар паст сифатли ёки нуқсонли буюмни сотишни тахмин қилишади. Аммо кейинги йилларда чегирмаларга муносабат ижобий томонга ўзгармоқда-сотувда яхши маҳсулотни арзон нархда сотиб олиш имконияти борлиги ҳақидаги фикр мустаҳкамланди.

Истеъмолчиларнинг хулқ-атвори бизнес даромадларига бевосита таъсир қилувчи омил ҳисобланади. Шунинг учун ҳам саноат, ҳам чакана сотувчилар мижозларнинг эҳтиёжларига мослашиб, арзон маҳсулотлар ишлаб чиқаришни бошладилар. Энди уларни дўконларнинг пастки жавонларида топиш мумкин. Чегирмали сотувчилар (дисконтчилар)

хам фаол ривожлана бошладилар-мерчендайзингга ёки жозибатор кадоқлаш харажатлари камайганлиги сабабли яхши товарларни арзон нархларда сотиб олиш мумкин бўлган маҳсул дўконлар пайдо бўлмоқда.

Оқилона истеъмол тенденцияси хорижда ҳам кўринади. Paysafe (Британия онлайн тўлов хизмати) томонидан ўтказилган сўров шуни кўрсатдики, респондентларнинг 21%и кредитга товар сотиб олишни истамайди. Шу сабабли, бўлиб-бўлиб тўлаш ёки "ҳозир олинг, кейинроқ тўланг" дастурларининг машҳурлиги пасаймоқда. Шунингдек, респондентларнинг 47 фоизи ўз харажатларини яхшироқ назорат қилиш учун нақд пулда тўлаш зарурлигини кўрсатди.

Мутахассисларнинг фикрига кўра, бугунги мижоз - бу мустақилликни, молиявий фаровонликни ва сотувчилар/ижрочиларнинг ҳалоллигини қадрлайдиган шахсдир. Агар манипуляциялар, потенциал харидор ва мижозга қанчалик кўп босим ўтказилса, унинг товар ва хизматларга бўлган ўз эҳтиёжини бошқа жойдан қондириш имкониятини излайди. Яъни харид қилиш ҳаракати энди ҳақиқат ва адолат тамойиллари билан чамбарчас боғлиқдир. Бугунги мижознинг хариддан кутадигани қуйидагича:

- сотувчилар унга маҳсулот ёки хизмат ҳақидаги барча маълумотларни очиқ ва сидқидилдан баён этишади, танлаш учун яхши ассортиментни таклиф қилишади;
- у битимнинг барча шартларидан хабардор бўлади, шунда шартномада “майда шрифтлар” бўлмайди ёки у сўрамаган қўшимча опцияларни илова қилишмайди;
- у маслаҳатчилар ёки менежерлар босимсиз мустақил равишда харид тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

Пулни тежашнинг янги стратегиялари

Дунёдаги иқтисодий вазият америкалик харидорларнинг хатти-ҳаракатларига ҳам таъсир кўрсатди. Бизнес разведкаси бўйича жаҳон етакчиси NIQ тадқиқотига кўра, пулни тежаш мақсадида АҚШ аҳолиси:

- шахсий транспортдан кам фойдаланишни;
- арзон нархларни таклиф қиладиган дўконларни қидириш;
- уйга яқин ёки онлайн дўконларда тез-тез харид қилиш;
- чегирма купонларидан тез-тез фойдаланиш;
- келажак учун товарлар сотиб олиш, захиралар тўплаш каби хулқ-атвор жиҳатлари устувор бўлмоқда.

Иқтисодий таназзул кўркуви ва инфляция таъсири туфайли америкаликлар бензинга, кийим-кечакка, ресторанга, уй-рўзғор буюмлари ва пойабзалга харажатларни эҳтиёткорлик билан сарфлашмоқда.

Бозорлар ва онлайн-дўконлар логистикага асосланган ёндашув

Онлайн харидларнинг машҳурлиги, тобора ошди, чунки харидорларнинг уйлари яқинидаги қабул қилиш пунктлари сони кенгаймоқда. Онлайн дўконларнинг аудиторияси нафақат Тошкент ва Самарқанд каби йирик шаҳарларда, балки барча вилоятларнинг марказлари аҳолиси орасида ҳам кенгаймоқда.

Шунинг учун, таҳлилчиларининг фикрига кўра, бозорларда юқори сифатли логистика ривожланиши керак. Товарлар харидорларга келишилган муддатда етиб бориши, мижозлар учун муҳим жиҳатдир.

Экологик тозалик тенденциясига боғлиқ ёндашув

Тадқиқотчилар фикрига кўра, 25-35 ёшдаги ёшлар экологик муаммоларга қизиқишини ва агар улар ҳозир одатларини ўзгартирмаса, Сайёра фалокатга дуч келишига ишонишини аниқлади. Агар ёшлар ота-онага айланган бўлса, улар болага экологик тоза одатларини ҳам узатадилар. Шунинг учун маҳсулотларни танлашда, фарзандлар учун уларни қуйидаги саволлар қизиқтиради:

- ўйинчоқлар ва кийим-кечакни танлашда экологик тоза материалларга эътибор қаратиши;
- экологик тоза озиқ-овқат сотиб олиш имконияти;

- чиқиндиларни қайта ишлаш билан шуғулланадиган табиатга мос дўконлар ва ишлаб чиқарувчилар билан ҳамкорлик;

- бўёқлар ва консервантлардан, шакарли ичимликлар, дудланган гўшт ва шунга ўхшаш озиқ-овқатлардан, зарарли маҳсулотлардан воз кечиш.

Маҳсулотнинг қадоқларида экологик тозалиги ҳақида кўпроқ маълумот мавжуд бўлса, ёш харидорлар уни танлаш эҳтимоли кўпроқ бўлади.

Истеъмолчилик хулқининг экологик хусусиятлари хорижда ҳам мавжуд. Масалан, ИБМ тадқиқотлари шуни кўрсатдики, респондентларнинг 77 фоизи учун барқарор ривожланиш тамойиллари (ESG) маълум бир бренд фойдасига танлов қилиш учун муҳимдир. Компаниялар фойда олиш мақсадидан ташқари бошқа ижтимоий аҳамиятга эга мақсадларга эга бўлиши муҳимдир. Улар орасида атроф-муҳитни муҳофаза қилишни ҳам, эркалар ва аёллар ўртасидаги иш ҳақи тенгсизлигини йўқ қилишни ҳам таъкидлаш мумкин.

Янги брендларни шакллантириш асосидаги ёндашувлар

Маҳаллий бозордаги истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларига кўплаб таниш хорижий брендлар мамлакатни тарқатгани таъсир кўрсатди. Мижозлар маълум маҳсулотлар керак бўлган вазиятга тушиб қолишади, лекин улар қайси брендни танлашни билишмайди, чунки бўш жойларни эгаллаган “янги келганлар” уларга шунчаки таниш эмас.

Энди ишлаб чиқарувчилар учун ўз маҳсулотлари ва хизматларини фаол равишда тарғиб қилиш, уларнинг хабардорлигини ошириш ва мижозларнинг содиқлигини қозониш муҳимдир. Маълумотларга кўра, бозорда шухратни қуйидаги шартларда олиш мумкин:

- 8-12 ой — оммавий бозор маҳсулотлари учун (озиқ-овқатдан маиший кимё ва косметикагача);

- 1,5 — 3 йил-бардошли маҳсулотлар учун (мебел, пойабзал, кийим-кечак);

- 3-5 йил — махсус товарлар (автомобиллар, кўчмас мулк, заргарлик буюмлари);

- 5 йилдан-фармацевтика компаниялари, юқори технологияли ускуналар ишлаб чиқарувчи компаниялар, хизматлар кўрсатиш билан шуғулланадиган фирмалар (масалан, салонлар)

Обуна бўйича маҳсулотлар савдоси ёндашуви

Истеъмолчилар билан ўзаро муносабатларнинг ушбу иқтисодий модели ҳали бошланғич босқичида, аммо у аллақачон яхши натижаларни кўрсатмоқда. Мамлакатимизда обуналар кўнгилочар саноатнинг аксарият қисми учун кенг тарқалган онлайн кинотеатрлар, электрон китоб хизматлари. Телетиббидиёт ва юридик маслаҳатларда обуналар мавжуд. Бир қатор бозорлар ҳам обуналарни таклиф қилади, улар орқали мижозлар катта чегирмага эга бўлишлари ёки махфий савдоларга киришлари мумкин.

Бирок, обунага асосланган маҳсулотни етказиб бериш модели чет элда ҳам ишлаб чиқилган. Recharge тадқиқотида обуна савдоси истиқболлари тасвирланган ва 54% косметика, шахсий парвариш маҳсулотлари, озиқ-овқат, дори-дармонлар, уй-рўзғор буюмлари ва уй ҳайвонларини сотиб олишингиз мумкин бўлган хизматларга уланган. Обуна орқали товарларни сотадиган сотувчиларнинг ойлик доимий даромади 138 фоизга ошди.

Шахсий тавсияларнинг ролини оширишга йўналган ёндашув

Octane AI (мижозлар маълумотларини тўплашга ёрдам берадиган нейрон тармоқ) сўровига кўра, харидорларнинг 71 фоизи юқори сифатли шахсий тавсияларни олиш ва шу билан тўғри танлаш вақтини қисқартириш учун маҳсулот афзалликлари ҳақидаги маълумотларни брендлар билан бўлишишни хошлашади. Хусусан, баъзи компаниялар аллақачон бу йўналишда ишламоқда. Мисол учун, Walmart мижозларга маълум бир кийим уларга мос келадими ёки йўқлигини баҳолаш учун ўз фотосуратларини юклашни таклиф қилади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, кўриб чиқилган ёндашувлар (моделлар) соддалаштирилган тарзда истеъмолчиларнинг бозордаги хатти-ҳаракатларини ифодалайди ва тушунтиради, бу амалиётда жуда зарур. Баъзи моделлар

буни ҳар томонлама бажаради, бошқалари истеъмолчилар қарорларининг динамикасини таъкидлайди ва истеъмолчиларнинг хулқ-атвори бўйича тадқиқотларнинг мумкин бўлган баъзи соҳаларни кўрсатади. Истеъмолчиларнинг хулқ-атвори ҳақидаги билимлар товарларни сотиб олиш жараёнида истеъмолчиларнинг ҳаракатлари тўғрисида қимматли маълумот манбаи ҳисобланади. Моделлар ишлаб чиқариш хавфини камайтиришга ёрдам беради, унинг ёрдамида корхона томонидан нотўғри қарорлар қабул қилиниши ва шу билан мумкин бўлган йўқотишларнинг олди олинади.

Афсуски, мукамал ёндашув (модель) йўқ. Истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларини тушуниш ва тушунтириш (ҳеч бўлмаганда қисман) чекланган миқдордаги омиллар (ўзгарувчилар) ёрдамида мумкин деган умиддамиз.

Тадқиқот натижалари бозор талабини аниқроқ ва етарли даражада башорат қилиш учун уй хўжаликлари истеъмолчиларининг қарорларининг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш учун ишлатилиши мумкин бўлган аҳолининг иқтисодий ҳаётини акс эттиради, шунингдек ўқитишда ўқув жараёнида фойдаланиш учун, масалан, “Микроиқтисодиёт”, “Истеъмол иқтисодиёти”, “Маиший иқтисодиёт”, “Маркетинг”, “Истеъмолчилар хулқ-атвори” каби махсус фанларни тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади деган умиддамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 04.04.2023 йилдаги “Аҳолини сифатли истеъмол товарлари билан таъминлашга қаратилган кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-110-сон қарори, <https://lex.uz/ru/docs/6423137>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.01.2022 йилдаги “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги **ПҚ-104**-сон қарори. <https://www.norma.uz/>

3. Алешина И. В. Поведение потребителей. М.: Экономистъ; 2006. 530 с.

4. Аликперова Н. В. Социология потребления: сущность, проблемы, тенденции. Учебное пособие. М.: ИНФРА-М; 2018. 124 с. references

5. Вебер, М. Избранные произведения / М. Вебер. - М.: Прогресс, 1990. - 734 с.

6. Ибрагимов И.Х. Поведение потребителей. Учебное пособие. – СамИЭС, 2023. 230 стр.

7. Ярашева А. В. Психологические особенности потребительского поведения как стиля жизни. Сб. на-учн. статей по итогам Всероссийской конференции. Региональный центр «Общественное содействие» Бельских И. Е., ред. М.: ВНМГЦ; 2015.

8. Michael R. Solomon. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being, 12th Edition. Pearson; 2016.

9. Michelle A. Shell and Ryan W. Buell. Mitigating the Negative Effects of Customer Anxiety Through Access to Human Contact. Harvard Business School; 2019.

10. Solomon Michael R. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being. 12th Edition. Pearson; 2016. 624 p.

И.Ибрагимов, Р.Мусабоев Трансформационные особенности потребительского поведения Аннотация: в статье рассматривается ряд подходов, применяемых в глобальном мире к анализу потребительского рынка в контексте институциональных изменений, трансформации потребностей ведущего субъекта рынка – потребителя. Ключевые слова: модели поведения, подходы, элегантность, дифференциация спроса, потребительское поведение, потребительский рынок, дорогие товары, домохозяйства.	I.Ibragimov, R.Musaboev Transformational features of consumer behavior Abstract: this article discusses approaches to the analysis of the consumer market in the conditions of institutional changes, in the context of the transformation of consumer needs as a leading market actor. Keywords: behavioral models, approaches, elegance, demand differentiation, consumer behavior, consumer market, expensive goods, households.

Аскар Хайдарович Джумаев – СамИСИ, “Рақамли иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси

ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИДА ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМЛАРНИНГ ҚИЁСЛАНИШИНИНГ УСЛУБИЙ ЖИХАТЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада жаҳон иқтисодиёти объектлари ва субъектларининг қиёсий тадқиқотлар ўтказиш услуби ва услубияти масалалари кўрсатилган. Мақоланинг мақсади бу борадаги ёндашувларини умумлаштириш ва тизимлаштириш асосида қиёсий тадқиқотлар ўтказиш услубиятини асосини шакллантиришдир. Тадқиқотлар натижасида қиёсий тадқиқотнинг умумий тамойиллари мавжуд бўлиб ягона универсал услубияти бўлиши мумкин эмаслиги ва таққослашнинг мақсади, мавзуси ва объекти асосида ҳар бир тизимни ўзига мос хусусиятлари эътиборга олиниши кераклиги аниқланди.

Калит сўзлар: қиёсий иқтисодиёт, қиёсий таҳлил, иқтисодий тизимлар, жаҳон хўжалиги субъектлари, бенчмаркинг.

Кириш. Кейинги пайтларда жаҳон хўжалигидаги иқтисодий тизимларни ривожланиши бўйича иқтисодий тадқиқотлар олиб боришда маҳаллий ва хорижий олимлар кўпроқ қиёсий таҳлилдан фойдалана бошладилар. Қиёсий таҳлил миллий ва жаҳон иқтисодиёти, дунёнинг турли минтақалари ривожланишини ўрганишда фаол қўлланилишига қарамай, унга асосланган тадқиқотлар ўтказишнинг ягона услубияти мавжуд эмас. Бироқ, бу борада мавжуд ёндашувлар жуда кўп, уларни тизимлаштириш, умумлаштириш нуқтаи назарларни таққослаб тегишли хулосалар чиқариб аниқ услубларни белгилаш талаб этилади. **Мақоланинг мақсади** ҳам айнан шу илмий масалалар билан шуғулланувчи олимларининг таклифлари ва ёндашувларини умумлаштириш ва тизимлаштириш асосида қиёсий тадқиқотлар ўтказиш услубиятини аниқ услубларини шакллантиришдир.

Бу ижтимоий - иқтисодий фанлар учун айниқса муҳимдир. Чунки, биринчидан, бу фанларнинг аксарияти экспериментдан фойдаланиш қобилиятига эга эмас ва қиёсий услублар учун экспериментлар ўтказишнинг ҳожати йўқ. Иккинчидан, умумий мақсадларга фақат қиёсий таҳлил услубларини қўллаш орқали тўлароқ эришиш мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Қиёсий иқтисодиёт фани, ғарб олимлари П.Р. Грегорининг “XXI аср иқтисодий тизимларини таққослаш”[1], Б.Ж. Россер ва М.В. Россерларнинг “Трансформациялашаётган жаҳон иқтисодиётида қиёсий иқтисодиёт”[2] мақолаларидаги фикрларига қараганда, қиёсий услубиятнинг ўзига хос услубларидан фойдаланадиган иқтисодий соҳани билдиради, унинг ёрдамида мавжуд иқтисодий тизимлар (ёки иқтисодий моделлар) ва уларнинг ривожланиш қонуниятлари тўғрисида зарур маълумотлар, шунингдек, энг яхши (оптимал) иқтисодий тартибга эришиш шартларини белгилайдиган иқтисодий назария учун асос яратади.

Чехиялик олима Э. Цигелкованинг “Қиёсий таҳлил учун назарий асосни шакллантириш. Постсоциалистик мамлакатлар таҳлили”[3] ва “Қиёсий иқтисодиёт: Марказий ва Шарқий Европа”[4] мақолаларидаги фикрича, “...қиёсий услуб ва услубиятни илмий-назарий жиҳатдан фарқлаш керак. Қиёсий услуб - бу ҳар бир услубни қўллашда алоҳида ёндашув жарёнидир, услубият эса, таққослаш учун тадқиқот объектини ва предметини аниқлашни, таққослашнинг мақсадини, тўғридан-тўғри қиёсий таҳлил мезонларини ва ниҳоят, мувофиқлаштирувчи муайян қиёсий услублар учун вақт ва таққослашни аниқлашни ўз ичига олади”. Демак қиёсий иқтисодиёт, ижтимоий-иқтисодий фанларга хос универсал услубларни эмас, балки, таққослашнинг аниқ услубларини қўллашни талаб қилади.

Қиёсий иқтисодиёт фанининг мазмун – моҳиятини ва унга молик услубиятни белгилашда кўпчилик олимлар қуйидагилардан келиб чиқадиладар. Тор маънода иқтисодий тизим (ижтимоий – институционал жиҳатдан) - бу ҳар қандай иқтисодий институтлар йиғиндиси бўлиб, улар ёрдамида ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизими ривожланади. Кенг маънода, иқтисодий тизимларнинг функционал натижалари (унинг

маҳсули) нафақат иқтисодий, балки бошқа кўплаб омилларга, жумладан, тизим фаолият кўрсатадиган экологик омилларга - табиий ресурслар захираларига, иқтисодий ривожланиш даражасига, иқтисодиётнинг ҳажмига, капитал ва инсон меҳнатининг ҳиссасига, шунингдек, сиёсий ва маданий омилларга ҳам боғлиқ.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот ишини бажаришда кузатиш, маълумотларни тўплаш, таҳлил ва умумлаштириш, гуруҳлаш, қиёсий таҳлил, тарихийлик ва мантиқийликнинг яхлитлиги ҳамда монографик кузатиш услубларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги вақтда иқтисодий тизимларнинг ўзига хослигини, умумий ва фарқли жиҳатларини эътиборга оладиган бўлсак, иқтисодиётларни таққослаш бўйича ёндашувларда бир хил нуқтаи назар йўқ. Баъзи иқтисодчиларнинг таъкидлашича, фақат таққослаш мумкин бўлган иқтисодиётларни қиёслаш мумкин. Улар маълум мезонлар асосида табиатан ўхшаш бўлган ҳолатларни (намуналарни) аниқлашни ва фақат уларни солиштиришни тавсия қиладилар. Масалан, Европа Иттифоқи мамлакатларини асосий иқтисодий кўрсаткичларини ва бизнес муҳитини таққослаб асосли илмий хулосалар чиқариш мумкинлигини таъкидлайдилар. Аммо амалиётда, иқтисодий кўрсаткичларни таққослаш асосида (номинал ва реал ЯИМ, ЯММ, СМ, номинал ва реал ЯМД, МД, аҳолини ўртача йиллик даромади миқдори, йирик саноат марказлари бўлган шаҳарларнинг йиллик ЯИМ миқдори ва ҳоказо...) қиёслаш шуни кўрсатадики, ҳатто миллий капитали тенгсиз бўлган иқтисодий тизимларни ҳам таққослаб, уларнинг иқтисодий ривожланиш тенденцияларини аниқлаш мумкин.

Таққосланадиган объектларнинг тенгсизлигини бошқа кўрсаткичлар тизими орқали ҳам қиёслаш мумкин. Қиёсий таҳлил қилиш учун кўрсаткич мезонларининг иккита гуруҳини ажратиш тавсия этилади:

- таснифлаш мезонлари (иқтисодий тизим, давлатнинг роли, капитал бозори, меҳнат бозори, ижтимоий таъминот, ташқи сиёсат ва бошқалар);

- иқтисодиётни баҳолаш мезонлари (иқтисодий ўсиш, иқтисодий самарадорлик, даромадлар тақсимоти, инфляция ва ишсизлик нуқтаи назаридан барқарорлик, жаҳон иқтисодиётида рақобатбардошлик ва бошқалар).

Таҳлил шуни кўрсатадики [3, 4], кўпинча қуйидаги гуруҳлар аниқ кўрсаткичлар сифатида ишлатилади:

- **“Иқтисодиётнинг умумий ҳолати”** гуруҳи бўйича: иқтисодий ўсиш суръатлари, реал ЯИМ, инфляция даражаси, инвестициялар даражаси, умр кўриш давомийлиги, инсон тараққиёти индекси ва бошқалар;

- **“Ҳукуматнинг роли”** гуруҳида: давлат харажатлари, солиқ харажатлари, ҳарбий харажатлар, таълим харажатлари, соғлиқни сақлаш харажатлари, иқтисодий эркинлик индекси ва бошқалар;

- **“Жаҳон иқтисодиётидаги вазият”** гуруҳи учун: жаҳон ялпи ички маҳсулотини яратишдаги улуш, товар ва хизматларнинг жаҳон савдосидаги улуши, жаҳон капитал оқимидаги улуш, технологик ўрни, валюта захиралари ва бошқалар.

“Вақт оралиғи бўйича таққослаш” услуги асосида муайян давр мобайнида мамлакатларнинг тарихий-иқтисодий ривожланиш жиҳатлари таҳлил этилиб, уларни ҳозирги давр билан боғлаб, қиёсланадиган мамлакатлар иқтисодиётидаги хўжалик элементларини (хўжалик юритиш шакллари) ривожланиш тенденциялари ҳақида тўлиқ маълумот олиш мумкин.

“Бир вақтнинг ўзида” таққослаш услуги асосида иккита ва ундан ортиқ мамлакатларни (ва уларнинг хўжалик элементларини) маълум бир вақт оралиғида таҳлил қилиб аниқ маълумотларга эга бўлишимиз мумкин.

Диахроник, яъни вертикал услуб асосида таққослашда ҳар бир элементнинг (хўжалик шаклини) турли даврлардаги ривожланиши ва улар ўртасидаги зиддиятлари ўрганилади. Нафақат ривожланишнинг турли босқичларида аниқ бир иқтисодиётни, балки бошқа турдаги иқтисодий моделлар билан ҳам қиёсланса, янада аниқ натижаларга эришиш мумкин. Махсус ҳолат сифатида ўхшаш тарихий вазиятларни таққослаш,

шунингдек, ҳозирги вақтда бошқа мамлакатлар тақдирига ва бутун жаҳон иқтисодиётига таъсир кўрсатаётган мамлакатлар мисолларини кўриб чиқиш мумкин бўлади.

Қиёсий таҳлил услубидан ташқари қўшимча равишда, қиёсий услубият доирасида Ғарб олимлари умумлаштириш, иқтисодиётларнинг ўхшашлик элементлари бўйича таққослаб хулосалар чиқариш, қиёсий социологик тадқиқотлар, минтақавий ва глобал даражадаги статистик таҳлилларни алоҳида ўтказиб турадилар.

Ғарб ва АҚШ олимларнинг тадқиқотларини сарҳисоб қилиб, қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

1. Бир-биридан фарқ қилувчи иқтисодий тизимларнинг қиёслаш услубиятини дастлабки таҳлил услублари, умумий ўхшаш ёки алоҳида ўхшаш кўрсаткичлар гуруҳини шакллантирган услублар бўлиб, улар аҳоли жон бошидаги истеъмол, иқтисодий ўсиш, турмуш шароитларини яратишда тенглик, ижтимоий хизматлар ва умумжамоавий неъматлар (товарлар) билан таъминлашнинг ҳолати, шахсий даромадлар ва бандликнинг барқарорлиги кўрсаткичларини аниқлайдиган энг кенг тарқалган услублардир[5].

2. Таққослаш услубларига эмас, балки кўрсаткичларни аниқлаш усулларига ҳам катта эътибор берилади ва уларга қуйидагилар киради;

- муайян тадқиқот мақсадларига эришиш учун энг фойдали бўлган маълумотлар турлари;

- маълумотлар манбалари (бу манбалар географик ва вақт қамрови жиҳатидан юқори сифатли бўлиши керак);

- маълумотлар намунасини шакллантириш ва ниҳоят, уларни изоҳлаш [6].

3. Бенчмаркинг услубиятидан (**Бенчмаркинг** - бу корпорация фаолиятини оптималлаштириш ва яхшилаш мақсадида бозордаги рақобатчиларнинг муваффақиятли тажрибасини қиёсий бизнес таҳлиliga комплекс ёндашувдир) баъзи услублар қабул қилинади, яъни: тадқиқот мазмунини тушуниш, самарадорлик кўрсаткичларини шакллантириш, эксперт гуруҳини шакллантириш, стратегияни ишлаб чиқиш ва мониторинг[7].

4. “Қиёсий ёндашув”, “қиёсий услуб”нинг асосий тамойиллари қаторида тадқиқот олиб боришда қуйидагиларни таъкидлаш лозим:

- таққосланаётган элементларга нисбатан аниқ тамойилларни шакллантириш (яъни, асосий тизим хусусиятлари нимадан иборат эканлигини аниқлаш учун);

- ички ва ташқи ҳақиқийлик тамойили (internal validity & external validity): - муайян қуйи тизимларнинг ички хусусиятларини аниқлашда иқтисодий жараёнларни яхлитлигини тушунтириш учун бирлаштирувчи салоҳиятга эга бўлган элементларни топиш;

- танлаш тамойили қиёсий таҳлилнинг ўз-ўзидан мақсад эмаслигини англатади: - турли хил аниқлаш услубларидан маълум турини, яъни тадқиқот учун энг мосини танлаш керак.

5. Тизимнинг кичик элементларини қиёсий афзалликларини аниқлашда улар кўпинча қиёсий баланс таҳлиliga мурожаат қиладилар [8, 9].

6. “Кейс стади” услубидан фойдаланиш, бир хил иқтисодий объект қондаси тарикасида стандарт бўлиб хизмат қилади.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, жаҳон хўжалиги субъектларини ўрганишда қиёсий ёндашувнинг ягона универсал услубиятини яратишнинг иложи йўқ. Объект, предмет, мақсадга қараб мамлакатлар иқтисодиётини ўзига хос жиҳатлари эътиборга олиниб, қиёсий таҳлил усулларининг ўша жиҳатларига мос юқорида кўрсатилган услублар қўлланилади ва уларнинг иқтисодий ривожланиш тенденциялари бўйича ўринлари белгиланади ва қиёсий иқтисодиёт услубларини қўлланилиши қуйидагиларга имкон беради:

- жаҳон иқтисодиётидаги алоҳида (танланган) иқтисодий моделларнинг (мамлакатларнинг) ривожланиш тенденцияларини изоҳлаш ва тавсифлаш имконини беради;

- дунё мамлакатлари ва минтақаларидаги иқтисодий сиёсатнинг асосий хусусиятларини ва йўналишларини тўғрироқ аниқлаш мумкин бўлади;

- жаҳон иқтисодиётидаги айрим мамлакатлар ва улар гуруҳларидаги мавжуд иқтисодий ютуқлар ва муаммоларни янада тўғрироқ изоҳлаш ва шу асосда хўжалик юритувчи субъектларнинг ушбу давлатлар бозорларига чиқишида “хамроҳ бўлиш мумкин бўлган” имкониятлар ва таҳликаларни аниқлашга имкон бериб, бу ишлаб чиқариш ва ташқи савдони ривожлантириш учун туртки бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Gregory P. R. Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century /P. R. Gregory, R. C. Stuart. 7th. edit. Mason, OH, USA: South-Western, Cengage Learning. 2004.
2. Rosser B. J. Comparative Economics in a Transforming World Economy /B. J. Rosser, M. V. Rosser. 2nd. edit. Cambridge, Massachusetts, London: MIT, Press. 2004.
3. Cihelková E. Formation of the Theoretical Framework for the Comparative Analysis of Post-socialist Countries / E. Cihelková // Agriculture economics. Vol. 62, No. 9, 2016. P. 407-420.
4. Cihelková E. Komparativní ekonomika: střední a východní Evropa [Comparative Economy: Central and East Europe] / E. Cihelková, J. Fingerland. Praha: VŠE. 1992. 160 s.
5. Koopmans T., Montais J. On The description and Comparison of Economic System [Электронный ресурс] URL: <http://dido.wss.yale.edu/P/cp/p03b/p0357.pdf>
6. Perdomo C. Methodology of international comparison of government priorities [Электронный ресурс] URL: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/publications/unpubl_milex/unpubl_milex_default/mex_prio_methods
7. A Methodology for Performance Measurement and Peer Comparison in the Public Transportation Industry [Электронный ресурс] URL: http://onlinepubs.trb.org/onlinepubs/tcrp/tcrp_rpt_141.pdf
8. Cippolini F., Ganugi P. Comparing Capital Structure through Similarity Analysis: Evidence about two Industrial Districts [Электронный ресурс] URL: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-642-59471-7_11#page-1
9. Bagella M., Becchetti L. The comparative advantage of Industrial Districts [Электронный ресурс] URL: https://books.google.it/books?id=6F0OBwAAQBAJ&pg=PA22&lpg=PA22&dq=The+comparative+advantage+of+Industrial+Districts++Bagella+Becchetti&source=bl&ots=7uT9_YXdUt&sig=maCFM_wWMR06u-v_szZLhDNwrIE&hl=it&sa=X&ei=_uFkVYy3NOn5ywOsjoH4Aw&ved=0CCkQ6AEwAA#v=onepage&q=The%20comparative%20advantage%20of%20Industrial%20Districts%20%20Bagella%20Becchetti&f=false

А.Джумаев Методологические аспекты сравнения экономических систем в мировой экономике Аннотация: в данной статье показаны методы и методология проведения сравнительных исследований объектов и субъектов мирового хозяйства. Цель статьи – обобщить и систематизировать подходы в этом отношении для формирования основы методологии сравнительного исследования. В результате исследования установлено, что общие принципы сравнительного исследования не могут быть единой универсальной методологией, а должны учитываться особенности каждой системы исходя из цели, предмета и объекта сравнения. Ключевые слова: сравнительная экономика, сравнительный анализ, экономические системы, субъекты мирового хозяйства, бенчмаркинг.	A.Dzhumaev Methodological aspects of comparison of economic systems in the world economy Abstract: this article shows the methods and methodology of conducting comparative studies of objects and subjects of the world economy. The purpose of the article is to summarize and systematize approaches in this regard to form the basis of a comparative research methodology. As a result of the study, it was established that the general principles of comparative research cannot be a single universal methodology, but the features of each system must be taken into account based on the purpose, subject and object of comparison. Keywords: comparative economics, comparative analysis, economic systems, subjects of the world economy, benchmarking.

Shahobiddin Ziyadullayevich O‘rozov – SamISI, “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida katta o‘qituvchisi

AMIR TEMUR IJTIMOY FAOLIYATIDA RATSIONALLIK YONDASHUVI

Annotatsiya: ushbu maqolada tadqiqotning maqsadi Sohibqiron Amir Temurning ijtimoiy faoliyatida ratsionallikka asoslangan yondashuvning o‘rnini, uning o‘ziga xosligi va hozirgi islohotlar davridagi ahamiyatini ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: Sohibqiron, Amir Temur, ijtimoiy faoliyat, ratsionallik, xarizma, liderlik, Markaziy Osiyo, siyosat, siyosiy beqarorlik, yetakchilik, davlat, hokimiyat, vazir, askar, Zafarnoma, Samarqand, barqarorlik, taraqqiyot.

Kirish. Ma’lumki, ming yillar davomida insoniyatning buyuk daholari tarixiy taraqqiyotning ichki mantig‘ini tushunishga va shu asosda insoniyatning iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy rivojlanishi muammolarini ijobiy hal etib, jamiyatni boshqarishning eng maqbul, adolatli usullarini joriy qilishga intildilar. Sohibqiron mamlakat taxtiga o‘tirgan birinchi kunlaridanoq, ya’ni 1370-yil aprel oyidanoq davlat ishlarini qonuniy hujjatlar asosida yuritishga harakat qiladi. Agar Amir Temur o‘z davlatini qonunlar asosida barpo etmasa, bunday davlatning nufuzi, salohiyati, obro‘sigacha yetar va uning hukmdori ham yuqori darajada tan olinmasdi. Amir Temur va temuriylar davri O‘rta Osiyo madaniyati tarixida alohida o‘rin tutadi. Bu davrdagi madaniy yutuqlar umumbashariy sivilizatsiya darajasida bo‘lgan. Madaniyat tarixidagi ushbu mumtoz davrda o‘zbek madaniyatining shakllanishi bu davrdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan bog‘liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. U o‘z qarashlarida savdoga, ishbilarmonlikka katta yo‘l ochib, ularga imtiyozlar yaratib bergan. Lekin u halol, haqiqiy mehnatga asoslangan tijoratni quvvatlagan, hatto bunday tadbirkorlardan uch yilgacha soliq olmagan. Temur faqatgina davlat rahbari sifatidagina emas, balki bir mutafakkir sifatida ham o‘z davrining ilg‘or siyosiy qarashlari mukammal tizimini yaratdi. Chunki u biror g‘oyani o‘z fikrida tahlil qilganida masalaning hamma tomonini hisobga olar edi. Unda o‘zgarar fikrini eshita olish va qabul qila olish qobiliyati bor edi[1:27].

Amir Temurning siyosiy tamoyili markazida inson turadi. Temur o‘z davrida saltanat manfaatini xalq manfaatiga bo‘ysundira olgan davlat rahbari edi.

Temur siyosiy qarashlari tizimining yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u har bir siyosiy masalani hal etishdan oldin shu sohaning bilimdon odamlari, olimlari bilan maslahatlashib, so‘ngra qaror qilar edi. Uning olimlar bilan qiladigan maslahatlari turli shakl va darajada bo‘lardir.

Shuni ham aytib o‘tish kerakki, X-XV asr mutafakkirlari[2:160-161]. o‘z ijodlari va g‘oyaviy qarashlarida adolatli va ma’rifatparvar shohning eng oliy sifati qilib, birlari adolatni ko‘rsatsalar, boshqalari aqlni, uchinchi toifadagilar esa - axloqiy sifatlarni ko‘rsatganlar. Shunisi qiziqarliki, agar ular o‘zlarining «Ideal davlat» nomli g‘oyaviy xayolotini nazariy jihatdan ta’riflagan bo‘lsalar, XIV asrga kelib, Amir Temur uni amalda qo‘llay oldi va o‘zida bu xislat va xususiyatlarni mujassamlashtirgan adolatli hukmdor sifatida maydonga chiqdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada retrospektiv va tizimli tahlil, vorisiylik, analiz va sintez, qiyosiy o‘rganish, obyektivlik, tarixiylik va mantiqiylik birligi kabi ilmiy usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Dunyoda ro‘y berayotgan globallashuv jarayonlarining shiddat bilan o‘sishi jamiyatning moddiy va ma’naviy hayotiga o‘zining konstruktiv va destruktiv ta’sirini o‘tkazmoqda. Bularning barchasi har bir mintaqada yashovchi shaxs va jamiyat a’zolarida milliy davlatchilik asoslarini o‘rganish va ma’naviy o‘zlikni anglash darajalarini ifodalovchi miqdoriy va sifatiy ko‘rsatkichlarda yaqqol ko‘zga tashlanib turibdi.

Ilm va madaniyatga bunday munosabatni Sohibqiron umrining oxirigacha saqlab qoldi. Bu yo‘ldan uning avlodlari ham yurdilar. Natijada temuriylar zamonida ko‘plab madrasalar, kutubxonalar, maktablar barpo etildi. Ularda o‘qish va o‘qitish uchun dunyoning turli burchaklaridan yetuk olimlar jalb qilindi. Chingiziylar davrida ta‘qibu siquvlar, siyosiy ostin-ustunliklar natijasida ilm va madaniyat nuqtayi nazaridan huvillab qolgan Turkiston Amir Temur zamoniga kelib yana jonlanish imkonini qo‘lga kiritadi. Bunda u, eng avvalo, mahalliy ilm-fan va madaniyat vakillariga suyangani aniq, ya‘ni ilmu madaniyat rivoji uchun shart-sharoit yaratgan, siyosiy barqarorlikka erishgan. Natijada turli mamlakatlardagi turkistonliklar o‘z yurtlariga qayta boshlaganlar. Ular orasida qachonlardir ota-bobolari Shimoliy Hindiston, arab o‘lkalari va boshqa yurtlarga borib o‘rnashgan avlodlar ham bo‘lganiga shubha qilmasa ham bo‘ladi.

Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin. Sharafiddin Ali Yazdiyning: «Sohibqiron har yerdakim, imoratqa qobil yer ko‘rsa erdi, ul yerda albatta bir imorat solur erdi...» [3:851], – degan so‘zlari zinhor mubolag‘a emas.

XIV-XV asr oxirlarida Movarounnahr ko‘p mamlakatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy, ba‘zan siyosiy va harbiy ahamiyatga ega bo‘lgan karvon yo‘llari bilan bog‘langan edi. Bu yo‘llar xalq turmush tarzi, diniy, iqtisodiy, ma‘naviy va moddiy madaniyati jihatidan bir-biridan farqlanuvchi mamlakatlarning o‘zaro aloqasini rivojlantirishga imkon yaratdi. Karvon yo‘llari savdo, diplomatik munosabatlar borasidagi amaliy vazifasidan tashqari, ayni vaqtda mamlakatlar va xalqlarning o‘zaro iqtisodiy va madaniy aloqalarini mustahkamlashga ham xizmat qildi. Aytish mumkinki, bu davrda Buyuk Ipak yo‘li tiklanib, mintaqalarning madaniy taraqqiyoti uchun xizmat qildi.

Venger olimi, professor Herman Vamberi Temur haqida shunday yozgan: «Temur Osiyoning hamma qismidan hadsiz-hisobsiz xazina va boylik yig‘di, lekin ularni xasis odamlar kabi saqlamadi. Buni, birinchidan, uning saroyining boy va hashamatliligi, ikkinchidan esa ham o‘z rezidensiyasini, ham o‘z shahrini bezab turuvchi g‘oyat ulkan va muhtasham binolar qurdirgani isbotlaydi. Shuning uchun ham Temurni Chingizxon bilan bir qatorga qo‘yib, uni yovuz, o‘zboshimcha, mustabid hokim deb atovchilarning fikrlari ikki tomonlama xatodir. U, avvalo, o‘zining g‘olibona qurolini zamonasining odatiga ko‘ra ishga solgan hokim edi. Uning dushmanlari ta‘kidlagan qabih ishlari va vayronagarchiliklari ham, hatto biror jinoyat uchun olingan o‘ch edi, xolos» [4:217].

Movarounnahr va Xurosonda XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda ro‘y bergan madaniy yuksaklik butun musulmon Sharqidagina emas, Yevropa mamlakatlarini ham hayratga soldi. Bu yuksaklik Markaziy Osiyoning so‘nggi madaniy-ma‘naviy rivojinigina belgilab bermay, qo‘shni mamlakatlardagi madaniy taraqqiyotga ham katta ta‘sir ko‘rsatdi. XIV-XV asrlarda Markaziy Osiyoda mantiq va falsafa fanlari bilan shug‘ullangan yirik olimlar paydo bo‘ldi. Bu fanlarning rivoji, asosan ikki yirik mutafakkir - Sa‘diddin bin Umar Taftazoniy va Mir Sayyid Jurjoniy nomlari bilan bog‘liqdir. Bulardan tashqari, Samarqandda o‘sha davrda Abdujabbor Xorazmiy, Shamsiddin Munshiy, Abdulla Lison, Badriddin Ahmad, Nu‘moniddin Xorazmiy, Xoja Afzal, Jalol Xokiy va boshqa olimlar yashab ijod etganlar. O‘z davrining ilg‘or ijtimoiy va axloqiy fikrlari badiiy adabiyotda, tasavvuf she‘riyatida, nazm va nasrda, g‘azal va ruboiylarda mufassal bayon qilina boshlandi. Sakkokiy, Jomiy, Lutfiy, Navoiy, Binoiy, Qosim Anvor va boshqalarning badiiy asarlari boy falsafiy va axloqiy mazmunga egadir.

Amir Temur qurgan davlat, avvalo, o‘zida siyosiy tizimning eng yaxshi shaklini mujassamlashtirishi lozim edi. Chunki uning nazarida ratsional boshqaruv ma‘muriyatini tashkil qilmay va uning faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘ymay turib, jamiyatni boshqarish, uning hayotiga islomiy qadriyatlarni singdirish, xizmatni joriy qilish, to‘ra va tuzukni mustahkam tutish mumkin emasdi. O‘zigacha bo‘lgan o‘zbek davlatchiligidan farq qiladigan markazlashgan buyuk davlat tizimini yaratdi. U davlat rahbarining qattiqqo‘l, tadbirkor, nihoyatda adolatli, lekin rahmdil,

insonparvar, halol, pok bo‘lishini ko‘rsatib, hayotda adovat emas, balki adolat yengadi, deb ko‘rsatdi.

“Temur tuzuklari”da Amir Temurga xos bo‘lgan ratsionallikka asoslangan, davlatni idora qilish usuli bilan yaqindan tanishish mumkin. Jumladan, unda “Menga yomonlik qilib, boshim uzra shamshir ko‘tarib, ishingga ko‘p ziyon yetkazganlarni ham iltijo bilan tavba-tazarru qilib kelgach, hurmatlab yomon qilmishlarini xotiramdan o‘chirdim”, deganligining o‘zi fikrimizning yorqin isbotidir. Ushbu asarda, bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin. Zero, bugungi kunda “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasini amalga oshirishda “Temur tuzuklari” muhim nazariy manbalardan biri sifatida katta ahamiyatga egadir. Qisqa qilib aytganda Amir Temur sharqona demokratiyaga, qonunga, urf-odatlariga asoslangan buyuk davlat barpo qilib, tarixda o‘chmas iz qoldirdi.

Temur tuzuklari Amir Temur rahbarligi ostida, uning devonida, turkiy tilda yaratilgan o‘zining muhim ratsional qirralariga ega bo‘lgan haqiqiy, tarixiy, siyosiy yuridik hujjatdir. Undagi normalarni hozirgi zamon huquq tarmoqlariga qiyoslab tahlil etsak, konstitutsiyaviy hujjat ekanligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Tuzuklar turkiy xalqlar davlat boshqaruviga oid nazariy manbalarning yuksak cho‘qqisi edi. Davlatda huquqiy munosabatlar nuqtayi nazaridan olib qaralsa, u musulmon huquqidan keyingi asosiy manba hisoblangan.

Amir Temurning shaxs, jamiyat, davlat munosabatlaridagi bunday adolatli yondashuvi shaxs erkinliklari va uning davlat ishlarida ishtiroki darajasini aniq ifodalaganki, bunda har qanday masalaning adolatli hal etilishida shaxsning ijtimoiy holatiga bog‘liqligini nazarda tutgan. Har qanday odam mening adolat devonimdan panoh topgan ekan, gunohi bo‘lsa ham, uni kechirsinlar, – deyiladi bu haqda «Tuzuklar»da, – ikkinchi, uchinchi marta yana gunoh yo‘liga kirsan, u holda gunohiga yarasha jazolasinlar»[5:95].

Demak, Amir Temur davrida bilim olish qonun darajasida belgilab qo‘yilgan, bu sohada ma‘lum va qat‘iy tartiblar, yo‘l-yo‘riqlar mavjud bo‘lgan. Ahamiyatli va qiziqarli tomoni shundaki, har el va har shaharda Adolat amiri tayin etilgan. Sipoh va raiyat orasidagi urf-odatlariga oid nizoli ishlar haqida ma‘lumot berib turish ularning asosiy vazifasi hisoblangan. Davlat ishlaridagi bunday tartib, qonun buzilishining oldini olishda juda qo‘l kelgan, boshqa jihati, mamlakatda, boshboshdoqlikning boshlanib ketishi va avj olishiga yo‘l qo‘ymagan, shu jihatdan yuqorida aytgan fikrlarimizni davom ettiradigan bo‘lsak, har qanday jamiyatning shaxslardan tashkil topishi tabiiy jarayon ekanligini, kishilarning ma‘lum huquq va erkinliklariga ega bo‘lishlari, shu huquq va erkinliklarni amalga oshirish mexanizmi - davlatni boshqarishda faolliklarini e‘tiborda tutmoqligimiz lozim. Albatta, bu yerda yana o‘rta asrlarga xos bo‘lgan yakka hukmronlik boshqaruv tizimida oliy hukmdorning o‘rnini esdan chiqarmaslik lozim, zero, uning har bir farmoyishi amalda qonun kuchini oladi.

Amir Temur o‘z «Tuzuklar»ini ishlab chiqib, hayotga tatbiq etar ekan, eng avvalo, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy masalalarida qonunni ustuvor yo‘lga qo‘yishni mo‘ljallagan va o‘z navbatida, davlat rahbari oldida turgan mas‘uliyat ham unutilmagan; davlat rahbari birinchi galda adolatli bo‘lishi, har bir ishda xolis va qat‘iy fikr yuritishi, qiziqqonlik qilmasligi lozim sanalgan. Amir Temur tuzuklarida belgilangan qoidalar nafaqat jamiyatning oliy tabaqasiga, balki quyi idoralarga ham taalluqli bo‘lgan. Bunda fuqaro manfaati oldingi o‘ringa olib chiqilgan.

Amir Temur nima uchun qonun-qoidalarga, jumladan, raiyat, aholining ijtimoiy ahvoriga bunchalik jiddiy qaragan? «Negaki, raiyatni xonavayron qilish, – deyiladi, «Tuzuklar»da, – (davlat) xazinasi kambag‘allashuviga olib keladi..., o‘z navbatida, saltanatning kuchsizlanishiga olib boradi»[5:143].

Bu davlatlar va zamonlar uchun xos xislat, darvoqe, iqtisodiy jihatdan qudratli bo‘lmagan davlat uzoq turolmaydi, tanazzulga uchraydi, davlat qudrati va mustahkamligining eng muhim shartlari – adolatli qonunlar, raiyat ahlining ijtimoiy turmush darajasi va uning yuqori ko‘tarinki ruhiga ko‘p jihatdan bog‘liqligini yaxshi bilamiz. Zero, Amir Temur dahosining qirralaridan biri

uning mazkur abadiy haqiqatni anglay bilganligi va amalda namoyon qila olganligi bilan o‘lchanadi. Ma’lumki, olam bilan mutanosiblik va shaxsiy erkinlik o‘rtasidagi ziddiyatni bartaraf etishga urinish, turli fan vakillarini o‘ylantirgan, jumladan: «Davlat bu – qonunlar jamiyati, zero odamlar boylikni yaratish hamda qobiliyatda teng bo‘lishi mumkin emas, biroq qonun oldida barcha teng bo‘lmog‘i lozim», degan edi Sitseron[6:197]. Ko‘ramizki, Amir Temur davlati shaklidan qat’i nazar, adolat mezonlari, to‘ra va tuzuklar asosida qurilgan, raiyat birligi va jipsligi tamoyili, odatiy hol hisoblangan, xalqning siyosiy hamda huquqiy kuch-qudrat ekanligi haqidagi g‘oyalar bugungi xalq hokimiyatchiligi tamoyillariga asos bo‘la oladi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, Amir Temur davlatchiligi yuksak nazariy qoidalarga asoslangan holda boshqarilgan bo‘lib, undagi mezonlar amaliyotdan olingan tajribalar orqali shakllangan. U o‘z davlatini dunyo miqyosida tan olinishini istab dastavval davrning eng yuksak bilimiga asoslangan harbiy va davlatchilik sohasida muhim islohotlarni amalga oshira oldi, zamonasiga mos davlat boshqaruv tizimlarini ishlab chiqdi. Buning natijasida O‘rta Osiyoda qariyb ikki asrga yaqin mo‘g‘ullarning beboshligi natijasida bosqinchilik, zo‘ravonlik, adolatsizlik va vayronagarchilik hukm surgan feodal tarqoqligiga barham berildi, o‘lka xalqlarining o‘z huquqlari, mustaqilligi qayta tiklandi. Uning buyuk ishlari va salobatli davlati o‘z davrida nafaqat Sharqda balki, dunyo, ayniqsa Yevropada ham tan olingan edi.

Yuqoridagi tahlillar va dalillar asosida Amir Temur saltanatida umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan, siyosiy tizimda yangicha, mustahkam, o‘z davrida mavjud bo‘lgan turli boshqaruv an‘analarining maqbul jihatlari o‘zida mujassamlashtirgan, hamda ularga muhim ijobiy o‘zgartirishlar kiritilgan davlatchilik asoslari barpo etilgan, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1.Муқимов З. Амир Темур тузуклари (тарихий-ҳуқуқий тадқиқот). Иккинчи тўлдирилган нашри. – С.: СамДУ, 2008. –Б.27.
- 2.Форобий А.Н. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.160-161.
- 3.Яздий Ш.А. Зафарнома. –Т.: “Шарқ”, 1997. –Б.851.
- 4.Вамбери Г. История Бухары. Перевод А.И. Павловского. т.1, –СПб.: Изд.Я.А. Исакова, 1873. –С.217.
- 5.Темур тузуклари. –Т.: «O‘zbekiston», 2013. –Б.95.
- 6.Цицерон. Республика. – М.: Научно-издательский центр «Ладомир» – «Наука», 1994. –С.197.

Ш.Урозов	Sh.Urozov
Рационализм в общественной деятельности Амира Тимура	Rationalism in the social activities of Amir Timur
Аннотация: цель данной статьи – выявить место подхода, основанного на рациональности, в общественной деятельности Сахибкирана Амира Тимура, его уникальность и значение в современный период реформ.	Abstract: the purpose of this article is to identify the place of an approach based on rationality in the social activities of Sahibkiran Amir Timur, its uniqueness and significance in the modern period of reforms.
Ключевые слова: Сахибкиран, Амир Тимур, общественная активность, рациональность, харизма, лидерство, Центральная Азия, политика, политическая нестабильность, лидерство, государство, власть, министр, солдат, Зафарнаме, Самарканд, стабильность, развитие.	Keywords: Sahibkiran, Amir Timur, social activity, rationality, charisma, leadership, Central Asia, politics, political instability, leadership, state, power, minister, soldier, Zafarname, Samarkand, stability, development.

Lola Nazarovna Xalikova – Samarqand iqtisodiyot va servis institute professori v.b, i.f.d. (DSc)

IJTIMOY HIMOYALASHGA OID NAZARIY QARASHLAR

Annotatsiya: maqolada Amir Temur davlati iqtisodiy siyosatida aholini ijtimoiy himoya qilish masalalari muhim o‘rin egallagan. Sohibqiron davlat tuzumi tarixini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, uning zamonida bevosita rahnamoligida ijobiy himoyalashning keng qamrovli tizimi amal qilgan. Amir Temur davlatining yuksalishi to‘g‘ri olib borilgan iqtisodiy siyosatning natijasi bo‘lib, ko‘p qirralari hozir ham dolzarbdir.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy siyosat, ijtimoiy himoya, davlat tuzumi, jamiyat, ijtimoiy ahvol, kambag‘allik, imtiyozli xizmat, mehnatga qobiliyati.

«Har qanday jamiyatning madaniyat darajasi, bag‘ri kenglik va mehribonlik xususiyatlari imkoniyati cheklangan, nogironligi bo‘lgan, boquvchisini yo‘qotgan shaxslar va keksa avlod vakillariga munosabati bilan belgilanadi».

Shavkat Mirziyoyev

Kirish. O‘zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab iqtisodiy islohotlarning o‘ziga xos yo‘li tanlandi. Ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti tizimini joriy etish tezlashmoqda. O‘tish davri jarayonlari beshta asosiy tamoyillar qatoriga kuchli ijtimoiy himoya sohasida ham uzoq muddatni o‘z ichiga olgan dastur bosqichma - bosqich amalga oshirilmoqda. Xalq turmush darajasining izchil va barqaror o‘sishi, aholini yanada kuchli ijtimoiy himoya qilishni ifoda etadi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tishning O‘zbekiston andozasiga asoslanadigan eng muhim prinsip ham kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirishdan iborat.

Ijtimoiy siyosat bosqichma - bosqich va makroiqtisodiy boshqaruv bilan mahkam bog‘langan bo‘lib, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy sotsial xarakteriga bog‘liq. Ijtimoiy jihatdan rivojlangan jamiyat ideal jamiyatdir, bunda ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida turmush darajasida katta farq hamda antogonistik qarama-qarshiliklar bo‘lmaydi.

Ijtimoiy himoyaning sotsial-iqtisodiy munosabat sifatidagi mohiyati jamiyat va aholi o‘rtasidagi muhtojlik hollarda yordam, qariyalarga ko‘maklashish, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy ahvol, hayotiy zaruriy vositalar bilan ta‘minlash kabi munosabatlardan iboratdir. Ijtimoiy himoya pensiya, nafaqa, moddiy yordam, qariyalar, bemorlar, nogironlarga imtiyozli xizmat ko‘rsatish va bolalarga ko‘rsatiladigan g‘amxo‘rlik kabi jamiyat tomonidan amalga oshirilayotgan siyosatda namoyon bo‘ladi.

Yangi O‘zbekistonni o‘z mehnatidan baxt topib yashaydigan insonlar rivojlangan ijtimoiy makonga aylantirish keng ko‘lamli islohotlarimizning asosiy maqsadidir. Shu yo‘nalishda ijtimoiy adolat tamoyili asosida aholidan yordamga muhtoj qatlamlarini qo‘llab - quvvatlash kambag‘allikni bartaraf etishni davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan.

Avvalo ijtimoiy himoya va doimiy yordamga muhtoj shaxslarni o‘z vaqtida hisobga olish mexanizmlarini samarali ishlatish, muhtojlik belgilari paydo bo‘lgan oila va fuqarolarning ijtimoiy ahvolini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilgan holda, monitoring qilish, ulardan turmush sharoitlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga alohida ahamiyat qaratish darkor.

Yaqin 10 yilda aholi daromadlarini 2,5-3 marta ko‘paytirishga erishish, eng kam ish haqini yashash minimumi miqdori darajasiga tenglashtirish bo‘yicha davlat dasturi ishlab chiqiladi. [2]

Barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda 2030-yilgacha kambag‘allik darajasini ikki martaga kamaytirish choralari ko‘riladi.[2]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Taraqqiyot strategiyasida milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish

hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta'minlash bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rildi. [1]

Fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va kambag'allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilanib, aholini yangi ish o'rinlari va kafolatli daromad manbai, malakali tibbiy va ta'lim xizmatlari, munosib yashash sharoitlari bilan ta'minlash sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. [2]

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada ijtimoiy himoyalashga oid nazariy qarashlarning ustuvor yo'nalishlarini o'rganish va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlashning rivojlanganlik darajasini tahlil qilishda ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, taqqoslash va solishtirish hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Amir Temur mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti, fuqaroning osoyishtaligi va farovonligi, davlatning buyukligi turli toifalarning va turli pog'onadagi amiru umarolarning bilimi va iqtidoriga, adolat va insof bilan ish yuritishiga bog'liqligini chuqur anglagan. Shu bois mazkur toifalardan, ularning imkoniyatlaridan o'rinli va unumli foydalangan. Shu bilan birga ularni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlagan. Oliy hukmdor turli toifalar va turli pog'onadagi amiru ulamolarni ijtimoiy himoyalashda iqtisodiy rag'batlantirishning ulufa shaklidan keng foydalangan. Chunki ulufa xalqning barcha tabaqalariga, ayniqsa, amiru sipohilarga tayanib, ularni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qiziqitirib, manfaatdorlik va adlu insof bilan ish yuritishda nihoyatda qo'l kelgan. Masalan, qaysi bir sipohi xizmatda yurib qarilik yoshiga yetsa, u ulufadan mahrum etilmagan va martabasidan tushirilmagan. [3]

Amir Temur markazlashgan davlat vujudga keltirish jarayonida raiyatning mol-mulkini talon-taroj qilishdan himoya qildi, ichki va tashqi bosqinchilar, talonchi va qarochilarning yo'li to'sildi. Ta'kidlaganimizdek, markazlashgan kuchli davlat iqtisodiy siyosatida aholini ijtimoiy himoya qilish muhim o'rinni egalladi. Tariximizni bilmasligimiz tufayli yaqin-yaqingacha aholining ehtiyojmand qismini ijtimoiy himoya qilish sotsializm deb atalgan jamiyatning kashfiyoti, kapitalizm deb atalgan tuzum bu namunadan xabardor mehnatkashlar noroziligidan cho'chib ijtimoiy himoya tizimini joriy qilgan deb kelardik. «Tuzuklar»ni o'rganish jarayonida Amir Temurning bevosita rahnamoligida ijtimoiy himoyalashning keng qamrovli tizimi amal qilganligiga amin bo'ldik. Agar ilgari ijtimoiy himoyalash islom dinining axloqiy qonun-qoidalariga muvofiq ixtiyoriy xayru ehson shaklida amalga oshirilgan bo'lsa, Amir Temur davrida aholini ijtimoiy himoyalashning davlat tizimi ham vujudga kelib, u iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishiga aylandi. Hamma zamonlarda ham, shu jumladan, Amir Temur zamonida ham raiyatni adolatu insofdan chekingan, imonu insofni nafs balosiga almashtirgan alohida amaldor hokimlar, beklar, qozilar, yasovulu chopovullar, zakotchilar va shunga o'xshashlardan himoya qilish talab qilingan. Shuningdek, sipohilar tomonidan ham qonun-qoidani buzish va kezi kelganda aholi mulkini talon-taroj qilish, zo'rvonlik holatlari sodir bo'lgan. Adolatpesha bobomiz o'g'ri, qarochi, zo'rvonlarni jazolagan; fasodchi, buzuqi, nafs yomon kishilarni mamlakatdan haydab chiqargan: «Hokimlar, sipoh va raiyatdan qaysi birining xalqqa jabr-zulm yetkazganini eshitsam, ularga nisbatan darhol adolatu insof yuzasidan chora ko'rdim».[4]

Raiyatga zolimlar tomonidan yetkazilgan ash-yoviy va jismoniy zararlar, shariat qonunlariga muvofiq odamlar o'rtasida muhokama qilinar, isbotlangandan keyin zarar to'lanar hamda shariat qonun-qoidalariga muvofiq jazo belgilanardi. Yo'llarni qo'riqlash, o'tkinchilar, savdogarlar, musofirlarning mol-mulki va boshqa narsalarini manzildan-manzilga yetkazib berish uchun kuzatuvchilar, zobitlar tayinlangan edi. Agar yo'l ustida birortaning narsasi yo'qolsa, o'zi o'ldirilsa yoki boshqa kor-hol yuz bersa, bular uchun javob berish ularning zimmasiga yuklanardi.

Aholining kam ta'minlangan tabaqalarini ijtimoiy himoyalash, qo'llab-quvvatlash borasida ham izchil iqtisodiy siyosat olib borilgan. Ishsizlik o'sha zamonning ham katta ijtimoiy illati hisoblangan. Natural xo'jalik hukmronlik qilgan zamonda mehnat bozori juda sust rivojlangan bo'lib, ishsizlar va gadolar sonining ko'payishiga sabab bo'lardi. Amir Temur gadolarni mamlakatni xunuk ko'rsatuvchi omil deb qaradi va bu ijtimoiy illatning iqtisodiy zaminini yo'qotmasdan, uning oldini olish mumkin emasligini aniq tahlil qilgan holda ijtimoiy himoya qilishning turli usullaridan foydalandi. Birinchi navbatda, aholining ijtimoiy jihatdan

nochor tabaqalari: nogironlar, shol, ko‘r, qarilik sababi bilan ishlay olmaydiganlar nafaqa bilan ta‘minlandi. [5]

Ba‘zi ma‘lumotlarga qaraganda, xazinaning o‘n foizi shu maqsadga sarflangan. Ikkinchi navbatda, mehnatga qobiliyatli, bilagida kuchi bor faqiru miskinlar va gadolarni ish bilan ta‘minlash chora-tadbirlari amalga oshirildi: «Yana buyurdikki, har mamlakatning gadolariga vazifa yuklab ish bersinlar, toki shu yo‘l bilan gadolik rasmi yo‘qotilsin». Biroq, shunga qaramay, gadolikni kasb qilib olganlar, nafaqa olib ham gadolik qiluvchilar mamlakat hududidan haydab yuborilgan. Mamlakatda dangasalar va tekinxo‘rlarga nisbatan nafrat va murosasizlik kayfiyati uyg‘otilgan.[6]

Amir Temur davlati ijtimoiy himoya tizimining eng muhim xususiyati shundan iboratki, saltanatda aholining turli qatlamlariga qat‘iy tabaqalashtirilgan tarzda yondashilgan, ya‘ni ijtimoiy himoya davlatning moddiy yordamiga muhtoj bo‘lgan jamiyat a‘zolarigagina yo‘naltirilgan. Ijtimoiy himoyaga tabaqalashtirilgan holda yondashilgan deganimizning ikkinchi bir isboti shuki, qaysi bir sipohi xizmatda yurib qarilik yoshiga yetsa, u ulufadan mahrum etilmagan va martabasidan tushirilmagan. Ijtimoiy himoyalash, albatta, mamlakat va elatlarning milliy an‘analari va urf-odatlariga tayanilgan holda amalga oshirilgan. Aholini ijtimoiy himoyalash tizimida mahalla-guzarlar muhim o‘rin tutgan. Shuningdek, Amir Temur saltanati sog‘liqni saqlash, musofirlarga yordam ko‘rsatish, suv chiqarish, ko‘priklar qurish kabi ishlarda raiyatdan yordamini ayamagan. Masalan, davlat mablag‘lari hisobiga har bir shaharda masjidlar, madrasalar, xonaqohlar (darvishlar, qalandarlar, g‘arib-miskinlar to‘xtaydigan, istiqomat qiladigan joy) qurilgan. [7]

Xulosa va takliflar. Amir Temur moddiy va ma‘naviy rag‘batlantirishga jamiyatni, jamoani, shaxsni harakatga keltiruvchi ulkan kuch deb qaradi va undan davlatni, iqtisodiyotni boshqarishda dasturilamal sifatida foydalandi. Xazinadan beriladigan maosh fuqaroning egallagan vazifasi, bajargan xizmatiga qarab darajama-daraja oshirib borildi. Bu tarzda maosh belgilash, ya‘ni egallagan vazifasi va bajargan xizmatiga qarab maoshini darajama-daraja oshirib borilishi hozirgi zamonda amal qilayotgan tarif setkasini eslatadi. Amir Temur bunday tizimni XIV asrning ikkinchi yarmida joriy etgan bo‘lsa, biz esa mazmun jihatidan shunga monand moddiy rag‘batlantirish tizimini respublikamizda 1992 yilda joriy qildik.

Amir Temur, ayniqsa, qo‘shinlarning jangovarlik ruhini ko‘tarish, muxolif kuchlar ustidan g‘alaba qilish va qo‘yilgan maqsadga tezroq erishish uchun moddiy manfaatdorlik tamoyilidan ustalik bilan foydalangan. Sipohlarning oylik haqlarini so‘rattirmay bergan. Rum yurishida esa sipohlarning ruhini ko‘tarish maqsadida yetti yillik ozuqalarini birdaniga bergan.

Mamlakat ichki va tashqi siyosatida barqarorlikni ta‘minlashda, raiyatning turli qatlamlari orasida birlikni vujudga keltirishda, turli elat va millatlarni markazlashgan davlat atrofida birlashtirishda

dasturilamal bo‘lib xizmat qilgan moddiy rag‘batlantirish tamoyilining turli qirralarini Sohibqironning quyidagi so‘z va amaliy ishlarida ko‘rish mumkin:

- ❖ Xayru ehson ishlarim bilan odamlar ko‘nglidan joy oldim.
- ❖ Amirlarim va sipohilarimni martaba va unvonlar, zaru zavarlar bilan xushnud etdim. Dirham va dinorlarni ulardan darig‘ tutmadim.
- ❖ Sayyidlar, ulamo, shayxlar va boshqa diniy arboblarga suyurg‘ol belgilab, har birining vazifasini tayin qildim.
- ❖ Har el va har mamlakatning ulug‘larini, boshliq-oqsoqollarini qadrladim, ularga sovg‘a-salomlar berib xizmatlaridan foydalandim.
- ❖ Ahli majlis bo‘lmish sayyidlar, olimlar, fozil kishilar, hakimlar, tabiblar, munajjimlar, qissaxonlar, xabarchilar, tarixchilarga o‘z hollariga qarab suyurg‘ol, vazifa va maosh belgilansin deb buyurdim.
- ❖ Raiyat, har bir diyor aholisining aholidan ogoh bo‘lib turdim.

Amir Temur mamlakatning siyosiy birligini mustahkamlashda, jahongirlikda, yagona markazlashgan davlatni vujudga keltirishda, fan va madaniyatni hamda iqtisodiyotni rivojlantirishda ma‘naviy rag‘batlantirishga ham buyuk harakatlantiruvchi kuch deb qaradi.

Shubhasiz, moddiy va ma’naviy rag‘batlantirishning Amir Temur uslubi biz uchun tarixiy saboqdir. Uning eng yaxshi tomonlaridan foydalanish, mazmunan va shaklan kengaytirish, uni yanada chuqurlashtirish jamiyatimiz rivojida harakatlantiruvchi kuch sifatida xizmat qilishini inobatga olib, tadbirkor bobomizning ma’naviy rag‘batlantirish haqidagi o‘g‘itlarini kitobxonlarga havola qilishni lozim topdik:

- lashkarni, raiyatni atrofimga birlashtirish uchun muruvvat ko‘rsatdim, ularga mehribonlik qildim;
- shirin so‘z va ochiq yuz bilan ularni o‘zimga rom etdim;
- qilgan bir xizmatini o‘n barobar qilib taqdirlab, dillarini xushnud qildim;
- amirlarim va sipohlarimni martaba va unvonlar bilan xushnud etdim;
- fuqaro va qo‘l ostimdagilarga rahmdillik qildim, zolimlardan mazlumlar haqqini oldim;
- raiyat ahvolidan ogoh bo‘ldim, ulug‘larini og‘a qatorida, kichiklarini farzand o‘rnida ko‘rdim;
- kim menga do‘stlik qilgan bo‘lsa, davlatu ne‘mat martabasiga erishganimda unutmadi, haqlarini ado etdim;
- menda biron kimsaning haqqi bo‘lsa, haqqini hech vaqt unutmadi;
- biron kimsa bilan tanishgan bo‘lsam, uni hech vaqt nazarimdan chetda qoldirmadim;
- sayyidlar, oqilu donolar, xabarchilar, tarixchilarni e‘tiborli odamlar hisoblab, izzatu hurmatlarini joyiga ko‘ydim;
- qaysi biri ko‘zga ko‘rinarli biror xizmat ko‘rsatar ekan, in‘omlar berib, boshqalardan ayriча hurmatladim, so‘ngra ko‘rsatgan xizmatiga yarasha martabasini yanada ko‘tardim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son
2. Shavkat Mirziyoyevning «Yangi O‘zbekiston Strategiyasi» nomli kitobi. T.: 2023.
3. Temur va temuriylar saltanati. Qomuslar bosh tahririyati – T.: 1994.
4. Ibrohim Mo‘minov. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. «Fan». T.: 1968.
5. Amir Temur o‘g‘itlari. Toshkent. «Navro‘z» - 1992.
6. Temur tuzuklari. Toshkent. Nashriyot-manbaa birlashmasi. – 1991.
7. Muhammadjon Xolbekov. Amir Temurning Yevropa qirollari bilan yozishmalari. Samarqand. 1996.

Л.Халикова Научно-теоретические взгляды на социальную защиту Аннотация: в этой статье рассмотрены проблемы социальной защиты населения, занимающее особое место в экономической политике государства Амира Тимура. Изучение истории государства великого правителя показывает об эффективном использовании морально-материальной системы стимулирования населения. Процветание огромного государства при Амире Тимуре, возможно было в результате продуманной экономической политики, многие положения которой актуальны и в настоящее время. Ключевые слова: экономическая политика, социальная защита, государственная система, общество, социальное положение, бедность, льготные услуги, способность к труду.	L.Khalikova Theoretical perspective on social protection Abstract: this article examines the problems of social protection of the population, which occupies a special place in the economic policy of the state of Amir Timur. Studying the history of the state of the great ruler shows the effective use of the moral and material system of stimulating the population. The prosperity of the huge state under Amir Timur was possible as a result of a well-thought-out economic policy, many of the provisions of which are still relevant today. Keywords: economic policy, social protection, government system, society, social status, poverty, preferential services, ability to work.

ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ

Боходир Ибрагимович Исроилов – и.ф.д, профессор.

Бобуршоҳ Боходир ўғли Ибрагимов – и.ф.д. (DSc).

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА СОЛИҚ ХУҚУБУЗАРЛИКЛАРИНИ ТАСНИФЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: солиқ интизомини бузилиши ижтимоий хавфини олдини олиш ва баргараф этиш усулларида бири солиқ ҳуқуқбузарликлари турларини белгилаш ҳамда унинг учун жазо муқаррарлигини йўлга қўйишдир. Мақолада муаллифлар томонидан солиқ ҳуқуқбузарликлари ва уларни таснифлаш, унинг ўзига хос жиҳатлари ҳамда жазо тизимини такомиллаштириш масалалари ўрганилган.

Калит сўзлар: солиқ, солиқ қонунчилиги, ялпи ички маҳсулот, бюджет даромадлари, солиқ интизоми, солиқ ҳуқуқбузарлиги, жазо, жазони муқаррарлиги.

Кириш. Ўзбекистонда давлат мустақиллиги эълон қилинган даврдан буён ўтган муддат ичида бюджет даромадини асосий манбаини ташкил этувчи солиқларни белгилаш, уларни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи солиқ қонунчилигини ишлаб чиқиш ҳамда уни такомиллаштириб бориш масалаларига катта эътибор қаратилмоқда.

Солиқлар тадбиркорлик субъектлари томонидан яратиладиган даромадни бир қисмини бюджет фойдасига қайта тақсимлайди. Солиқ қонунчилигининг оптималлиги тадбиркорлик субъектларини эркин фаолиятини таъминлаш, улар фаолиятига давлат органлари аралашувини тубдан қисқартириш, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, профилактик тадбирлар самарадорлигини оширишга қаратилган давлат бюджет-солиқ сиёсати ижроси таъминланишига хизмат қилади. Шу боис рақамли иқтисодиёт ва фаолият шароитида солиқ интизомини мустаҳкамлашга оид тадқиқотлар асосида солиқ ҳуқуқбузарликларини олдини олиш йўллари ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларда глобаллашув шароитида “даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар” қаторига кириши ҳамда “давлат бюджети тақчиллигини қисқартириш ва 2023 йилдан ялпи ички маҳсулотга нисбатан унинг 3 фоиздан ошиб кетмаслигини таъминлаш” мамлакатнинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясидаги мақсадлардан биридир [1]. Амалга оширилган тадқиқотларда муқаддам мамлакатимиз иқтисодиётини ислоҳ қилиш самараси ва солиқ қонунчилигини оптималлаштириш тўғрисидаги муносабатларимизни баён этилган [2-7]. Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ ҳуқуқбузарлиги янги турлари юзага келмоқда. Шунинг учун ушбу мавзу бўйича тадқиқотлар далзарб хусусият касб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Солиқ давлат бошқарувида муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга иқтисодий категория ҳисобланади. Шу сабабли солиқ мажбуриятлари ва уни бузиш солиқ тўловчи учун ҳам, давлат учун ҳам хавфли бўлган турли салбий оқибатлар келтириб чиқариши мумкин. Шунинг учун солиқ мажбуриятларини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ва уларнинг оқибатлари тўғрисида турли илмий қарашлар мавжуд.

Солиқ мажбуриятини тадқиқ этган бир қатор олимлар [8] солиқ мажбуриятларини бузиш маъмурий жавобгарлик каби бир хил ҳуқуқий хусусиятга эга бўлиб, солиқ мажбуриятларини мустақил ҳуқуқий мажбурият тури эмас, деган фикрни билдирадилар.

С.Радченко улардан фарқли равишда бошқа бир гуруҳ олимлар [9] эса бунинг тескарисини таъкидлаб, биринчидан, солиқ мажбурияти етарли даражада ўзига хос хусусиятларга эга; иккинчидан, ўз базасига эга - солиқ тўлови, солиқ органи ёки солиқ

мажбуриятлари белгиланадиган бошқа шахсларнинг хатти-ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ноқонуний ҳаракатлар содир этилганлиги (солиқ ва мажбурий тўловлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузган) учун айбдор деб топилади, учинчидан эса, ушбу мажбурият махсус тортишиш тартибини назарда тутаяди, деб солиқ мажбуриятини мажбуриятнинг алоҳида эътироф этиш зарурлигини қайд этади.

Шундай қилиб, солиқ мажбуриятларининг ҳуқуқий асоси - бу солиқ қонунчилиги бўлиб, бу ўз навбатида солиқ ҳуқуқбузарлигини ташкил этувчи объектив ва субъектив белгилар тўплами билан тавсифланади.

Тадқиқот методологияси. Мавзуга оид тадқиқотларни олиб бориш ва натижаларни асослаш мақсадида мантиқий фикрлаш, анализ, синтез, таққослаш ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилади.

Таҳлил ва натижалар. Солиқ соҳасидаги ҳуқуқбузарликнинг таркиби солиқ қонунчилиги меъёрлари билан белгилаб қўйилган ноқонуний хатти-ҳаракатлар солиқ қонунбузарлиги сифатида кўриб чиқишга имкон берувчи аломатлар (элемент) ҳисобланади. Улар таркиби:

- солиқ ҳуқуқбузарлигининг объекти, яъни солиқ соҳасида қонун билан ҳимояланган ижтимоий муносабатлар тизими мавжудлиги;
- объектив жиҳати, яъни солиқ қонунчилиги ва қоидаларида назарда тутилган ноқонуний ҳаракатлар белгилар мавжудлиги;
- солиқ ҳуқуқбузарлигининг субъекти, яъни уни содир этган ва қонуний жавобгарликка тортиладиган шахслар мавжудлиги;
- субъектив жиҳати, яъни ноқонуний хатти-ҳаракатнинг (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) ички томонини акс эттирувчи хусусиятлар мажмуи ва айбдорнинг хатти-ҳаракати ва унинг оқибатлари ҳақида содир бўлган ички руҳий жараёнларни тавсифи мавжудлиги ҳисобланади.

Солиқ мажбуриятларининг ўзига хослиги шундаки, унинг таркиби турли хил бўлиб, у ҳуқуқ соҳаларининг тенг ва мустақил бошқа соҳаларини ҳам қамраб олади. Шунинг учун солиқ муносабатларининг механизмини ҳуқуқий ҳимоя қилиш турли хил қонуний ҳужжатлар билан тартибга солинади (1-расм).

1-расм. Солиқ муносабатларини тартибга солувчи қонунчилик тизими таркиби

Чизмадан кўришимиз мумкинки солиқ муносабатларини тартибга солувчи асосий меъёрий ҳужжат Конституция ҳисобланади. Солиққа оид конституциявий меъёрлари

солиқ, фуқаролик, божхона, жиноий ва маъмурий қонунчиликлар билан таъминланади. Шу сабабли солиқ мажбуриятини бузганлик учун жавобгарлик тармоқлараро ҳуқуқий жавобгарлик тизими ҳисобланади, деган хулоса қилишимиз мумкин.

Замонавий қонунчилик тизими солиқ тўлаш мажбурияти ва унинг учун жавобгарликни белгилаш масалаларига етарлича эътибор беради. Бироқ, ушбу элементларни объектив тушуниш ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш соҳасидаги давлат сиёсатининг хусусиятларини аниқлаш, мавзунинг ривожланиш тарихий тажрибасига асосланмаган ҳолда амалга оширилиши мумкин эмас.

Тадқиқотчилар солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳар қандай давлатнинг солиқ тизими билан параллел равишда ривожланиб борганлигини қайд этади. Кишилик жамияти ривожланишининг барча босқичларида аҳоли айрим гуруҳлари ёки жисмоний шахсларнинг мол-мулкининг бир қисмини ёки қимматбаҳо буюмларини давлатга солиқ сифатида беришни истамасликлари ва уларни бартараф этиш чоралари давлат томонидан кўриб борилган.

Давлат ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун солиқ тўловчилар томонидан бундай ҳаракатларни содир этишни тўхтатиш, солиқлар тўлашдан бўйин товлаган шахслар билан курашиш, солиқ қонунчилигига риоя қилмаслик учун жавобгарликни белгилашни ўз зиммасига олади. Албатта, солиқ муносабатлари ривожланишининг ҳар босқичида солиқ ҳуқуқбузарликлари ижтимоий хавфлилик даражаси турлича баҳоланган.

Амир Темур молия ва солиқ қонунларини ишлаб чиқишда ўзидан олдинги ҳуқумдорлар, замондошлари тажрибасидан ҳамда ўзи истило қилган мамлакатлар солиқ тизимининг ижобий томонларидан кенг фойдаланган [10]. Классик иқтисодчилардан ҳисобланган Адам Смитдан 400 йил олдин Амир Темур солиққа тортишда адолатлилик тамойилига амал қилиш зарурлигини баён этиб, «...амр этдимки, раиятдан мол-хирож йиғишда уларни оғир аҳволга солишдан ёки мамлакатни қашшоқликка тушиб қолишдан сақлансинлар. Негаки, раиятни хонавайрон қилиш (давлат) хазинасининг камбағаллашувига олиб келади. Хазинанинг камайиб қолиши эса сипоҳнинг тарқалиб кетишига сабаб бўлади. Сипоҳнинг тарқоқлиги, ўз навбатида, салтанатнинг кучсизланишига олиб боради», [11] деган илғор фикрни авлодларга мерос сифатида қолдиради.

Кишилик жамиятининг ривожланиб бориши жараёнида солиқдан бўйин товлаш учун жавобгарликнинг шифқатсиз жазо турлари (мажбурий меҳнатга жалб, узоқ муддат озодликдан маҳрум қилиш, мулкни мусодара қилиш ва бошқалар) либерал маъмурий чоралар билан алмаштирилган.

Бундан ташқари, солиқ соҳасидаги ушбу соҳанинг тарихий ривожланиши натижаларини умумлаштирган тадқиқотчилар томонидан солиқ мажбуриятлари ижроси жамиятнинг иқтисодий ривожланиш даражасига боғлиқлиги бўйича бир қатор қуйидаги қонуниятлар қайд этилади:

- жамият фаровонлигини ошганда давлат томонидан солиқ юки камаяди ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш учун масъулият даражаси янада либераллашади, аксинча, жамиятнинг фаровонлигини пасайганда солиқ масъулиятини оширилади ва солиқ мажбуриятини бузганлик учун жавобгарлик кучайтирилади [12];

- солиқ мажбуриятлари соҳасини тартибга солувчи қоидаларни такомиллаштириш ва солиқ тўлашдан бош товлашнинг янги усуллари ва шаклларига барҳам бериш мақсадида қонун чиқарувчи "бўшлиқларни" йўқотишга ҳаракат қилиб, жиноят қонунчилиги ҳамда мамлакат солиқ тизимидаги ўзгаришларни кузатиб боради ва солиқ тизимининг ўзгариши билан зарур чоралар белгилайди [13].

Шубҳасиз, бугунги кунда солиқ мажбуриятлар меъёрлари ва уни бузганлик учун жавобгарлик чоралари аввалги тарихий даврларга қараганда аниқ шакллантирилган. Ушбу принциплар солиқ муносабатлари тарихий ривожланишининг узоқ давом этиши натижасида шаклланган бўлса-да, ҳозирги вақтда улар ҳам мукамал эмас.

Замонавий қонунчилик ҳам солиқ тўловчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун етарли механизмлар ва кафолатлар бермайди. Мавжуд солиқ тизими солиқ тўловчилар

гуруҳлари ўртасида солиқ имтиёзларини адолатли тақсимлаш, бюджет даромадларининг етакчи манбалари бўлган солиқларни максимал миқдорини белгилаш, солиқлар миқдори солиқ тўловчиларни рағбатлантириши ва иқтисодийни барқарор ривожланишини таъминлаши зарур.

Солиқ муносабатларида иқтисодийнинг глобаллашуви натижасида юзага келаётган муаммолар ушбу муносабатларнинг мураккаб табиатни янада кучайтиради. Шу сабабли кишилик жамияти ривожланишнинг барча даврларида солиқ муносабатлари соҳаси энг мураккаб, баҳсли ва қарама-қаршиликлардан бири сифатида тавсифланади.

Чунки солиқлар пайдо бўлгандан буён “оддий халқ” манфаатини эмас, “ҳукмдор синфлар”, кейинчалик эса давлат манфаатига хизмат қилишга қаратилган. Солиқ муносабатларида “оддий халқ”нинг ўз манфаатини ҳимоя қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат турли қарама-қаршилик ва зўравонликка учраган. Мовоуннаҳр давлати худудидаги Муқанна, Сарбадорлар, Маҳмуд Яловоч, Жиззах қўзғолонлари сабаблари солиқ муносабатларида “оддий халқ” манфаатини таъминлаш бўлган.

XVII асрда Европа давлатларининг солиқларга бўлган эҳтиёжи молиявий тадқиқотлар ва илмий қарашларга эътиборни кучайтирди. Натижада молия фанини ривожланди ва давлат молиясини шакллантириш бўйича янги ғоялар пайдо бўлди. Шундай муҳим ғоялардан бири инглиз файласуфи ва иқтисодчиси Т.Хоббес 1642 йилда [14] солиқчиларнинг мутлақ ҳуқуқи ҳақида ғояни илгари сурди, бироқ айтилган пайтда Т.Хоббес солиқларни белгилашда мувозанат ва бир хилликни сақлаш зарур, деган хулоса қилади.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқотларимиз натижаларига асосан солиқ ва мажбурий тўловлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарликни белгилашда қуйидаги жиҳатларга эътибор бериш зарур деган хулосаларга келинди ҳамда уни таснифлашда қуйидаги хусусиятларни инобатга олиш таклиф этилади:

- солиққа оид ҳуқуқбузарликлар содир этганлик учун жавобгарлик учун ёш аниқ белгиланиши;
- солиққа оид ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик солиқ тўловчиларни солиқ мажбуриятини бажаришдан озод этмаслиги;
- солиқ соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун жазолари уларнинг хусусиятини, унинг ижтимоий хавфлилик даражасини ҳисобга олган ҳолда, дифференциал тарзда белгилаш;
- ҳуқуқбузарлик учун молиявий жазо чорасини қўллашда давлатга етказилган зарар миқдорини ҳисобга олиш;
- бир хил ҳуқуқбузарлик учун ҳеч ким икки марта жазоланмаслик чораларини белгилаш;
- жазони белгилашда ҳуқуқбузарнинг шахси, айбдорликнинг хусусияти, вазиятни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар инобатга олиниши зарурлигини кўрсатмоқда.

Рақамли иқтисодий шароитида хўжалик-молиявий фаолияти ҳаракатларининг электрон платформалар орқали амалга оширилиши жараёнларининг ўсиб бориш тенденцияси солиқ ҳуқуқбузарликларини таснифлашни такомиллаштиришни талаб этмоқда. Шу сабабли ушбу ёндошувлар солиқ ҳуқуқбузарликларини олдини олиш ва камайтиришга хизмат қилади, дб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. lex.uz.
2. Ибрагимов Б.Б. Солиқ маъмуриятчилиги: муаммо ва ечимлар.Т.:“Ноширлик ёғдуси”, 2022.226 б.
3. Исроилов Б.И., Ибрагимов Б.Б., Ахмедов З. Влияния теневой экономики на экономическую безопасность страны // Теневая экономика. – 2021. – Том 5. – № 4. doi: 10.18334/tek.5.4.113690.

4. Исроилов Б.И., Ибрагимов Б.Б. Иқтисодий хавфсизлик даражасини баҳоловчи кўрсаткичларни аниқлаш масаллари // Ўзбекистон миллий ахборот Агентлиги – ЎЗА Илм-Фан Бўлими (Электрон журнал). 2021, октябрь.
5. Ибрагимов Б.Б. Иқтисодий рақамлаштириш шароитида солиқ мажбуриятини белгилашни такомиллаштириш // Сервис, 2021, №3, 151-154 б.
6. Ибрагимов Б.Б. Солиқлар ҳисобининг солиқ маъмурчилигини ташкил этишдаги роли. //Сервис, 2022, №2, 170-174 б.
7. Ибрагимов Б.Б. Солиқ маъмуриятчилиги ва уни давлат томонидан тартибга солишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти // Ўзбекистон қишлоқ ва сув хўжалиги журналы, 2022, Махсус сон, 93-94 б.
8. Демин А.В. Повышение налоговой культуры – важнейший компонент перехода к «партнерской» модели налогового администрирования.// Материалы VIII Международной научно-практической конференции «Актуальные направления научных исследований: от теории к практике».Т.2- Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016.– № 2 (8). –С. 271–275.
9. Радченко С.Д. Злоупотребление правом в налоговых отношениях. //Юрист. 2005. № 10.– С. 23.
- 10.Исроилов Б.И. “Сохибқироннинг солиқ сиёсати”. Янги Ўзбекистон. /№ 69 (1130), 2024 йил 6 апрель.
- 11.Амир Темур “Temur tuzuklari”, Т.: O‘zbekiston, 2011-у. 143 б.
- 12.Петти У. Трактат о налогах и сборах. Слово мудрым. Разное о деньгах. – М: Ось-89, 1997.– С. 346.
- 13.Пономарев А.И., Игнатова Т.В., Богатырев М.А. Налоги и налоговое администрирование в Российской Федерации. – М., 2011. – С. 548.
- 14.Хоббес Т. (Thomas Hobbes). Философские рудименты, касающиеся правительства и общества. 1651, Источник:<https://biographe.ru/uchenie/thomas-hobbes>.

Б.Исроилов, Б.Ибрагимов Особенности классификации налоговых правонарушений в условиях цифровой экономики Аннотация: одним из способов предотвращения и устранения социального риска нарушения налоговой дисциплины является определение видов налоговых правонарушений и установление неотвратимости наказания за них. В статье авторы исследовали налоговые правонарушения и их классификацию, ее особенности, а также вопросы совершенствования уголовно-исполнительной системы. Ключевые слова: налог, налоговое законодательство, валовой внутренний продукт, доходы бюджета, налоговая дисциплина, налоговое правонарушение, наказание, неотвратимость наказания.	B.Isroilov, B.Ibragimov Features of the classification of tax offense in the digital economy Abstract: one of the ways to prevent and eliminate the social risk of violation of tax discipline is to define the types of tax offenses and establish the inevitability of punishment for it. In the article, the authors studied tax offenses and their classification, its specific aspects, and issues of improving the penal system. Keywords: tax, tax legislation, gross domestic product, budget revenues, tax discipline, tax offense, punishment, inevitability of punishment.

Қулмамат Джонузоқович Мирзаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.,

Ғиёс Турабекович Юлдашев – ТДИУ Самарқанд филиали мустақил тадқиқотчиси.

РЕСПУБЛИКАМИЗДА ДЕҲҚОНЧИЛИКНИ ИННОВАЦИОН АСОСДА РИВОЖЛАНТИРИШНИ АСОСИЙ ТАРАҚҚИЁТ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада Республикамизда деҳқончиликни инновацион асосда шакллантириш асосида ўсиб бораётган янги бозор эҳтиёжларига мос маҳсулотларни қайта ишлаш, истеъмолчиларга етказиб бериш соҳага замонавий инновацион технологияларни жорий этиш асосида муаммоларни ҳал қилиш, ҳамда ошаётган давлат талабини самарали қондиришда муҳим вазифа сифатида соҳани ривожлантириш зарурияти асосланган.

Калит сўзлар: инновацион технологиялар, деҳқончилик, ғаллачилик, экстенсив, интенсив, сабзавотчилик, узумчилик, картошкачилик, тамагирчилик.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бири ҳисобланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда деҳқончилик асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Унинг қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган жами ялпи маҳсулотдаги салмоғи агар 1998-2001 йилларда 80-90 фоизни, товар маҳсулоти таркибидаги салмоғи эса 80-82 фоизни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич мос равишда 2020-2022 йилларга келиб, 70-75%, 65-70%ни ташкил этган. Деҳқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳа таркибига: дон экинлари (ғаллачилик, шолчилик); техника экинлари (пахтачилик, канопчилик, тамакичилик, лавлагичилик); картошкачилик; сабзавотчилик (бодринг, помидорчилик); полизчилик (қовунчилик, тарвузчилик); боғдорчилик (узумчилик, ўрикчилик, олмачилик) ва бошқа шу кабиларни ўз ичига олади. Мазкур тармоқларда етиштирилган деҳқончилик маҳсулоти бир томондан аҳолининг ўсиб бораётган эҳтиёжларни қондирса, иккинчи томондан, ушбу маҳсулотлар қайта ишлаш саноати тармоқлари учун хомашё ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Жаҳон қишлоқ хўжалигида сўнгги ўн йилликда инновацион деҳқончилик фаол ривожланиши кузатилмоқда. Бу борада кўплаб мутахассислар ўзларининг илмий тадқиқот ишларида деҳқончиликни шакллантириш механизми, соҳа ва тармоқларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда деҳқончиликда инновацион асосда маҳсулот ишлаб чиқариш ва ташкил этишнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари кўриб чиқилмоқда. Деҳқончиликда инновацион жараёнларни ривожлантириш масалалари билан хорижлик агроиқтисодчи олимлардан Н.Адем, Peter H.Jerie, Larry Harper, Dr. William Kurtz, Х.М.Назранов З.З. Чемазокова, Л.Х.Салваридзе, О.А.Наконечная каби олимлар тадқиқот олиб боришган. Республикамиз қишлоқ хўжалигида мева-сабзавотчилик соҳасини ривожлантириш кооперация муносабатлари интенсив боғдорчиликни иқтисодий асосларини такомиллаштиришга қаратилган илмий-назарий ечимлар Ў.Умурзаков, Н.Хушматов, О.Жумаев, Х.Хушвақтова, Ш.Муродов, С.Эшматов каби қатор аграр иқтисодчи олимларнинг илмий-тадқиқот ишларида ўз аксини топган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида билиш назариясининг индукция ва дедукция, мантикий ёндошув, замон ва макон, қиёсий таҳлил каби усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Деҳқончилик тармоғида пахта, ғалла етиштириладиган пахтачилик ғаллачилик стратегик аҳамиятига эга маҳсулот ҳисобланиб, улар республикадаги йирик ва муҳим ҳисобланган “Ўздонмаҳсулот”, пахта тозалаш саноати, тўқимачилик ва енгил, бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарини хомашё билан таъминлайди, ишчи – хизматчиларга иш жойлари яратиб, даромад билан таъминлаш имкониятини яратади.

Айниса, республика аҳолисининг ўсиш суръати 2,5 фоиздан юқорини ташкил этаётган ҳозирги шароитда, ўсимликчилик ва озиқ-овқат маҳсулотларига нисбатан ўсиб бораётган талабларни ички имкониятлар ҳисобига тўлиқ қондириш, ҳамда шу билан бирга айниқса, картошка, мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқаришни янада кўпайтириш, мазкур маҳсулотлар экспорт салоҳиятини оширишга қаратилган чора-тадбирларга устуворлик берилиши мамлакат озиқ-овқат хавфсизлиги таъминлаш имкониятини яратишда муҳим иқтисодий-ижтимоий аҳамият касб этади. Шундай экан, республикада деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни жадвал ривожлантириш, фақатгина қишлоқ хўжалигини инновацион асосда ривожлантириш ҳисобига эришиш мумкин. Жумладан, инновацион иқтисодиёт шароитида мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишини таъминлашда муҳим ўрин тутмоқда. (1-жадвал)

Тадқиқот натижаларидан кўриниб турибдики, 2021 йилда 2015 йилга нисбатан мамлакат ЯИМ миқдори 3,8 марта ошган бўлса, қишлоқ хўжалигида ялпи маҳсулот 4,7 марта ошганлиги ёки мамлакат ЯИМ га нисбатан ўсиш тезлиги 0,9 мартага кўпайганлигини кўришимиз мумкин.

1-жадвал

Республикада қишлоқ хўжалиги деҳқончилигининг фаолияти кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	Йиллар				2021 йил 2015 йилга нисбатан, +,-
	2015	2019	2020	2021	
Мамлакат ЯИМ, млрд.сўм	190036,2	529391,4	602193,0	734587,7	386,5
Ш.ж.: ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, млрд. сўм	64680,3	216283,1	250250,6	303415,5	469,1
Унинг мамлакат ЯИМ даги улуши, %	34,1	26,9	27,1	26,9	-7,2 пункт
Жами деҳқончилик маҳсулотларида деҳқон хўжаликларининг улуши, %	46,2	46,8	42,3	40,0	-6,2 пункт

Аммо 2021 йилда ЯИМ да қишлоқ хўжалиги ЯМ ни улуши 34,1 % бўлса, 2021 йилда бироз камайиб 26,9% ни ташкил этган.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Республикада деҳқончилик экин турлари ва уларга экин майдондаги салмоғи ўрганилганда 2021 йилда донли экинлар энг юқори салмоғини (47,8%), техника экинлари (37,5%), картошка, сабзавот экинлари 7,7% ни ташкил этган. (2-жадвал)

2-жадвал

Республикада қишлоқ хўжалиги деҳқончилигини инновацион асосда ривожлантиришда экин турлари ҳосилдорлигининг ўзгариши (ц/га)

Экин турлари	Йиллар						2021 й.фоизда	
	2005	2010	2015	2019	2020	2021	2005 й.га	2016 й.га
Барча мулк шаклидаги хўжаликларда								
Пахта	25,3	25,4	26,5	25,6	29,0	30,7	121,3	115,8
Буғдой	41,5	45,9	48,2	46,3	45,4	46,1	111,1	95,6
Картошка	170,3	194,9	219,1	227,3	213,4	201,7	118,4	92,1
Сабзавот	215,8	252,5	271,0	235,6	234,4	236,0	109,4	87,1
Полиз	169,1	193,6	203,6	180,4	168,3	176,2	104,2	86,5
Мева	62,3	92,6	128,1	120,4	110,8	117,2	188,1	91,5
Узум	64,7	90,8	133,1	153,5	152,0	154,7	239,1	116,2
Фермер хўжаликлари								
Пахта	24,2	25,9	25,7	25,6	29,1	29,8	123,1	116,0
Буғдой	39,7	44,7	47,0	47,3	47,3	48,9	123,2	104,0
Картошка	132,5	152,2	201,0	168,2	178,5	166,6	125,7	82,9
Сабзавот	181,6	239,8	261,7	200,5	207,6	205,7	113,3	78,6
Полиз	134,0	178,3	192,0	134,1	140,0	144,9	108,1	75,5
Мева	50,5	76,2	99,0	89,4	89,6	101,0	200,0	102,0
Узум	51	79,7	108,3	111,9	108,2	116,6	228,6	107,7

Республикада мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигини ва унинг алоҳида олинган асосий тармоқларини ривожлантириш борасида иқтисодий ислохотларни амалга ошириш натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари миқдори ва доимий равишда ўсиши таъминланади. Статистик таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, агар 2000 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотларида қишлоқ хўжалигининг улуши 30,1 % ни ташкил этгани ҳолда 2011 йилда бу кўрсаткич 17,1 % дан иборат бўлган, 2021 йилда эса 28,0 % ни ташкил этган. 2022

йиллар-2000 йилга нисбатан дон етиштириш 2,7 баробарга, сабзавот 2,9 баробар ошди. Шу билан бирга мамлакатимиз бўйича бу даврда асосий деҳқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлигини оширишга эришилди, жумладан, пахта ҳосилдорлиги 1990 йилда 22,6 ц/га дан, 2021 йилда 30,7 ц/га га, дон экинлари мос равишда 20,2 ц/га дан 40,1 ц/га, картошка 80,0 ц/га дан 201,7 ц/га, сабзавотлар 192,0 ц/га дан 236,0 ц/га ошганлигини кўришимиз мумкин.

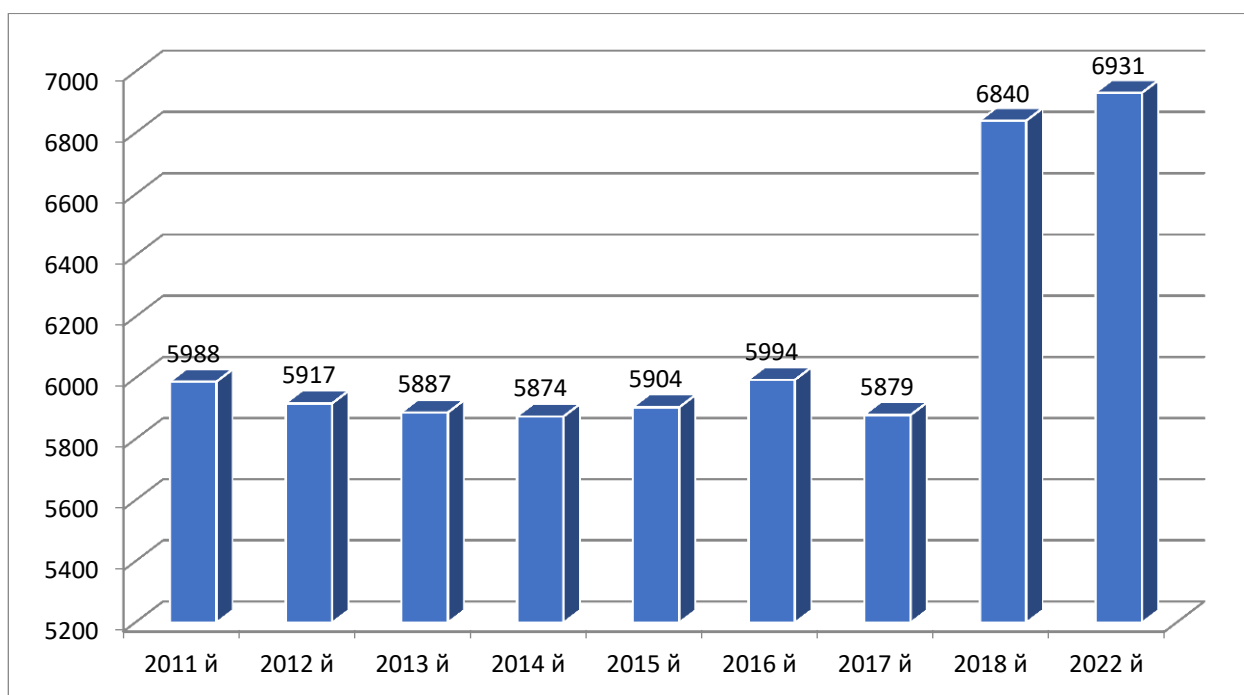
Агар соҳада амалга оширилган бундай ислохотларнинг самараси сифатида республикаимиз бўйича 2021 йилда 7,6 млн тонна ғалла, 3,1 млн.тонна пахта, 8,2 млн.тонна сабзавот ва полиз, 3 млн тонна боғдорчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришга эришилди.

Бугунги кунда аграр соҳасини кейинги тараққиёти тармоқлар ичида етакчи мавқега эга бўлган деҳқончилик тармоғида экспортбоп қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожлантиришни тақозо этади.

Республикаимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, хизматлар ва сервис соҳасининг жорий йилда кескин ўсиши, қишлоқ жойларда бу соҳани янада кенгайтириш учун ҳали бери фойдаланилмаётган катта имкониятлар мавжудлигини кўрсатмоқда”. Алоҳида эътироф этиш ўринлики, “... 2022 йилда Ўзбекистон деярли барча қишлоқ хўжалиги экинлари – ғалла, пахта, сабзавот полиз экинлари ва узумдан юқори ҳосил олинди. Мамлакатимиз деҳқонлари мўл ҳосил етиштиришди – 3 миллион тоннадан ортиқ пахта ва 8 миллион 300 минг тонна ғалла йиғиштириб олинди.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, Республикаимизда мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб, пахта ва дон майдонларини камайтириш чора-тадбирлари амалга оширилиб, уларнинг ҳисобига бошқа экин майдонлари кўпайтирилган. Натижада сабзавот ва полиз маҳсулотлари етиштиришни кўпайтиришга эришилган. Шунингдек, алоҳида таъкидлаш жоизки, озуқа экин майдонлари шу даврда қисқариш тенденцияси сақланиб қолган. Асосий эътибор қишлоқ хўжалигида озик-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш ишларига қаратилди.

Ўза экин майдонлари қисқартирилиб, бу майдонлар ҳисобига сабзавот, полиз, боғ ва узумзорлар майдони кенгайтирилди. Шу билан бирга, фермер хўжалиklarининг ер майдонларини аввал фойдаланилмаётган лалми ерлар ҳисобига кўпайтириш ишлари амалга оширилди. (1-расм).

1-расм. Фермер хўжалиklарини ер майдонларини ўзгариши

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқотимизда келтириб ўтилган ишлар натижасида келажақда юртимизда аҳоли истеъмоли учун зарур бўлган тиббий меъёрларга нисбатан 2-3 маротаба кўп миқдорда мева, сабзавот ва узум етиштирилиши кутилмоқда. Сўнгги йилларда республикада қишлоқ хўжалигида ер ресурсларидан мақсадли ва самарали фойдаланмаслик, улар тармоқ ичида ва тармоқлараро тақсимлаш ва қайта тақсимлашнинг самарасизлиги, ерларни ноқишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун иқтисодий ва технологик асосланмасдан бериб юборилиши ва энг ачинарлилиси ерлар унумдорлигининг пасайиши ҳолатлари кузатилмоқда. Шунинг учун ҳам, мамлакатимиз иқтисодиётини инновацион ислоҳ қилиш ва модернизациялаш шароитида ер ресурсларидан фойдаланиш тизимини тартибга солиш ва унинг механизмларини такомиллаштириш нафақат қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш, фермер хўжалиги ва томорқа ерларидан самарали фойдаланиш, балки маҳсулотлар ишлаб чиқариш самарадорлиги ва рақобатбардошлигини ошириш, республикада озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш борасидаги энг муҳим устувор вазифалардан бирига айланмоқда.

Соҳага замонавий инновацион технологияларни жорий этиш асосида муаммоларни ҳал қилиш учун қуйидаги таклифларни бажариш мақсадга мувофиқ бўлади:

- ерлардан оқилона фойдаланиш ва самарали фойдаланишни амалга ошириш учун соҳани юқори малакали мутахассислар билан тўлдириш ва улар малакасини доимий равишда ошириб борилишини таъминлаш;

- экин ерларининг унумдорлигини тиклаш ва қишлоқ хўжалиги ерларини муҳофаза қилиш бўйича аниқ тадбирларни амалга ошириш;

- суғориладиган ерларнинг чўлланиш, эрозия, шўрланиш, тупроқ унумдор қатламнинг ўта ночор ҳолга келиши, гумус ва озук моддалари миқдорининг камайиши, ҳайдалма ва ҳайдов ости қатламларининг зичланиши ҳамда технологик ифлосланиш жараёнларининг олдини олишга йўналтирилган мажмуавий масалаларни мунтазам равишда ҳал этиб бориш.

Ўзбекистон индустриал аграр мамлакат бўлиб, қишлоқ хўжалиги соҳаси мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 17 %ини ишлаб чиқаради ва меҳнатга яроқли аҳолининг 34 %ини иш билан таъминлайди. Бугун 16 миллиондан ортиқ қишлоқ аҳолисининг даромадлари деҳқончилик билан боғлиқ. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 98 %и суғорма деҳқончилик ҳисобига тўғри келади. Бугунги кунда Ўзбекистонда суғориладиган ерлар майдони 4,3 млн.га бўлиб, уларнинг 55 %и (2,3 млн.га) насослар ёрдамида сув билан таъминланади. Бу эса суғориш сувининг таннархини янада оширади. Мавжуд шароитларда фермер, деҳқон хўжалиги ва томорқа ерларидан самарали фойдаланиш, маҳсулотлар ишлаб чиқариш самарадорлиги ва рақобатбардошлигини ошириш, республикада озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш энг муҳим устувор вазифамиздан бирига айланмоқда.

Ўзбекистон шароитида деҳқончиликда кам сувли йиллар тез-тез такрорланиб турганлиги сабабли, инновацион тараққиётда сув тежамкорлиги муаммони ҳал этишнинг асосий ва реал йўлларида энг мақбули ҳисобланади ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида сувни тежайдиган суғориш технологияларини кенг жорий этиш сувдан самарали фойдаланишнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Муртазаев О., Ахроров Ф. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: Самарқанд Идеал полиграф, 2020. 529 б.

2. Эргашев Р.Х., Файзиева Ш.Ш., Хамраева С.Н. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти: Дарслик. – Т.: Иқтисод-Молия, 2018. – 404 б.

3. Салимов Б.Т. ва бошқалар. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди. – Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт Жамғармаси, 2004. – 176 б.

4. Бозоров М. ва бошқ. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги соҳасининг ривожланиши ва ихтисослашуви. Суррент апроачес анд нев ресеарч ин модерн ссиэнсэс 1.6, 2022. 27-36 б.

5. Аликулов С.А. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари маркетинги. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: 2022. – 238 б.

К.Мирзаев, Г.Юлдашев Основные тенденции инновационного развития дехканства в нашей республике	K.Mirzaev, G.Yuldashev The main development tendencies of innovative development of agriculture in our republic
Аннотация: в данной статье обоснована необходимость развития отрасли как важной задачи эффективного удовлетворения растущего государственного спроса, переработки продукции, пригодной для нужд растущего нового рынка на основе формирования сельского хозяйства в нашей республике на инновационной основе, решать задачи на основе внедрения современных инновационных технологий в сфере снабжения потребителей. Ключевые слова: инновационные техно-логии, земледелие, зерноводство, экстенсивный, интенсивный, овощеводство, виногра-дарство, картофелеводство, табаководство.	Abstract: this article substantiates the need to develop the industry as an important task to effectively meet growing government demand, process products suitable for the needs of a growing new market based on the formation of agriculture in our republic on an innovative basis, and solve problems based on the introduction of modern innovative technologies in the field of supplying consumers. Keywords: innovative technologies, farming, grain growing, extensive, intensive, vegetable growing, grape growing, potato growing, tobacco growing.

Жунайдулло Садиевич Файзиев – СамИСИ доценти, т.ф.н.

УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ КОРХОНАЛАРИНИ ДАСТУРИЙ – АППАРАТ КОМПЛЕКСЛАРИДАН ФЙДАЛАНИБ АВТОМАТЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада R-Кеерг дастурий - аппарат комплексларини вазибалари, асосий афзалликлари, хусусиятлари ва модулли тузилиши тахлил қилинган. Алоҳида эътибор тизим модуллари имкониятларини ёритишга қаратилган.   Калит сўзлар: дастурий таъминот, дастурий - аппарат комплекси, дастурий модуллар, илова, версия, тизим, дастурий ечим, булутли ечим, тариф, тизим ядроси.

Кириш. Умумий овқатланиш корхоналарида миждозларни жалб этиш, уларга юкори даражадаги сервис, хизмат ва махсулотлар сифатини тақдим этиш долзарб бўлиб қолмоқда. Ушбу муаммони ҳал этиш йўлларида бири умумий овқатланиш корхоналарини дастурий – аппарат комплексларидан фойдаланиб автоматлаштириш ҳисобланади. Умумий овқатланиш корхоналарини автоматлаштириш дастурлари персонал ишини енгиллаштириш, даромадларни ошириш, умуман ишчи – хизматчилар ва компаниянинг иш самарадорлигини ошириш имконини беради. Эндиликда мунтазам ишларга кўп вақт сарфлашни зарурияти йўқ. Корхонани муваффақиятли ишлаши учун барча заруриятлар автоматлаштиришнинг дастурий – аппарат комплекслари каби ягона ечимда мужассамлашган. Умумий овқатланишни автоматлаштиришнинг тайёр комплекслари маълум дастурлар асосида ишлаб чиқилган бўлиб бозорда тақдим этилган энг машҳур ва самарали тизимлар ўртасидан СБИС Престо, iiko, R-Keeper, Контур Маркет ва АТОЛ Сигма кассасидаги атол еда дастурларини кўрсатиш мумкин[1]. Мазкур ишда R-Кеерг дастурий - аппарат комплексларини имкониятлари тахлил қилинади.

Мавзуга оид адабиётларнинг тахлили. R-Кеерг UCS компаниясининг савдо белгиси бўлиб, унинг остида биринчи навбатда ресторанларни комплекс автоматлаштириш учун мўлжалланган дастурий таъминот, дастурий - аппарат комплекслари сотилади[2]. R-Кеерг 1992 йилдан бери Россиянинг UCS компанияси томонидан ишлаб чиқилади. 2021 йилни март ойида R-Кеерг 7 версияси энг долзарб ҳисобланган. Тизимнинг олдинги R-Кеерг v6 версияси ҳам кенг тарқалган. Таъкидлаш жоизки, 2007 йилда R-Кеерг ресторанларни автоматлаштириш бозорининг 34 фоизини эгаллаб, 9500 дан ортиқ ресторанларни автоматлаштирган[3]. 2009 йилнинг апрел ойига келиб 15 минг ресторан автоматлаштирилган эди[4]. Ишлаб чиқарувчининг маълумотларига кўра, 2011 йилни ёзи ҳолатига кўра, R-Кеерг дунёнинг 30 та мамлакатидаги 20 мингдан ортиқ ресторан, кафе, тез овқатланиш ресторанларида[5][6], клублар ва кўнгилочар марказларида ўрнатилган, 2021 йилни бошидаги маълумотларга кўра, R-Кеерг дунёнинг 53 мамлакатидаги 65 мингдан ортиқ ресторанларда қўлланилади. 2016 йил май ойининг охирига келиб, R-

Кеерек тизимини ўрнатиш сони 47 мамлакатдаги 42 минг ресторандан ошди[7]. Ресторан бизнесида бу ном жуда оммалашиб кетди ва кўплаб ишчи – ходимлар ҳар қандай ресторани автоматлаштириш дастурларини R-Keerек деб аташади. R-Keerек тизимида ишлаш турли таълим муассасаларида ўқитилади[8].

2015 йил охирида R-Keerек ишлаб чиқарувчиси UCS Rambler&Co компаниялар гуруҳи билан стратегик иттифоқ тузиб, унга устав капиталидаги 50% улушини сотди. 2019 йилда R-Keerек ресторанини автоматлаштириш тизимининг асосчилари Григорий Гуревич ва Евгений Малахов бизнестан чиқиб кетишди. Кейинги уч йил давомида улар активнинг ривожланишини четдан кузатдилар. 2023 йил март ойида эса улар R-Keerек ни унинг охириги эгаси, VK компаниясидан сотиб олишди.

Амалга оширилган 20 йилдан ортиқ вақт мобайнида R-Keerек тизими тўлиқ хизмат кўрсатадиган ресторанлар ва тезкор хизмат кўрсатиш муассасалари учун энг машҳур ресторан тизимига айланди. R-Keerек - кафелар, ресторанлар, барлар, тез овқатланиш шохобчалари ва бошқа овқатланиш корхоналари учун дастурий ечим. Ушбу маҳсулот зал ва ошхонадан тортиб омборгача бўлган барча ҳудудларни бирлаштириш, ҳисобга олишни автоматлаштириш ва барча ходимлар ўртасида ўзаро алоқани ўрнатиш имконини беради. Официант ошпазга буюртма бериши учун ошхонага югуриши шарт эмас — илова буни автоматик равишда бажаради[9].

Тадқиқот методологияси. Олиб борилган изланишлар натижасида умумий овқатланиш ташкилотларида дастурий - аппарат комплексларидан фойдаланиш имкониятларини ўрганиш мақсадида индукция - дедукция, абстракт фикрлаш, киёсий таҳлил, мантиқий ёндошув, тизимли таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. R-Keerек - бу умумий овқатланиш корхоналарини комплекс автоматлаштириш учун дастурий маҳсулотлар оиласи. Тизим касса ҳисоб-китоблари, зални назорат қилиш, молиявий бошқарув, ходимларни бошқариш, омборлардаги ҳисоб ва курьерлик етказиб беришни ташкил этиш модулларини ўз ичига олади. R-Keerек ни R-Keerек **lite**, R-Keerек **start**, R-Keerек **pro** ва R-Keerек **max** каби тарифлари маълум. R-Keerек Lite - бу R-Keerек тизимининг энгил версияси ва қатордаги барча маҳсулотларнинг энг арзони. Ягона интерфейс умумий овқатланиш саноати ва бошқа **HoReCa** сегментларидаги кичик бизнес учун керак бўлган ҳамма нарсага эга. Lite фастфуд, бистро, бургер дўконлари, қаҳвахоналар, қаян барлари каби корхоналарда автоматлаштириш учун оптимал ечим ҳисобланади. Lite - бу R-Keerек нинг булутли версияси бўлиб, у минимал функциялар тўпламини таъминлайди.

HoReCa (Хорека) - хизмат кўрсатиш соҳасининг сегменти ва савдо нуқтасида товарларни бевосита истеъмол қилиниши ташкил этилган товарларни сотиш канали. **HoReCa** атамаси товар ва хизматларни тўғридан-тўғри истеъмол қиладиган савдо жойларини билдирувчи сўзларнинг қисқартмаси: Hotel, Restaurant, Catering / Cafe.

R-Keerек Lite дастурининг асосий афзалликлари қуйидагилар ҳисобланади:

- амалга ошириш қулайлиги;
- бюджетни тежаш;
- ҳаракатчанлик - меҳмонлардан буюртмаларни тўғридан-тўғри столларда ва барда олиш мумкин;
- сутка давомидаги техник ёрдам;
- онлайн ва офлайн режимда ишлаш имконияти;
- ходимларни тайёрлаш қулайлиги.

R-Keerек Lite интуитив интерфейс ва оддий соғламалар туфайли тезда ишлашни таъминлайди. Тизимда менюни қулай тарзда тўлдириш учун маълумотномалар мавжуд. Маҳсулотлар позициялари бошқа овқатланиш дастурларидан юкланиши мумкин. Юридик шахс маълумотлари автоматик равишда тўлдирилади.

Булутли ечим интернет мавжуд бўлганида ишлайди. Аммо у билан боғлиқ муаммолар юзага келса ҳам, барча маълумотлар сақланади ва уланиш тикланганда, улар хизмат кўрсатувчи серверга юборилади.

Барча R-Keerек Lite дастурий модуллари ишлаб чиқувчининг сервер ускунасида сақланади ва мижоз обунага мувофиқ уларга кириш ҳуқуқини олади.

Маҳсулот битта тарифда мавжуд. Агар бир йиллик тўлов амалга оширилса, ойлик обуна нархи деярли учдан бир баравар арзон (ойлик тўловга қагараганда).

Енгиллаштирилган Lite версияси бошқа R-Keerex маҳсулотлари каби, фақат чекланган воситалар тўплами билан, модулли тузилишга эга.

R_k Manager модули тизимнинг ядроси бўлиб, у орқали ресторан ёки кафедаги барча жараёнлар бошқарилади. Илованинг асосий функциялари:

- касса станциясини созлаш;
- кўрсаткичларни кейинги таҳлил билан аниқ давр учун режалаштириш;
- таомлар нархларини бошқариш;
- чегирмалар ва устамаларни белгилаш;
- таомларни комбинацияланган тўплаларга йиғиш;
- ходимларга кассада ишлашда ваколат ва ҳуқуқлар бериш;
- ходимларнинг иш вақтини назорат қилиш;
- иш ҳақи, мукофотлар ва жарималарни ҳисоблаш;
- муассаса фаолияти тўғрисидаги маълумотларни масофадан туриб олиш;
- фойда ва зарар ҳисоботларини шакллантириш;
- таннархни ҳисобга олган ҳолда таомлар нархларини ҳисоблаш.

Ядродан ташқари дастур ҳар бир участка учун касса майдони, ошхона, омборхона, зал, бухгалтерия бўлими каби модулларни ўз ичига олади. Улар ягона экотизимга бирлашади ва булут орқали бир-бири билан ўзаро таъсир қилади.

Касса станцияси. r_k CashDesk модули (касса станцияси) Қонунга мувофиқ тўловларни автоматлаштириш учун мўлжалланган. Дастурий таъминотни имкониятлари:

- аралаш тўловларни қабул қилиш (нақд ва карта);
- чекни меҳмонлар ўртасида тақсимлаш;
- таомни бошқа меҳмонга ёки бошқа столга алмаштириш ёки ўтказиш;
- содиқлик тизимини созлаш: акциялар, чегирмалар ва бонус баллари;
- кассага уланган электрон тарози ва штрих-код сканеридан фойдаланган ҳолда таомларни сотиш;
- алкоғолли маҳсулотларни сотиш;
- меню бўйича қулай қидириш ва ёрқин графикалар;
- ходимларнинг иш вақтини ҳисобга олиш;
- оператив ҳисоботларни шакллантириш;
- комбинациялашган таомлар билан ишлаш;
- етказиб бериш буюртмаларини рўйхатга олиш ва бошқариш;
- кассирлар учун автоматик эслатмалар ва маслаҳатлар.

Касса станцияси оддий планшет, шахсий компьютер ёки ноутбукга ўрнатилиши мумкин. У POS - моноблоклар ва POS - тизимларнинг аксарият моделлари, фискал регистраторлар ва штрих-код сканерлари билан мос келади.

R-Keerex маҳсулотлари эвотор смарт терминаллари билан ҳам мос келади. Касса фойдаланувчиси дастурни компания дўконидан юклаб олади, шахсий ҳисобни рўйхатдан ўтказиш ва кўрсатмаларга риоя қилган ҳолда интеграцияни созлайди.

Омбор ҳисоби. r_k Store House модули омбор ҳисобини автоматлаштириш учун мўлжалланган. Ишлаб чиқариш ва таннархни тўлиқ бошқариш, харидларни ташкил этиш ва ходимлар ҳаракатларини назорат қилиш имконини беради. Иловада куйидаги операциялар мавжуд:

- таомлар, ярим тайёр маҳсулотлар ва товарларни ҳисобга олиш;
- смена охирида фойдаланилган ингредиентларни омбордан автоматик ҳисобдан чиқариш;
- таомнинг нархини белгилашда харажатларни ҳисоблаш;
- ортиқлар ва етишмовчиликларни аниқлаш;
- таомларнинг калория миқдорини ҳисоблаш;
- технологик хариталарни яратиш;
- маҳсулотларнинг бир омбордан иккинчи омборга ўтишини ҳисобга олиш;
- фактуралар асосида ҳисоб-фактураларни автоматик яратиш;
- маҳсулотларга қулай буюртма бериш ва етказиб берувчилар билан электрон ҳужжат айланишини ташкил қилиш учун MixCart хизмати билан ишлаш;

- хомашёнинг ҳақиқий захираларини ва тайёр таом қолдиқлари бўйича инвентаризация қилиш;
- 1С билан синхронлаш.

Дастурда омбор ҳужжатларини яратиш мумкин:

- бузилган маҳсулотларни ҳисобдан чиқариш;
- ходимларнинг овқатланиши учун маҳсулотларни алоҳида ҳисобга олиш;
- спиртли ичимликларни ҳисобга олиш;
- етказиб берувчилардан келиб тушишларни расмийлаштириш.

Илова хомашёни етказиб берувчидан буюртма қилишдан тортиб, кассада сотишгача бўлган барча босқичларида товарларни кузатиб бориш имконини беради. Дастур маҳаллий тармоқ ёки Интернет орқали созланади.

Ҳисоботни шакллантириш. r_k Reports иловаси туфайли муассаса эгалари асосий бизнес кўрсаткичлари бўйича сўнгги таҳлилларни олишлари ва самарали бошқарув қарорларини қабул қилишлари мумкин. Фойдаланувчи исталган вақтда қуйидагиларни кўриши мумкин:

- реализация ҳужжатлари;
- ҳар бир чек учун онлайн ҳисобдан чиқариш;
- айланма варақаси;
- омбордаги товарлар ҳаракати тўғрисидаги ҳужжатлар;
- таомлар гуруҳлари ва бошқалар бўйича тақсимланган сотув ҳисоботлари.

Илова имкониятлари:

- сотиш вақтида савдо ҳужжатларини автоматик равишда шакллантириш;
- график ва жадваллар кўринишида маълумотларни визуал кўрсатиш;
- сменани ёпмасдан реал вақт режимида ҳисоботларни яратиш;
- жорий иш куни, ой, йил ёки исталган бошқа давр учун таҳлилий маълумотларни яратиш имконияти.

r_k Reports модули чексиз кўп фойдаланувчиларни қўллаб-қувватлайди. Бу ҳар қандай ваколатли ходим ҳисоботларга кириши мумкинлигини англатади.

Содиклик дастурлари. r_k Loyalty модули содиклик дастурларини ишлаб чиқиш учун воситаларни тақдим этади: акцияларни бошлаш, чегирмаларни қўллаш, email- ва SMS - хабарларни яратиш ва батафсил таҳлилларни олиш. Ушбу дастурда қуйидаги амалларни бажариш мумкин:

- меҳмонларга бонуслар бериш ва чегирмаларни қўллаш;
- шахсий таклифлар бўйича мижозларнинг афзал кўришларини аниқлаш;
- автоматик почта хабарларини созлаш;
- асосий бизнес кўрсаткичларини онлайн режимида назорат қилиш.

Дастур меҳмонлар билан самарали ўзаро муносабатларни ўрнатишга, доимий мижозларни жалб қилишга ва шу билан корхона фойдасини оширишга ёрдам беради.

Ҳужжатлар айланмаси. r_k FoodFactory иловаси ҳужжат айланиши учун жавобгардир. Асосий имкониятлари:

- маҳсулотларнинг ишлаб чиқарилиши, ҳисобдан чиқарилиши ва ҳаракати тўғрисидаги ҳужжатларни тизимга киритиш;
- хомашё ва ярим тайёр маҳсулотларни яроқлилик муддатини кўрсатган ҳолда маркалаш;
- ёрлиқлар ва уларга ҳамроҳлик қилувчи ҳужжатларни чоп этиш;
- тарозиларни улаш;
- StoreHouse омбор ҳисоби модулида маълумотларни автоматик сақлаш.

Модул қоғоз ҳисоботни электрон ҳисоботга алмаштириш имконини беради. Одатда таом тайёрлаш ва ярим тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш майдонида планшет компьютерга ўрнатилади.

Етказиб бериш. r_k Delivery модули буюртмани қабул қилишдан тортиб, харидорга топширишгача бўлган таом етказиб беришнинг барча жараёнларини автоматлаштириш имконини беради. Илова имкониятлари:

- буюртмаларни телефон орқали, рестораннинг интернет ресурси орқали қабул қилиш;
- доимий мижозлар билан индивидуал мулоқот қилиш;
- маълум бир сана бўйича буюртмалар яратиш;

- битта харидор учун турли етказиб бериш манзиллари билан ишлаш;
- буюртманинг ҳолати ва уни амалга ошириш жараёнини назорат қилиш;
- call - марказни ишга тушириш имконияти;
- курьерларнинг ҳаракатини кузатиш.

Ушбу иловага қўшимча, масалан, курьер ёки call - маркази оператори учун, улар учун кириш ҳуқуқларини ўрнатиш модулларини улаш мумкин.

R-Keeper Lite автоматлаштириш тизимининг юқорида келтирилган имкониятлари таҳлили ушбу тизимнинг асосий вазифаларини таърифлашга имкон беради:

- фойдани ошириш ва харажатларни камайтириш;
- корхона фаолиятини назорат қилиш ва оптималлаштириш;
- ташриф буюрувчиларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш;
- ходимлар томонидан ўғирлик ва суиистеъмоликнинг олдини олиш;
- ходимларнинг меҳнат унумдорлигини ошириш;
- содиқлик тизимини яратиш;
- фаолиятни таҳлил қилиш ва ривожланишни режалаштириш.

Хулоса ва таклифлар: Шундай қилиб ҳозирги кунда R-Keeper – энг ишончли дастурий ечим ҳисобланиб у рестораторларга ҳисоб, ишлаб чиқариш, буюртмалар, омборхона ва меҳмонлар содиқлигини, шунингдек персонал ишини барча босқичларда автоматлаштириш имкониятини беради. Ресторанни ушбу дастурий маҳсулот билан автоматлаштирилиши хоҳлаган бизнесни самарали қилади, харажатларни оптималлаштириш ва сотув ҳажмларини ошириш имконини беради. Тизим доимий ривожланишда бўлиб, буни шарофати билан бизнестда янги ёндошувлар ишлатилади. Таъкидлаш жоизки, r-keeper да автоматлаштириш касса ва менежер каби иккита дастурий даражалар билан таъминланади. Касса (тезкор)даражаси сотув жараёнини автоматлаштириш ва сотув бўйича маълумотлар базасини шакллантиришни таъминлайди. Менежер даражаси (ресторан идораси) маълумотномаларни шакллантириш, кириш ҳуқуқларини тақсимлаш, касса даражасининг турли хил созиламалари, параметрлар ва ҳисобот созиламаларини ўрнатиш, маркетинг дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, шунингдек маҳсулотларнинг ҳисобга олиш ва ҳаракати, ходимларнинг иш вақти ва рестораннынг бошқа фаолиятларини амалга оширувчи бошқа тизимлар билан зарур ўзаро алоқани таъминлаш учун жавобгардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://kassaofd.ru/blog/program-dlya-avtomatiz-obshhepita>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/R-Keeper>
3. <https://www.cnews.ru/reviews/?2007/12/21/280699>
4. И. Жуков. Несколько хороших цифр // Ресторатор: журнал. — М.: «НТА Проджект», 2009. — Вып. 6 (92). — С. 20—21.
5. В. Лобко. Свободная касса // Food Service: журнал. — М.: "Деловой подход", 2014. — Вып. 8—2014. — С. 32—35.
6. Ю. Матвеева. Меню со спецэффектами // Food Service: журнал. — М.: "Деловой подход", 2014. — Вып. 9—2014. — С. 56—57.
7. <https://rkeeper.uz/avtomatizaciya-restorana>
8. Программа курса «Обучение r-keeper»
9. <https://online-kassa.ru/blog/r-keeper-cto-eto-za-programma-i-dlya-chego-ona-nuzhna/>

Дж.Файзиёв Автоматизация предприятий общественного питания с применением программно - аппаратных комплексов Аннотация: в статье анализируются функции, основные преимущества, особенности и модульная структура программно-аппаратных комплексов R-Keeper. Особое внимание уделено освещению возможностей модулей системы. Ключевые слова: программное обеспечение, программно - аппаратный комплекс, программные модули, приложение, версия, система, программное решение, облачное решение, тариф, ядро системы.	J.Fayziyev Automation of public catering establishments using software and hardware systems Abstract: the article analyzes the functions, main advantages, features and modular structure of R-Keeper software and hardware systems. Particular attention is paid to highlighting the capabilities of the system modules. Keywords: software, software and hardware complex, software modules, application, version, system, software solution, cloud solution, tariff, system core.

САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

УДК: 338.478.33:51

Рахматулла Хидирович Эргашев – ҚарМИИ профессори, и.ф.д.

МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ КООПЕРАЦИЯСИ ВА УНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

Аннотация: ушбу мақолада мева-сабзавот маҳсулотлари кластер-кооперация тизимини ташкил этиш асосида унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, амалиётда уларни мева-сабзавотчилик кооперациялари агрокластерлар, деҳқон ва фермер хўжаликлари, шунингдек интеграция тизимлари фаолиятларида кенг фойдаланишни ҳисобга олган ҳолда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини оширишни такомиллаштириш ҳамда аҳолини мева-сабзавотга бўлган талабини қондириш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: мева-сабзавот, маҳсулот, кооперация, самарадорлик, ижтимоий-иқтисодий муҳит, агрокластер, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат, қайта ишлаш, интеграция, истиқбол, аҳолини таъминлаш

Кириш. Мева-сабзавотчилик соҳасининг ривожланишига ва кенгайиб боришига қарамай, амалиётда уларни мева-сабзавотчилик кооперациялари агрокластерлар, деҳқон ва фермер хўжаликлари, шунингдек интеграция тизимлари фаолиятларида кенг фойдаланиш бўйича илмий ва амалий ёндашувлар етарли даражада ривожланмаган. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг самарадорлигини ошириш долзарб аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда сўнги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни, жумладан, мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва уларни сақлаш, жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини ошириш орқали экспорт ҳажми ва географиясини кенгайтиришда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг ташкилий-иқтисодий асослари каби масалаларга долзарб аҳамият берилмоқда. Қишлоқ хўжалиги кооперацияси ва агрокластерлар соҳасида норматив-ҳуқуқий база шакллантирилган. Булар, хусусан, «Кооперация тўғрисида», «Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги Қонунлар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардир.

Ўзбекистон Республикасида мева-сабзавот маҳсулотлари асосан хусусий тармоқда етиштириладиган бўлиб, унинг 70-80 фоизи деҳқон ва фермер хўжаликлари зиммасига тўғри келган бўлса, бугунги кунда боғдорчилик соҳасидаги йирик тадбиркорлик субъектларининг сони ортиши мева-сабзавот етиштирувчи хусусий тармоқ ўртасида рақобатнинг кучайишига олиб келмоқда. Бундай тизимда мавсумий пишиб етиладиган ва транспортда ташишга кўп ҳолларда ноқулай бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари жуда кўп сонли, жойлашуви жиҳатидан тарқоқ ҳамда ҳажми кичик деҳқон ва фермер хўжаликларининг рақобат курашида иштирок қилишлари учун уларнинг кооперацияга бирлашишлари муҳим аҳамият касб қилади.

Мева-сабзавотчилик кооперацияларини ташкил этишдан мақсад – кооператив аъзоларининг моддий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш учун биргаликда ишлаб чиқариш фаолиятини юритиш. Мажбурий шарт – уларнинг мулкый пай улушларини бирлаштириш ва кооператив фаолиятида шахсан иштирок этишдан иборатдир.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Мева-сабзавот маҳсулотлари кооперацияси масалалари кўплаб хорижлик олимларнинг, хусусан, А.В.Чаянов[1], И.Н. Буздалов[2], Т.Бузина[3] каби ва бошқа аграр соҳа иқтисодчи олимлари илмий ишларида ўрганилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида мева-сабзавот маҳсулотлари кооперацияси масалалари Аллахвердиев А.И.[4], Н.В.Ермалинская ва Е.А. Кожевников[5] каби олимлар тадқиқотларида ўрганилган.

Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг умумий муаммоларини ўрганиш бўйича маҳаллий олимларимиздан Р.М.Хусанов[6], Қ.А.Чориев[7] ва бошқа олимлар илмий тадқиқот ишлари олиб борганлар.

Юқоридаги тадқиқодларда мева-сабзавот маҳсулотларнинг иқтисодий самарадорлик масалалари батафсил кўриб чиқилган, самарадорлик даражасини баҳолаш усуллари, уни ошириш йўналишлари ва йўллари ўрганилган. Бироқ, кўплаб муаммолар муҳокама қилинганга қарамай, олимлар мева-сабзавот маҳсулотлар кооперациясининг ташкилий-иқтисодий асослари масаласида бир фикрга кела олишганлари йўқ. Мева-сабзавот маҳсулотлар кооперацияси муаммосини янада чуқурроқ ўрганиш мева-сабзавотни қайта ишлаш ва сақлаш корхоналарининг ривожланиш захираларини ҳар томонлама иқтисодий баҳолашни ва мева-сабзавот маҳсулотлар кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини оширишнинг оқилона илмий ва инновацион ёндашувларни талаб қилади.

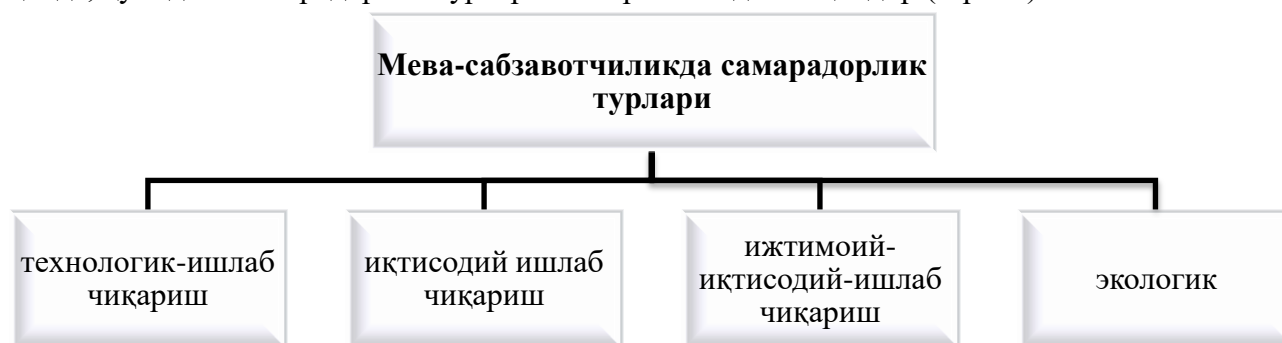
Шу билан бирга, мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини ошириш масалалари етарли даражада ёритилмаган. Ушбу ҳолат мазкур йўналишларда илмий изланишлар олиб бориш зарурлигини тақозо этади, ҳамда тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқот методологияси. Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперацияси ва унинг самарадорлигини оширишга қаратилган ўзига хос бўлган асосий хусусиятларини асослаб бериш, даладан дастурхонга қадар занжирини ташкил этиш асосида унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш доир таҳлилида индукция ва дедукция, тизимли таҳлил, қиёсий таҳлил этиш, жадвал ва графиклар усулларида фойдаланилди ва таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан саналади.

Таҳлил ва натижалар. Мева-сабзавот маҳсулотларининг иқтисодий самарадорлик ресурсларини ишлаб чиқариш жараёнида-ер, меҳнат, техника ва бошқа моддий воситалар олинган натижаларнинг ишлаб чиқарилган харажатлар билан нисбатларини ифодалайди.

Мева-сабзавот маҳсулотларининг ижтимоий самарадорлик кўрсаткичи-иш кучини қайта тиклаш ва халқ фаровонлигини ошириш учун шарт-шароитлар энг яхшиларини яратишда намоён бўлади (қишлоқда меҳнат шароитлари ва ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш, ҳақиқий иш ҳақини ошириш ва ҳ.к.).

Мева-сабзавот маҳсулотларининг ишлаб чиқариш самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги самарадорлик турларини ажратиш одатий ҳолдир (1-расм).

1-расм Мева-сабзавотчиликда самарадорлик турлари¹

-технологик-ишлаб чиқариш -ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини акс эттиради. Бу ишлаб чиқариш жараёнида ер, моддий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасини акс эттирувчи кўрсаткичлар тизими билан тавсифланади;

-иқтисодий ишлаб чиқариш – ишлаб чиқариш ва технологик самарадорлик иқтисодий механизмнинг умумий таъсирини тавсифлайди, ва қиймат кўрсаткичлари билан ўлчанади (ишлаб чиқариш харажатлари, ялпи ва соф даромад, фойда ва бошқалар);

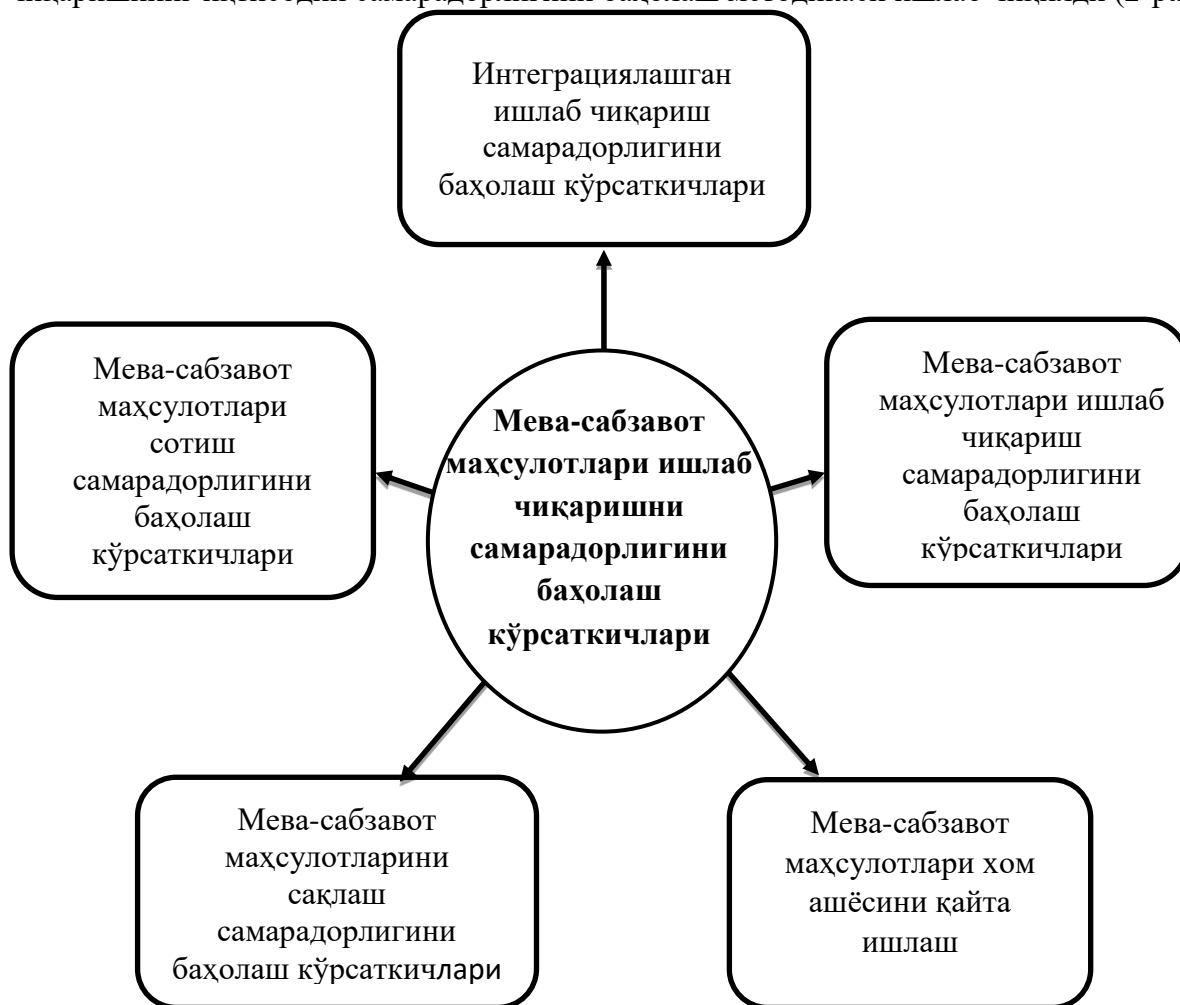
¹ Муаллиф ишланмаси

– **ижтимоий-иқтисодий-ишлаб чиқариш-иқтисодий** самарадорликдан олинган ва умуман иш самарадорлигини тавсифлайди. Бунинг учун қуйидаги кўрсаткичлар қўлланилади: ер майдони бирлигига ишлаб чиқариш қиймати, фойда нормаси, рентабеллик даражаси ва бошқалар.;

- **экологик-** атроф-муҳит учун агрофирма саноати экологик таъсирни ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш самарадорлигини тавсифлайди.

Мева-сабзавотчилик маҳсулотларининг иқтисодий самарадорлигининг моҳияти ишлаб чиқаришни мезон ва кўрсаткичлар орқали ифодалаш мумкин. Мезон самарадорлиги баҳоланадиган хусусиятдир. У мақсадга эришишнинг энг самарали йўли, воситасига ишора қилади ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг муқобил вариантлари ўлчанади ва танланади.

Олиб борилган тадқиқотлар жараёнида мева-сабзавотчилик маҳсулотларга ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш методикаси ишлаб чиқилди (2-расм).

2-расм Мева сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари¹

Ушбу жадвал материалларидан мева-сабзавот маҳсулотлари самарадорлигини баҳолаш методикаси таклиф этилган бўлиб, интеграциялашган ишлаб чиқариш алоҳида босқичларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш якуний маҳсулот ишлаб чиқариш (мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш, хом ашё, тайёр маҳсулотни сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш) (1-жадвал).

Қашқадарё вилоятида кооперация тамойиллари асосида фаолият юритувчи мева-сабзавотчилик фермер хўжаликларнинг пайдо бўлиши ва ҳолати ҳамда динамикасини таҳлил этадиган

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Қашқадарё вилоятида мева-сабзавот маҳсулотлари кооперацияси ва унинг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари таҳлили (2022 йил)¹

№	Кўрсаткичлар	Усуллар		Фарқи (+; -)
		Анъанавий*	Кооперация**	
1. Мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш:				
1.1	Ишлаб чиқариш харажатлари (млн. сўм)	192,7	1280,0	1087,3
1.2	Маҳсулот сотиш ҳисобидан олинган тушум сифат ва муддатлилик тамойилини ҳисобга олган ҳолда (млн. сўм)	480,3	5184,0	4703,7
1.3	Фойда, (+) (млн. сўм) Зарар (-) (млн. сўм)	287,6	3904,0	3616,4
1.4	Рентабеллик даражаси %	149,2	305,0	2,0 марта ошган
2. Мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш:				
2.1	Маҳсулотларни сақлаш қувват (тонна)	80,0	720,0	640
2.2	Маҳсулотларни сақлашдаги йўқотишлар (тонна)	1,2	11,5	10,3
2.3	Маҳсулотларни сақлаш харажатлари, млн. сўм.	3,2	36	32,8
2.4.	Маҳсулотларни сақлашга қўйилган маҳсулот қиймати (млн сўм)	320,0	3600,0	3280
2.5	Маҳсулотларни жами сақлаш харажатлари ва мева-сабзавот маҳсулотларнинг қиймати (минг сўм)	323,2	3636,0	3312,8
2.6	Сотилган маҳсулотлар ва сотиш даврида йўқотишларни ҳисобга олган ҳолда тонна	78,8	708,5	629,7
2.7	Сотилган маҳсулотлар қиймати ва сақлаш, сифатини ва сотиш муддатларини ҳисобга олган ҳолда, минг сўм	630,4	10627,5	9997,1
2.8	Маҳсулотларни сақлашдан олинган фойда, минг сўм	307,2	6991,5	640
2.9	Рентабеллик даражаси %	95,0	192,3	2 марта ошган

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Изоҳ. *Яккабоғ тумани “Қаюмов Салим Зафар ўғли” фермер хўжалиги, **Китоб тумани “Панжи Кишмишзорлар” кооперативи маълумотларида асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

3. Мева-сабзавот маҳсулотларни қайта ишлаш:				
3.1.	Қайта ишланган маҳсулотлар тонна	40	160	120
3.2	Маҳсулотлар хом ашё қиймати сотиш муддатини ҳисобга олган ҳолда, млн сўм.	60,0	208,0	148
3.3	Тайёрланган шарбатлар тонна	12,0	48,0	36
3.4	Қайта ишлаш харажатлари (хом ашёдан ташқари), млн сўм.	21,1	84,4	63,3
3.5	Шарбат ишлаб чиқариш харажатлари хом ашё харажатларини ҳисобга олган ҳолда млн сўм	81,1	292,4	211,3
3.6	Улгуржи нархларда шарбат қиймати, млн сўм	192,0	768	576
3.7	Қайта ишлашдан олинган фойда минг сўм	110,9	475,6	364,7
3.8	Рентабеллик даражаси, %	136,7	162,6	1,19 марта ошган
4. Мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш				
4.1.	Янги маҳсулотлар сотиши мўлжалланган қисми, минг тонна	38,8	548,5	509,7
4.2.	Маҳсулотларни сифат ва сотиш муддатлари бўйича маҳсулотлар қиймати, млн сўм	620,8	8776,0	8155,2
4.3	Маҳсулотларни сотиш харажатлари млн сўм.	19,8	279,7	259,9
4.4.	Маҳсулотларнинг чакана нархи сотиш муддатлари бўйича млн сўм	310,4	4388,0	4077,6
4.5	Маҳсулотларнинг шарбатини сотиш харажатлари минг сўм	3,4	9,6	6,2
4.6	Маҳсулотларнинг шарбатининг чакана нархдаги қиймати	168,0	672,0	504
4.7	Маҳсулотларнинг сотишдан олинган фойда ёки зарар, млн сўм	374,1	4478,3	4104,2
4.8	рентабеллик даражаси, %	51,6	769,8	14,9 марта ошган
5. Мева-сабзавот кооперацияси				
5.1	Якуний маҳсулот қиймати, млн. сўм	478,4	5060,0	4581,6
5.2	Меҳнат унумдорлиги (ўртача бир кишига	68,3	88,8	20,5

	ишлаб чиқилган маҳсулот), млн. сўм			
5.3	Фонд қайтими бир сўм асосий воситага якуний маҳсулотнинг нисбати	1,51	1,62	0,11
5.4	Тармоқлараро маҳсулот таннархи, минг сўм	540,2	1689,7	1149,5
5.5	Жами фойда, млн. сўм	238,2	3370,3	3132,1
5.6	Кооперациянинг рентабеллик даражаси, %	99,6	199,4	2 марта ошган

бўлсак, 2018 йилда вилоят бўйича жами 23846 та фермер хўжаликлар фаолият юритишган бўлса, 2019 йилда 26682 та, 2020 йилда 28332 та, 2021 йилда 21283 та ва 2022 йилда 25943 та фермер хўжаликлари фаолият юритмоқда.

Худди шундай методика бўйича бошқа турдаги маҳсулотларнинг иқтисодий интеграциялашган самарадорлигини аниқлаш мумкин

Мева-сабзавотчиликнинг самарадорлигини ошириш йўналишлари сифатида куйидагиларни аниқлаш мумкин.

- ишлаб чиқаришни интенсифлаштириш даражасини ошириш;
- ресурс тежайдиган ишлаб чиқариш технологияларидан фойдаланиш;
- уруғчиликни такомиллаштириш;
- янги наслларни яратиш ишлари;
- юқори ҳосилдор ўсимлик навларини ва юқори даражада улардан фойдаланиш;
- мева-сабзавотчилик маҳсулотлар хом ашёсини комплекс қайта ишлаш;
- мева-сабзавотчилик маҳсулотлар, хом ашё йўқотишларни камайитириш ва бошқалар;
- мева-сабзавотчиликда маркетинг фаолиятини такомиллаштириш;
- мева-сабзавотчиликда қайта ишлаш атрофида хом ашё зоналарини оптималлаштириш;
- мева-сабзавот экинларини оқилона жойлаштириш;
- хом ашёни ташиш харажатларни-тежаш;
- интеграциялашган ҳолда молиявий-ҳисоб-китоб марказини ташкил этишни шакллантириш, интра-индустриал ташкил этилишини таъминлаш;
- мева-сабзавотчилик соҳасидаги иштирокчилар таркибини оптималлаштириш ва ҳ.к.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилардан шундай хулосага келишимиз мумкинки, мева-сабзавотчилик маҳсулотларини кооперация - ҳамкорликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари кооперативларни яратиш тартибиди, уларнинг ҳуқуқий ва ташкилий шакллари, ресурсларни тақдим этишда ишлаб чиқариш, муносабатларни ташкил этиш тартибиди, маҳсулот маркетингини, солиқ тизимларини, давлат ва кооперативлар ўртасидаги муносабатларни, кооперативларни ўзаро муносабатларни, мулкни бегоналаштиришга қарши ҳуқуқий кафолатларни мустаҳкамлашни белгилловчи қонунлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи сифатида тушунилиши керак.

Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчининг кооперациясида куйидаги афзалликларга эътибор қаратишимиз лозим:

-ташкилий, иқтисодий ресурси ва бошқа чегаралари муайян саноат кўламини ошириш мақсадида уларда концентрация ва ихтисослашув жараёнларини тўлиқ ривожланишига йўл очилади;

-ўзаро манфаатли ҳамкорлик шаклида ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштириш натижасида маълум бир маҳсулот турини ишлаб чиқаришда иқтисодиётнинг концентрацияси ва ихтисослашуви жараёнларини ривожлантириш учун имкониятлар яратади;

- мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришида турли механик, биологик,

хўжалик жараёнлари ва операциялари ўзининг оптимал режимлари ва ўлчамларига эга бўлади;

- мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхонасининг оптимал ҳажми мева-сабзавот хом ашёсини қайта ишловчи корхонанинг оптимал ҳажмига мос келмаслиги керак, унинг оптимали турли омилларга, шу жумладан, турли хил хом ашёларни ташиш даражасига боғлиқ бўлади.

Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперациясини атрофлича ўрганиб, унинг самарадорлик кўрсаткичларини кучини қайта тиклаш ва аҳоли фаровонлигини ошириш учун шарт-шароитлар энг яхшиларини яратишда намоён қилиш, қишлоқда меҳнат шароитлари ва ҳақиқий иш ҳақини ошириш нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда технологик, иқтисодий ва ижтимоий-иқтисодий ишлаб чиқариш ҳамда экологик самарадорлик турлари ишлаб чиқилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Чаянов.А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – Москва. -1927. - 357 б.
2. Буздалов.И.Н. Возрождение кооперации. – М.: Экономика. -1990. –81 б.
3. Бузина Т.С. Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах / Т.С. Бузина, Я.М.Иванько. – Иркутск: Издательство Иркутский ГАУ, 2015. – 148 с.;
4. Аллахвердиев А.И. Развитие форм кооперации в аграрном секторе АПК. –Москва: - Экономика. –2003. –10 с.
- 5.Н. В. Ермалинская, Е. А. Кожевников; Кооперация в агропромышленном комплексе: учеб. пособие / Беларусь, Гомел. : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2016. – 191 с.,
6. Р.М.Хусанов. Дехқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари. – Т.: Чўлпон, 2000. – 103б.;
- 7.Қ.А.Чориев. Фермер ва дехқон хўжаликларини кооперация жараёнига жалб этиш. Агроиқтисодиёт илмий-амалий аграр иқтисодий журнал. – Тошкент. – 2017. – №1. – Б. 22-30.;

Р.Эргашев Кооперация плодоовощной продукции и повышение ее эффективности Аннотация: в данной статье на основе организации системы кооперации плодоовощного кластера, повышения ее экономической эффективности с учетом широкого использования плодоовощных кооперативов в деятельности агрокластеров, фермеров и фермерских хозяйств, а также интеграционных систем, для повышения экономической эффективности плодоовощной кооперации разработаны предложения и рекомендации по улучшению и удовлетворению спроса населения на плодоовощную продукцию. Ключевые слова: плодоовощная продукция, продукт, кооперация, эффективность, социально-экономическая среда, агрокластер, сельское хозяйство, продовольствие, переработка, интеграция, перспектива, обеспечение населения.	R.Ergashev Cooperation of fruit and vegetable products and improvement of its effectiveness Abstract: in this article, based on the organization of a fruit and vegetable cluster cooperation system, increasing its economic efficiency, taking into account the wide use of fruit and vegetable cooperatives in the activities of agroclusters, farmers and farms, as well as integration systems, to increase the economic efficiency of fruit and vegetable cooperation proposals and recommendations have been developed to improve and satisfy the population's demand for fruits and vegetables. Keywords: fruit and vegetables, product, cooperation, efficiency, socio-economic environment, agrocluster, agriculture, food, processing, integration, perspective, population provision.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

Зариф Юсупович Аминов – СамИСИ, “Иқтисодий таҳлил ва статистика” кафедраси
доценти в.б.

ИНСОН ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИГА ИШЧИ КУЧИ СИФАТИНИНГ ТАЪСИРИ

Аннотация: мақолада инсон хавфсизлиги тушунчаси ва инсон иқтисодий хавфсизлигига ишчи кучи сифатининг таъсири, ҳамда иш кучи сифатининг иқтисодий хавфсизлик билан боғлиқлиги ёритиб берилган.

Калит сузлар: инсон хавфсизлиги, ишчи кучининг сифати, инсон иқтисодий хавфсизлиги, тенгсизлик ва қамбағаллик.

Кириш. Инсон иқтисодий хавфсизлигига ишчи кучи сифатининг таъсири катта. Инсонда иш кучи сифатли бўлса, унинг ишдан кетиб қолиш, яъни ишсизлик хавфи кам бўлади, иш жойида бемалол ишлаш имкониятига эга бўлади, аксарият ҳолда юқори малакали бўлади ва ҳамиша самарадорлик билан фаолият кўрсатади. Шу туфайли иш кучининг сифатига алоҳида аҳамият берилмоқда. Уни тўғри таҳлил қилиш учун, унинг таърифини аниқлашдан бошлашни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Ишчи кучининг сифати дейилганда меҳнатга лаёқатли инсоннинг жисмоний ва ақлий қобилиятлари мажмуидан иборат бўлиб, ўз олдига қўйилган вазифаларни сифатли ва самарали бажариш салоҳиятига эга бўлган, иш кучи соҳиби томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган меҳнат жараёнини ташкил қилишга қурби етадиган қобилиятли кишининг меҳнат қилиш қобилияти тушунилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Корхоналарнинг иқтисодий юксалиши учун муҳим бўлган масалалардан бири, уларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш масаласидир.

Иқтисодий хавфсизлик масаласи мамлакатимиз ва хорижий олимлардан Б.А.Абдукаримов, М.Қ.Пардаев¹, Г.С.Вечканов², В.А.Богомолов, Н.Д.Эриашвили, Е.Н.Барикаев, Е.А.Павлов, М.А.Ельчанинов³, В.С.Гусев⁴, З.Н.Курбанов⁵, Д.И.Истамов, Ю.А.Гранаткин, М.М.Мухаммедов, Э.Н.Ходжаев⁶, Л.А.Михайлов⁷, Т.Е.Кочергина⁸, А.Э.Ишмухаммедов⁹, А.П.Градов¹⁰, А.И.Попов¹¹, Д.К.Нарзуллаева¹², А.Е.Пармонов, А.И.Игамбердиев, Ғ.Дадаев, М.Қодиров¹³, Е.А.Олейников раҳбарлигидаги илмий-тадқиқотларда¹⁴ кенг ёритилган.

¹ Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик. Профессор М.Қ.Пардаев таҳрири остида. Т.: Фан, 2005 йил. - 12 боб, Пардаев М.К, Аминов З.Ю. Корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Рисола. Самарканд: Зарафшон, 2008. - 47 бет.

² Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2007. – 384 с.

³ Экономическая безопасность: учеб. пособие. Под ред В.А.Богомолова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. - 295 с.

⁴ Гусев В.С. и др. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов. 2-е изд.- СПб.: Питер, 2004. – 288 с.

⁵ Курбанов З.Н., Махмудов А. Хуфёна иқтисодиёт ва солиқ ҳуқуқбузарлиги. Рисола. Фарғона: 2004. – 75 б.

⁶ Истамов Д.И., Ю.А.Гранаткин, М.М.Мухаммедов, Э.Н.Ходжаев. Экономическая безопасность предприятия и защита коммерческой тайны. Самарканд. 1995.- 152 с.

⁷ Безопасность жизнедеятельности: Учебник для вузов, 2-е изд. / Под ред. Михайлова Л.А. – СПб.: Питер, 2008.- 461 с.

⁸ Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность. Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 445 с.

⁹ Ишмухаммедов А.Э. Иқтисодий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.

¹⁰ Градов А.П. Национальная экономика. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2007.- 240 с.

¹¹ Попов А.И. Экономическая теория: Учебник для вузов. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2006 – 544 с.

¹² Нарзуллаева Д.К. Учебно-методический комплекс по дисциплине «Безопасность в индустрии – сервиса». – Т.: ТГЭУ.- 434 с.

¹³ Пармонов А.Е., Игамбердиев А., Дадаев Ғ, Қодиров М. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги. (Лотин алифбосида) Т.: Иқтисод-молия, 2007.-196 б.

¹⁴ Экономическая и национальная безопасность: Учебник. / Под ред. Е.А.Олейникова. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида жамлаш, гуруҳлаш, индукция ва дедукция, таҳлил ва синтез ҳамда иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ишчи кўчининг юқори сифатидаги зарурияти ўз навбатида иқтисодий ўсиш билан боғлиқ бўлган иқтисодий хавфсизликни таъминлашдаги зарурият билан белгиланади. Хал қилувчи меёрда охириги инновацион техника ва технологияларни ўзлаштириш билан боғлиқ. Улар ўртасидаги алоқаларни куйдагича ифодалаш мумкин (1-расм):

1-расм. Иш кучи сифатининг иқтисодий хавфсизлик билан боғлиқлиги

Расмдан кўриниб турибдики, ишчи кўчи сифати бевосита иқтисодий ўсишга олиб келади, бу эса ўз навбатида иқтисодий хавфсизликни таъминлайди. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, ишчи кўчи сифатининг яхшиланиши иқтисодий ўсишни ҳаракатга келтиради, у эса инсон, жамият, давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаб боради. Ушбу категорияларнинг қайта алоқалари шундай ифодаланади: иқтисодий хавфсизлик - иқтисодий ўсиш - ишчи кўчи сифати. Ушбу алоқа кўрсатадики: иқтисодий хавфсизлик даражаси ва сифати қанча юқори бўлса, иқтисодий ўсиш учун кўпроқ имкониятлар яратилади, бу эса ишчи кўчи сифатини яхшилашда қулай шароит туғдиради.

Шундай қилиб, ишчи кучи сифати, иқтисодий ўсиш ва иқтисодий хавфсизлик ўртасида тўғри ва қайтувчи диалектик алоқа бўлиб, унда ҳал қилувчи омил бўлиб ишчи кўчи сифати қатнашади, чунки айнан у ҳам иқтисодий ўсишни, ҳам иқтисодий хавфсизликни ифодалайди. Шунинг учун ҳал этувчи вазифа бўлиб Ўзбекистонда ишчи кўчи сифатининг асосий омилларини излаб топиш ва таҳлил қилиш, унинг ошиши учун тегишли шароитлар яратиш лозим бўлади.

Демак, мамлакатимизда ишчи кучи даражаси ва сифатини белгиловчи омиллар нималардан иборатлиги хусусида сўз олиб боришга тўғри келмоқда. Ишчи кўчи сифатини ошириш деганда давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишда, ишчи ва мутахассислар кадрларини тайёрлашда фаол қатнашиш, пировардида жамиятда тартиб ўрнатиш ҳақида гап кетади.

Ишчи кучи сифати умумий ва касбига оид технологик маълумотга эга бўлишни, кадрларни мутахассислик бўйича тайёрлашни, ишчи кучи соҳибларини тегишли, ўзига мос иш билан таъминлаш тизимини ўз ичига олади. Ўрта, умумий, махсус маълумотли (ўрта ва олий) ишчилар сони ва улуши, муҳандислар, техниклар, янги касб эгалари, олимлар жамиятнинг умумий ишчи кўчини ифодалайди.

Аҳоли ва ишчи кўчи сифатини яхшилашда банд бўлган ишчилар меҳнат фаоллигини ошириш, меҳнат самарадорлигини кўтариш, замонавий техника ва технологияларни ўз вақтида ўзлаштириш ва уни такомиллаштириш қобилиятига эга бўлиш, илғор иш усуллари ўзлаштириш каби ҳолатлар билан тўғридан-тўғри ва бевосита боғлиқдир. Ишчиларнинг маълумоти ва махсус тайёргарлиги иш сифати, меҳнат самарадорлиги ва малақа даражасини оширишда ҳал этувчи таъсир ўтказади. Ёши, иш стажи ва бошқа индикаторларга келсак, улар иш сифатини белгилашда унча аҳамият касб этмайди. Ишчи кўчи сифати унинг ижтимоий-иқтисодий ҳаракатланиши ва сафарбарлиги билан вобаста.

Ижтимоий-иқтисодий сафарбарлик ва ҳаракатланиш деганда ходимлар фаолиятнинг бир турдан бошқасига ўтиши қобилияти ва унинг уддасидан чиқа олиши назарда тутилади. Сафарбарликнинг бу кўриниши жамият иқтисодий тараққиётнинг муҳим шартни ҳисобланади.

Ишчи кўчи сифати куйдаги омиллар билан ифодаланади:

- аҳоли ҳаётнинг даражаси ва сифати;
- инсонлар соғлигининг аҳоли;

- яшаш давомийлиги;
- маълумот ва мутахассисли тайёргарлиг даражаси.

Ишчи кўчи сифатининг моддий асоси бўлиб ялпи ички маҳсулот ҳисобланади. Унинг таркибида истеъмол жамғармасининг улуши муҳим аҳамият касб этади. Истеъмол жамғармаси тушунчаси ўз ичига ишлаб- чиқариш, хизмат кўрсатиш ва айрибошлаш соҳаларидан келаётган ва фақатгина жамиятнинг унумсиз эҳтиёжларига – шахсий ва жамиятнинг кунлик истеъмолига ва унумсиз жамғармаларга сарф қилинадиган истеъмол қилинадиган массасини олади.

Ялпи ички маҳсулот мамлакат иқтисодий потенциалнинг универсал баҳолаш индикатори бўлиб, нафақат миллий иқтисодиётнинг ҳозирги ривожланиш даражасини, балки унинг соҳалар ва ҳудудий тизимини, алоҳида жараён соҳалар ва ҳудудлар ҳаракатланиши самарадорлигини, уларнинг жаҳон интеграция жараёнида қатнашишини ифодалайди ва шунга ўхшаш жиҳатларни қамраб олади.

XX асрнинг 90-чи йилларида Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулот ҳажмининг кескин камайишдан сўнг 2000 йилдан бошлаб унинг кўринарли усиши бошланди ва 2004 йилдан бошлаб унинг барқарорлиги таъминланди, яъни юқорида таъкидланганидек, шу йилдан бошлаб унинг йиллик ўсиш суръати 5 %дан юқори бўлиб келмоқда. Аммо ривожланган мамлакатларда ҳам ушбу ҳолатнинг тескарасини кузатиш мумкин.

Таҳлиллар кўрсатдики, ўтган давр мобайнида аҳволни яхшилаш мақсадида кўрилаётган барча чора-тадбирларга қарамасдан, аксарият ривожланган номи билан аталадиган давлатларда ўсиш суръатлари ва ишлаб чиқаришнинг амалда пасайиши кузатилаётгани ва бундай жараён давом этадиган бўлса, у глобал миқёсда рецессия ҳолатига, яъни иқтисодиётнинг ўсиш ўрнига давомли равишда пасайиб боришига олиб келиши мумкинлиги башорат қилинаётгани ушбу маърузада алоҳида қайд этилди. Табиийки, бундай ҳолат ҳар бир мамлакатнинг ҳам, унинг фуқароларининг ҳам иқтисодий жиҳатдан хавфсизлигига қафолат бера олмайди.

Жаҳон тажрибаси кўрсатдики, инқироз йилларида ликвид маблағлар бозоридаги танглик ўсиб, борган сари янги мамлакатлар “муаммоли”лар қаторига қўшила бошлади. Ва ниҳоят, Европадаги умумий иқтисодий ўсишдаги пасайиш реал таҳдидга айлана бошлади. Расмда кўриниб турганидек, 2020 йилда барча мамлакатларда иқтисодиётнинг пасайиши кўзга ташланди. Аммо кейинги йиллардаги ўсиш ҳам сезиларли ҳолатда эмаслигидан далолатдир.

Ўтган йил, шунингдек, юқори даражадаги қарздорлик юқининг мавжудлиги ва бюджет тақчиллиги аксарият ривожланган мамлакатлар иқтисодиётининг умумий белгиси эканини кўрсатди. Масалан, АҚШнинг қарздорлик ҳажми ЯИМга нисбатан 135 фоиз даражасига яқинлашиб, бу узоқ муддатли истикболда жаҳон иқтисодиёти учун кескин хавф-хатарларни келтириб чиқариши мумкин. АҚШ ўзининг юқори кредит рейтингидан маҳрум бўлгани 2023 йилда жаҳон бозорларининг янги босқичга ўтганидан дарак беради. Бундай ҳолат нафақат АҚШда, балки бошқа ривожланган мамлакатларда ҳам рўй берди.

АҚШ иқтисодиётининг бир текис бўлмаган ўсиш динамикаси, ишчи кучи бозоридаги жиддий муаммоларнинг сақланиб қолиши, мамлакат корхоналари сарфлаётган капитал ҳажмининг пасайиб бораётгани ҳам жаҳон иқтисодиёти ва молиявий бозорларининг истикболига нисбатан ўта шубҳа билан қарашни кучайтирди. Булардан ҳам кўриниб турибдики, инқирознинг иккинчи оқими ҳам йирик-йирик мамлакатларни иқтисодий ларзаларга олиб келмоқда. Улардан ҳимояланиш, шу йўл билан инсонлар хавфсизлигини таъминлаш масаласи бугунги кунда глобал вазифаларга айланиб қолди.

Инсон иқтисодий хавфсизлигига таҳдид солаётган яна бир муҳим омил, мамлакатларнинг ташқи қарз даражасидир. Бу кўрсаткич жуда кўп мамлакатларда, ҳатто ривожланган давлатларда ҳам юқорилигича қолмоқда (1-жадвал).

Шуни эътироф этиш керакки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида бир қанча мамлакатларда ўсиш суръатларининг пасайиши кузатилди. Аммо Ўзбекистонда ушбу кўрсаткичнинг миқдори 33 %дан ортиқ бўлганлиги фахрланарли ҳолдир.

**Ривожланган мамлакатларда ташқи қарз даражаси
(2022 йил 30 июнь ҳолатига)¹**

Мамлакат	Ташқи қарз, млн. АҚШ долл.	Аҳоли жон бошига ташқи қарз миқдори, АҚШ долл.	ЯИМга нисбатан ташқи қарз, фоиз
Европа Иттифоқи	14259517	27830	80
АҚШ*	23140630	69629	135
Буюк Британия	2681230	119000	108
Германия	2681230	31398	71
Франция	6266150	32000	98
Япония	13504017	76879	295
Испания	1849557	48089	137
Италия	3160346	52669	144
Швейцария	1844780	191527	27

*Изоҳ: АҚШ бўйича маълумот 2022 йил 1 январь ҳолатига берилган.

Мамлакатимизда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши суръатлари ҳам қузатилмоқда. Бу эса, аҳоли ва ишчи кўчи сифатини ҳам яхшилаш имконини беради.

Аҳоли ва ишчи кўчи сифатига ялпи ички маҳсулотнинг ишлаб чиқарилганлиги билан эмас, балки унинг тақсимлаши ҳам сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Даромадларни тақсимлаш муаммоси ҳозирги замонда Ўзбекистон учун анча долзарб масалалардан биридир, чунки уларни тақсимлашнинг оптимал бўлган ҳолатига эришишни тақозо қилади.

Шуни эътироф этиш керакки, инсон иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулот даражаси ҳам муҳим роль ўйнайди. Аммо мамлакатимизда аҳоли жон бошига ялпи ҳудудий маҳсулот даражасидаги ҳудудлараро тафовут сақланиб қолмоқда. Ялпи ҳудудий маҳсулотнинг аҳоли жон бошига тўғри келадиган энг юқори даражаси Тошкент шаҳрига тўғри келади. Қолган вилоятларда ҳам у бир хил эмас.

Ҳудудлараро ижтимоий-иқтисодий тенгсизлик ва қам таъминланган оилаларнинг ҳам ҳудудлараро нотекис тақсимланиши иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига тусиқлик қилиб, инсоний капиталга қўйиладиган инвестицияларнинг ҳам нотекислигига олиб келиши мумкин. Шу туфайли қишлоқ аҳолисининг фаровонлигини оширишга, уларнинг яшаш шароитини яхшилашга, қишлоқдаги меҳнатга қобилиятли аҳолини иш билан таъминлашга катта аҳамият бериб келинмоқда. Буларнинг ҳаммаси соҳалар, ҳудудлар ва шахсий даражадаги тақсимлаш муносабатларини ўнглашни, шу орқали Ўзбекистон аҳолисининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашни йўлга қўйишга олиб келади.

Айрим мамлакатларда ҳаддан ортиқ тенгсизлик ва қамбағалликни камайтиришни амалга ошириши учун солиқ юқини бой табақасига қупайтириш йўли билан эришишни кўзда тутмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистондаги аҳоли ҳаётининг даражаси ва сифатини тенглаштиришнинг ўзига хос йўли мавжуд. Буларга қуйдагиларни киритиш мумкин:

- барча йўналишлар бўйича меҳнатга ҳақ тўлаш тафовутини (ёлланма меҳнат ва тадбиркорлик фаолияти ўртасидаги, ҳудудлар ўртасидаги, ишчиларнинг асосий оқими ва корхона раҳбарияти ўртасидаги, соҳалар ўртасидаги, ҳар хил мулк турдаги корхоналари ўртасидаги) қисқартириш масаласи устуворликни ташкил қилади;
- очик ва яширин турдаги ишсизликни бартароф қилиш чораларининг кўрилиши;

1 Ш.М. Мирзиёев. Ўзбекистон - 2030стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон.

- иш хақи ва ижтимоий тўловларнинг кечиктирилишига ва ўз вақтида тўланмаслигига йўл қўймаслик чораларининг қўлланилиши;
- ҳар қандай шахсий мулк хажми даромад олиш манбаи сифатида қаралиши ва уларнинг дифференциялаштирилиши;
- ноқонуний даромадлар ва меҳнатга ҳақ тўлашнинг яширин услларига барҳам бериш чораларининг кўрилатганлиги кабиларни эътироф этиш лозим.

Катта даромадли оилаларнинг вужудга келиши давом этаётган шароитда асосий ижтимоий вазифа ишчи кўчи бозори ва меҳнатга ҳақ тўлаш соҳасида қайта тузилиш орқали даромадларни тақсимлаш механизмида туб ўзгаришларни ясашдан иборат. Меҳнатга ҳақ тўлаш жараёнидаги ижтимоий ислоҳатлар учта бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган таркибдан иборат бўлиши керак: меҳнат ҳақини ҳозиргидек ошириб бориш тенденциясини давом эттириш, аҳолининг яшаш сифатини турли хизматларни кўрсатишни йўлга қўйган ҳолда оширишга эришиш, ривожланган мамлакатлар сингари ижтимоий суғурталар учун юқорида тўловларини киритиш.

Ишчи кучи сифати ва шу билан биргаликда, шахсинг, давлат ва жамиятнинг иқтисодий тараққиёт ва иқтисодий хавфсизлиги инсон саломатлиги билан кўп жиҳатдан боғлиқ. Шу туфайли ишчи кучи сифатига энг асосий омиллардан бири инсон саломатлиги эканлигини асосладик.

З.Аминов	Z.Aminov
Влияние качества рабочей силы на экономическую безопасность человека	The impact of the quality of the labor force on human economic security
Аннотация: в статье рассмотрено понятие безопасности человека и влияние качества рабочей силы на экономическую безопасность человека, а также взаимосвязь между качеством рабочей силы и экономической безопасностью.	Abstract: the article describes the concept of human security and the influence of the quality of the workforce on human economic security, as well as the relationship between the quality of the workforce and economic security.
Ключевые слова: безопасность человека, качество труда, экономическая безопасность человека, неравенство и бедность.	Keywords: Human security, labor quality, human economic security, inequality and poverty.

Zubayda Ubaydullayevna Shodmanova – SamISI, “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrası assistenti

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDAGI KORXONALARNING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDAGI KAMCHILIK VA MUAMMOLAR

Аннотация: maqolada xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonalarining iqtisodiy xavfsizlik tizimini tashkil etishda duch keladigan asosiy kamchilik va muammolari o‘rganilgan. Xavflarni keng qamrovli baholash orqali iqtisodiy xavfsizlikka erishish shartlari keltirilgan. Xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini har xil tahdidlardan himoyalash, muammo va kamchiliklarni bartaraf etish uchun bir qancha tadbirlarni amalga oshirish choralari keltirilgan.   Калит со‘злар: iqtisodiy xavfsizlik, axborot xavfsizligi, globallashuv va xalqaro tahdidlar, ta‘minlash strategiyasi, ichki va tashqi tahdid, operatsion uzilishlar, moslashuvchanlik.

Кирish. Mamlakat milliy xavfsizligining holati ko‘p jihatdan har bir korxonada iqtisodiy xavfsizlik muammolari qanday hal qilinishi bilan belgilanadi. Umuman olganda, korxonaning iqtisodiy xavfsizligi darajasiga ichki va tashqi omillar o‘z ta‘sirini o‘tqazadi. Tashqi muhit va uning dinamik o‘zgarishlari korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ichki omillar katta ahamiyatga ega. Xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonaning iqtisodiy xavfsizligi boshqaruvdagi personal tomonidan amalga oshirilgan huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va muhandis-texnik tavsifidagi chora-tadbirlar tizimi natijasida yuzaga keltirilgan aniq muhim iqtisodiy munosabatlarning ichki va tashqi xavf-xatarlaridan himoyalanganlik holatidagina kuzatishimiz mumkin. Xizmat ko‘rsatish sohasidagi

korxonalarining tez sur'atlar bilan rivojlanishi sohada raqobatning kuchayishiga, xizmatlar turlarining ko'payishi va sifatining yaxshilanishiga xizmatlar faoliyatining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash zarurligini talab qiladi. Bu o'z navbatida keng xalq ommasining xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari oshishiga va nihoyat, xizmat ko'rsatish sohasi faoliyati samaradorligining oshishiga yordam beradi. O'z navbatida, mamlakatning iqtisodiy salohiyat darajasi ma'lum darajada davlat iqtisodiyotining asosiy tomiri bo'lgan sanoat korxonalarining ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyati natijasida shakllanadi. Korxonaning zamonaviy faoliyati sharoitida uning iqtisodiy xavfsizligi muammolarining dolzarbligi uning asoslari va alohida tarkibiy qismlarini o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Statistikaadagi ma'lumotlarga asoslanib shuni aytib o'tish joyizki, respublikamiz milliy iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida xizmat ko'rsatish sohasining o'rnini va ahamiyati oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining YIM da xizmatlar sohasining ulushi 47,1%i (2023-yil) ni tashkil etadi. Undan tashqari mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan korxonalarining 70,4% (2023-yil) xizmatlar sohasiga to'g'ri kelayotganligi hamda aholining 55% dan ortig'i xizmatlar sohasida ishlayotganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu ma'lumotlardan ham kelgusida mamlakatimiz taraqqiyot strategiyasini samarali amalga oshirishda xizmatlar sohasini jadal rivojlanishi aynan shu sohaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari ustida ilmiy-nazariy ishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Korxonaning iqtisodiy yuksalishi qancha muhim bo'lsa, undan kam bo'lmagan muhim masalalardan biri ularning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalasidir va xavfsizlikni ta'minlashning fundamental asoslari xorijlik olimlardan: Avdiyskiy V.I., Blank I.A., Grunin O.A., Zelenkov M., Kormishkina L.A., Vechkanov G.S., Kostin V.I., Popov A.I., Gradov A.P., E.A. Oleynikova, V.K. Senchagova, V.I. Yarochkina, V.A. Chernova, L.I. Abalkina, E.A. Utkina, V.V. Gorshkova boshqalar tomonidan o'rganilgan. Iqtisodiy xavfsizlik masalasini bugungi kunda vatanimiz olimlari ham o'rganib kelmoqda. Jumladan: Q.X.Abdurahmonov, M.Q.Pardayev, B.A.Abdukarimov, X.P.Abulqosimov, Z.N.Kurbanov, D.I.Ismatov, M.M.Muhammedov, G.Axunova, M.X.Saidov, A.A.Maxmudov, E.N. Xodjayev, A.E. Ishmuhammedov, A.I. Igamberdiyev, Z.Yu.Aminovlarning ilmiy-tahliliy tadqiqotlarida ham keng yoritilgan. Ushbu ilmiy tadqiqotlarda milliy iqtisodiyotning, davlatlarning, ayrim hududlar, korxonalar xavfsizligiga umumiy tarzda to'xtalgan. Lekin korxonalarining, xususan xizmatlar sohasida o'z faoliyatini yuritayotgan subyektlarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq masalalari yaxlit tarzda o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda xizmatlar sohasining rivojlanishida kuzatish, abstrakt, mantiqiy tahlil, tizimli tahlil, ekstropoloyatsiya va ilmiy ekspeditsiya usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiy xavfsizlik har qanday korxonaning barqaror ishlashi va rivojlanishi uchun muhim jihatdir. U xizmatlar sohasida faoliyat olib borayotgan korxonalarining moliyaviy barqarorligi, obro'si va umumiy farovonligiga xavf solishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilish uchun amalga oshiradigan turli chora-tadbirlar va strategiyalarni o'z ichiga oladi. Biroq, iqtisodiy xavfsizlik muhimligiga qaramay, ko'plab korxonalar samarali iqtisodiy xavfsizlik tizimini tashkil etish va qo'llab-quvvatlashda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu maqolada xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligi tizimini tashkil etishda duch keladigan asosiy muammolarning bir qismi o'rganiladi.

Globalashuv va xalqaro tahdidlar o'zaro bog'langan global iqtisodiyotda korxonalar o'zlarini iqtisodiy xavfsiz holda ko'rishlariga mumkin qadar ko'proq duchor bo'lmoqdalar. Bunga geosiyosiy beqarorlik, transchegaraviy kiberhujumlar va iqtisodiy josuslik kabi xavflar kiradi. Ko'p mamlakatlarda faoliyat yurituvchi korxonalar turli xil huquqiy va me'yoriy bazalarni o'zlashtirishlari va mintaqaga xos xavfsizlik muammolarini hal qilishlari kerak. Xalqaro tahdidlarni har tomonlama tushunishni ishlab chiqish va ularni yumshatish bo'yicha strategiyalarni amalga oshirish globalashgan biznes muhitida iqtisodiy xavfsizlikni saqlash uchun juda muhimdir.

Korxonada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bir muncha murakkab jarayon bo'lib, ayni

damda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan zararlarni oldini olishda har bir korxonaning o‘zining maxsus xavfsizlik talablari qo‘yiladi. Bu talablarni amalga oshirish uchun har bir sohada iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash strategiyasi bo‘lishi talab etiladi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash strategiyasi deganda, korxonada ish faoliyatini amalga oshirishda uning xavfsizligini yetarli darajasida ta‘minlashga qaratilgan eng muhim qaror va chora – tadbirlar yig‘indisi tushuniladi¹.

Xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonaning iqtisodiy xavfsizligini nazorat qilish bo‘yicha belgilangan talablarni amalga oshirish uchun o‘zining xavfsizlik strategiyalarini aniqlab olishi va tahdid solayotgan xatarlarni bilishi juda muhimdir. O‘z navbatida korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ko‘rsatib beradigan ko‘rsatgichlarni o‘rganish va ular yuzasidan xavfsizlik choralarni ko‘rish kerak bo‘ladi. Ming afsuslarki, respublikamizda xizmat ko‘rsatish sohalarida iqtisodiy xavfsizligini monitoring qilish va baholash bo‘yicha avtomatlashtirilgan tizimining ishlab chiqilmaganligi bu boradagi amaliy muammolardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Xizmatlar sohasidagi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligiga ta‘sir ko‘rsatadigan xatarlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladigan ichki va tashqi tahdidlarni o‘rganadigan bo‘lsak, bu tahdidlar asosan ishlab chiqarish jarayonida vujudga keladi:

- asosiy kapitalni eskirishi yoki ommaviy tarzda ishdan chiqishi, ularning o‘rnini qoplashning iloji bo‘lmasligi va buning natijasida ishlab chiqarish jarayonining inqirozga yuz tutishi;
- zamonaviy texnologiyalar bilan ta‘minlanmaganligi;
- ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri baholamaslik;
- korxonada muhim ma‘lumotlarni kafolatli saqlashdagi muammolar va boshqa noxush hodisalarning mavjud bo‘lishi;
- korxonada boshqaruvidagi xatolari ;
- korxonagi xodimlarining xavfsizlik doirasida yetarli bilimning yetishmasligi;

Xizmatlar sohasidagi korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta‘sir ko‘rsatuvchi tashqi tahdidlarni quyidagicha izohlash mumkin:

- tovarlar bozorida o‘z o‘rnini yo‘qotish, ya‘ni o‘z tovarini kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta‘minlaydigan foyda bilan sotish imkoniyatining yo‘qligi;
- mamlakatda moliyaviy holatning salbiy tomonga o‘zgarishi;
- fond bozorida korxonada aksiyalari narxlarining pasayib ketishi, ya‘ni korxonaning kapitallashuv darajasining pasayishi;
- xaridorlarning to‘lov intizomini buzishi;
- nohalol raqobatchilar va kontragentlar;
- kriminal raqobat;
- sanoat shpionaji;
- davlatning jinoiy–huquqiy va iqtisodiy siyosatining zaif tomonlari;
- kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi jinoyatlar;
- yangi mahsulot ishlab chiqarish va uni ishlab chiqarishga joriy etish².

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta‘sir ko‘rsatadigan tahdidlarni bartaraf etish uchun bir qator vazifalarni amalga oshirish kerak bo‘ladi. Korxonada xodimlarining yuqori malakaga ega bo‘lishlarini ta‘minlash, xodimlarning yuqori intellektual salohiyatga ega bo‘lishlariga erishish, korxonaning texnik va texnologik jihatdan mustaqilligini ta‘minlash, yuqori raqobatbardoshligiga erishish, korxonani boshqarishda yuqori samaradorlikka erishish, korxonada faoliyatining yetarli ekologik darajasini ta‘minlash, korxonaning huquqiy himoyalanganligini, korxonaning axborot muhiti himoyasini ta‘minlash, korxonada xodimlarining xavfsizligini ta‘minlash kabilar shular jumlasidandir³.

Xavfni har tomonlama baholashning yo‘lga qo‘yilmaganligi iqtisodiy xavfsizlik tizimlarini tashkil etishning asosiy masalalaridan biri hisoblanib, bu risklarni kompleks

¹ Z. Aminov. Xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash yo‘llari. Iqtisod fanlari nomzodi... dissertatsiya avtoreferati. Samarqand. 2009. 10 b.

² Вечканов Г.С.. Экономическая безопасность. Учебник. –СПб.: Питер, 2007, с.227- 228

³ Termiz davlat universiteti “Iqtisodiy xavfsizlik”. Ma‘ruzalar matni. Termiz, 2014, 66-bet

baholashning yo‘qligi hisoblanadi. Korxonalariga ko‘pincha o‘z ta‘sirini o‘tkazishi mumkin bo‘lgan potensial tahdidlar, zaifliklar va xavflarni to‘liq tahlil qila olmaydi. Bu e‘tibor va yetarli himoya talab qiladigan muhim hududlarni aniqlashda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Xavflarni keng qamrovli baholashsiz, tashkilotlar potensial xavflarni e‘tiborsiz qoldirishi mumkin, bu ularni moliyaviy yo‘qotishlar, firibgarlik, kiberhujumlar va boshqa xavfsizlik buzilishlariga ko‘proq moyil qiladi.

Axborot xavfsizligini ta‘minlash choralari yetarli emasligi ham bugungi raqamli asrda axborot xavfsizligi iqtisodiy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu o‘rinda ko‘pgina xizmat ko‘rsatish korxonalariga axborot xavfsizligini bartaraf etish bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun kurashmoqda. Bu muammo paydo bo‘layotgan kibertahdidlar haqida xabardorlik yetishmasligi, axborot xavfsizligi uchun ajratilgan cheklangan resurslar yoki mustahkam xavfsizlik protokollarini amalga oshirmaslik tufayli yuzaga kelishi mumkin. Axborot xavfsizligini ta‘minlash choralarning yetarli emasligi korxonalarni ma‘lumotlarning buzilishi, intellektual mulkni o‘g‘rilash va operatsion uzilishlarga olib keladi, bu esa katta moliyaviy va obro‘ga zarar yetkazishi mumkin.

Noto‘g‘ri ichki nazoratning yuritilishi esa korxonada xavfsizlikni saqlashning yanada qiyinlashuviga olib keladi, shuning uchun samarali ichki nazorat muhim ahamiyatga egaligini ko‘rsatadi. Biroq, ba‘zi korxonalar mustahkam ichki nazorat tizimini yaratish va qo‘llab-quvvatlashda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Vazifalarning zaif taqsimlanishi, nazoratning yo‘qligi, monitoring mexanizmlarining yetarli emasligi kabi muammolar moliyaviy jarayonlarning yaxlitligiga putur yetkazishi, firibgarlik va o‘zlashtirish xavfini oshirishi mumkin. Ichki nazoratning yetarli emasligi, shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikni yanada xavf ostiga qo‘yib, operatsion samarasizlik va qoidabuzarliklarni aniqlash va oldini olishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Xodimlarni xabardor qilish va o‘qitishdagi son xatosi va beparvoligi tashkilotning iqtisodiy xavfsizligiga jiddiy tahdid solishi mumkin. Xodimlarning xavfsizlik protokollari va ilg‘or amaliyotlar bo‘yicha yetarlicha xabardorligi va o‘qitilmasligi korxonada ichidagi zaifliklarni oshirishi mumkin. Xodimlar bilmagan holda xavfli xatti-harakatlarga kirishishi, ijtimoiy muhandislik hujumlari qurboni bo‘lishi yoki nozik ma‘lumotlarni noto‘g‘ri boshqarishi mumkin. Korxonada xodimlarni xavfsizlikka tayyorlash, kutilayotgan xavflar va zarur profilaktika choralari o‘rgatish uchun kompleks o‘quv dasturlariga sarmoya kiritishi kerak.

Hamkorlik va muvofiqlashtirishning yetishmasligi iqtisodiy xavfsizlik tizimlarini tashkil etish ko‘pincha korxonada ichidagi turli bo‘limlar va bir-biriga manfaat keltiruvchi ikki tomon o‘rtasida hamkorlik va muvofiqlashtirishni talab qiladi. Biroq, ko‘plab tashkilotlar samarali aloqa kanallarini o‘rnatish va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish bilan kurashmoqda. Bo‘limlar va o‘zaro funktsional hamkorlikning yo‘qligi oqibatida operatsion uzilishlarning yuzaga kelishi, ma‘lumotni o‘z vaqtida almashishga to‘sqinlik qilishi, xavflarni kamaytirish harakatlariga to‘sqinlik qilishi va iqtisodiy xavfsizlik tizimining umumiy samaradorligini buzishi mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlikni birinchi o‘ringa qo‘yish, muntazam baholashlar o‘tkazish, qat‘iy chora-tadbirlarni amalga oshirish, xavfsizlikdan xabardorlik madaniyatini oshirish va rivojlanayotgan tahdidlarga moslashish orqali tashkilotlar o‘zlarining iqtisodiy xavfsizlik tizimlarini mustahkamlashlari va uzoq muddatli muvaffaqiyatlarini himoya qilishlari mumkin. Shunday qilib, korxonalar iqtisodiy xavfsizlik barqarorligini oshirishi va moliyaviy barqarorlik, obro‘-e‘tibor va umumiy farovonlik uchun xavflarni samarali tarzda kamaytirishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, bugungi kunda xizmat sohasining rivojlanishi sohada faoliyat yuritayotgan korxonalarda iqtisodiy xavfsizlik tizimini tashkil etish turli omillarni sinchiklab hisobga olishni talab qiladigan murakkab vazifalardan biridir. Xizmatlar sohasidagi korxonalar o‘zlarining iqtisodiy xavfsizligini yaxshilash uchun ushbu maqolada taklif qilingan muammolarni hal qilishlari kerak.

Takliflar o‘rnida shu ma‘lumotlarni keltirib o‘tish joizki, xizmat ko‘rsatish korxonalarida xatarlarni keng qamrovli baholashni o‘tkazish, axborot xavfsizligi bo‘yicha mustahkam chora-tadbirlarni amalga oshirish, ichki nazoratni kuchaytirish, xodimlarning xabardorligini oshirish va o‘qitish va hamkorlikni rivojlantirish orqali xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonalar o‘z xavflarni

kamaytirishi, o‘z aktivlarini himoya qilishi va tobora o‘zgaruvchan biznes muhitida uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017.-592 b.
2. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность. Учебник для вузов. –СПб. Питер. 2007
3. Q. Abdurahmanov Mehnat iqtisodiyoti. Nazariya va amaliyot. Fan nashryoti 2019
4. Isaxodjaev A., Rasulov A. Xufiyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004.
5. Z. Aminov. Xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash yo‘llari. Iqtisod fanlari nomzodi ... dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand. 2009. 10-b.
6. Iqtisodiy xavfsizlik: Darslik / T.T. Jo‘rayev, Sh.R. Qobilov, Sh.A. Allayarov, X.S. Asatullayev; - T.: "Iqtisod-Moliya", 2020
7. Abulqosimov X.P. Iqtisodiy xavfsizlik: Nazariya va amaliyot. O‘quv qo‘llanma. - T.: Noshirlik nashriyoti, 2019 - 620 b.
8. Abulqosimov X.G., Rasulov T.S. va b. Mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashning barqaror yo‘nalishlari. Monografiya. - T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi". 2019. - 395 b.
9. Абулқосимов Х.П. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги. - Т.: «Академија», 2012. -102 б.
11. Xolikova L.N., Iskandarov B.A.. Iqtisodiy xavfsizlik. O‘quv qo‘llanma. 2023

З.Шодманова Недостатки и проблемы в обеспечении экономической безопасности предприятий сферы услуг	Z.Shodmanova Shortcomings and challenges in ensuring economic security for service sector enterprises
Аннотация: в данной статье рассмотрены основные недостатки и проблемы, с которыми сталкиваются предприятия сферы услуг при организации системы экономической безопасности. Условия достижения экономической безопасности представлены посредством комплексной оценки рисков. Принят ряд мер по защите экономической безопасности предприятий сферы услуг от различных угроз, устранению проблем и недостатков. Ключевые слова: экономическая безопасность, информационная безопасность, глобализация и международные угрозы, стратегия поставок, внутренние и внешние угрозы, операционные сбои, гибкость.	Abstract: this article examines the main shortcomings and problems faced by enterprises in the service sector in the organization of the economic security system. Conditions for achieving economic security are presented through a comprehensive risk assessment. A number of measures have been taken to protect the economic security of enterprises in the service sector from various threats, to eliminate problems and shortcomings. Keywords: economic security, information security, globalization and international threats, supply strategy, internal and external threats, operational failures, flexibility.

Bekjon Shukurillayevich Musayev – SamISI dotsenti, mustaqil izlanuvchisi

OLIV TA‘LIM XIZMATLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TARG‘IB QILISHNING USLUBIY ASOSLARI

Аннотасија: ushbu maqolada oliy ta‘lim muassasalari web-saytini baholashning sotsiologik so‘rov usuli bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot natijalari keltirilgan. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari bo‘yicha Samarqanddagi OTMlarning web-saytiga tashrif buyuruvchilarning tashrif maqsadi, OTMlar web-sayti jozibadorligi so‘rov usuli orqali baholash natijalari, OTMlar web-saytida joylashtirilishi kerak bo‘lgan kontentlarga talab tahlili keltirilgan.   Kalit so‘zlar: web-saytning dizayni, web-saytning navigatsiyasi, web-saytning interaktivligi, web-saytning kontenti, web-saytning internet ko‘rinishi, targ‘ib qilish vositasi.

Kirish. Oliy ta’lim xizmatlarini raqamli texnologiyalar orqali targ’ib qilishda ijtimoiy tarmoqlar, ya’ni ijtimoiy media marketing muhim o’rin tutadi. Avvalo shuni ta’kidlash kerakki, ijtimoiy tarmoqlar o’zlarining ko’ngilochar xususiyatlari tufayli ko’p hollarda oliy ta’lim muassasalari tomonidan uzoq muddatli reklama strategiyalarida qo’llaniladi. Bu ijtimoiy media marketingida qo’llaniladigan ko’rsatkichlarning asosiy xususiyatini belgilaydi. To’liq rasmni yaratish uchun ularni ma’lum bir lahzaning statistikasida emas, balki dinamikada ko’rib chiqish kerak. Bir qator OTMLar uchun ijtimoiy tarmoqlar SMM yo’nalishida ishlashning sof pragmatik strategiyasidan foydalanishga imkon beradi. Bu esa maqsadli auditoriyani ta’lim muassasasi va ta’lim yo’nalishlarini tanlashga faol tayyorlash va rag’batlantirishni nazarda tutadi.

Samarqand viloyatidagi OTMLarning web-saytlarining jozibadorligini baholash uchun tadqiqotimiz davomida quyidagi uslubiyatdan foydalandik:

- talabalar va OTMLarning maqsadli auditoriyasi ehtiyojlari nuqtai nazaridan OTM web-saytining jozibadorligini aniqlash uchun sotsiologik so’rov o’tkazildi;
- Samarqand viloyatidagi OTMLar web-saytining kontentlari va ularning mazmunini baholash uchun sifat jihatidan tanlangan mezonlar bo’yicha tadqiqot o’tkazildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. OTMLar web-saytini baholash uslubiyati bo’yicha Rossiyalik mutaxassis D.A.Shevchenko ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan. K.V.Pitelinskiy oliy ta’lim muassasalari web-saytining sifatini baholash ko’rsatkichlari bo’yicha ilmiy ishlar olib borgan. K.V.Pitelinskiy olib borgan tadqiqotlari natijasida oliy ta’lim muassasalari web-saytining sifatini baholash ko’rsatkichlar tizimini ishlab chiqqan. Xorijiy mutaxassislardan yana biri C.Maslowskyning fikricha “WEB-sayt oliy ta’lim muassasalari va ularning turli manfaatdor tomonlari o’rtasida marketing targ’ibotlari uchun juda muhim vosita bo’lib qolayotganligi, shu bilan birga ijtimoiy tarmoqlarda marketing (Social media marketing (SMM)) imkoniyatlaridan ham samarali foydalanishga e’tibor qaratishlari lozim”. Bu tadqiqotchilarning fikrlaridan shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojlangan davrda oliy ta’lim xizmatlarini siljitish, targ’ib qilish (promotion)da raqamli texnologiyalardan ya’ni, internet marketing, raqamli marketing imkoniyatlarini keng foydalanish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yozishda oliy ta’lim xizmatlarini raqamli texnologiyalar asosida targ’ib qilishning uslubiy asoslarini yoritishda OTMLar web-saytining kontentlari va ularning jozibadorligini baholashda sotsiologik so’rov usulidan foydalanilgan. So’rov natijalarini tahlil qilishda tizimli tahlil, statistik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Talabalar va OTMLarning maqsadli auditoriyasi ehtiyojlari nuqtai nazaridan OTM web-saytining samaradorligini aniqlash uchun sotsiologik so’rov o’tkazish bo’yicha ishlab chiqilgan so’rovnoma asosida tadqiqot 2023-yilning iyun, iyul va avgust oylarida o’tkazildi. O’tkazilgan tadqiqotda turli yoshdagi hamda turli ta’lim shakllaridagi Samarqand viloyatidagi OTMLarning 3026 nafar bakalavriat talabalari, magistratura talabalari, doktorant va mustaqil izlanuvchilari ishtirok etdi.

So’rov natijalarini tahlil qilish shuni aniqlashga imkon berdiki, so’rovda ishtirok etganlarning 59,2 % erkaklar, 40,8 foiz ayollarni tashkil etdi. So’rovda qatnashgan talabalar, magistrlar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilarning yosh bo’yicha tahlilidan ma’lum bo’lishicha 17-20 yosh (48,1 %), 21-25 yosh (30,4 %), 26-30 yosh (11,2 %), 31-35 yosh (6,1 %) va 36-40 yosh (4,2 %) tashkil etdi. Respondentlarning 35,2 foizi 3-kursda, 24,5 foizi 2-kursda tahsil olmoqda. Respondentlarning 67,4 foizi kunduzgi, 30,6 foizi sirtqi va 2,3 foizi kechki bo’limda o’qiydi.

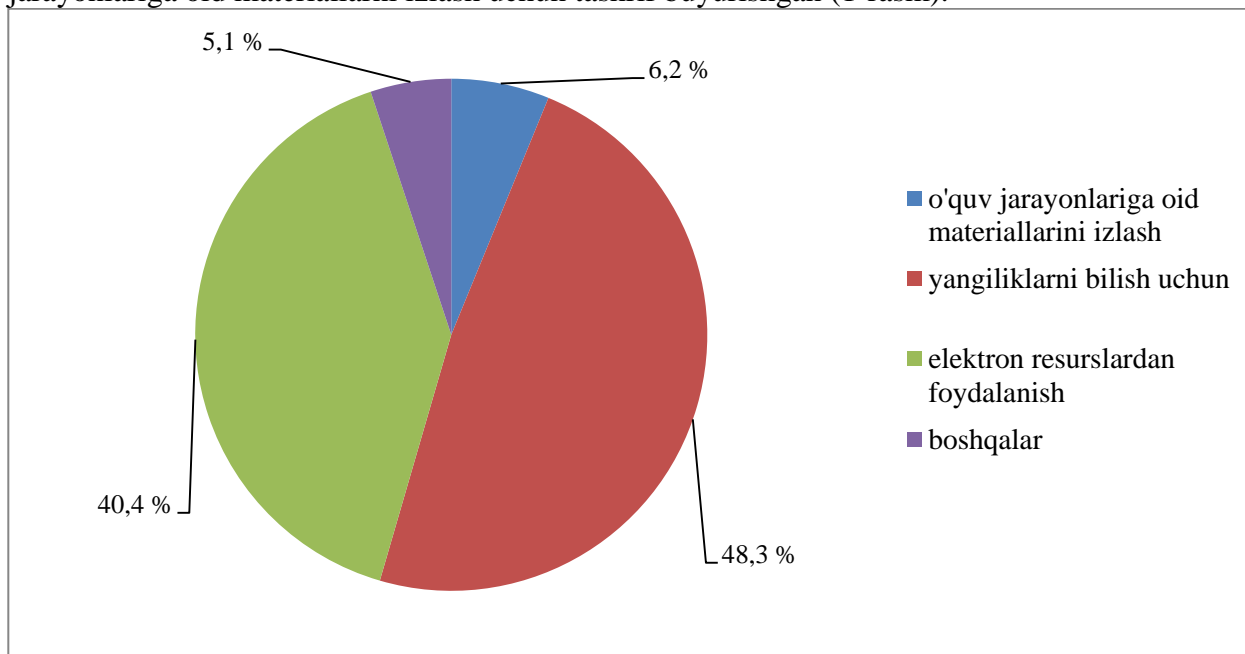
So’rovnomaning birinchi savoliga ko’ra so’rovda qatnashgan talabalar OTMLarning web-saytidan foydalanadimi yoki yo’qligini o’rganish rejalashtirilgan edi. So’rov natijalariga ko’ra, respondentlarning barchasi, ya’ni 100 foizi OTMLarning web-saytidan foydalanadi.

So’rovda qatnashgan talabalar, magistrlar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilarning qarib 60 foizi OTMLarning web-saytiga haftada bir marta tashrif buyurishadi (59,8 %). Respondentlarning 23,4 foizi saytdan oyiga bir marta foydalanadi.

Marketing nuqtai-nazardan qaralganda iste’molchi u yoki bu xizmatdan foydalanishni ma’lum bir maqsadlardan kelib chiqib xarid qiladi. Targ’ib qilish materiallaridan ham foydalanishning asosiy maqsadlari bo’ladi. Iste’molchi qanday axborotni izlamoqda, qaysi

ehtiyoji uchun, bu juda muhim hisoblanadi. Taklif etuvchilar aynan shularni o‘rganish asosida o‘zlarining taklifini shakllantiradi. OTMlar web-saytiga tashrif buyurish maqsadini ham o‘rganish tadqiqotda e‘tibor berildi.

O‘tkazilgan so‘rovnoma qatnashgan respondentlarning 48,3 foizi yangiliklarni bilib olish uchun OTM web-saytiga tashrif buyurishar ekan. Ayniqsa, ta‘til davrida OTMda qanday yangiliklar bo‘lishi talabalarni qiziqtirishadi. Elektron resurslardan foydalanish maqsadida OTM web-saytiga tashrif buyuradiganlar 40,4 foizni tashkil etmoqda. Respondentlarning 6,2 % o‘quv jarayonlariga oid materiallarni izlash uchun tashrif buyurishgan (1-rasm).

1-rasm. Samarqanddagi OTMlarning web-saytiga tashrif buyuruvchilarning tashrif maqsadi tahlili¹, %

Tadqiqotning navbatdagi bosqichida Samarqand viloyatidagi oliy ta‘lim muassasalarining web-saytlari samaradorligi tadqiq qilindi. Tadqiqot olib borilgan oliy ta‘lim muassasalarining web-saytini o‘rganishda quyidagi mezonlarga e‘tibor qarlatildi:

- web-saytning dizayni;
- web-saytning navigatsiyasi;
- web-saytning interaktivligi;
- web-saytning kontenti;
- web-saytning internet ko‘rinishi.

Sayt – talabalarni, kasbiy qayta tayyorlash dasturlari tinglovchilarini jalb qilish, o‘quv rejalar haqida ma‘lumot berish, talabalar, professor-o‘qituvchilar va abiturentlar bilan muloqot qilish uchun zarur vositadir (1-jadval).

1-jadval

Oliy ta‘lim muassasasining web-saytini yaratishning afzalliklari

Afzalliklar	Afzalliklar mazmuni
Axborotni qayta ishlash va yig‘ish vositasi	Ta‘lim sifati va samaradorligi uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni (oliy ta‘lim muassasasi tadbirlari, madaniy hayoti, ilmiy nashrlar, uslubiy adabiyotlar va boshqalar) yig‘ish va kerakli auditoriyaga yetkazish
Kibermakonda vakillik (nomzodlik)	Abiturentlar uchun Internet orqali oliy ta‘lim muassasasini qidirish va solishtirish qulay bo‘lishi lozim. Abiturentlarni jalb qilish uchun foydalanish xizmatlar va resurslarni joylashtirish lozim. Talabalar, abiturentlar va ularning ota-onalari va boshqalar oliy ta‘lim

¹ Muallifning Samarqand viloyatidagi oliy ta‘lim muassasalarining veb-saytlari qay darajada ishlayotganligini bilish maqsadida o‘tkazgan so‘rovnoma natijalari asosida hisob-kitob qilingan.

	muassasasining o‘quv kurslari, dasturlari, qabul kvotalari va boshqa ma’lumotlarni o‘z vaqtida olishi muhim hisoblanadi.
Raqobat ustunligini ta’minlash	Ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi davlat oliy ta’lim muassasalari bilan xususiy oliy ta’lim muassasalari, shuningdek, o‘quv markazlari o‘rtasida raqobatni keskinlashtirmoqda. IT-texnologiyalaridan foydalanmaydigan, Internet qidiruv tizimini samarali ishlatmaydigan, raqamli texnologiyalarjan foydalanib o‘z xizmatlarini targ‘ib qilmaydigan oliy ta’lim muassasalari raqobat kurashida yengiladi.
Oliy ta’lim muassasasi ishini optimallashtirish	Oliy ta’lim muassasasi, uning filiallari, boshqa ta’lim muassasalari bilan aloqalarini optimallashtirish tizimini yaratish, masofaviy ta’lim tizimini rivojlantirish va h.k. imkonini beradi.
Targ‘ib qilish vositasi	Keng auditoriyani qamrab oladigan va u yerdan doimiy ravishda oliy ta’lim muassasasi haqida ma’lumot olish imkonini beruvchi arzon vosita hisoblanadi.

Sayt zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalangan holda oliy ta’lim muassasasining ta’lim imijiga urg‘u beradi va doimo dolzarb ma’lumotlarni targ‘ib qiladi. Barcha oliy ta’lim muassasasi rahbariyati arzon, tez va sifatli web-sayt yaratishga intiladi. Lekin bu boradagi asosiy muammo oliy ta’lim web-saytining sifatini ta’minlashdan iborat. Saytning sifati asosan web-dizaynerning malakasi bilan belgilanadi. Web-dizayn sohasida mamlakatimizda kadrlarning professional tayyorgarligi hali ham mavjud emas. Sayt sifati bo‘yicha nazariy ishlar hali ham bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Saytlarni loyihalash, yaratish, ishlatish yoki taqqoslash bo‘yicha aniq tajribali mutaxassislar yetarli emas. Ko‘pincha web-dizaynerlar saytni texnik jihatdan qanday yaratishni bilishadi. Ammo, qanday mazmundagi axborotlarni, qachon kerakligi (potensial iste’molchilar ehtiyojlari), kimga (maqsadli auditoriya), qay yo‘sinda targ‘ib qilishni bilishmaydi.

So‘rovnomada OTMlarning web-saytining samaradorligini 5 balli tizimda baholash ham o‘rganildi. Baholash mezonlari quyidagilardan iborat:

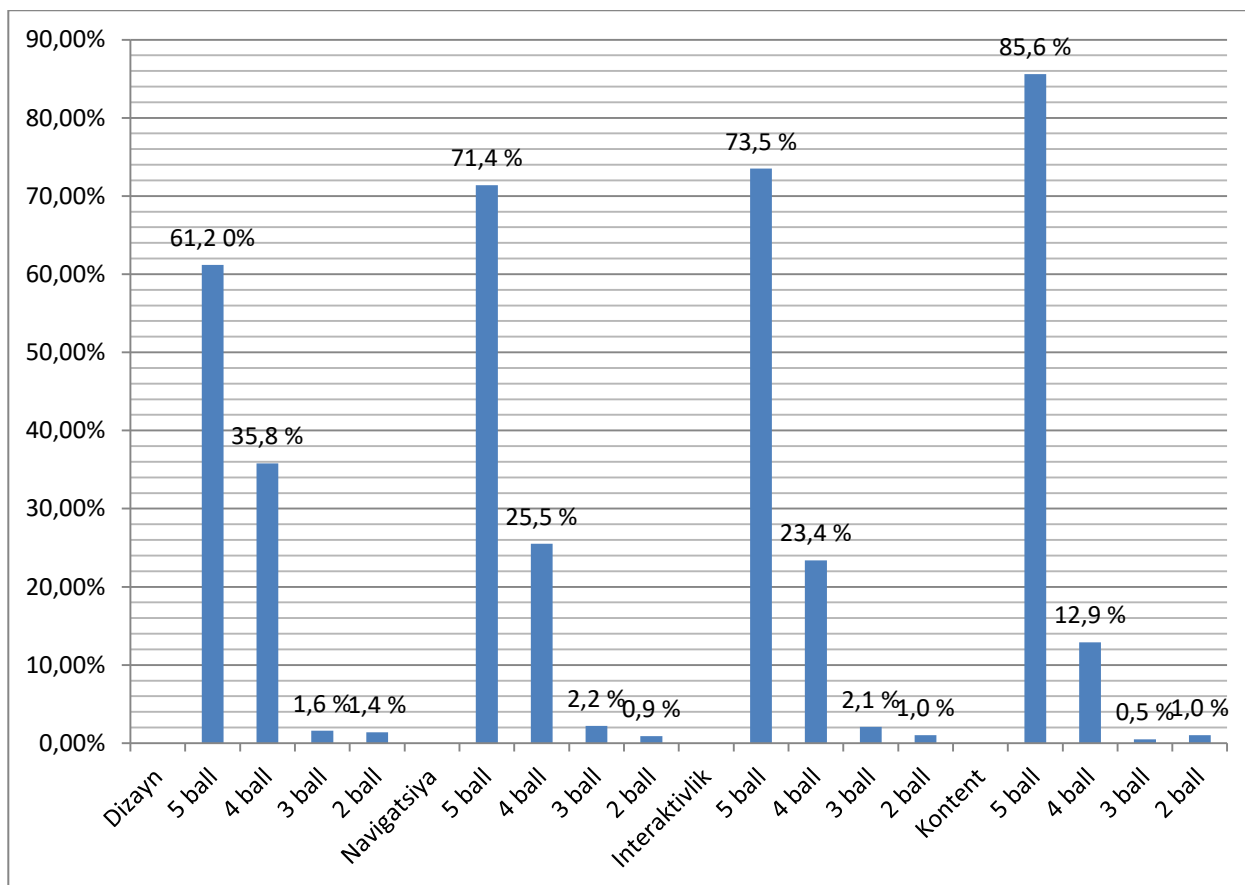
- dizayn (uslubning yaxlitligi, shriftning o‘qilishi, fotosuratlar/videolarni ko‘rish qulayligi);
- navigatsiya (sayt xaritasining mavjudligi, uchinchi tomon resurslariga/fayllariga o‘tishda ogohlantirish, qidiruv funksiyasi, navigatsiya qulayligi);
- interaktivlik (teskari aloqa, ijtimoiy tarmoqlarga havolalar, obuna bo‘lish imkoniyati, yangilangan ma’lumotlar);
- kontent (aloqa sahifasining mavjudligi, asosiy ma’lumotlarning mavjudligi (hujjatlar), o‘quv jarayoni haqidagi ma’lumotlarning mavjudligi, darsdan tashqari mashg‘ulotlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarning mavjudligi, qabul komissiyasidan ma’lumotlarning mavjudligi).

So‘rovnoma orqali OTMlar web-sayti samaradorligini baholash natijalari 2-rasmda keltirilgan. So‘rovda qatnashgan talabalar, magistrlar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar OTMlar web-saytining mazmunini eng yuqori, ya’ni, respondentlarning 85,6 foizi kontentni “a’lo” deb baholadi. Umuman olganda, Samarqand viloyatidagi OTMlar web-saytining dizayni (61,2%), navigatsiya (71,4%) va interaktivligi (73,5%) “a’lo” deb baholandi.

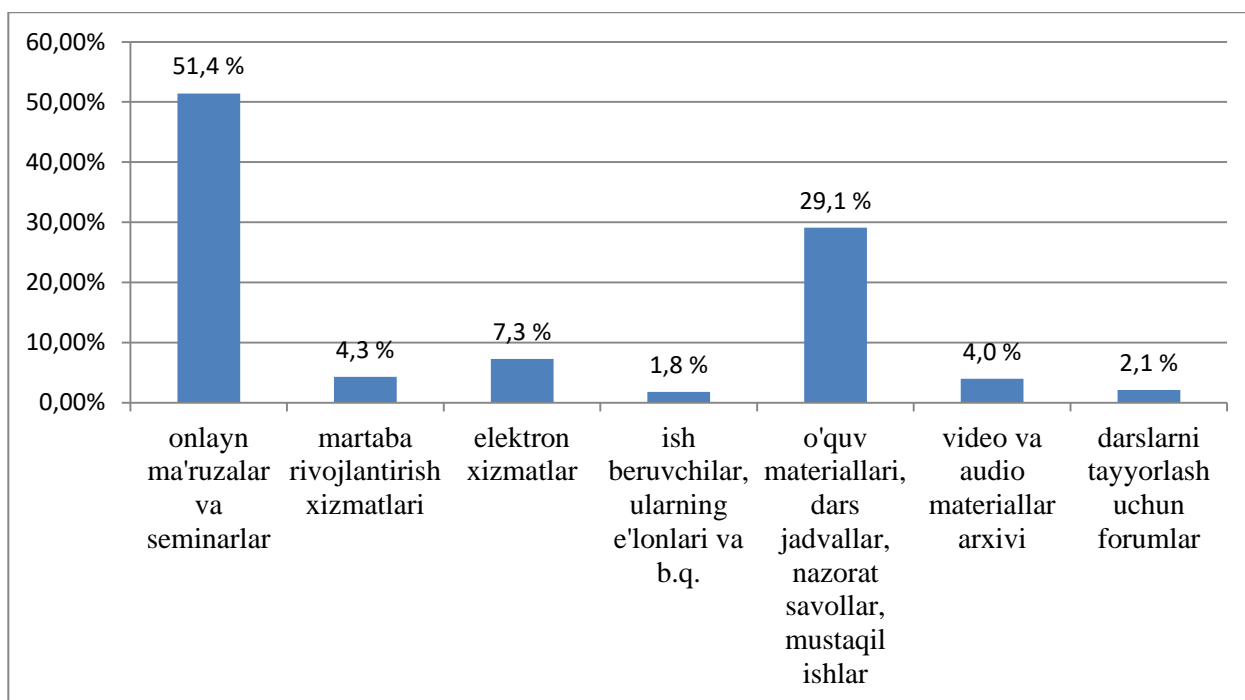
Samarqand viloyatidagi OTMlar web-sayti uchun talabalar, magistrlar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar tomonidan berilgan baholarning umumiy tahlili shuni ko‘rsatdiki, tanlangan mezonlar bo‘yicha o‘rtacha ball:

- dizayn – 4,54 ball;
- navigatsiya - 4,67 ball;
- interaktivlik – 4,61 ball;
- kontent – 4,82 ball.

Shuningdek, respondentlardan Samarqand viloyatidagi OTMlarning web-saytidagi kontentlarni yana qanday mavzular bilan boyitish, o‘quv jarayoni bilan bog‘liq yana qanday bo‘limlar, materiallar bo‘lishi kerakligi o‘rganildi. Kelgusida OTMlar web-sayti orqali talabalar topishi va foydalanishi uchun kerakli bo‘lgan kontentlar 3-rasmda keltirilgan.

2-rasm. OTMlar web-sayti jozibadorligi so‘rov usuli orqali baholash natijalari¹

3-rasm. Samarqand viloyatidagi OTMlar web-saytida joylashtirilishi kerak bo‘lgan kontentlarga talab²

So‘rovda qatnashgan talabalar, magistrlar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilarning yarmi-

¹ Muallifning Samarqand viloyatidagi oliy ta‘lim muassasalarining veb-saytlari qay darajada ishlayotganligini bilish maqsadida o‘tkazgan so‘rovnoma natijalari asosida hisob-kitob qilingan.

² Muallifning Samarqand viloyatidagi oliy ta‘lim muassasalarining veb-saytlari qay darajada ishlayotganligini bilish maqsadida o‘tkazgan so‘rovnoma natijalari asosida hisob-kitob qilingan.

dan ko‘pi OTMlar web-saytida onlayn ma’ruzalar va seminarlar bo‘lishi kerakligini (51,4 %), o‘quv materiallar, dars jadvallar, nazorat savollar, mustaqil ishlar (29,1 %) va elektron xizmatlarga oid kontentlar (7,3 %) bo‘lishi kerakligini ta’kidlashgan. Shunga alohida e’tibor berish kerak, asosiy talab WEB-saytdan onlayn ma’ruzalar va seminarlarning mavjudligi muhim deb hisoblashmoqda.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib muallif tomonidan OTM Web-sayt jozibadorligini baholash mezonlari taklif etilgan.

OTM web-saytining dizayni OTMning "yuzi"dir. Bizning fikrimizcha, ushbu parametr kamida quyidagi mezonlarni o‘z ichiga olishi kerak:

- uslubning yaxlitligi;
- shriftning o‘qilishi;
- mikrosayt dizayni bilan muvofiqligi;
- fotosuratlar/videolarni ko‘rish qulayligi;
- o‘zaro brauzer va platformalar.

Interaktivlik – saytning interaktiv funksiyalarining mavjudligi va sifati, shu jumladan uning aloqa imkoniyatlari. OTM web-saytlarini ushbu mezon bo‘yicha baholash uchun quyidagi mezonlar ajratiladi:

- fikr-mulohazalarning mavjudligi;
- ijtimoiy tarmoqlarga havolalar mavjudligi;
- obuna opsiyasi;
- axborotni yangilash;
- saytda ro‘yxatdan o‘tish imkoniyati;
- ichki axborot tizimining mavjudligi;
- tugmani boshqa saytga joylashtirish imkoniyati.

Navigatsiya – saytdan foydalanish qulayligi, uning tuzilishining shaffofligi bo‘lib, quyidagi mezonlarni o‘z ichiga olishi mumkin:

- sayt xaritasining mavjudligi;
- uchinchi tomon resurslariga/fayllariga o‘tish haqida ogohlantirishlar;
- qidiruv samaradorligi;
- navigatsiya qulayligi.

Samarqand viloyatidagi OTMlarning web-saytidan maqsadli auditoriyaning qiziqishlari, talablari, tashrif maqsadlari asosida foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

OTMning brendlari atrofida mavzuli portallar, bloggerlar va elektron ommaviy axborot vositalari yozmoqchi bo‘lgan tadbirlarni yaratish, ya’ni, bular konferentsiyalar, davra suhbatlari, seminarlar bo‘lishi mumkin;

web-saytda professor-o‘qituvchilarning bloglarini yoki hech bo‘lmaganda mavzular bo‘yicha bo‘lingan nashrlar bo‘limini yaratish;

Joylashtirish mumkin bo‘lgan OTMning mahorat darslari, suhbatlar, onlayn ma’ruza darslar va boshqa materiallarni o‘z ichiga olgan video portalni yaratish;

Google Scholar bilan noshirlik va kutubxona bo‘yicha hamkorlik qilish va ma’lumotlarning ochiqligini ta’minlash;

Professor-o‘qituvchilarning nashrlari, ilmiy ishlari natijalarini va talabalarning eng yaxshi ishlarini doc, pdf va ppt formatlarida joylashtirish;

OTMlar web-saytida onlayn ma’ruzalar va seminarlar, o‘quv materiallar, dars jadvallar, nazorat savollar, mustaqil ishlar, amaliy mashg‘ulotlar va mustaqil ishlarni bajarish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar bo‘yicha alohida kontentlar yaratish;

Talabalar, bitiruvchilar bilan video intervyular, OTMda o‘qish haqidagi videolar potensial talabalarni o‘qishga kirish to‘g‘risida qaror qabul qilishga ishontirish usullaridan biridir. Shundan kelib chiqib, OTMlarning web-saytlarida vizual kontentlar salmog‘ini oshirish;

HEMIS ta’lim platformasining “Fan resurslari” yorlig‘iga yuklanadigan resurslarni OTMning web-saytiga URL manzil orqali o‘tish xavolalarini joylashtirish, Matbuot xizmati,

OTM web-sayti va HEMISni o‘zaro bog‘laydigan URL manzil xavolalarini yaratish;

OTMning elektron ma’lumotnomalarini, ma’lumotlar bazalarini va statistik ma’lumotlar to‘plamlarining infografikasini yaratish, ulardan foydalanish va ularga havolalarni uchinchi tomon resurslarida joylashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gulyamov S.S., Ayubov R.X., Abdullaev M.Q. Raqamli iqtisodiyot – kadrlar tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnal, №1, 2020 y. 186-198 betlar.

2. Maslowsky, C. (2013). Five Ways Higher Education Marketing Will Change in 10 Years. The EvoLLLution. Retrieved 20 July 2016.

3. Пителинский К.В. Связь имиджа и образовательного процесса в вузе // В сб. докладов XI открытой научной конференции МГТУ «СТАНКИН» и «Учебно-научного Центра Математического моделирования МГТУ «СТАНКИН» и ИММ РАН» под ред. О.А. Казакова Москва 23-25 апреля 2008г, МГТУ «СТАНКИН» -С. 107-110.

4. Рустамбеков И. Олий таълимни рақамлаштириш – устувор вазифа. <https://kun.uz/news/2023/03/28/oliy-talimni-raqamlashtirish-ustuvor-vazifa>.

5. Шевченко Д.А. Сайт вуза: методика и оценка [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://shevchenko.rggu.ru/?p=816>

Б.Мусаев Методологические основы продвижения услуг высшего образования на основе цифровых технологий Аннотация: в данной статье представлены результаты исследования оценки веб-сайтов высших учебных заведений, проведенного с использованием метода социологического опроса. По результатам исследования определены цели посещения сайтов ВУЗов Самарканда, результаты оценки привлекательности сайтов с помощью метода опроса, а также представлен анализ контента, который необходимо разместить на сайте высших учебных заведений. Ключевые слова: дизайн сайта, навигация сайта, интерактивность сайта, контент сайта, видимость сайта, инструмент продвижения.	B.Musaev Methodological foundations of promotion of higher education services based on digital technologies Abstract: this article presents the results of a study of higher education institutions websites evaluation, conducted using the method of sociological survey. Based on the results of the study, the purposes of visiting the websites of universities in Samarkand were determined, the results of assessing the attractiveness of websites using the survey method were determined, and an analysis of the content that needs to be placed on the website of higher educational institutions was presented. Keywords: website design, website navigation, website interactivity, website content, website visibility, promotion tool.

Sadoqat Qudratovna Bultakova – SamISI doktranti

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI VA UNING O‘ZBEKISTONDA O‘SISH DINAMIKASI

Annotatsiya: maqolada xizmat, servis, tushunchalariga alohida to‘xtalib o‘tilgan va mamlakatimiz iqtisodchi olimlarining bu boradagi ta‘riflari keltirilgan. Shu bilan birgalikda xizmatlar bozorining roli, ahamiyati, xizmatlar sohasining asosiy ko‘rsatkichlari, hududlar bo‘yicha aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan xizmatlar hajmi, xizmatlar bozorini rivojlantirish masalalari va bu borada tegishli xulosa va tavsiyalar keltirilgan.   Kalit so‘zlar: xizmat, servis, xizmatlar hajmi, xizmatlar ko‘rsatkichi, xizmat ko‘rsatish sohasi, o‘sish sur‘ati, transport xizmatlari

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan korxonalarining 70,4 foizi xizmatlar sohasiga to‘g‘ri kelmoqda hamda jami band bo‘lgan aholining 55 foizidan ortig‘i xizmatlar sohasida ishlab kelmoqda. Jumladan, 2023-yilda korxonalar va tashkilotlar tomonidan

jami 116,8 trln soʻmlik xizmatlar koʻrsatildi. Oʻtgan yili bu koʻrsatkich 89.3 trln soʻmni, davriy oʻsish esa 18,2 foizni tashkil etdi. Shuningdek, xizmatlar sohasida moliya, aloqa va axborotlashtirish, taʼlim va transport xizmatlaridagi oʻzgarishlar boshqa turdagi xizmatlarga nisbatan yuqori oʻsish boʻyicha natijalarni qayd etgan. Xizmatlar sohasiga ahamiyatni kuchaytirish, uni yanada takomillashtirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining bir qancha qaror va farmonlari sohani rivojlantirish uchun dasturilamal hisoblanadi. Jumladan: Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 16-iyundagi PQ-4752-son “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi” qarori, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-yanvardagi PQ-104-sonli “Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qoʻshimcha chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi” qarori, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabridagi PF-158-sonli “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi farmoni kabilar sohada kichik korxonalar va mikrofirmalarni imtiyozli kreditlash, imtiyozli soliq stavkalarini joriy etish, yangicha xizmat turlarini tashkil etish yuzasidan infrastrukturallarni yaxshilash hamda tadbirkorlarni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash orqali xizmatlar hajmini yanada kengaytirish uchun ragʻbat boʻlmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Koʻpincha xizmat va servis tushunchalari bitta soʻz sifatida qaraladi va tushuniladi, aslida esa har biri oʻz maʼnosiga ega va har xil tushunchalardir. Bularga alohida taʼrif berilganda; **servis** deganda insonlarning maʼlum bir ehtiyojini qondirishga yoʻnaltirilgan kishilarning naf keltiradigan maʼlum sertifikat va andozalarga ega, sifat jihatidan yuqori boʻlgan xizmat jarayoni bilan bogʻliq ongli faoliyati tushuniladi.¹

Xizmat deyilganda, insonning xoʻjalik yurutuvchi subyektlarning, davlatning va jamiyatning maʼlum bir ehtiyojini qondirishga yoʻnaltirilgan kishilarning naf keltiradigan xizmat jarayoni bilan bogʻliq ongli faoliyati tushuniladi.² Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan M.M.Muhammedov xizmat koʻrsatish sohasini inson nuqtayi nazaridan qarab, aholining sogʻligʻiga, kayfiyatiga, mehnatga munosabatiga, ishchi-xodimlarning mehnat unumdorligiga, oʻz hayotidan rozilik darajasi va xursandliligiga, umuman ishlab chiqarish kuchlarining hayoti va taraqqiyotiga bevosita va sezilarli darajada taʼsir koʻrsatadigan soha³ deb taʼrif bersa, J.M.Qurbonov xizmat koʻrsatish – bu insonlarning yaxshilik, ezgulik, manfaat keltirish yoʻlidagi harakati bilan faoliyat olib borishi tushuniladi⁴ deb taʼrif keltirgan. Q.J.Mirzayev xizmat koʻrsatish sohasini korxonalarining daromad olish nuqtayi nazaridan qarab, “xizmat koʻrsatish - insonlarning ishlab chiqarish va noishlab chiqarish subyektlarida yuzaga keladigan, oʻz isteʼmol ehtiyojlarini qondirishga yoʻnaltirilgan va daromad olishga qaratilgan harakatlar majmuini ifodalovchi faoliyat⁵” deb aytib oʻtgan.

Bulardan kelib chiqib, xizmat tushunchasiga taʼrif beradigan boʻlsak, xizmat bu istʼmolchi va xizmat koʻrsatuvchi oʻrtasidagi natija, u talabni qondirish orqali vujudga keladigan iqtisodiy munosabatdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda xizmat koʻrsatish sohasida menejmentni barqaror rivojlantirish, servis korxonalarini faolyatida sifat va samaradorligini oshirish hamda raqobatbardoshlikni oshirishning innovatsion usullarini joriy etish uchun umumlashtirish, qiyosiy tahlil va stastistik maʼlumotlar asosida kelgusi yillarni prognozlash usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Jahon tajribasidan maʼlumki, xizmat koʻrsatish sohasida kam xarajat bilan tez muddatda biznesni yoʻlga qoʻyish, daromadni real oʻsishini taʼminlash hamda yangi ish oʻrinlarini boshqa tarmoqlarga nisbatan koʻproq tashkil etish mumkin.

2023-yil yakunlariga koʻra Samarqandda xizmatlar sohasining yalpi qoʻshilgan quymati hajmi 437 822,2 mlrd. soʻmni tashkil etdi va nisbatan 6,8%ga oʻsdi. Shu jumladan savdo xizmatlari 9,9% ga, yashash va ovqatlanish boʻyicha xizmatlar 12,5% ga, tashish va saqlash xizmatlari 8% ga, axborot va aloqa xizmatlari 24,2% ga, boshqa xizmatlar 4,5% ga oʻsdi.

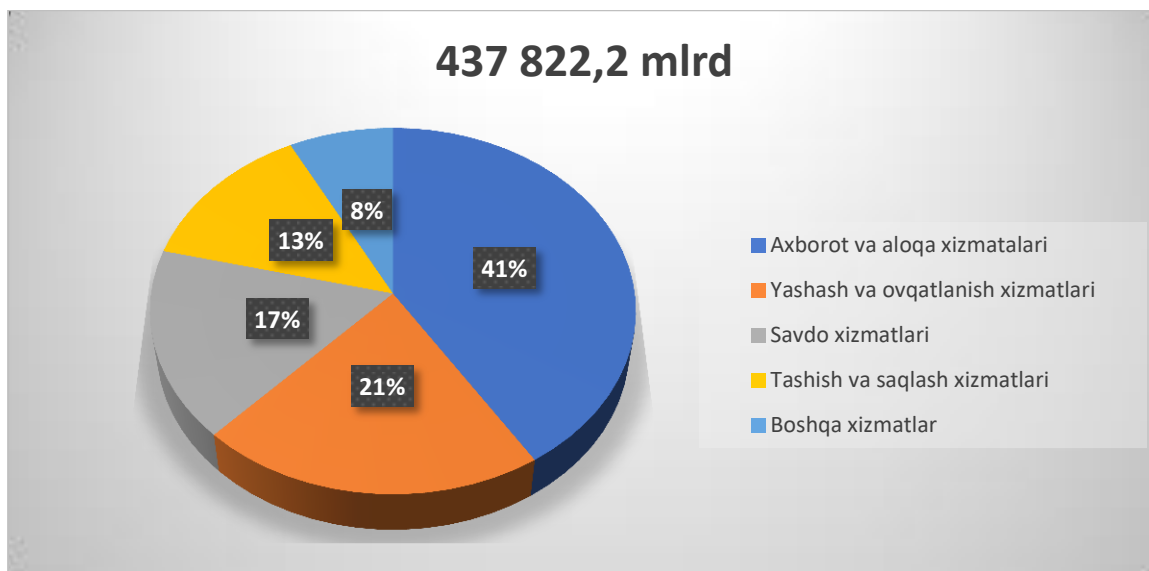
¹ Pardayev M.Q., Ochilov I.S. Xizmat koʻrsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yoʻllari.

² Ochilov I. Bozor munosabatlari sharoitida xizmatlarning turlari va ularning tasnifi. // Xizmat koʻrsatish, servis va turizm sohasini rivojlantirish: muammolar va ularning yechimlari.

³ Muhammedov M.M. “Xizmat koʻrsatish sohasini rivojlantirish – ustuvor masala // -«SERVIS». Ilmий-ommabop jurnal. 2009 yil, 1-son. 53 b.

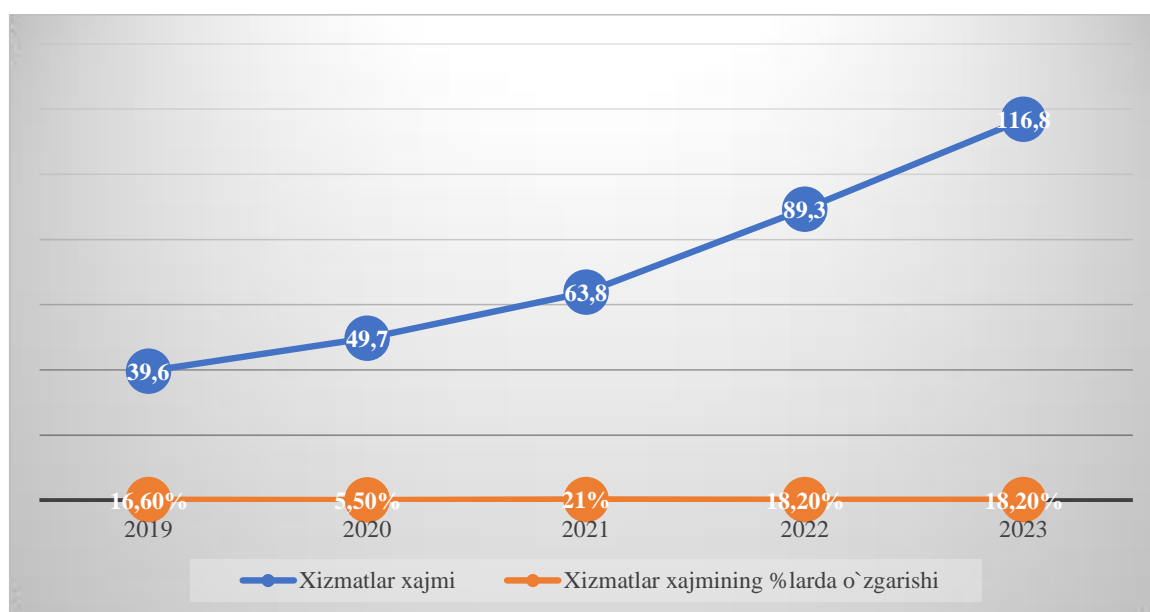
⁴ Qurbonov J.M. Xizmat, Xizmat koʻrsatish, servis // - «SERVIS». Ilmий-ommabop jurnal. 2009 yil, 1-son. 58 b

⁵ Mirzayev Q.J. “Agroservis xizmatlari samaradorligini oshirishning metodologik asoslari” Iqtisod fanlari diktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. 2012y.49 b.

1-rasm. Samarqand viloyati kesimida 2023 yil bo‘yicha xizmatlar sohasining foizlarda ifodalanishi.

1-rasmda shuni ko‘rish mumkinki, axborot va aloqa xizmatlari kattaroq o‘rinda ekanligini, eng katta hajmi telekommunikatsiya xizmatlari egallaydi. Aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining umumiy hajmida eng katta hajmini telekommunikatsiya xizmatlari egallaydi. 2024-yilning yanvar-fevral oylarida ularning ulushi 91,6 foizni tashkil etdi.

2-rasm. Xizmatlar sohasining asosiy ko‘rsatkichlari

2-rasmda shuni ko‘rish mumkinki yildan-yilga xizmatlar hajmining va ularning foizi ham ko‘tarilganini, boshlang‘ich yilda 2019-yilda xizmatlar hajmi 16,6%ga dan 2023-yil 18,2%ga oshgan. Iqtisodiy tarmoqlarda xizmatlar sohasining o‘shish sur‘ati yuqori bo‘lganligi sababli, ushbu sohadagi o‘zgarishlar hamda rivojlanishlar kelgusida ham yanada o‘shishi prognoz qilinmoqda. Xizmatlar sohasi o‘shish tendensiyasi-davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyat va sharoitlardan oqilona foydalanish bilan birgalikda, sohaga keng qamrovda tadbirkorlarni jalb qilish va bu orqali aholi bandligini ta‘minlash kabi muhim ahamiyat kasb etuvchi omillar yotadi.

1-jadvaldan ma‘lum bo‘ladiki; eng ko‘p xizmatlar hajmi yillar kesimida Toshkent shahriga to‘g‘ri keladi. Undan keyingi o‘rinda Navoiy va Toshkent viloyati ko‘rsatkichlari yuqori. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilab berilgan vazifa va topshiriqlarning ijrosini mas‘ullar tomonidan o‘z vaqtida samarali bajarilishi orqali maqsadli

1-jadval

Hududlar bo'yicha aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi

Hududlar	2019	2020	2021	2022	2023
O'zbekiston Respublikasi	5 768,2	6 426,1	8 145,1	10 292,0	12 915,6
Qoraqalpog'iston Respublikasi	3 010,4	3 412,0	4 368,8	5 399,3	6 472,6
Andijon	3 165,3	3 614,1	4 489,4	5 414,7	6 489,0
Buxoro	4 406,3	5 085,5	6 409,0	7 951,2	9 543,6
Jizzax	3 148,8	3 598,6	4 482,0	5 568,7	6 958,3
Qashqadaryo	2 710,7	3 128,7	3 828,0	4 634,6	5 542,6
Navoiy	5 115,9	5 809,1	7 286,6	8 924,3	10 813,5
Namangan	2 785,0	3 144,9	4 007,7	4 956,8	5 878,7
Samarqand	3 331,5	3 600,3	4 576,7	5 633,1	6 963,5
Surxondaryo	2 685,8	3 018,4	3 830,2	4 626,7	5 452,1
Sirdaryo	3 253,6	3 869,4	4 809,5	5 654,4	6 737,0
Toshkent	4 988,8	5 572,3	7 271,9	8 737,2	10 565,3
Farg'ona	3 142,9	3 617,1	4 589,0	5 622,5	6 616,9
Xorazm	3 113,5	3 437,0	4 373,6	5 399,2	6 710,9
Toshkent sh.	25 881,1	30 234,4	37 750,6	49 678,1	64 439,3

parametr ko'rsatkichlariga erishish natijasida aholi bandligini ta'minlash bilan bir qatorda, yangi xizmat turlarini joriy qilish, shuningdek aholi jon boshiga ko'rsatiladigan xizmatlar hajmini hamda tadbirkorlik subyektlarining sonini oshishiga sabab bo'lmoqda. Bu orqali jamiyatimizning yashash tarzi yaxshilanib, ularning turmush darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlar yaratilmoqda.

Xizmat ko'rsatish sohasi ishlab chiqarish sohasidan farq qiladi. Bu sohada odamlar, mijoz, foydalanuvchi uchun qulaylik yaratishga qaratilgan bo'lib u:

- Xizmat ko'rsatish sohasining ko'pgina tarmoqlari butun mamlakat bo'ylab joylashgan. (sog'liqni saqlash, ta'lim sohasi) Boshqa soha tarmoqlari esa bundan mustasno.
- Xizmat ko'rsatish sohasi yuridik va jismoniy shaxslarning ehtiyojini qondirishga qaratilgan.
- Soha xizmatchilari mijozlar bilan ishlagani sababli ulardan kerakli bilim, ko'nikma, tajriba talab qilinadi.
- Xizmat ko'rsatish sohasi boshqa sohalarga nisbatan kam avtomatlashtiriladi va mexanizatsiyalashtiriladi.
- Xizmat ko'rsatishda ba'zi tarmoqlarning moliyalashtirilishi asosan budjetdan tashqari mablag'lar va smeta asosida bo'ladi.
- Xizmat ko'rsatish sohasida boshqa tarmoqlarni ham ishtirokini ta'minlash va hamma salohiyatidan foydalanishni talab etadi.
- Bu soha asosan inson resursini talab qiladi va xizmat ko'rsatish sohasining asosiy moddiy texnik bazasini uzoq muddatli aktivlar (asbob-uskunalar, binolar, jihozlar) tashkil qiladi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilarni hisobga olgan holga quyidagilarni shakllantirish zarur:

- Mijozlar uchun qo'shimcha shart-sharoit yaratish (xizmat ko'rsatish joylarida kerakli jihozlar bo'lishi, shifoxonalarda mijozlar uchun o'rindiqlar, kutish joylari, o'quv maskanlarida har bir o'quvchi uchun alohida o'rin).

- Xodimlarni zarur uskuna, qurilmalar bilan ta'minlash zarurligi, sohaning har bir tarmoqlarini kengaytirish va shu bilan birgalikda iste'molchilarni barcha kerakli iste'mol predmedlari bilan ta'minlash zaruriyati.

- Moddiy resurs bilan xizmat turlarini boyitish zaruriyati (kompyuter, shifoxonalarda tekshiruv, diagnostika qurilmalari, video texnika).

- Jonli mehnatda vujudga keladigan xarajatlarni kamaytirish.

Xizmat ko‘rsatish sohasi tarmoqlarining rivojlanishi hozirgi bozor iqtisodiyotida sharoitidagi roli kattaligini hisobga olgan holda quyidagilarni amalda qo‘llash lozim:

- Xizmat ko‘rsatish sohasini avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirib, sohani yanada rivojlantirib, imkoniyatlaridan foydalanish.
- Qishloq joylarida, xizmat ko‘rsatish sohasi past hududlarda ushbu sohani yanada rivojlantirish va kamida shahar aholisining turmush darajasiga yaqinlashtirish va farqni kamaytirish.
- Imtiyozli xizmat turlarini ko‘paytirish (tibbiyot, ta‘lim sohasi xodimlari, nafaqadagi insonlar uchun)
- Yetuk malakaga ega bo‘lgan bilimli kadrlarni o‘qitib chiqarish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Хўжакулов Х.Д., Рашитова Н.Х., Асқаров Н.Н., Сайфуллаев С.Н. Иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш шароитида таркибий ўзгаришларнинг самарали йўллари статистиқ методлар асосида ишлаб чиқиш. Монография. – Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2018. – 206 б.
2. Худайберганов D.T. Mintaqada tovarlar va xizmatlar bozori samaradorligini oshirishning yalpi hududiy mahsulotga ta‘siri. // Iqtisodiyot va ta‘lim. 2022, №4. – 392-397 б.
3. Абдуллаев. И.С., Кўзибоев. Б.Х. Минтақа иқтисодиётини ривожлантиришда хизматлар соҳасининг ўзига хос хусусиятлари. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар журнали. № 3, май-июнь, 2016 йил
4. Мухаммедов М.М., Пардаев М.К., Зайналов Ж.Р., Асланова Д.Х. ва бошқ. Иқтисодиёт назарияси. Дарслиқ. - Т.: —”Фан ва технологиялар”, 2018.
5. Маматкулов Х.М. Хизмат кўрсатиш соҳасига оид атамалар ва иборалар луғати. – Т.: —ИҚТИСОД-МОЛИЯ нашриёти, 2010. – 398 бет.,
6. <https://samstat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2>

С.Бултакова Сфера услуг и динамика её роста Аннотация: в статье уделено внимание понятиям «услуга» и «сервис», представлены определения учёных нашей страны. Наряду с этим представлены роль и значение рынка услуг, основные показатели сферы услуг, объём услуг по регионам, вопросы развития рынка услуг, а также соответствующие выводы и рекомендации. Ключевые слова: услуга, сервис, объём услуг, показатель услуг, сфера услуг, темпы роста, транспортные услуги.	S.Bultakova Service sector and its growth dynamics Abstract: the article focuses on the concepts of service, service sector and presents the definitions of the scientists of our country in this regard. Along with this, the role and importance of the service market, the main indicators of the service sector, the volume of services per capita by region, the issues of the development of the service market, and relevant conclusions and recommendations in this regard are presented. Keywords: service, volume of services, indicator of services, service sector, growth rates, transport services.

Luiza Komilovna Haydarova – SamISI mustaqil izlanuvchisi

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARIDA INNOVATSIYALARNI TATBIQ ETISH ZARURIYATI VA OMILLARINI TAHLILI

Annotatsiya: yangi xizmatlarni ilgari surish iste‘molchining xususiyatlari, uning kutishlari va tajribasi, ya‘ni xatti-harakatlariga ta‘sir qiluvchi omillarga jiddiy e‘tibor berishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan maqolada xizmat ko‘rsatish korxonalarida innovatsiyalarni tatbiq etish zaruriyati va omillari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish, davlat, korxonalar, innovatsiya, bozor, franchayzing, venchur, patent, nau-xau, investitsiya, raqobat, xususiy, ilmiy-tadqiqot.

Kirish: Hozirgi vaqtda barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim tendensiyalari sifatida axborot texnologiyalari, intellektual resurslar, yuqori texnologiyalar, zamonaviy xizmat

ko'rsatish hamda milliy iqtisodiyotning transformatsiyalashishi natijasida yuqori sifat va raqobatbardoshlikka ega innovatsion xizmatlarga asoslangan “yangi iqtisodiyot”ni barpo etish bo'yicha keng ko'lamli tadbirlar va dasturlar realizatsiya qilinmoqda. “Yangi iqtisodiyot”ning rivojlanishi yuqori, barqaror va sifatli iqtisodiy o'sishning asosiy kafolatidir. Ko'pgina G'arb mamlakatlarida yangi iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning 30 % gacha o'sishini ta'minlaydi”.

Hozirgi iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida innovatsiyalar va innovatsion faoliyatning roli sezilarli darajada o'smoqda. Ma'lumki, yuqori zamonaviy texnika va texnologiyalar, ilmiy tadqiqot ishlanmalari, innovatsion loyihalar va boshqaruv yangiligiga ega bo'lgan innovatsiyalarni xizmat ko'rsatish jarayonlariga joriy qilmasdan turib, raqobatbardosh yangi xizmatlarni yaratish va realizatsiya qilishning imkoniyati mavjud emas. Innovatsiyalar va innovatsion faoliyat iste'mol bozorida raqobatga dosh berishning eng muhim vositasi hisoblanadi. Innovatsiyalar yangi turdagi talab va ehtiyojlarning shakllanishi, ishlab chiqarilgan xizmatlarga qilinadigan xarajatlar samaradorligini oshirish, yangi xizmatlarning ommabopligiga erishish, investitsiyalar va innovatsiyalar jozibadorligini ta'minlash, innovatsion xizmat turlarini respublika va xorijiy bozorlarga chiqarish hamda yangi bozorlarni egallash, xizmat ko'rsatish jarayonlarini diversifikatsiyalashga katta imkoniyatlar yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko'rsatish sohasidagi barcha innovatsiyalar asosida muayyan darajada innovatsion texnologiyalar ulushi mavjud bo'ladi. A.S.Basyuk, Y.I.Manuylova uchta asosiy funktsiyaga ega innovatsion texnologiyalarni tasniflaydilar. Birinchi funktsiya reproduktiv, ikkinchisi investitsion va uchinchi rag'batlantirish bilan bog'liq funktsiyalardir. Birinchi holatda, innovatsiyalardan olingan foyda resurslar manbasini yaratishga sarflanadi. Ikkinchi holda, bu foyda innovatsion ishlanmalarni moliyalashtirish uchun ishlatiladi. Uchinchi holatda, innovatsiyalarni joriy etish rivojlanish va yangi kashfiyotlar qidirishni rag'batlantiradi [1].

L.I.Donskova, A.G.Redkin, O.V.Otto, N.N.Bespalovalar xizmat ko'rsatish korxonalarini va tashkilotlarini rivojlantirishda innovatsiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, o'ziga xos xususiyatlar quyidagilar hisoblanadi: innovatsiyalar yangi ehtiyojlarni shakllantiradi yoki mavjud ehtiyojlarni qondirish darajasini to'liqlashtiradi; innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish muhim; muayyan iste'molchiga yo'naltirilgan mijozlarga yo'naltirilgan ishlanmalar muhim; xizmat ko'rsatish korxonasi va tashkilotlaridagi innovatsion faoliyat nafaqat menejerning innovatsiyalarga bo'lgan munosabatiga, balki tashkilot xodimlarining innovatsion xulq-atvori bo'yicha motivatsiyasiga ham bog'liqdir[2].

O'zbekistonda bu sohada boshqa iqtisodchi olimlar ham samarali ilmiy tadqiqotlar olib borishgan va olib borishmoqdalar. Biroq Respublikada xizmatlar sohasi masalalari tarkibiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda yondoshilgan, bu jarayonlarning, xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda investitsion resurslardan samarali foydalanish mexanizmlarining muammolarini aks ettiruvchi ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Analiz va sintez, induksiya va deduksiya, ko'p omilli va dinamik taqqoslash, davriylashtirish, iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Innovatsion xizmat ko'rsatishning asosiy yo'nalishlaridan biri yangi xizmatlarni ishlab chiqish va harakatlantirishdir. Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarini qisqa vaqt ichida iste'molchilar talabiga javob beradigan mobil, yangi xizmatlarni yaratishi zarur (1-jadval).

Yangi xizmatlarni ilgari surish iste'molchining xususiyatlari, uning kutishlari va tajribasi, ya'ni xatti-harakatlariga ta'sir qiluvchi omillarga jiddiy e'tibor berishni talab qiladi. Ushbu xizmatlar birgalikda ishlab chiqarish va xizmatlar iste'molchisi hamda xizmat ko'rsatuvchi korxonalar (tashkilotlar) o'rtasidagi o'zaro hamkorlik zarurligini talab etadi. Ushbu holatda iste'molchi bilan o'zaro munosabatda asosiy rol o'ynaydigan xizmat sifati alohida ahamiyatga ega. Natijada, xizmat ko'rsatish korxonasining xodimlarga qo'yadigan talablari o'sib borishiga olib keladi.

K.V.Barmina o'zining ilmiy qarashlarida xizmat ko'rsatish sohasida institutsional innovatsiyalar subyektlari va iste'molchilarning o'zaro munosabatini muhim deb hisoblaydi [3].

Yangi ko‘rinishdagi xizmatlar tavsifi¹

Xizmatlarning yangi hisoblanishiga ko‘ra	Yangi xizmat turi	Izohi
Yangi ehtiyojlarni qondirishiga ko‘ra	Bozorda oldin o‘xshashi bo‘lmagan, birinchi marta taklif qilinayotgan xizmatlar	Telefon orqali inson harakatlarini kuzatish
Yangi iste‘molchiga munosabat bo‘yicha	Joriy qilishning yangi sohasi uchun xizmatlar	Onlayn doktor (masofaviy maslahtlar berish)
Eskirgan xizmatlarga munosabat bo‘yicha	O‘xshash bo‘lganlariga nisbatan tubdan yaxshilanishga xos bo‘lgan xizmatlar	Onlayn fitnis mashg‘ulot, onlayn o‘qish
	O‘zining o‘xshashlari ichida ba‘zi takomillashishlarga ega xizmat	Shahar bo‘yicha onlayn ekskursiya, keytering
Yangi bozorga munosabati bo‘yicha	Tanlangan bozor uchun yangi, boshqa bozorlarga realizatsiya qilingan xizmatlar	Muayyan hududda mahsulotlarni yetkazib berish

Olimlarning yondashuviga ko‘ra, xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsiyalar va innovatsion jarayonlarning yangi shakllari paydo bo‘lmoqda. Bu, birinchi navbatda, ularni tovarlardan sifat jihatidan ajratib turuvchi xizmatlarning nomoddiyligi va interaktivligi bilan bog‘liqdir[4].

Xizmat ko‘rsatuvchi iste‘molchilar va xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar (tashkilotlar) o‘rtasidagi o‘zaro munosabat muayyan makon va zamon mayliga ega. Bunday holda, “birgalikda ishlab chiqarish” atamasi qo‘llaniladi. “Xizmatni birgalikda ishlab chiqarish” – bu xizmatni ko‘rsatishda iste‘molchining uni yaratish jarayonida faol ishtirok etishi bilan tavsiflanadigan birgalikdagi xizmat ishlab chiqarishdir”[5].

Xizmatlarni birgalikda ishlab chiqarishda iste‘molchilarning ishtirok etish darajasi har xil, bu esa, ko‘p mezonlarga, jumladan, xizmat turi, xizmat ko‘rsatish shakli, xizmat ko‘rsatish darajasi va xizmat xususiyatlariga bog‘liq. Xizmat ko‘rsatish sohasida xizmatlarni birgalikda ishlab chiqarish turistik, animatsiya, ekskursiya, muzey, restoran va boshqa xizmatlarni loyihalash va ko‘rsatish jarayonida yuzaga keladi.

Aytish kerakki, innovatsion xizmat xizmat faoliyatining samaradorligi ko‘rsatuvchi iste‘molchilar va xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarining “interaktiv o‘zaro munosabati” bilan bog‘liq. Ushbu o‘zaro munosabat qo‘shma faoliyatning yangi kanallarini shakllantiradigan, yangi munosabatlarni yaratadigan innovatsiyalarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Natijada, sohani har tomonlama rivojlanishi uchun xizmat ko‘rsatish bo‘yicha yangi g‘oyalarning yaratilishi qo‘shimcha foydaning oshishiga, sinergetik samaraga olib keladi, deyish mumkin. Xizmat ko‘rsatish sohasining mahsuloti – unda ishtirok etadigan subyektlar bilan xizmatlarni birgalikda yaratish natijasidir.

Xizmat ko‘rsatish sohasida korxonalar muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omil – bu iste‘molchining afzal ko‘rgan tizimlari va ularning rivojlanish tendensiyalarini tushunish hamda ehtiyojlarni eng yaxshi tarzda qondirish qobiliyati hisoblanadi. Iste‘molchi uchun xizmat ko‘rsatish jarayoni natija singari muhim ahamiyatga ega, shuning uchun xizmat ko‘rsatish sohasida ham “tashqi”, ham “ichki marketing”dan foydalanish talab etiladi. Shu bilan birga, “o‘zaro munosabatlar marketingi” ham qo‘llaniladi. Bu xodimlarning iste‘molchini individual ehtiyojlarini nazarda tutib, sifatni ta‘minlash, malakali xizmat ko‘rsatish, mijoz bilan uzoq muddatli munosabatda bo‘lish, raqobatbardoshlikka erishish shart-sharoitlarini belgilaydi.

Franchayzing faoliyati kichik biznesni tashkil etishning muhim shakli sifatida soha subyektlari faoliyatida muhim hisoblanadi. Franchayzingni quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantirish istiqbollari: yuk tashish, buxgalteriya xizmatlari va audit, ichki bog‘dorchilik, oilaviy bayramlarni tashkil etish, kir yuvishda yordam berish va boshqalar.

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish resurslardan unumli foydalanish, mehnat unumdorligini va korxonaning rentabelligini oshirishga yordam beradi.

Innovatsion faoliyat korxonalar doirasida ham mustaqil venchur firmalar, ham shu maqsadda maxsus tuzilgan bo‘linmalar (ichki korxonalar) tomonidan realizatsiya qilinishi mumkin.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni o‘zlashtirish quyidagicha: bir tomondan, innovatsiyalarni xizmat ko‘rsatish amaliyotiga joriy etishning murakkabligini tushunishga imkon beradi, boshqa tomondan, xizmat ko‘rsatish sohasida ijodiy salohiyat mavjudligidan dalolat beradi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsiyalarga to‘sqinlik qiluvchi asosiy iqtisodiy omillar quyidagilardir:

- innovatsiyalarni joriy qilishda moliyaviy imkoniyatlarni cheklanganligi va ularning yuqori narxga egaligi;
- xizmat ko‘rsatish korxonalarida doimiy ravishda innovatsiyalarni moliyalashtirish bo‘yicha o‘z mablag‘larining yetishmasligi;
- davlat tomonidan innovatsion faoliyatni moliyalashtirish bo‘yicha mablag‘larning yetishmasligi;
- innovatsiyalarni joriy etishda yuqori iqtisodiy risk darajasining mavjudligi;
- innovatsiyalarni joriy etishdan olingan foydani uning o‘zini oqlashini qisqa muddatda amalga oshirish imkoniyatining yo‘qligi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion faoliyatga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarga:

- xizmat ko‘rsatish korxonalarini innovatsion salohiyatning past darajasi;
- ilmiy-tadqiqot ishlarini osonlashtirish uchun innovatsion infratuzilmaning rivojlanmaganligi;
- innovatsion faoliyatni rivojlantirish bo‘yicha me‘yoriy-huquqiy bazani takomillashmaganligi va qonunlar egiluvchanligini ta‘minlanmaganligi;
- innovatsion jarayonni o‘tkazish va natijalarni olish muddatining noaniqligi va boshqalar kiradi.

Jahondagi xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion faoliyatning rivojlanishi yutuqlaridan foydalanish mamlakatimizga bu sohada keng imkoniyatlarni beradi va bozorda raqobat muhitini yuzaga keltiradi.

Respublikamiz iqtisodiyotining jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuvi sohani xizmatlar sifati, boshqarish tizimidagi rivojlanish yo‘nalishlari, xizmatlarning assortimenti g‘oyasini o‘zgartiradi va bu tushunchalarni jahon standartlariga imkon qadar yaqinlashtiradi.

Innovatsiya uni amalga oshirish bo‘yicha jami mehnat jarayonlarini o‘zida namoyon etuvchi innovatsion jarayonning natijasi hisoblanadi. O‘z navbatida innovatsion faoliyat o‘z mohiyatiga ko‘ra, muayyan korxonalar doirasida turli xildagi innovatsiyalarni amalga oshirishda innovatsion jarayon bosqichlaridagi ishni tashkil etishni ifodalaydi. Kelgusida ishlab chiqarishning texnik darajasi va samaradorligi bugungi kundagi innovatsion faoliyatni amalga oshirish yo‘nalishlari va natijadorligi bilan aniqlanadi[6]. Shuningdek, innovatsion faoliyatni faollashtirish korxonalarining egallab turgan bozoridagi barqaror holati va rivojlanish dinamikasini ta‘minlashning shart-sharoiti hamda uning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Qo‘yilgan maqsadga erishish korxonaning innovatsion faoliyatini tizimli tahlilisiz amalga oshirib bo‘lmaydi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalarining innovatsion faolligini oshirishning muhim institutsional omillari va shart-sharoitlari bo‘lib, bozordagi raqobat muhiti, ilm-fan va ta‘lim tizimi hamda qonunchilik bazasi hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, umumiy holda innovatsion faollik quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

- litsenziya kelishuvlar asosida intellektual mulk obyektlari (patentlar, nau-xau va boshqalar);
- innovatsion faoliyat uchun shartnomalarni tarafdor tashkilotlar bilan tuzish;
- hamkorlikdagi tadqiqotlarni o‘tkazishni tashkil etish;
- xizmat ko‘rsatish korxonalarini o‘z mablag‘larini venchur firmalariga kiritish.

Bizning fikrimizcha, innovatsion faoliyatni amalga oshirganda xizmat ko‘rsatish korxonasi bilan aloqadorlikda yuqori natijalarga erishishini baholash, bu esa:

- xizmat ko‘rsatish korxonasi faoliyatida yangiliklarni ishlab chiqish va amaliyotda qo‘llash bilan bo‘lgan xarajatlarni optimallashtirish;
- innovatsiyalarni o‘zlashtirish uchun ketadigan vaqtni qisqartirish;
- xizmat ko‘rsatish korxonasi resurs salohiyatini optimallashtirish;
- innovatsion faoliyat bo‘yicha mavjud risk ko‘lamini kamaytirishga ko‘maklashish.

Xizmat ko‘rsatish korxonalari innovatsiyalarni tashkil qilish bosqichida tashqi muhit bilan bog‘liq e‘tibor qilish kerak bo‘lgan muammolar ham paydo bo‘ladi. Birinchidan, korxonaning asosiy muammosi ilmiy salohiyatini saqlab qolishidir. Shunday ekan, boshqa xizmat ko‘rsatish korxonalarining innovatsion faoliyatini realizatsiya qilish yoki pirovard natijalardan foydalanishda uni to‘liq o‘tkazish zaruratini yo‘qqa chiqaradi. Ikkinchi muammo xizmatlar bozorida raqobatning kuchayishi, xizmatlar sifatini oshirish va uning imkoniyatlarini pasaytiruvchi salbiy omillar ta‘sirida vujudga keladi.

Mazkur vaziyatda korxonalar bilan tashqi muhit o‘rtasidagi munosabatlar innovatsiyalarni joriy qilish uchun ilmiy salohiyatga ega mutaxassislarni jalb qilish hamda innovatsion ma‘lumotlar bankini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, xizmat ko‘rsatish sohasida mehnatni tashkil qilish usullaridan maksimal foydalanishni nazarda tutuvchi, tashqi muhitda texnologiyalarda ko‘zda tutilgan o‘zgarishlarni aniqlaydigan, ularning rivojlanishi bo‘yicha o‘z vaqtida choralarni qo‘llashga imkon beradigan axborot tizimlarini yaratish muhim hisoblanadi.

Shunday ekan, tashqi raqobat muhiti korxonalar uchun yangi texnologiyalarni tatbiq qilishni rag‘batlantiradi, chunki xizmatlar sifatini oshirish va uning tannarxi pasayishiga erishishda korxonalar faoliyat samaradorligi aynan shunga bog‘liq.

Shunga ko‘ra, innovatsion faolligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari xizmat ko‘rsatish korxonasi doirasida belgilash nafaqat innovatsion jarayonni realizatsiya qilish, balki mazkur jarayonni turli xil yo‘nalishlardagi davlat tadbirlari tizimi orqali faollashtirishga asoslanadi.

Raqobatbardosh bo‘lmagan bozorda xaridor xizmat ko‘rsatuvchidan raqobatbardosh xizmatlarga talabni oshirishga harakat qiladi va ham bozor uchun, ham sotuvchi uchun unda innovatsiyaning o‘ziga xos turini tashabbuskori va shakllantiruvchisi bo‘lgan xizmat ko‘rsatuvchi uchun xususiy buyurtmani amalga oshiradi. Yangi turdagi xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonining ketma-ketligi bir qator o‘zaro bog‘liq bosqichlarni o‘z ichiga oladi (1-rasm).

KH va TH – konstruktorlik va texnologik hujjatlashtirish

ITT – ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish)ni texnologik tayyorlash

1-rasm. Raqobat bozorida yangi turdagi xizmatni realizatsiya qilish jarayoni ketma-ketligi¹

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Demak, xizmat ko‘rsatish sohasida korxonalarining innovatsion rivojlanishining me‘yoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, loyihalar va ularni respublika iqtisodiyotini rivojlantirishning yo‘nalishlari va tarmoqlari bo‘yicha tizimlashtirish, kichik va xususiy korxonalar uchun subsidiyalar yoki budjet ssudalari mamlakatimizda va xorijda innovatsion faoliyatni himoya qilish bilan bog‘liq xarajatlarni qoplash boshqaruv tuzilmalari tomonidan qo‘llab-quvvatlashning asosiy shakli hisoblanadi. Bunday faoliyat ilmiy-texnikaviy dasturlarning maqsad va vazifalariga muvofiq innovatsiyalarni yaratish va innovatsion faoliyatni takomillashtirishni maqsad qilib qo‘yadi:

- yagona davlat innovatsion siyosatini realizatsiya qilish bo‘yicha innovatsion infratuzilmasini rivojlantirish, ilmiy-texnikaviy dasturlarning maqsadga muvofiqligini asoslash;
- mualliflik huquqi, intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish;
- davlat-xususiy sherikchiligi asosida xizmat ko‘rsatish korxonalarining innovatsion faolligini oshirish;
- xizmat ko‘rsatish sohasida mutaxassislar tayyorlashning zamonaviy shakllari va usullarini joriy etish.

Xizmat ko‘rsatish korxonasining innovatsion faoliyatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi ichki omillar guruhiga korxonani boshqarish doirasida ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega omillar kiradi. Ushbu omillar quyidagilardan iborat:

- xizmat ko‘rsatish korxonasi tomonidan innovatsion faoliyatni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish;
- korxonalarda moddiy-texnika bazasini takomillashtirish;
- innovatsion faoliyat uchun xizmat ko‘rsatish korxonalarida malakali mehnat resurslari mavjudligi.

Bizning fikrimizcha, xizmat ko‘rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga kelayotgan risk quyidagilardan iborat:

- innovatsion loyihani tanlashda uning optimalligini ta‘minlash bo‘yicha paydo bo‘ladigan risklar;
- innovatsion loyihalarni moliyalashtirishdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlarning pastligiga ko‘ra risklar;
- innovatsion loyiha bo‘yicha realizatsiya qilishdagi marketing risklari;
- innovatsion loyiha natijalarini realizatsiya qilish bo‘yicha marketing mexanizmlarini ishlab chiqish risklari;
- xo‘jalik shartnomalarining bajarilmasligi va to‘liq realizatsiya qilinmasligi bilan bog‘liq risklar;
- korxonada daromadlarining pasayishi, qo‘shimcha qiymatning oshmasligi, ko‘zda tutilmagan xarajatlarning yuzaga kelishi bilan bog‘liq risklar;
- bozorda raqobatning kuchayishi va innovatsion korxonalarining raqobat ustunligini yuqoriligi bilan bog‘lik risklar;
- innovatsion loyihaga mulkchilik huquqi bo‘yicha risklar.

Yuqorida keltirilgan risklarni ikki guruhga ajratish mumkin: diqqatni kuchaytirish bo‘yicha risklar va innovatsion loyihalarni realizatsiya qilishdagi sustkashliklar bilan bog‘liq risklar. Korxonalarda innovatsion faoliyatni boshqarish jarayonini amalga oshirishda ushbu guruh risklarini minimallashtirish uchun innovatsion faoliyatni boshqarish vositalarini kiritish zarur. Ular quyidagilardan iborat:

- innovatsion faoliyat ichki va tashqi omillarini asosida innovatsion loyihalarni realizatsiya qilish vositalari;
- innovatsion g‘oyalarni joriy etish uchun istiqbolli loyihalarni tanlash vositalari;
- xizmat ko‘rsatishning zamonaviy tarmoqlarida innovatsion loyihalar realizatsiyasini optimallashtirish vositalari.

Xulosa va takliflar: Xulosa sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion rivojlanishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvat-

lash tizimi innovatsion infratuzilmani rivojlantirish orqali innovatsiyalarni yaratish, korxonalarda innovatsiyalarni o‘zlashtirish va xizmatlar bozorida innovatsiyalarni ommalashtirish zarur;

- xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish tizimi xizmat ko‘rsatish jarayonlari texnik darajasini oshirish, tashkiliy boshqaruvni detsentralizatsiyalash, innovatsion xizmatlar marketingini joriy etish omillari ta‘sirini aniqlash asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi;

- xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha rivojlangan mamlakatlar va ijtimoiy taraqqiy etgan davlatlar tajribalaridan foydalanish hamda amalda qo‘llash xizmat ko‘rsatish korxonalri innovatsion faolligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Takliflar: xizmat ko‘rsatish korxonasi faoliyatida yangiliklarni ishlab chiqish va amaliyotda qo‘llash bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlarni optimallashtirish, xizmat ko‘rsatish korxonasining resurs salohiyatidan samarali foydalanish hamda innovatsion faoliyat riskni kamaytirish asosida korxonaning tashqi muhit bilan aloqadorlikda samarali natijalarga erishishini ta‘minlab berishi mumkin;

raqobat bozorida yangi turdagi xizmatni realizatsiya qilish jarayoni borasida marketing tadqiqotlari o‘tkazish, faoliyatni rejalashtirish, sertifikatlash, xizmat ko‘rsatish jarayonini texnologik tayyorlash hamda realizatsiya qilish bosqichlarini shakllantirish asosida takomillashtirilsa maqsadga muvofiq hisoblanadi;

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Басюк А.С., Мануйлова Ю.И. Инновации в индустрии гостеприимства // Электронный сетевой политематический журнал «Научные труды КубГТУ». 2016. № 14. С. 175-185.
2. Донскова Л.И., Редкин А.Г., Отто О.В., Беспалова Н.Н. Приоритеты инновационной деятельности на предприятиях социально-культурного сервиса и туризма: российский опыт // Сервис в России и за рубежом. 2019. Т. 13. Вып. 1. С. 6-18. DOI: 10.24411/1995-042X-2019-10101; Кирий Е.Э., Ковынева Л.В. Инновационная деятельность гостиничного предприятия: проблемы и пути решения // Научно-техническое и экономическое сотрудничество стран АТР в XXI веке. 2016. Т.1. С. 254-257.
3. Бармина К.В. Инновационная деятельность сферы услуг как форма структурных и институциональных изменений // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. 2017. Т.5. №11(11). С. 12-14.4. Буткевич С.К. Инновации в современном туризме // Курорты. Сервис. Туризм. 2016. № 2 (31). С. 16-18;
5. Фоменко Е.В. Актуальные тенденции сферы услуг и сервисных инноваций. // Вестник Академии знаний. 2018. № 4 (27). С. 239-245; Фоменко Е.В. Сервисные инновации — основа социального и экономического благополучия современного мира. // Курорты. Сервис. Туризм. 2018. № 2 (39). С. 54-63.6.
6. Иванов В.В. Инновационная политика при переходе к экономике знаний // Экономическая наука современной России, № 1, 2006.

Л.Хайдарова	L.Khaidarova
Анализ необходимости и факторов внедрения инноваций на предприятиях сферы услуг	Analysis of the need and factors for introducing innovations in service enterprises
Аннотация: продвижение новых услуг требует особого внимания к характеристикам потребителя, его ожиданиям и опыту, то есть факторам, влияющим на его поведение. С этой точки зрения, в статье анализируются необходимость и факторы внедрения инноваций на предприятиях сферы услуг.	Abstract: promoting new services requires careful attention to the characteristics of the consumer, his expectations and experience, that is, the factors influencing his behavior. From this point of view, the article analyzes the need and factors for introducing innovations in service sector enterprises.
Ключевые слова: услуга, государство, предприятие, инновация, рынок, франшиза, венчурное предприятие, патент, ноу-хау, инвестиции, конкуренция, частное, исследование.	Keywords: service, state, enterprise, innovation, market, franchise, venture, patent, know-how, investment, competition, private, research.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

Akram Abduraxmonovich Azizqulov – SamISI, Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri, dotsent, fal.f.n.

XATIRCHI TUMANIDA ZİYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Annotasiya: mazkur maqolada Navoiy viloyatining Xatirchi tumanida me'moriy tarixiy obidalar va muqaddas qadamjolar hamda masjidlarining hududda ziyorat turizmini rivojlantirishdagi imkoniyatlari falsafiy-metodologik jihatdan tahlil etilgan. Maqolada shuningdek tumanda ziyorat turizmini rivojlantirishdagi muhim hisoblangan obyektlar, ularning bugungi kundagi holatlari yoritib beriladi. Tumanda ziyorat turizmini rivojlantirishga oid taklif va tavsilar maqolada ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: Xatirchi tumani, ilohiyot ulamolari, tariqat pirlari, muqaddas qadamjolar, turistik obyekt, ziyorat turizmi.

Kirish. Ilm-fan va madaniyat taraqqiyotining markazlaridan biri boʻlgan Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan buyuk mutafakkirlar va allomalar, ularning jahon ilm-faniga bebaho hissa qoʻshgan, ular tomonidan yaratilgan asarlar va taʼlimotlari xalqaro miqyosda keng eʼtirof etilgan. Ayniqsa, islom dini va madaniyatini yuksaltirishda beqiyos xizmat qilgan mutafakkirlarimiz musulmon olamida eʼtirof etiladi hamda ulugʻlanadi. Bugungi kunda ular tomonidan barpo etilgan betakror arxitektrua yodgorliklari, maqbaralari, muqaddas qadamjolari ziyorat turizmining muhim obyektlarini tashkil etmoqda.

Respublikamizda turizmning barcha turlarini, jumladan, ziyorat turizmini rivojlantirishning imkoniyatlari kengdir. Vatanimizning barcha shaharlarida, viloyat va tumanlarida islom ilohiyotining buyuk olim va ulamolari, tariqat pirlarining maqbaralari mavjud. Xususan, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanida ham ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlar mavjudligini taʼkidlash mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xatirchi tumanida ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlarini yoritishda S.Mustafoyev va M.Ablayev tomonidan nashr ettirilgan “Turonzamin aziz-avliyolari va ulamolari tazkiri””, Suyundik Mustafonurotoiyning ” Xatirchilik tabarruk siymolar”. (–T.: “Muharrir”. 2010yil) va “Miyonkol yoxud Navoiy viloyati ulamolari” (T.:”Sano-standart” 2016y) asarlaridan, H. Mavlonovning “Shayx Gadoy Selkin hazratlari” (Navoiy: “Navoiy”. 2006y) asarlaridan hamda X.Qurbonov (va boshq) tomonidan chop ettirilgan “Xatirchi tumani: kecha va bugun” kabi asarlar va maqolalardan keng foydalandik. Mazkur asarlardagi maʼlumotlar asosida Xatirchi tumanida yashab oʻtgan islom ilohiyotining ulamolari va tariqat pirlarining tarjimai hollarni yoritishga harakat qildik.

Tadqiqot metodologiyasi. Xatirchi tumanida ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlarini yoritishda obyektivlik, retrospektiv tahlil, tizimli yondashuv, mantiqiylik va tarixiylikning birligi, qiyosiy tahlil va shu kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xatirchidagi koʻplab hududlarida (qishloqlarida) islom ilohiyotining ulamolari, ayniqsa tasavvuf tariqatining pirlari va avliyolarining marqadlari (qabrlari) mavjud boʻlib, bugungi kunda ularning har qaysilari gavjum ziyoratgoh hisoblanadi. Tumanda bunday muqaddas qadamjolarlarning soni 20dan ortiq boʻlib, Badr Ota, Shayx Gadoy Selkin, Najva Ota, Muhammad Huduriy, Xoʻjaqul Eshon bobo, Sayyid Ota, Xoʻja Jarroh bobo, Qoshgʻar Ota, Tangriberdi Eshon bobo, Qaro bobo, Polvon Ota, Suluk ota, Langar Ota, Sayyid Amir Xalil Maydoniy, Hazrati Azizon Mavlono Vali, Abdurashid Xalifa, Qovus Ota, Mallatoʻn Ota, Mulla Juma, Rayim Devona ziyoratgohlari shular jumlasidandir[1.312-325].

Avvalo, bu ziyoratgohlarning tarixiy mohiyati bilan tanishadigan boʻlsak, ularda tarixiy shaxslar bilan birgalikda, tarjimai holi va ismi nomaʼlum boʻlganlari, hatto ramziy qabrlar ham mavjud. Badr Ota, Shayx Gadoy Selkin, Muhammad Huduriy, Xoʻjaqul Eshon bobo, Tangriberdi Eshon bobo, Sayyid Amir Xalil Maydoniy, Hazrati Azizon Mavlono Vali, Abdurashid Xalifa, Mulla Juma, Rayim Devona ziyoratgohlarida dafn etilgan ulugʻ zotlar tarixiy shaxslar hisoblanadi.

Xatirchi tumanidagi Ibn Sino mavzesida joylashgan Badr ota ziyoratgohida yassaviya tariqatining yetuk murshidi - piri dafn etilgan. Badr ota ismli murshid - Mavlono Badriddin Muxammad Hazrati Zangiota to'rtinchi xalifasi. Yassaviya tariqatining valiy zotlaridan bir hisoblangan. Otarari shayx Mahmud ota bo'lgan. Badr Otaning vafotlari xijriy 681 yil, ya'ni melodiy 1283yilga to'g'ri keladi. Badr ota haqida ma'lumot Hazrati Zangi ota nomi kiritilgan barcha manbalarda tilga olinadi [1.316]. Maqbara yonida tarixiy jome' masjid mavjud bo'lib, Amir Nasrullaxonning buyrug'iga asosan 1800 yilda qurilgan [4.176]. Qabr usti tiklangan, ziyoratchilar uchun qulayliklar yaratilgan.

Shayx Gadoy Selkin ziyoratgohi Xatirchi tumanining markazida joylashgan bo'lib, unda naqshbandiya tariqatining avliyolaridan hisoblangan - Abdurahmon hazratlari dafn etilgan. Bu zot asli Toshkentning Zangiota mavzesidan bo'lib, 1340-1345 yillar oralig'ida tavallud topgan. Bahouddin Naqshbandning shogirdlaridan hisoblangan. Ustozining tavsiyasiga ko'ra, Xatirchida xojagoniya tariqatini murshidi va targ'ibotchisi sifatida faoliyat olib borgan. Manbalarda keltirilishicha, Abdurahmon hazratlari 73 yil umr ko'rganligi qayd etiladi. Mazkur ziyoratgohni Boborahim Mashrab, Qosimshayx Azizonlar kelib ziyorat qilganligi qayd etiladi. Maqbara yonida shayxning nomi bilan ataluvchi jome' masjidi ham bor. Ziyoratgoh ozoda va obod bo'lib, ziyoratchilar uchun barcha sharoitlar yaratilgan.

Xo'jaqul Eshon bobo qishlog'ida ziyoratgoh mavjud. Ziyoratgohda darvesh va zohid bo'lgan Xo'jaqul Eshon bobo dafn etilgan. Keyinchalik qishloq ham shu nomda atalib kelgan. Ziyoratgohda maqbara tiklangan.

Xo'jaqul Eshon bobo qishlog'i yaqinida Muhammad Xuduriy ziyoratgohi mavjud bo'lib, mahalliy aholi uni "Ko'pin Ota" deb e'tirof etishadilar. Bu zot o'z davrining yetuk muhaddis olimlaridan bo'lgan. Ziyoratgohda uning qabri mavjud, ammo munosib maqbara tiklanmagan.

Xatirchidagi Xonaqoh qishlog'ida Tangriberdi Eshon bobo ziyoratgohi bor. Tangriberdi Eshon bobo XV-XVI asrlarda Qashg'ardan Xatirchiga ko'chib kelgan sayyidlar avlodining vakili bo'lgan. Qabri qishloqning "Qashg'arlar qabristoni"da joylashgan. Qishloqda Tangriberdi Eshon bobo tomonidan asos solgan masjid bo'lib, u yerda uning ramziy qabri bor. Mahalliy xalq tomonidan ziyorat qilinib kelinadi. Ziyoratgoh obod va ozoda bo'lib, ziyoratchilar uchun barcha qulayliklar mavjud (1.316).

Xatirchining Oltinsoy mavzesidagi maydonsoy qishlog'ida Yassaviya tariqatining ulug' pirlaridan hisoblangan Sayyid Amir Halli Maydoniy va hazrati Azizon Mavlono valilarning qabrlari mavjud. Ikkalasi ham bir davrda, ya'ni XVI asrda yashab o'tishgan. Ularning karomatligi haqida yassaviya tariqati pirlari haqidagi manbalarda batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Bu zotlar tarixiy shaxslar bo'lib, o'z davrining yetuk valilari darajasida bo'lgan. Biroq, qabrlariga qabr toshi ham quyilmagan, maqbara ham bunyod etilmagan.

Xatirchi tumanidaga ayrim ziyoratgohlarda dafn etilgan ulug'larning to'liq nomlari va tarjimai hollari haqida ma'lumot mavjud emas. Jumladan, Xatirchi qo'rg'onidagi Shovot anhorining yonida Xo'ja Jarroh bobo nomi bilan ataladigan ziyoratgoh bor. Mazkur ziyoratgohda Xo'ja Jarroh boboga nisbat beriladigan qabr ham mavjud. Mahalliy xalq vakillarining aytishicha qabr tepasida tug' ham bo'lgan. Ziyoratchilar bu zotni shariat va tariqat ilmini yaxshi bilgan «Avliyo bobo» deb ulug'lashadi. Og'zaki manbalarda jarrohlik, tabobatdan ham xabardor bo'lgan ekan [1]. Jarroh boboning haqiqiy ismi va qachon yashab o'tganligi noma'lum. Shuningdek, tumanning Koriz qishlog'ida Hazrat Qoshg'ar ota nomi bilan ataluvchi ziyoratgoh mavjud bo'lib, mahalliy aholi vakillari bu zotni tasavvuf tariqatining pirlaridan biri, ulug' valiy va karomatli inson sifatida ulug'laydilar. Keksalarning kayd etishicha, bu joy o'rganilgan. Olimlar bu zot X asrlarda Qoshg'ar viloyatidan kelgan tariqat pirlaridan biri ekanligini va shu yerda dunyodan o'tganligini e'tirof etgan [4.189]. Qashqar otaning ham haqiqiy ismi, yashab o'tgan yillari, tariqatning qaysi yo'nalishining murshidi ekanligi ham noma'lum. Qabr yonida Qashg'ar Ota nomi bilan ataluvchi. Qabr ustiga sag'ana qurilmagan.

Tumanda Oltinsoydan yuqoridagi Murdash qishlog'ida «Qorabobo» nomi bilan ataluvchi ziyoratgoh mavjud. Mahalliy xalq «Qori» yoki «Qari («keksa») bobo» shaklida ham atalganini eslaydi. Ayrim hikoyachilar «Uzun bobo» deydi. Chunki, qabrning uzunligi 13 metr. Mahalliy xalq bu kishini valiy zot deb, uning qabrini ixlos bilan ziyorat etadi [4.190]. Mazkur ziyorat-

gohda ham dafn etilgan Qora boboning ham aniq ismi, yashagan yillari haqida ma'lumot yo'q.

Oltinsoy sarhadidagi Xonaqo qishlog'ida «Suluk Ota» deb ataluvchi ziyoratgoh mavjud bo'lib, tog' yonbag'rida qabr ham bor. Qabr ustida tug' tiklangan, ziyoratgoh quyida masjid ham bor. XIX-XX asrlarda yashab o'tgan shu qishloqlik fozil kishilar Mahmadiyor So'fi, Safar Xalifa, Mullo Tohirlardan yetib kelgan og'zaki bayonlarda “bu zotning musofir yo'lovchi bo'lganligi, tariqatda peshvo ekanligi, yo'lda bemor bo'lganligi, ahvoli og'irlashgach, yonidagi muridlariga minib borayotgan tuyasi qayerda cho'ksa, o'sha joyga dafn etishlarini so'raydi. Bu hozirgi qabri bor Xonaqo qishlog'iga to'g'ri keladi. Qabrining quyisida muridlari tomonidan dastlab xonaqo qurilgan, keyinchalik masjidga ko'shib yuborilgan. Masjid va yonidagi kekxa tutlarning yoshi 400 yillar deb chamalanadi” [1.318]. Mazkur ziyoratgohda dafn etilgan shaxsning ham ismi, nasabi, yashab o'tgan yillari ma'lum emas.

Tumandagi Qovoq qishlog'ida «Mullo Xiyol bobo» deb nomlangan ziyoratgoh bor. Qabr shu zotga nisbat beriladi. Qabr yonida bu zotni avliyoligidan darak beruvchi tug' ko'tarilgan [1.319]. Mahalladagi kekxa yoshdagi kishilarning aytishicha, Mullo Xiyol dehqonchilik bilan turmush kechirgan. Mullo Xiyol bobo suv yuzasidan bemalol yurib o'tishlar kabi karomatga ega bo'lgan ekan. Mahalliy xalq vakillari bu zotni «Avliyo bobo» deb ulug'lab, ziyorat etadi. Ziyoratchilar uchun barcha qulayliklar yaratilgan bo'lib, qabrga sag'ana o'rnatilgan. Ziyoratgoh ozoda va obod qilingan. Mullo Xiyol boboning aniq ismi, yashab o'tgan yillari, tariqatning qaysi yo'nalishining murshidi- piri, ustozlari ekanligi noma'lum.

Xatirchi tumanidagi Oqtog' tepasidagi Langar qo'rg'onida Langar Ota nomiga nisbat berilgan ziyoratgoh mavjud. Qabrning aniq o'rni xususida turlicha fikrlar bor. Qayd etilishicha, bu zot hazrati Abdulxoliq G'ijduvoniyning muridlaridan [1.320]. Qabrga sag'ana o'rnatilgan bo'lib, uning yonida masjid ham bor. Ziyoratgoh tog' bag'rining so'lim go'shasida joylashgan bo'lib, ziyoratchilar uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Langan Ota haqida ham aniq ma'lumotlar juda kamchilikni tashkil etadi.

Tumandagi Polvon Ota qishlog'ida ziyoratgoh mavjud bo'lib, unda xorazmlik Pahlavon Maxmud - Puryovaliyga nisbat beriladigan qabr bor. Mahalliy aholining hikoya etishlaricha, bu zot Xatirchini qadimda yov bosganda jangga kirgan ekan. Tarixiy manbalarda mazkur ma'lumotlar tasdiqlanmagan. Mahalliy xalq valiy zot sifatida ziyorat etadi [1.320]. Polvon ota ziyoratgohida ham ziyoratchilar uchun qulayliklar yaratib qo'yilgan. Polvon Ota haqida ham aniq va to'liq ma'lumotlar mavjud emas.

Uchqora qishlog'ining shimol tomonida tog' bag'riga joylashgan Qora tovun manzilida Qovus Ota qabri bor. («Kovus» buzib aytilgan shakli bo'lib, aslida «qabiz» - «qabziyat» so'zidan olingan) Valiy zot deb ulug'lanadi. Bu yer mahalliy aholi tomonidan ziyorat etiladi va ularning aytishicha, qabziyatga uchragan qoramollar ham shu yerga shifo vajidan olib boriladi [4.194]. Shuningdek, qishloqda Malla to'n Otaga nisbat beriladigan ziyoratgoh bor bo'lib, bu zotni valiy bo'lganligi, u insonlarni to'g'ri yo'lga boshlashda e'tiborda bo'lganligi mahalliy xalq orasidagi og'zaki hikoyalarda mashhur [1.323].

Xatirchi tumanining Bog'chakalon qishlog'idagi Oq masjid majmuasida ziyoratgoh mavjud. Mazkur ziyoratgohda Sayyid Ota qabri joylashgan bo'lib, ustiga tiklangan. Sayyid Ota - Sayyid Axmad ibn Sayyid Abu Bakr milodiy 1292 yoki 1311 yillarda vafot etgan. Yassaviya tariqatining ulug' shayxlaridan biri hisoblanadi [4.188]. Ba'zi manbalarda Toshkentda, ba'zilarida Xorazmda tavallud topgan, degan qarashlar bor. Hazrati Zangi otaning yetuk xalifasi. Ulug' valiylik sifati va tariqat yo'lidagi namunalari bilan mashhur. Manbalarda umrining so'nggini Orol dengizi bo'ylarida o'tkazganligi va o'sha joyda vafot etganligi ta'kidlanadi [9.257] Demak, Sayyid Otaning Bog'chakalondagi qabri ramziy hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Xatirchi tumanida ziyorat turizmini rivojlantirishda katta imkoniyatlar mavjud. Avvalo tumandagi barcha ziyorat obyektlarini obodonlashtirish va ziyoratchilar uchun shart-sharoitlarni yaratish kerak bo'ladi. Jumladan;

Birinchidan, Shayx Gadoy Selkin, Xo'jaqul Eshon bobo, Sayyid Ota, Tangriberdi Eshon bobo, Langar Ota, Polvon Ota ziyoratgohlari obod etilgan va ziyoratchilar uchun barcha qulayliklar mavjud.

Ikkinchidan, Muhammad Huduriy, Xo'ja Jarroh bobo, Qoshg'ar Ota, Qaro bobo, Sayyid

Amir Xalil Maydoniy, Hazrati Azizon Mavlono Vali, Abdurashid Xalifa, Qovus Ota, Mallato‘n Ota ziyoratgohlarida obodonlashtirish ishlarini amalga oshirish, qabrlarga maqbara bunyod etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek ziyoratchilar uchun shart-sharoit yaratish lozim.

Uchinchidan, Muhammad Huduriy, Sayyid Amir Xalil Maydoniy, Hazrati Azizon Mavlono Vali ziyoratgohlarida maqbaralar bunyod etish zarur.

To‘rtinchidan; Xo‘ja Jarroh bobo, Qoshg‘ar Ota, Qaro bobo, Suluk ota, Langar Ota, Qovus Ota, Mallato‘n Ota, Polvon Ota ziyoratgohlarda dafn etilgan shaxslar haqida ma‘lumotlar to‘lashga oid ilmiy tadqiqotlarni yo‘lga qo‘yish va tadqiqotchilar uchun sharoit yaratib berish lozim.

Beshinchidan; tumandagi o‘rganilmagan tarixiy obyekt va maqbaralarni mutaxassislar tomonidan to‘liq tadqiq etilishini ta‘minlash zarur. Ziyorat obyektlarini kengroq targ‘ibot va tashqivot etish maqsadga muvofiqdir. Ziyoratchilarga har bir ziyorat obyektlari to‘g‘risida buklet yoki boshqa ko‘rinishdagi materiallar va ma‘lumotlar bilan tanishish imkoniyatini yaratish zarur.

Ziyorat turizmi nafaqat iqtisodiyotning serdaromad sohasi, balki etnomadaniyat yutuqlarini xalqaro hamjamiyatga keng targ‘ib etish omilidir. Bundan tashqari ziyorat turizm fuqarolarimizda milliy qadriyatlarimiz, madaniy merosimiz haqidagi tasavvurlarini oshirishga, milliy g‘urur va iftixor tuyg‘usini shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. S.Mustafoev, M.Ablayev. Turonzamin aziz-avliyolari va ulamolari tazkirasi T.-“Sano-standart”, 2015 y. -312 bet.
2. Suyundik Mustafo Nurotoiy. Xatirchilik tabarruk siymolar. –T.: “Muharrir”. 2010.
3. Suyundik Mustafo Nurotoiy. Miyonkol yoxud Navoiy viloyati ulamolari.T.:”Sano-standart” 2016y.
4. Xatirchi tumani: kecha va bugun” (matn): ilmiy ommabop/X.Qurbonov (va boshq) –Toshkent: ”SAHHOF” nashriyoti, 2021. -384 b.
5. Xatirchi tarixidan lavhalar / Respublika ilmiy anjumani materiallari / Toshkent, «Zilol buloq» nashriyoti, 2022. - 336 b + 20 rang.v.
6. Mavlono H. Shayx Gadoy Selkin hazratlari. –Navoiy: “Navoiy”. 2006y.
7. A.Azizqulov. Xatirchi tumanida ziyorat turizmini rivojlantirish istiqbollari//“TURIZM SOHASI MILLIY IQTISODIYOTNING MUHIM DRAYVERI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI(2023 yil 25 noyabr) SAMARQAND – 2023
8. A.Azizqulov. Andigon – Xatirchi tumanidagi ekoturizm obyekti//“TURIZM SOHASI MILLIY IQTISODIYOTNING MUHIM DRAYVERI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI(2023 yil 25 noyabr) SAMARQAND – 2023y.
9. Islom ensiklopediyasi.-T.:O‘zME 2004y.

А.Азизкулов Возможности развития паломнического туризма в Хатырчинском районе Аннотация: в данной статье философско-методологически проанализированы архитектурно-исторические памятники и священные места Хатырчинского района Навоийской области, а также возможности мечетей в развитии паломнического туризма на данной территории. В статье также освещены объекты, которые считаются важными в развитии паломнического туризма в районе, их состояние на сегодняшний день. Изложены предложения и рекомендации по развитию паломнического туризма в районе. Ключевые слова: Хатырчинский район, учёные-теологи, наставники тариката, святыни, туристический объект, паломнический туризм.	A.Azizkulov Opportunities for developing pilgrimage tourism in Khatyrchi district Abstract: this article philosophically and methodologically analyzes the architectural and historical monuments and sacred places of the Khatyrchi district of the Navoi region, as well as the possibilities of mosques in the development of pilgrimage tourism in this territory. The article also highlights objects that are considered important in the development of pilgrimage tourism in the area, and their condition today. Proposals and recommendations for the development of pilgrimage tourism in the area are outlined. Keywords: Khatyrchi district, theologians, tariqa mentors, holy places, tourist site, pilgrimage tourism.

Анвар Нематович Холиқулов – СамИСИ, “Иқтисодий таҳлил ва статистика” кафедраси
мудири, и.ф.н., доцент

"ZILOL BAXT" MEҲMONXONASI SAMARADORLIGINI ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ВА УЛАРНИ АНИҚЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш йўллари, хизмат кўрсатиш корхоналари умумий иқтисодий самарадорлигини аниқлаш йўллари кўрсатиб берилган.

Калит сузлар: иқтисодий самарадорлик, хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлиги, хизмат, хизмат кўрсатиш, хизматлар соҳаси, самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили.

Кириш. Хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлиги юқори бўлиши учун доимо миқдорларнинг фикр-мулоҳазаларини турли хил усуллар билан олиб бориши лозим, чунки замон ривожланиши билан кечаги кундаги ўта муҳим бўлган хизмат тури бугунги кунда ҳеч нарсага арзитай қилиши мумкин. Харидорларга ҳозирги кунда қайси хизматлар зарурлиги билиб олиш учун турли хил сўровномалар, турли хил конкурслар ўтказиш орқали билиб олиши мумкин. Бундан ташқари, билдирилган шикоятларни бартараф этиш ҳам миқдорларнинг кўрсатилган хизматлардан қонқиш даражасини орттириб боради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар масалалари хорижлик олимлардан¹, Боден М., Милес И., Еиченгреен Б., Гупта П., Есченбач Ф., Хоекман Б., Триплетт Й. Е., Босвортх Б. П., Корцзынски Л. М., Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А., Сосунова Л.А., Чернова Д.В., Басс А.Я., Разомасова Е. А., Плотников В.А., Иваненко М.Г., Хайруллина Д.Р. ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган. Ушбу муаммоларни ўрганишга ўзбекистонлик олимлардан² М.Қ.Пардаев, М.М. Мухаммедов, Қ.Ж. Мирзаев, О.М. Пардаев, И.С.Тухлиев ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида анализ ва синтез, индукция ва дедукция, сабаб ва оқибат, макон ва замон, тизимли ёндошув каби услублардан, натижа билан омиллар ўртасидаги боғлиқлик функционал бўлганда молиявий-иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Хизмат кўрсатиш корхоналари самарадорлигини аниқлаш ва уларнинг ривожланиш даражаси қай ҳолатда эканлигини тўғри тасаввур қилиш учун ани маълумотлар асосида таҳлил қилиши мақсадга мувофиқ. Биз шунинг учун ҳозирги вақтда Самарқандда ўз ўрнига эга бўлиб бораётган "ZILOL BAXT" mas'uliyati cheklangan jamiyati меҳмонхонаси маълумотлари асосида ҳолатини таҳлил қилиш орқали тадқиқотлар олиб бордик. Ўрганилаётган даврда ушбу кўрсаткичларнинг ҳолатига амалий жиҳатдан баҳо бериш учун кўйидаги жадвални тузишни тавсия қиламиз (1-жадвал).

Юқоридаги 1-жадвал маълумотларида «Зилол-бахт» меҳмонхонасининг самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаб чиқдик. Биринчи кўрсаткич узоқ муддатли активлар рентабеллигидир. Бу кўрсаткич ўтган йили 48,78, жорий йилда эса 3,12 ни ташкил этмоқда. Бундан шундай хулоса чиқаришимиз мумкин корхона узоқ муддатга қўйилган инвестициянинг 2019 йилда 48,78 фоизи, 2020 йилда 3,12 фоизи ўзига қайтаётганлигини кўришимиз мумкин. Албатта бу кўрсаткичларни қиёслаганда 2019

¹ Boden M., Miles I. (ed.). Services and the Knowledge-based Economy. – Psychology Press, 2000.; Eichengreen B., Gupta P. The two waves of service-sector growth //Oxford Economic Papers. – 2013. – №. 1. – pp. 96-123.; Eschenbach F., Hoekman B. Services policy reform and economic growth in transition economies, 1990-2004. – The World Bank, 2005.; Triplett J.E., Bosworth V.P. Productivity in the US services sector: new sources of economic growth. – Brookings Institution Press, 2004.; Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг: Экономика: учебное пособие// М.: кнорус. – 2007. -Т. 328 с.; Плотников В.А., Иваненко М.Г. Подходы к анализу понятий «сервис» и «услуга». Журнал. Техничко-технологические проблемы сервиса №3(33) 2015, стр.70.; Хайруллина Д.Р. Повышение эффективности управления развитием малых предприятий сферы услуг: дис. канд. экон. наук. 2014. – 230 с.;

² Мухаммедов М.М., Мардонов Б.Б. Хизмат кўрсатиш соҳасида аҳоли бандлиги ва даромадлари. Монография. «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи». 2021. 186 б.; Пардаев М.Қ., Мирзаев Қ.Ж., Пардаев О.М. Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2014. – 384 б.;

1-жадвал

"ZIOL BAXT" mas'uliyati cheklangan jamiyati меҳмонхонасида самарадорлик кўрсаткичларининг 2022-2023 йиллардаги ҳолатининг ҳисоб-китоби

№	Кўрсаткичлар	2022 йил	2023 йил	Фарқи (+,-)	Ўзгариш суръати,%
Мутлақ кўрсаткичлар					
1.	Сотилган маҳсулот (хизмат) дан тушум, минг сўм	4 961 528	2 531 388	-2 430 140	51,0
2.	Сотилган маҳсулот (хизмат) ларнинг таннархи, минг сўм.	2 004 196	1 718 592	-285 604	85,8
3.	Соф фойда, минг сўм	2 374 049	196 605	-2 177 444	8,3
4.	Узоқ муддатли активлар, минг сўм	4 866 456	6 302 743	1 436 287	129,5
5.	Жорий активлар, минг сўм	1 436 287	636 533	-1 372 634	44,3
6.	Моддий техникалар, минг сум				
7.	Тўлиқ фаолият кўрсатганда потенциал койка/ кунлари	100	100	0	100
8.	Фойдаланилган койка/ кунлари	90	45	45	50
9	Ходимларнинг ўртача сони, киши	28	30	2	107,1
Нисбий кўрсаткичлар					
9.	Узоқ муддатли активлар рентабеллиги,% (3к*100/4к)	48,78	3,12	-45,66	6,396
10.	Жорий активлар рентабеллиги, % (3к*100/5к)	165,29	30,89	-134,4	18,688
11.	Умумий инвестициянинг қопланиш коэффиценти (4к/3к)	2,05	32,06	30,01	1563,902
12.	Хизмат кўрсатиш корхонасида бир ўринга тўғри келадиган ўртача тушум, минг сўм 1к/7к	49615,28	25313,88	-24301,4	51,020
13.	Хизмат кўрсатиш корхонасида умумий моддий техникалардан фойдаланиш коэффиценти 8к/7к	0,9	0,45	-0,45	50
14.	Хизмат кўрсатиш корхонасида умумий моддий техникалар самарадорлиги коэффиценти 1к/8к	55128,09	56253,07	1124,98	102,04
15.	Хизмат кўрсатиш корхонасида битта ходимга тўғри келадиган ўртача тушум (меҳнат унумдорлиги), минг сўм 1к/9к	177197,4	84379,6	-92817,8	47,619
17.	Хизмат кўрсатиш корхонасида битта ходимга тўғри келадиган ўртача хизматлар сони (меҳнат унумдорлиги, натурал)	532	356	176	66,91
18.	Хизмат кўрсатиш корхонасида битта ходимга тўғри келадиган ўртача хизматларнинг тури, коэффицентда	52	56	4	107,7
19.	Хизмат кўрсатиш корхонаси ҳисоботи даврида қилинган харажатлар рентабеллиги, % (3к*100/2к)	118,45	11,44	-107,01	9,658
20.	Ҳар бир кўрсатилган хизмат турларининг ўртача таннархи	1376,5	1022,97	-353,53	74,32

йилдагига қараганда, 2020 йилда корхона узоқ муддатли активлар рентабеллиги қврийиб 16 баробар камайиб бормоқда. Бунга энг асосий сабаб, 2020 йилда бошланган карантин даври сабаб бўлмоқда. 2020 йилда нафақат юртимизда, балки бутун дунё мамлакатларида ҳам меҳмонхоналарнинг самарадорлик кўрсаткичлари камайиш тенденциясига эга бўлган.

Навбатдаги кўрсаткич жорий активлар рентабеллиги. Мазкур кўрсаткичнинг миқдори жорий йилда ушбу корхонани реконструкция қилиш, капитал таъмирлаш, янги жиҳозлар олиш каби ишлар учун жорий активларнинг самарадорлигини ифода этади, яъни шу активлар бир йилда қанча фойда келтирганлигини кўрсатади. Агар ўтган йиллар билан таққосланадиган бўлса, аҳвол қай тарафга ўзгараётганлигини ва унинг самарадорлигидаги ўзгариш тенденциясининг йўналишларини аниқлаб, уларга баҳо бериш имконияти туғилади. Бу меҳмонхонада жорий активлар рентабеллиги ўтган йилда 165,29 фоизни, жорий йилда 30,89 фоизни ташкил қилмоқда.

Меҳмонхона хўжалигига қўйилган инвестициялар самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан яна бири умумий инвестициянинг қопланиш коэффициентидир. Ушбу кўрсаткичнинг миқдори қўйилган инвестицияларнинг неча йилда тўлиқ қопланишини ифодалайди. Зилол-бахтс меҳмонхонасида ушбу кўрсаткичнинг миқдори ўтган йили 2,05 ни, жорий йилда 32,09 ни ташкил этмоқда, бундан кўриниб турибдики, шу икки йил давомида 34,14 қисмини қоплапти. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, агарда меҳмонхона 2019 йилдаги даражада соф фойда олиб турадиган бўлса, умумий инвестицияларни 2 йилда сал ортиқ вақтда тўлиқ қоплаб олиши мумкин эди, лекин 2020 йилдаги даражада фойда одиб турадиган бўлса, 32 йилдан ортиқ вақт керак бўлади деган хулосага келишимиз мумкин.

Хизмат кўрсатиш корхонаси моддий-техника асослари самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири хизмат кўрсатиш корхонасида бир ўринга тўғри келадиган ўртача тушумдир. Ушбу кўрсаткични аниқлаш орқали меҳмонхонадаги ҳар бир ўринга ўртача неча сўм тушум бўлаётганлигини кўрсатиб беради. Юқоридаги хизмат кўрсатиш корхонасида ушбу кўрсаткичнинг миқдори ўтган йили 49615,28 минг сўмни, жорий йилда эса 25313,88 минг сўмни ташкил қилган, ушбу миқдор кўрсатадики, хизмат кўрсатиш корхонасида бир ўринга тўғри келадиган ўртача тушум ўтган йилга нисбатан 24301,4 синг сўмга, ёки 48,98 фоизга камайганлигидан далолат беради.

Хизмат кўрсатиш корхоналари моддий-техника асослари самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири Хизмат кўрсатиш корхонасида умумий моддий техникалардан фойдаланиш коэффициенти. Ушбу кўрсаткичнинг аниқлаш, асосан хизмат кўрсатиш корхоналаридан меҳмонхона хўжаликларида аниқланади. Бу кўрсаткич орқали меҳмонхонада қанча потенциал койка/кунлари мавжуд ва уларнинг фойдаланиш коэффициенти қанчалигини ифодалайди. Мазкур кўрсаткич биз таҳлил қилаётган меҳмонхонада ушбу кўрсаткичнинг миқдори ўтган йили 0,9, жорий йилда эса 0,45 коэффициентга тенг бўлган, ушбу миқдор кўрсатадики, мазкур меҳмонхонада потенциал койка/кунларининг ўрта ҳисобда 67,5 фоиздан фойдаланганлигини кўрсатади.

Ушбу гуруҳга кирувчи яна бир кўрсаткич Хизмат кўрсатиш корхонасида умумий моддий техникалар самарадорлигидир. Биз таҳлил қилаётган меҳмонхонада бу кўрсаткичнинг миқдори ҳисобот даврида меҳмонхона хўжалигида фойдаланилган ҳар бир койка/кунлари қанча тушумни таъминлаганлигини кўрсатади. Биз таҳлил қилаётган меҳмонхонада бу кўрсаткич ўтган йили 55128,09 сўмни, жорий йилда 56253,07 сўмга тенглиги маълум бўляпти. Бу кўрсаткич ўтган йилга қараганда 1124,98 сўмга кўпайган, ёки 2,04 фоизга ошганлигини кўришимиз мумкин.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири битта ходимга тўғри келадиган ўртача тушум (хизмат кўрсатиш корхонаси ходимларининг меҳнат унумдорлиги, қийматда) ҳисобланади. Мазкур кўрсаткичнинг миқдори меҳнат унумдорлигини ифода этади, яъни бир ходимга бир йилда ўртача қанча тушум тўғри келганлигини билдиради. Агар бу кўрсаткични ҳисоблайдиган бўлсак, битта ходимнинг меҳнат унумдорлиги ўтган йили 177197,4 минг сўм бўлса, жорий йилда бу кўрсаткич 84379,6 минг сўм битта ходимга бир йилда ўртача тушум тўғри

келганлигидан далолат беради. Мазкур кўрсаткич қанча кўпайиб борса, аҳвол шунчалик яхшиланиб бораётганлигидан далолат беради. Аммо биз таҳлил қилаётган хизмат кўрсатиш корхонасида бу кўрсаткич ўтган йилга қараганда -92817,8 минг сўмга камайган, ёки ўтган йилга нисбатан 52,38 фоизга камайиб кетганлигини куришимиз мумкин. Бунинг энг асосий сабаби юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, 2020 йилда буту дунёда коронавирус эпидемияси тарқалиши натижасида, дунё мамлакатларида карантин чекловларининг жорий қилиниши билан боғлиқ.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири битта ходимга тўғри келадиган ўртача хизматлар сони бўлиб (хизмат кўрсатиш корхонаси ходимларининг меҳнат унумдорлиги, натурал ўлчов бирликда) ҳисобланади. Мазкур кўрсаткичнинг миқдори меҳнат унумдорлигини ифода этади, яъни бир ходимга бир йилда ўртача неча дона хизматлар сони тўғри келганлигини билдиради. Агар бу кўрсаткични ҳисоблайдиган бўлсак, битта ходимнинг меҳнат унумдорлиги ўтган йили 532 тани ташкил қилган бўлса, жорий йилда бу кўрсаткич 356 тани ташкил қиладиган бўлса, ўтган йили ҳисобот йилига қараганда ҳар бир ходим ўртача 176 дона кўпроқ хизматлар кўрсатганлигидан далолат беради.

Навбатдаги меҳнат самарадорлиги билан боғлиқ кўрсаткичлардан бири, Хизмат кўрсатиш корхонасида битта ходимга тўғри келадиган ўртача хизматларнинг туридир. Албатта келажакда янада ривожланишни, ҳозирги рақобат майдонида ютиб чиқишни, рақобатбардошлигини ошириш имкониятларини ошириб боришни хоҳлаган хизмат кўрсатиш корхоналари, хизмат кўрсатиш турларини кўпайтириб бориши лозим. Ушбу кўрсаткични ўрганиш натижасида шу нарса маълум бўлдики, 2022 йил меҳмонхонада бир киши ўрта ҳисобда 52 хизмат турлари тўғри келган бўлса, жорий йилда 56 хизмат турлари тўғри келганлигини кўрсатади.

Хизмат кўрсатиш корхонаси самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардан яна бири, уларга жорий даврда қилинган харажатлар рентабеллигидир. Ушбу кўрсаткичнинг миқдори ўрганилаётган даврда хизмат кўрсатиш корхонасининг бир сўм қилинган харажатларга қанча фойданинг тўғри келганлигини кўрсатади. Хизмат кўрсатиш корхонасида бу кўрсаткичнинг миқдори бир сўм қилинган харажат ўрта ҳисобда ўтган йили 1,1845 жорий йилда 0,114 сўмлик фойда келтиришга эришилганлигини кўрсатмоқда.

Мазкур гуруҳга кирувчи навбатдаги кўрсаткич, ҳар бир кўрсатилган хизмат турларининг ўртача таннархидир. Бу кўрсаткич ҳар бир хизмат турига қанча харажат қилинганлигини ифода этади. Ушбу кўрсаткичнинг миқдори ўрганилаётган даврда хизмат кўрсатиш корхонасининг ҳар бир хизмат турига ўртача қанча харажат тўғри келганлигини ифодалайди. Бу кўрсаткичнинг миқдори ўтган йили 1376,5 минг сўм, жорий йилда эса 1022,97 минг сўм бўлди.

Хулоса ва таклифлар. "ZIOL BAXT" mas'uliyati cheklangan jamiyati меҳмонхонасининг 2022-2023 йиллардаги иқтисодий самарадорлигига умумий хулоса берадиган бўлсак, меҳмонхонага ижобий хулосалар беришимиз жуда мушкул, фақатгина бу хизмат кўрсатиш корхонасига киритилган инвестициялар миқдори ижобий ўсиш тенденциясига эга бўлган:

- Хизмат кўрсатиш корхонаси 2022 йилда 1 436 287 минг сўм узоқ муддатли активларга эга бўлган бўлса, 2023 йилда 6 302 743 минг сўм узоқ муддатли активларга эга бўлган. Бу кўрсаткич ўтган йилга қараганда 1436287 минг сўмга кўпайиб, 29,5 фоиз ошганлиги кўриниб турибди. Аммо шу билан бирга жуда кўп натижавий кўрсаткичлар хизмат кўрсатиш корхонасида салбий ўсиш тенденциясига, яъни камайиш тенденциясига эга бўлганлигини кўришимиз мумкин:

- Сотилган маҳсулот (хизмат) дан тушум, ўтган йили 4961528 минг сўмни ташкил қилган бўлса жорий йилда 2531388 минг сўмни ташкил қилиб ўтган йилга нисбатан 49 фоизга камайган.

- Сотилган маҳсулот (хизмат) ларнинг таннархи, ўтган йилга қараганда 285604 минг сўмга камайганлиги ижобий ҳолат сифатида қарашимиз мумкин, аммо ўтган йили хизмат кўрсатиш корхонасида кўрсатилган хизматлар самарадорлиги 2,47 сўмни ташкил қилган

бўлса жорий йилда 1,47 сўмни ташкил қилмоқда, яъни ўтган йилга нисбатан харажатлар самарадорлиги 40 фоизга камайиб кетган.

- Хизмат кўрсатиш корхонасида жорий активлар суммаси ҳам ўтган йилга нисбатан 1372634 минг сўмга ёки 55,7 фоизга камайиб кетган.

- Меҳмонхонада фойдаланилган койка/кунлари ўтган йилга нисбатан 50 фоизга камайиб кетган, бу кўрсаткич натижаси меҳмонхона соф фойдасига энг слбий таъсир кўрсатган кўрсаткичлардан биридир, чунки фойдаланилмаган 55 та койкаларнинг ўрнини сақлаш учун ҳам доимий харажатлар қилинади, буларнинг барчаси охир оқибат меҳмонхона соф фойдаси камайишига сабаб бўлган. Шунга қарамай корхона жаҳонда бир қанча йирик корхоналар пандемия таъсири сабаб банкротга тушиб қолаётган иқтисодий инкироз вақтида Хизмат кўрсатиш корхонасида умумий моддий техникалар самарадорлиги коэффиценти 2,04 фоизга, Хизмат кўрсатиш корхонасида битта ходимга тўғри келадиган ўртача хизматларнинг тури 7,7 фоизга оширишга эришган. Бу ҳолатни албатта ижобий баҳолаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М. Мирзиёев. Ўзбекистон - 2030 стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон.
2. M.Q.Pardayev, A.N.Xoliqulov, T.I.Yahyoeyev. Iqtisodiy tahlil. Darslik., SamISI, “Fan bulog‘i” nashriyoti, Samarqand.: 2024, 25,0 б.т.
3. A.N.Xoliqulov. Iqtisodiy tahlil va audit. O‘quv qo‘llanma, Samarqand: Fan bulo‘g‘i nashriyoti, 2023 yil – 208 bet 13,06 b.t.
4. A.N.Xoliqulov. Turistik korxonalar faoliyati tahlili. O‘quv-qullanma, Samarqand.: Fan bulog‘i nashriyoti, 2024 yil - 312 bet, 19,5 б.т.
5. Xoliqulov A.N. Xizmat ko‘rsatish korxonalarini samaradorligini tahlil qilishning metodologiyasini takomillashtirish yo‘nalishlari. Monografiya. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ. Nashriyoti, 2023 - 274 bet. 17,12 б.т.

А.Холикулов Показатели эффективности гостиницы «ЗИЛОЛ БАХТ» и способы их определения	A.Kholikulov Indicators representing the efficiency of the hotel "ZILOL BAKHT" and ways to determine them
Аннотация: в статье приведены показатели, отражающие эффективность предприятий сферы услуг и способы их определения, а также способы определения общеэкономической эффективности предприятий сферы услуг. Ключевые слова: рентабельность, конкурентоспособность предприятий сферы услуг, услуга, сфера услуг, анализ рентабельности.	Abstract: the article presents the indicators representing the efficiency of service enterprises and ways of determining them, also the ways of determining the general economic efficiency of service enterprises. Keywords: cost-effectiveness, competitiveness of service enterprises, service, services sector, profitability analysis.

Ibragim Xudayarovich Nimatov – “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti tayanch doktorant

ZAMONAVIY TURIZMDA MOTIVLASHTIRISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada sayohat qilish istagiga ta’sir etuvchi motivatsiya omillari va dam olish maskanini tanlash bo‘yicha qaror qabul qilishga undovchi kuchlar ta’siri o‘rganildi. Izlanishlar asosida motivlarning to‘rt guruhga ajratish taklif qilindi va motivlarni boshqarish vositalari bilan bog‘liqlik holati o‘rganildi. Tadqiqot obyektining bozor elementlari bilan bog‘liq jihatlari ochib berildi.
Kalit so‘zlar: sayohat motivi, destinatsiyani tanlash, turizm, turtki beruvchi va tortuvchi motivlar, turistik ehtiyoj, turistik talab.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida mehmondo‘stlik industriyasi rivojlanishining hozirgi

bosqichida ilmiy asoslangan zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etish sohani o‘rishini ta‘minlash muhim hisoblanadi. Jumladan, tadqiqot ishi doirasida «O‘zbekiston — 2030»[1] strategiyasiga muvofiq hududlarda xizmat ko‘rsatish va servis sohaslarini rivojlantirishda va turistik xizmat ko‘rsatish hajmini 3 baravarga oshirish ham aholining turistik xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojini o‘rganishni taqozo etadi. O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishda turistlarni motivlashtirish jarayonlarini zamonaviy usullar orqali muvofiqlashtirish zaruriyati mavjud.

Potensial turist sayohatini rejalashtirishda “nima uchun sayohat qilamiz?”, “qayerga borish kerak?”, “qaysi bir destinatsiya eng mos keladi?”, “qachon borish kerak?” kabi savollarga duch keladi. Javoblarga potensial turistlarning sayohat motivlarining tabiati va darajasi katta ta‘sir ko‘rsatadi.

Turistik motivatsiya ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilib, sayohat motivlarini aniqlash uchun turli usullar qo‘llanilgan. Sayohat motivatsiyasini tadqiq qilishda biz shartli ravishda motivatsiya vositalarini turtki beruvchi va tortuvchi guruhlariga ajratdik. Bu konsepsiyaga ko‘ra, turtki omillar sayohat qilish istagini uyg‘otish uchun foydali deb hisoblanadi, tortish motivlari esa maqsadlardan kelib chiqib harakatlanishni ifodalaydi.

Tadqiqot ishining maqsadi sayyohlarning o‘z xohish-istaklarini shakllantirishga turtki bo‘lgan omillarni (ichki motivlar), bizning tadqiqotimizda Samarqandni tanlashga ta‘sir ko‘rsatgan tortuvchi omillarni (tashqi motivlari) aniqlashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlil. Ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar turizm sohasida motivatsiyaning turtki va tortish omillari mazmun-mohiyati, uni potensial turist xatti-harakatidagi o‘rni hamda ahamiyati to‘g‘risida ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan, Snepenger D. “Turtki va tortish omillari odamlarni ikki xil sharoitda qarorlarni qabul qilishga undaydi, ya‘ni "borish kerakmi" va "qayerga borish kerak"”[1]. Olimlar tadqiqotlarida motivatsiya odamlarni sayohat qarorlarini qabul qilishga qanday majbur qilishini va ularni maqsad atributlari bilan qanday jalb qilishlarini tasvirlaydi. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, turtki motivatsiyalari turistlarning qochish istagi, hordiq chiqarish va dam olish, salomatlik va fitnes, ijtimoiy o‘zaro ta‘sir kabi ichki yoki hissiy jihatlari bilan bog‘liq bo‘lsa, tortish motivlari tashqi sayohat bilan bog‘liq bo‘lgan maqsadni tanlash xususiyatlari bilan bog‘liq.

J.Jalolov tomonidan iste‘molchi motivatsiyaning moddiy va nomoddiy tovarlarga nisbatan motivatsiya omillari o‘rganilgan bo‘lib[3], motivatsiyaning aynan turizm sohasidagi turtki va tortish omillari ochib berilmagan.

Gnanapala o‘zining empirik tadqiqoti orqali yevropalik va yapon sayyohlarini jalb qilish va surish motivlarini aniqladi. Yevropaliklarning turtki omillari/motivlari tig‘iz hayotdan qochish istagi, muvaffaqiyat va qiziqish, ijtimoiy munosabatlar/romantika, obro‘ va maqom, dam olishdir. Xuddi shu turtki omillar yaponiyalik sayyohlarni o‘z ta‘tillarini o‘tkazishga undadi, ammo ustuvorliklar ro‘yxati yevropaliklardan nisbatan farqlanadi[6]. Tortish motivlari - tig‘iz hayotdan qochish istagi, dam olish, yutuq va qiziqish, ijtimoiy o‘zaro munosabatlar / romantika, obro‘ va maqom nisbatan ustunligini aniqladi. Uning fikriga ko‘ra, yevropaliklarni jalb qilish motivlari boradigan joy xavfsizligi, qulay kirish, o‘yin-kulgi va tungi hayot, aviachiptalarning narxi, mahalliy narxlar, boradigan joyning obro‘si, attraksionlar sifati, obyektlarning sifati va gigiyenik holati va qulayligi bo‘lib, tabiat, iqlim sharoiti va dam olish bilan shug‘ullanishlarini aniqladi. Xuddi shu jalb qiluvchi omillar yaponiyalik sayyohlarni o‘z ta‘tillarini o‘tkazishga undadi, ammo ustuvorliklar ro‘yxati yevropaliklardan nisbatan farqlandi.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy turistik tashkilotlar uchun motivatsiya bu- sayohat xatti-harakatlariga ishonitiradigan va sayohat xatti-harakatlarining turli tomonlarini aniqlaydigan meta-konsepsiya, ya‘ni birinchi navbatda sayohat qilish sababi yoki nima uchun; ikkinchidan, ma‘lum bir yo‘nalish yoki qayerni tanlash; va nihoyat, ta‘til davomida natijalar yoki umumiy qoniqish, deb tushunish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida guruhlash, taqqoslash, omilli tahlil, tanlanma kuzatish usullaridan foydalanilgan. Ushbu tadqiqot Samarqand viloyatiga tashrif buyurgan xorijiy turistlar bilan o‘tkazilgan ijtimoiy so‘rov anketasiga asoslanadi. Anketa so‘rovi 204 respondentdan tanlab olish yo‘li bilan o‘tkazildi. So‘rov 2023-yil avgust oyi o‘rtalaridan noyabr oyining o‘rtalariga qadar Samarqand shahridagi turli sayyohlik maskanlari va mehmonxonalarida qariyb 3 oy davomida ingliz tilida o‘tkazildi.

Anketada yuqoridagi adabiyotlarni o‘rganish asosida 24 ta turtki motivi va 27 ta tortish motivi o‘z aksini topgan. Anketa ikkita asosiy bo‘limdan iborat bo‘lib, birinchi bo‘lim turistlarning demografik holatini va sayohat bilan bog‘liq xususiyatlarini aniqlash uchun ishlab chiqilgan. Ikkinchisi besh balli Likert shkalasi bilan Samarqandni tanlashga ta’sir ko‘rsatgan turtki va tortishish omillarini aniqlash uchun ishlatilgan.

Tahlil va natijalar. Ma’lumotlar Minitab statistik dasturi yordamida tahlil qilindi. Sayohat motivlarini aniqlash uchun Bonferroni ko‘p tahlilli taqqoslash usuli qo‘llanilgan. Empirik tadqiqot asosida turistlarning sayohat ehtiyojlariga ta’sir ko‘rsatgan va sabab bo‘lgan omillar o‘rganib chiqildi, ya’ni turtki va tortuvchi motivlari, shuningdek, Samarqandni dam olish maskani sifatida tanlashga ta’sir ko‘rsatgan destinatsiya omillari tadqiq qilindi.

1-jadval

Sayyohlarning demografik va turistik xususiyatlariga ko‘ra gugruhlanihi

Turistlar (n=202)	Soni, kishi	Foizda,%
Jinsi		
Erkak	92	45,5
Ayol	110	54,5
Yosh (yil)		
00-21	3	1,5
22-30	49	24,3
31-40	78	38,6
41-50	39	19,3
51-60	29	14,4
61-70	4	2,0
Oilaviyligi		
Turmush qurgan	88	43,6
Turmush qurmagan	114	56,4
Tunash muddati (kunlar)		
01-07	24	53,4
08-14	109	26,5
15-21	24	11,8
22-28	07	3,4
29 va undan ko‘p	10	4,9
Mamlakatlar		
Australia	8	4,0
Fransiya	12	5,9
Germaniya	38	18,8
Yaponiya	14	6,9
Hindiston	18	8,9
Shvetsariya	11	5,4
Buyuk Britaniya	28	13,9
Boshqalar	73	36,1

Turistlarning ijtimoiy-demografik va turistik xususiyatlarini 1-jadvalda keltirilgan ma’lumotlarda ko‘rishimiz mumkun.

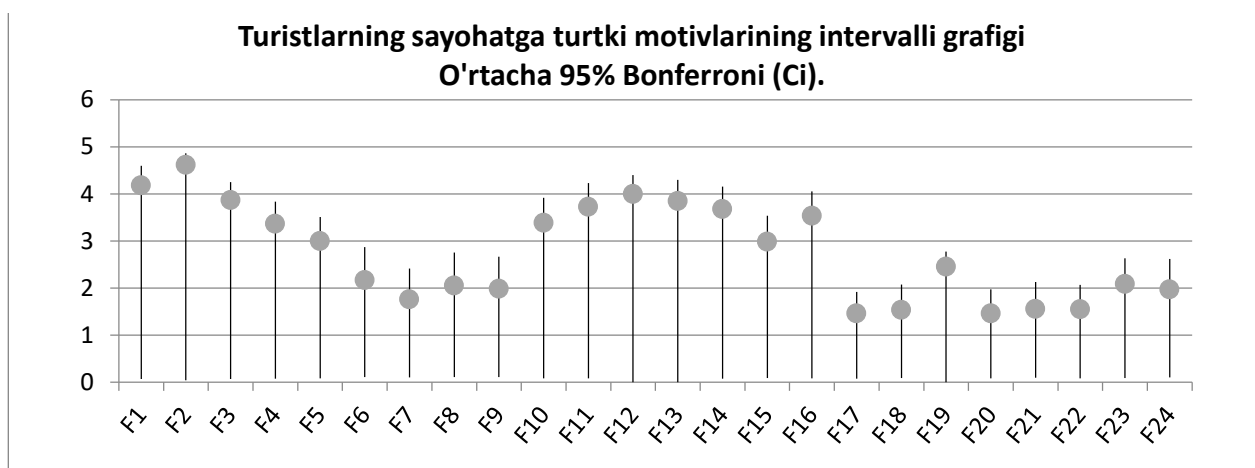
Samarqandga tashrif buyurgan turistlarning turtki va tortuvchi motivatsiyalari

Empirik tadqiqot asosida turistlarning sayohat ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatgan va sabab bo'lgan omillar o'rganib chiqildi, ya'ni turtki va tortuvchi motivlari, shuningdek, Samarqandni dam olish maskani sifatida tanlashga ta'sir ko'rsatgan destinatsiya omillari tadqiq qilindi.

Sayohat turtki motivlari

Turtki motivlar sayyohlarga sayohat ehtiyojlarini aniqlashga ta'sir qiladi va sayohat ehtiyojlarini qondirish uchun qidirish xatti-harakati bilan shug'ullanishga undaydi. 1-grafada sayyohlarning turtki motivlari uchun 95% Bonferroni ishonch oralig'i sxemasi tasvirlangan.

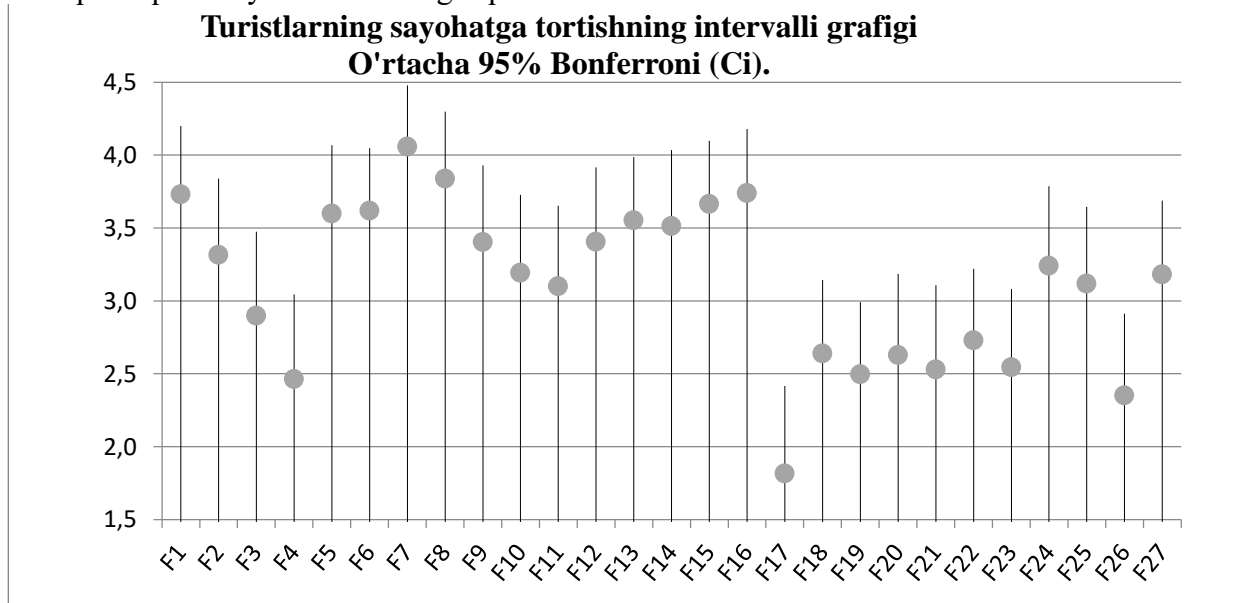
1-rasmda o'rtacha qiymati 4 dan yuqori bo'lgan omillar motivlarga ta'sir qilish uchun eng ta'sirli deb hisoblanishi mumkin. 95% natija bilan aytishimiz mumkinki, F2- dam olish va xordiq chiqarish (o'rtacha = 4,7402) sayyohlarning dam olish uchun **asosiy motividir**, chunki uning ishonch oralig'i boshqasi bilan mos kelmaydi.

1-rasm. Turtki motivlarining intervalli grafigi

Bunda, Ikkilamchi asosiy motivlar F1- Band mehnat faoliyatidan qochish, F3- Monotonlik/stressli hayotdan uzoqroq bo'lish, F11- Turli xil turmush tarzini boshdan kechirish, F12- Yangi narsalarni o'rganish va F13- Yangi bilimlarni izlash; eng kam ahamiyatli omillari - F17- Qarama-qarshi jins vakillari bilan tanishish, F18- Tungi hayot/qimor uyinlari, F19- O'yin-kulgi va zavq, F20- Ijtimoiy holatimni ko'rsatish, F21- Tajribalarini ko'rsatish va F22- Yutuqlarini ko'rsatish; O'rtacha motivatsiya omillar F4- Jismoniy faol bo'lish, F5- Noqulay ob-havodan uzoqroq bo'lish, F10- Yangi joylarni o'rganish, F14- Turli xil taomlar va urf-odatlarini sinab ko'rish, F15- Turli xil odamlar bilan tanishish va F16- Yod madaniyatlar bilan tanishish.

Tortuvchi sayohat motivlari. Potensial sayyohlar ehtiyojlarini anglab yetgach, o'zlarining maqsadlariga mos keladigan yo'nalishlarni qidiradilar. Turistik yo'nalishning jozibadorligi va boshqa aniq xususiyatlari bilan bog'liq tortuvchi motivlar asosida tanlashadi.

2-rasm. Tortuvchi motivlarning intervalli grafigi

2- rasm turistlarning sayohat motivlarini jalb qilish vositalarining 95% Bonferroni ishonch oralig'i tasvirlangan. 95% ko'rsatkich bilan biz F7- Tarixiy obidalar (o'rtacha = 4,2696) va F8- Sifatli xizmatlar (o'rtacha = 4,0686) sayyohlarning Samarqandda dam olishlari uchun **asosiy motivlar** ekanligini tasdiqlashimiz mumkin.

Ikkilamchi muhim tortish motivlari- F1- Samarqandning uziga xos madaniyati, F2- Oziq-ovqat va ichimliklar, F3- Viza olish osonligi, F5- Samarqand xalqining mehmondo'stligi, F6- Urf-odat va an'analar, F9- Diniy obyektlarni ko'rish, F10- Diqqatga sazovor joylarning xilma-xilligi, F11- Do'stona hukumat siyosati, F12- Iqlim sharoiti, F13- Manzil xavfsizligi, F14- Ekologik toza mehmonxonalar, F15- Sifatli turar joy, F16- Belgilangan joyning tozaligi, F24- Oson kelish, F25- Arzon narxlar/mahsulot narxlari va F27 Belgilangan manzilning obro'si; Eng kam tortish

motivlari - F17- Qumli plyajlar (oʻrtacha = 2,1176); Oʻrtacha darajada tortish motivlari F4- Muzeylar, F18- Tungi hayot/uyin kulgi, F19- Aviachiptalar arzonligi, F20- Milliy bogʻlar, F21- Tabiiy goʻzallik, F22 Oʻsimlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi va F26- Savdo obyektlari.

Sayohatga turtki boʻluvchi motivlar. Shaxslarning psixo-fiziologik holatiga turtki beruvchi omillar taʼsir koʻrsatdi va ularni xatti-harakatlar qilishga majbur qildi. Tadqiqotda asosiy, ikkilamchi, oʻrtacha va eng kam sabablar kabi turtki omillarning toʻrtta darajasi aniqlandi. Turistlarning dam olish va dam olish ehtiyojlari eng taʼsirli motivlardir. Bu insonning asosiy motivlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda asosiy turtki motiv omillari band mehnat faoliyatidan chetlashish va dam olish va hordiq chiqarish sayyohlarning Samarqandda dam olishlari uchun asosiy motivlar ekanligini tasdiqlashimiz mumkin.

Ushbu tadqiqotda quyidagi turtki beruvchi va tortuvchi omillari aniqlandi.

2022[7]-yil yakunlariga koʻra Oʻzbekistonga turistik(taʼtil, boʻsh vaqt va dam olish) maqsadlarda kirib kelgan xorijiy davlat fuqarolari soni 5 232,8 ming kishini tashkil etdi. Ularning 94,9 % i MDH davlatlaridan, 5,1 % i uzoq xorijiy davlatlardan tashrif buyurgan.

Ikkinchidan, turistlarning eng muhim motivlari band mehnat faoliyatidan qochish, monoton/band hayotdan uzoqlashish, turli xil turmush tarzini boshdan kechirish, yangi narsalarni oʻrganish, yangi bilimlarni qidirish ikkilamchi muhim tortish motivlari ekanligi aniqlandi. Turtki beruvchi motivlar turistlarning psixologik talablariga asoslanadi.

Sayohatga tortuvchi motivlar. Tadqiqotda tortuvchi motiv omillarining toʻrtta darajasini aniqlandi: asosiy, ikkilamchi, oʻrtacha va eng kam sabablar. Samarqandning tarixiy obidalar koʻrish va sifatli xizmatlar koʻrsatish asosiy tortuvchi motiv omillaridir. Ikkinchi darajali tortuvchi motivlar: Samarqand madaniyati, oziq-ovqat va ichimliklar, samarqandlik aholi, urf-odatlar va anʼanalar, obyektlarni koʻrish, diqqatga sazovor joylarning xilma-xilligi, doʻstona hukumat siyosati, iqlim sharoiti, manzil xavfsizligi, ekologik toza mehmonxonalar, joylashtirish vositasining sifati, belgilangan joyning tozaligi, oson kelish, arzon narxlar/mahsulot narxlari va boradigan joyning obroʻsi sayyohlarni Samarqandni tanlashiga katta taʼsir koʻrsatayotgani aniqlandi. Qumli plyaj/choʻmilish havzalari Samarqandni tanlashda eng kam sababdir. Bundan Samarqandda choʻmilish havzalarini yaratish sayyoxlar oqimini oshishiga olib kelishini xulosa qilish mumkin.

Xulosa va takliflar. Sayohat motivlari turistlarning sayohatga chiqish qarorlarini qabul qilish jarayonining boshlangʻich nuqtasidir. Sayohat motivlari turistlarning haqiqiy psixologik qiyofasini aniqlashga yordam beradi. Tadqiqotda sayyohlarning dam olishlariga taʼsir qilgan sayohat motivlarini oʻrganib chiqilib, turtki va tortish motivlari aniqlandi. Samarqandning tarixiy obidalar koʻrish, oziq-ovqat va ichimliklar isteʼmol qilish, samarqandlik aholi, urf-odatlar va anʼanalar, obyektlarni koʻrish, va boshqalar. Samarqandga tashrif buyuruvchi sayohatlarga kamroq mablagʻ sarflash va sifatli xizmatlar olishlarini taʼminlash kerak, chunki tabiat va atrof-muhitga mos dam olish turlariga talab ortib bormoqda.

Tadqiqotimiz natijasida muzeylar, arzon aviachiptalar, milliy bogʻlar, tabiiy goʻzalligi, oʻsimlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi va savdo obyektlari sayyohlarning Samarqandni dam olish maskani sifatida tanlashiga oʻrtacha darajada taʼsir koʻrsatishi aniqlandi. Maqsadli bozorlarda turistlarning motivatsiyasidan kelib chiqib toʻgʻri rejalashtirilgan marketing va reklama strategiyalari Samarqandning tabiiy va madaniy jihatdan boy sayyohlik maskani sifatidagi nufuzini yanada oshiradi.

Xizmat koʻrsatuvchi tashkilotlar turistlarning sayohat motivatsiyasini hisobga olishlari va shunga muvofiq xizmat koʻrsatish darajasini yaxshilashlari kerak boʻladi. Tortuvchi motivlar hududning turistik mahsulotiga bogʻliq boʻlib, turistlar uchun taklif qilinayotgan keng tarqalgan xizmatlarning aksariyatini raqobatdosh yoʻnalishlardagi oʻxshash mahsulot va atributlar hisobiga qondirishi mumkin. Shuning uchun sayyohlar boradigan joyidan qoniqish hosil qilishini oldindan aniqlash muhim hisoblanadi. Sayyohlarning aniq ehtiyojlarini qondirish ularning manzilga sodiqligiga olib keladi, bu esa qayta tashrif buyurish, ijobiy ogʻzaki reklama, maskan obroʻsini oshirish kabi ijobiy motivlarni uygʻotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. <https://lex.uz/ru/docs/6600413> Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son farmoni. 19.02.2024 yil koʻrildi.
2. Snepenger, D., King, J., Marshall. E. and Uysal, M. (2006j). Modeling Iso-Ahola's Motivation Theory in the Tourism Context. Journal of Travel Research, 45: 140-149.

3. Jalolov J.J., Axmedov I.A., Hotamov I.S., Azlarova D.A. “Marketing tadqiqotlari”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2012
4. Uysal, M., & Jurowski, C. (1994). Testing the Push and Pull Factors. *Annals of Touri.em Research*, 21(4): 844-846.
5. Turnbull. D.R., Uysal, M., (1995). An exploratory study of German visitors to the Caribbean: Push and pull motivations. *Journal of Travel ond Tourism Mirketing*, 4(2): 85-92.
6. Gnanapala, W.K.A.C. (2008). In *Empirical Study on Travel Motives end the Factors Ejecting the Destination Selection. The Second International Symposium held on Belihuloya Sri Lanka. Conducted by the Sabaragamuwa University of Sri Lanka.*
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi. *Statistika Byulleteni 2023-y.*

И.Ниматов	I.Nimatov
Анализ факторов, влияющих на мотивацию в современном туризме	Analysis of factors influencing motivation in modern tourism
Аннотация: в данной статье изучены мотивационные факторы, влияющие на желание путешествовать и принятие решений на выбор места отдыха. На основе исследования были выделены четыре группы мотивов и изучено состояние связи со средствами контроля мотивов. Раскрыты аспекты объекта исследования, связанные с элементами рынка. Ключевые слова: мотив путешествия, выбор дестинации, туризм, мотивирующие и тянущие мотивы, туристская потребность, туристический спрос.	Abstract: in this article, the motivational factors affecting the desire to travel and the influence of the forces affecting the choice of a place of rest were studied. Based on the research, four groups of motives were identified and the state of connection with means of motive control was studied. An attempt was made to reveal aspects of the research object related to market elements. Keywords: travel motive, destination choice, tourism, motivating and pulling motives, touristic need, touristic demand.

Sarvinoz Ashurova – “Silk Road” international university of tourism and cultural heritage
Admission and marketing department

THE IMPORTANCE OF GUEST HOUSES IN THE TOURISM INDUSTRY OF UZBEKISTAN

Abstract: the paper aims to analyze the prospects for the development of guest houses and the role of this direction in the tourism industry of the Republic of Uzbekistan. Also, this article examines the importance of guest house activities for the economy and the social sphere of the region, especially in rural tourism.   Keywords: guest house, small business, competition, rural tourism, entrepreneurship, innovation, entrepreneurs.

Introduction. The Republic of Uzbekistan, due to climatic conditions, cannot provide an opportunity for a beach holiday. But having a huge tourist potential, expressed in a significant number of historical and cultural monuments, in a unique nature, original crafts and trades, it has every chance of becoming an incredible place to visit for tourists. According to Uzbekistan's Statistics Agency, more than 3.1 million international visitors visited Uzbekistan between January and June 2023. It is underlined that the number of international tourists visiting Uzbekistan in the first half of 2023 grew by over 1.9 million persons when compared to the same time in 2022. Traveling to Uzbekistan, whether for business or tourism, will undoubtedly allow visitors to enjoy Uzbek hospitality, delicious Uzbek cuisine, and colorful bazaars offering a wide variety of the best fruits and dry fruits, all layered by the cultural heritage that can be felt throughout the country, regardless of where they go. Since many tourists coming to Uzbekistan for the first time want to see and feel the life of the local people of this country, in this case, guest houses will help them feel how hospitable and friendly the Uzbek people are if they live in guest houses. Guest houses are one type of small business in tourism. The owners of guest houses can choose the organizational and legal form depending on several factors: the availability of financial resources, material base, the volume of the entrepreneurial project, their own

organizational abilities, market conditions. But, regardless of the organizational and legal form, entrepreneurs pay all taxes due, wages to their employees. Rural tourism is now becoming increasingly popular, so guest houses are in demand.

The concept of "guest house" is enough new, it came into use at the end of the XX century. But despite its novelty, this phenomenon is firmly embedded in the business environment, becoming one of the most popular forms of travel accommodation. According to Merriam-Webster.com Dictionary, “Guest house - is a building used for guests (as on an estate) especially: a house run as a boardinghouse or bed-and-breakfast”.

Guest houses are a type of small business in tourism. A family guest house is a private household that provides temporary accommodation and (or) food services for up to 10 visitors (tourists) at a time on the basis of their living together in this house together with the owner and members of his family. It is a private residence that has been modified for the sole purpose of providing tourist lodging. The owner normally resides in a separate portion of the property, and the guest house might be used as a lodging business. Rural tourism is gaining more and more popularity, so guest houses are in demand. Guest house services are used by those people who come to rest to the countryside, but do not have own homes or opportunities stay with relatives, prefer to travel to different places. Currently, such the form is quite widespread in those territories where tourism is developing more successfully. Guest houses are well equipped and have the equipment necessary for a comfortable stay. Maintenance of guest houses is low-cost, since there is no need to maintain a large staff of staff. Such positive aspects as low costs, small tax deductions increase profits owners of guest houses. In conditions of competition every homeowner interested in better quality serving their customers, more their comfortable placement, which, in turn makes the service more demanded and cheaper.

Literature review. G. Sh. Abdullaev, V. M. Vlasova, I. Tolmachev, S. Stanislav, A. Vilensky, S. Valdaytsev, A. Andreev and others conducted research on the study of small business and private entrepreneurship in the countries of the Commonwealth of Independent States (CIS). General problems of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan, issues of econometric modeling and forecasting widely included in the scientific works of S.S. Gulomov, B.Yu. Khodiev, B.A. Begalov, T.Sh. Shodiev, Yo. Abdullaev, N.B. Ashurova, S. K. Salaev, N.Q. Murodova, I.S. Abdullaev, M.A. Gulmanov, J.J. Urmonov, H.N. Bagoev and others. Today, there is a vital need to solve scientific and practical problems, such as econometric modeling and forecasting of the development trends of small business and private entrepreneurship in the region, and practical implementation.

Methodology. During writing this article general scientific and statistical methods in the process of writing the article, elements of economic and mathematical modeling, econometric modeling and forecasting were used.

Analysis and results. Often, when choosing a place to stay, tourists are interested in how a hotel differs from a guest house and which of these options is better. When choosing a hotel, you can focus on the number of stars, but how to determine the level of the guest house? The lack of stardom of the latter determines the lower cost compared to the former. Due to the fact that the owner of the guest house does not have to agree on compliance with the requirements, its maintenance and service is cheaper. Therefore, the cost of accommodation in them is more budgetary. Although a hotel or hostel has certain quality standards, this does not give it an advantage over a guest house. Judging by the numerous reviews, tourists often encounter non-compliance with the stated conditions. Therefore, the star rating of a hotel is not a guarantee of a high-class level of service. Excellent service can also be provided in guest houses.

As Nosachev shows on the web page <https://kz.kursiv.media/2020-02-21/how-hotel-business-uzbekistan-tries-catch-rising-flow-tourists/#:~:text=According%20to%20the%20State%20Tourism,total%20of50%2C000%20beds%20available> : according to the State Tourism Committee of Uzbekistan, early 2019 year there were 1,200 hospitality business sites including hotels (70%), hostels (18%) and guest houses (12%). The total number of rooms is about 24,000, with a total of 50,000 beds available. On average 83% of all rooms were booked in 2019. This is a very good result. Uzbek authorities are

ready to support local entrepreneurs not only with money but also with administrative power to simplify the procedure and requirements for obtaining a license for this type of activity. As a result, the number of guest houses and hostels has risen sharply in the country. According to Shukhrat Isakulov, head of the department on strategic development and human resources of the State Tourism Committee, these small businesses helped to manage the situation during peak periods in the 2019 tourist season.

Source: made by author according to the data of the State Tourism Committee of Uzbekistan (2019)

According to statistics announced by representatives of the State Committee for Tourism, the cost of the services provided by the guest houses amounted to 10 billion sums (\$ 1 million). The number of guest houses in Uzbekistan has increased seven times since the beginning of the year - from 106 to 750. This was stated by the heads of the State Committee for the Development of Tourism of Uzbekistan at a press conference in Tashkent, 2019. The department also predicts that by the end of the year 2019, 1142 hotels with 28 thousand rooms will be completed in the republic and the number of rooms will grow by 37%. The number of tour operators will increase to 1400 (an increase of 42%), and the volume of tourism exports will amount to \$ 1.3 billion (an increase of 30%). According to a presidential decree adopted in August 2019 year, Uzbek villages (villages) and mahallas (quarters) will be able to apply for the status of "tourist" if local residents create at least 20 guest houses and provide tourists with at least five services, except food and residence. For example, craft workshops, horseback riding or camel riding. Territories with the status of "tourist", as a priority, will fall under the state programs "Obod qishloq" ("Improved village") and "Obod mahalla" ("Improved mahalla"), within which work is being carried out to improve the infrastructure.

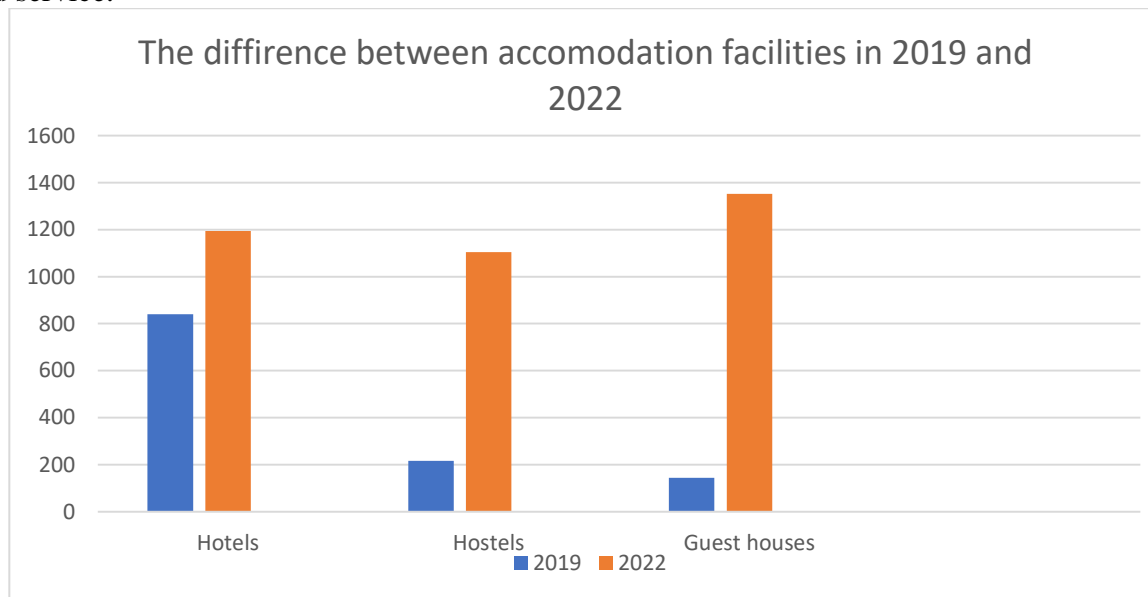
From news of Uzdaily.uz (<https://www.uzdaily.uz/en/post/59813>) a working group of 10 owners of guest houses were registered as individual entrepreneurs, and family guest houses were entered into the Unified Register in 2020. The entrepreneurs were given appropriate certificates. The owners of family guest houses living in these neighborhoods will be able to legally receive tourists. The opening of family guest houses will serve the employment of the local population and the development of domestic tourism.

According to statistics, as of November 2022, Uzbekistan has 3652 number of accommodation facilities that have received a certificate, of which guest houses and hostels - 2458, hotels - 1194. Number of rooms in the Republic - 33 820, places - 68 692 (online resource available at: <https://www.hoteliars.uz/stathotelsuz>).

As can be seen from the table, in contrast to 2019, in 2022, the number of accommodation enterprises in Uzbekistan, especially guest houses, increased significantly.

How to organize a family guest house? Undoubtedly, as in any other business, there are nuances and difficulties to set up such kind of business. In order to avoid most of the problems, a person need to competently approach the organization of his own business. An entrepreneur needs to start with the formulation the concept of his idea, development of a business plan, competent calculations. At the earliest stages of business planning, it is necessary to calculate the

recoupment of the cost of completing the guest house. In addition, the future owner of the guest house must have knowledge of the basics of marketing, accounting, conducting cash settlements, the taxation system, study the experience and recommendations for receiving guests, their food and service.

Source: made by author according to the data of the State Tourism Committee of Uzbekistan (2022)

To establish a family guest house, a person who has an appropriate residence must apply for registration of Family Guest Houses and entry into its single register. This register is maintained by the State Committee for Tourism Development. A copy of the certificate of state registration as a private entrepreneur or family business entity and a copy of the certificate of state registration of the right to the building and structure are attached to the application. The committee will review the documents within three working days from the day of receipt and draw up a report on the results. On the basis of this document, the houses will be included in the single register, and after entering the register, it will be possible to provide the relevant services. There is no fee for processing the application for inclusion in the register and issuing an extract. The register is kept in electronic form and posted on the official website of the State Tourism Development Committee. The register is updated online in the Internet information network. The authorities began to actively stimulate the creation of family guest houses in Uzbekistan in 2017. If in 2018 there were 106 guest houses throughout the Republic of Uzbekistan, then in 2019 their number increased to 886. Deputy Chairman of the State Committee for Tourism Fakhrriddin Davrakov announced this at a press conference at the Agency for Information and Mass Communications: “In total, last year, guest houses provided services to 84 thousand tourists for a total of 22.8 billion soums. So, on average, one guest house received an income of 25 million soums in 2019”. The representative of the committee also noted that in 2020, over 230 family guest houses will be created in 23 "tourist makhallas", in other regions - about 1200. Then, with the support of the European Union, trainings were held for specialists who were then supposed to teach villagers to open similar facilities in remote places. Later, the government introduced a simplified procedure for certifying guest houses, and recommended that commercial banks issue soft loans to open them. The Uzbek government introduced a simplified certification system for family guest houses in August, 2019.

According to Uzbek-travel company around 200 entrepreneurs planned to start a guest house business in 2021 after organizing info tour, which organized as a part of the USAID Project on the development of enterprise and business environment of the Association of Private Tourism Agencies (APTA) and the National PR Center under the Ministry of Tourism and Sports of Uzbekistan. They can be opened by individual entrepreneurs or family entrepreneurs without forming a legal entity. The house must have a living area of three-square meters for each resident. If the house meets the necessary conditions, the State Committee for Tourism includes it in the

Unified Register of Family Guest Houses. In total, the State Committee for Tourism and its regional divisions received more than a hundred requests regarding the opening of family guest houses.

Conclusion and suggestions. Based on the available statistics, Uzbekistan's tourist sector is predicted to grow significantly in the near future. As a result, the nation's decision to boost the number of accommodations such as guest houses around the country is a surefire remedy. The government's choice to provide subsidies to the private sector promotes future tourist growth. So, we can conclude that, a guest house is a means of accommodation for tourists, usually in rural areas, and, unlike a hotel, has a set of parameters, who make living conditions in it close to home. What are the advantages of a guest house in front of the hotel? First, of course, it is a more comfortable, homely environment. Secondly, the owners of the guest houses, acting as they see fit, not are, unlike hotels, under tight control of state organs. They are not covered by rules and regulations binding on hotels. Third, the tax rates for guest house owners are much lower than those for hotels.

Thus, guest houses are a promising and profitable form of small business, particularly in rural areas. For the successful development of this form of entrepreneurship, a competent approach, calculations and the creation of an Association to support its members are required. Then, Uzbekistan such cities as Samarkand, Bukhara and even Karakalpakstan will be able to take a large the number of travelers, which, in turn, will have a positive effect on the socio-economic development of the region.

References:

1. Dehkonov, B.R. (2020). Analysis of the Development of Tourism in Uzbekistan. Journal of International Business Research and Marketing, Volume 5, Issue 6, Pages 28-33. DOI: 10.18775/jibrm.1849-8558.2015.56.3005
2. Kapiki S.T., Tarikulov M. (2014). Development Prospects of Uzbekistan's Tourism and Hospitality Industry by Utilizing the EU Experience. International Conference on Tourism Milestones – Preparing for tomorrow. At: Sharjah, United Arab Emirates. DOI:10.13140/2.1.4753.1845
3. Khamroeva, M. (2022). Hotel Industry in Uzbekistan: Analysis of the Current Situation in Samarkand. International Conference on Multidimensional Innovative Research and Technological Analyses, pages 51-55. <https://www.conferenceseries.info/index.php/ICMRITA>
4. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/guesthouse> (accessed 8 Feb. 2024).
5. Nosachev, P. (2020). How Hotel Business in Uzbekistan Tries to Catch Up with Rising Flow of Tourists. Retrieved from <https://kursiv.kz/news/rynki/2020-02/how-hotel-business-uzbekistan-tries-catch-rising-flow-tourists>
6. Tairova, M. (2017). Uroven razvitiya turistskoy infrastrukturi v Respublike Uzbekistan. Retrieved at: <https://cyberleninka.ru/article/n/uroven-razvitiya-turistskoy-infrastruktury-v-respublike-uzbekistan/viewer> (Accessed 10th February, 2022)
7. E-resourses:
8. <https://www.hoteliers.uz/stathotelsuz>
9. <https://www.uzbektourism.uz>
10. <https://www.uzdaily.uz/en/post/59813>

S.Ashurova O‘zbekiston turizm sanoatida mehmon uylarining ahamiyati. Annotatsiya: maqola mehmon uylarini rivojlantirish istiqbollari va ushbu yo‘nalishning O‘zbekiston Respublikasi turizm industriyasidagi rolini tahlil qilishga qaratilgan. Shuningdek, ushbu maqolada mehmon uylari faoliyatining mintaqa iqtisodiyoti va ijtimoiy sohasi, ayniqsa qishloq turizmi uchun ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Kalit so‘zlar: mehmon uyi, kichik biznes, raqobat, qishloq turizmi, tadbirkorlik, innovatsiya, tadbirkorlar.	С.Ашурова Значение гостевых домов в туристической отрасли Узбекистана. Аннотация: целью статьи является анализ перспектив развития гостевых домов и роли этого направления в туристической отрасли Республики Узбекистан. Также в данной статье рассмотрено значение деятельности гостевых домов для экономики и социальной сферы региона, особенно в сфере сельского туризма. Ключевые слова: гостевой дом, малый бизнес, конкуренция, сельский туризм, предпринимательство, инновации, предприниматели.

Собир Худойбердиевич Махмудов – СамИСИ “Туризм” кафедраси, доцент в.б.

ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ ТУРИЗМ САЛОҲИЯТИ ВА УНИ БАҲОЛАШ

Аннотация: мақолада туристик салоҳият, тарихий-маданий объектлар, маънавий мерос бойликлари салоҳияти, туристик объектларнинг имкониятлари ва улардан фойдаланиш даражаси, уларнинг ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги, тарихий-маданий объектлар салоҳиятини баҳолашнинг янги усуллари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: тарихий-маданий туризм, туристик ҳудуд, туристик салоҳият, даромад, аҳоли даромадлари, маданий мерос, хорижий валюта.

Кириш. Жаҳонда иқтисодий глобаллашув жараёнининг чуқурлашиб бориши, ижтимоий соҳалардаги трансформацион ўзгаришлар ва ностандарт ижтимоий-иқтисодий шароитларни эътиборга олган ҳолда туризм хизматлари бозорини ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштиришга бағишланган тадқиқотларга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида мамлакатнинг тарихи, моддий ва маънавий меросидан туризмни жадал ривожлантириш мақсадларида унумли фойдаланиш, туристик мавсум давомийлигини оптималлаштириш, шунингдек туризм ҳажми, оқими ва сифатига табиий-иқлим тебранишлар, мавсумийликнинг таъсири ва туристларга хизмат кўрсатишда мавсумий нотекисликни камайтириш каби йўналишдаги илмий-тадқиқотларга устувор даражада эътибор қаратилмоқда.

Туризмни тез суръатлар билан ривожлантириш ва келажакда уни Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бирига айлантириш, унинг иқтисодий ўсиш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромадларини кўпайтиришдаги ролини ошириш сиёсати ўзининг дастлабки амалий натижаларини берди. Туризм олдида турган вазифаларнинг ҳар қандай оғир вазиятда бажарилиши мамлакатда мавжуд улкан туристик салоҳиятни ишга солиш ва ундан янада самарали фойдаланишни тақозо этади. Чунки туристик салоҳият соҳани тез суръатлар билан ривожлантиришнинг, уни тараққиётнинг юқори даражаларига кўтаришнинг, мамлакатнинг туристик жозибадорлигини таъминлашнинг, муҳим шарти ҳисобланади. Шу сабабли, туризмнинг, жумладан, тарихий-маданий туризмнинг салоҳиятини чуқур тадқиқ этиш ва уни рўёбга чиқариш муҳим аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Туризмни ривожлантиришнинг умумиқтисодий муаммолари бўйича хорижлик иқтисодчи олимлар томонидан бир қанча илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилган. А.Алонсо, Ю.И.Зорин, Н.Зайцева, А.П.Романов М.С.Безуглова, А.В.Дегтярь, Ю.О.Тхамитлокова, В.П.Максаковский ва бошқаларнинг тадқиқотлари шулар жумласидандир. Ушбу олимлар, асосан, тарихий-маданий туризмнинг назарий асосларини, уни ривожлантиришнинг амалий муаммолари ва тенденцияларини тадқиқ этишган. Республикамиз иқтисодчи олимларидан Н.Т.Тухлиев, М.М.Мухаммедов, О.Ҳ.Ҳамидов, Ш.З.Рузиев, А.А.Халмирзаев ва бошқалар мамлакатимизда туризмни ривожлантиришнинг назарий-услубий масалалари, бошқариш усуллари, туризм соҳасида бозор муносабатларининг шаклланиши ва унинг тармоқ самарадорлиги кўрсаткичларига таъсири, экологик туризмни ривожлантиришни бошқариш механизмини такомиллаштириш бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб боришган.

Тадқиқот методологияси. Мавзу бўйича илмий изланишлар олиб боришда анализ ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли, қиёсий ва омилли таҳлил, илмий абстракция, ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотларимиз натижалари иқтисодий адабиётларда «туристик салоҳият» тушунчасининг моҳияти етарлича очиб берилмаганлигини, бу борада тадқиқотчилар орасида яқдиллик йўқлигини ва аксарият тадқиқотчилар эътироф этган илмий қарашлар мавжуд эмаслигини кўрсатди. Ушбу йўналишдаги иқтисодий адабиётларни ўрганиш корхона (фирма) туристик салоҳиятининг моҳиятини очишда икки хил ёндашув мавжудлигини аниқлаш имконини берди. Биринчи ёндашувга мувофиқ, салоҳият корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш қобилияти сифатида қаралади¹. Иккинчи ёндашувга мувофиқ, салоҳият мавжуд ресурсларнинг мажмуи

¹Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Мехнат нашриёти» 1995. – 509. б.

сифатида қаралади¹. Шу нуқтаи назардан қаралганда, туристик салоҳият корхонанинг ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги реал имкониятларини кўрсатиб беради.

Иқтисодиёт назариясида салоҳият муайян соҳадаги мавжуд воситалар, имкониятлар мажмуи сифатида таърифланади, лекин «салоҳият» атамаси унинг амалга оширилишини эмас, балки мавжуд имкониятни кўрсатади. Салоҳият (потенциал) (лотинча: *potentia* -куч) - «кенг маънода, мавжуд бўлган ва сафарбар этилиши, ҳаракатга келтирилиши мумкин бўлган, маълум мақсадга эришиш, режани амалга ошириш, вазифани ҳал этиш учун фойдаланиладиган воситалар, захиралар, манбалар; ҳар қандай шахс, жамият ёки давлатнинг маълум соҳадаги имкониятларини англатади². Салоҳиятнинг моҳиятини тўғри тушуниш уни ишончли баҳолашнинг асосий шартини ва ундан оқилона фойдаланишни илмий бошқариш негизидир.

Салоҳият – бир неча ўзаро боғлиқ элементлардан ташкил топган объектив мавжуд тизим бўлиб, уларнинг ҳар бири тўғри баҳолашни ва илмий бошқарувни талаб қилади; салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлиги салоҳият элементига, ташқи ва ички муҳитнинг ҳолатига қараб уларнинг таркибида табақалаштирилган омилларни бошқариш сифатига боғлиқ³. Салоҳият (иқтисодиётга нисбатан) – «ижтимоий-иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришиш учун фойдаланиш мумкин бўлган манбалар, имкониятлар, фондлар, захиралар»⁴. Бу борада аксарият олимлар М.З.Бор ва А.Ю.Денисовларнинг ёндашувига риоя қилишади. Салоҳият, деб Денисов «... маълум натижага эришиш учун ҳаракатга келтириладиган манбалар, маблағлар, захираларни ўз ичига оладиган имкониятлар...»ни тушунади⁵. А.П.Романов ва бошқа муаллифларнинг фикрича, «салоҳият ресурслар мажмуи сифатида қаралганда, уни баҳолаш ресурсларнинг алоҳида турлари қийматларининг сифат ва миқдорий хусусиятларини ўрнатишдан иборат бўлиб, уларнинг ўзаро таъсири ҳисобга олинмайди ва ўлчанмайди. Ресурслар тизими ҳақида гап кетганда, унинг алоҳида таркибий қисмларининг хусусиятларини бутун тизимни тавсифловчи кўрсаткичлар билан тўлдириш лозим»⁶.

Туристтик салоҳият ёки тарихий-маданий объектлар, маънавий мерос бойликлари салоҳияти ҳақида гап кетганда, уларнинг ўзига хос хусусиятларга эга эканлигига эътибор бериш лозим. Иқтисодиётнинг жадал ривожланаётган тармоқларидан бири сифатида туристик бизнес билан боғлиқ корхоналарнинг иқтисодий салоҳиятини таҳлил қилиш хусусиятларини ўрганиш зарур.

Тарихий-маданий туризм салоҳиятини баҳолаш бўйича маҳаллий ва хорижлик тадқиқотчиларнинг илмий-тадқиқотлари натижаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш туризм салоҳиятини баҳолашнинг турли усуллари, яъни анъанавий (типологик, киёслаш, картографик) баҳолаш, эксперт усули, омилли ва регрессион таҳлил усуллари таклиф қилганлари аниқланди. Хорижлик тадқиқотчилардан кўпчилиги баллаш ва эксперт баҳолаш усуллари қўллаб-қувватлайдилар⁷. Тадқиқотчи И.С.Королева туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш ҳамда туристик жараёнларни моделлаштириш усулини таклиф қилган⁸. Бундан ташқари, тадқиқотчи К.В.Каймина томонидан таклиф

¹Ўлмасов А., Вахобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик (Тўлдирилган ва қайта ишланган нашри). ТДИУ. – Т.: «Iqtisod-Moliya», 2014. – 424 б.

² Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – Т. 28. – С. 428.

³ Ханжина В. Структура рыночного потенциала предприятия / В. Ханжина, Е. Попов // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – №6. – С.64. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/20_6_01.htm.

⁴ Продовольственная безопасность: термины и понятия: энцикл, справ. / В.Г. Гусаков, З.М. Ильина, В.И. Бельский и [и др.]. – Минск: Беларус, наука, 2008. – С. 275.

⁵ Бор М.З. Инвестиции и инновации: словарь-справочник от А до Я / М.З. Бор, А.Ю. Денисов. – М.: ДИС, 1998. – С.100.

⁶ Управление экономическим потенциалом организации: Учебное пособие / А.П. Романов, Г.Г. Серебренников, В.М. Безуглая, О.В. Кирилина, М.К. Чарыкова. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО ТГТУ, 2012.– С.6.

⁷ Дроздов А.В. Рекомендации по выявлению оценки и продвижению на рынок туристских ресурсов и туристского продукта национальных парков. – М., 2006. – С.45

⁸ Королева И.С. Исследование ГИС технологий для оценки ландшафтно-рекреационного потенциала геоэкология и рациональное природопользование: от науки к практике. Материалы все рос. науч-прак. конф. молодых учёных. – Белгород, 2007. – С. 18-21.

этилган усулда математик-статистик формулаларни қўллашга катта эътибор берилган¹.

В.Г.Лукьянова, В.И.Цыбухлар эса тарихий-маданий туризм объектлари салоҳиятини баҳолашнинг махсус усулларини ишлаб чиқишган. Улар тарихий-маданий объектлар салоҳиятини баҳолашда куйидаги икки усулдан фойдаланишни тавсия этганлар:

Биринчиси, тарихий-маданий объектларнинг дунё тарихий-маданий дурдоналари сирасидаги ўрнига қараб баҳолаш;

Иккинчиси, ҳар бир ҳудудни тарихий-маданий туризмнинг ривожланиш даражасига қараб баҳолаш².

В.Г.Лукьянова, В.И.Цыбухларнинг тарихий-маданий объектлар салоҳиятини баҳолашдаги таклиф этган ушбу икки усули катта аҳамиятга эга ва уларнинг таклифлари юқорида келтирилган иқтисодчи олимлар таклифларидан тамоман фарқ қилади. Ушбу усуллар тарихий-маданий объектлар салоҳиятини аниқ баҳолаб беради.

Тадқиқотчи Е.С.Гринфельд ва Н.О.Тельповалар минтақа тарихий-маданий салоҳиятини тавсифлашда индексларда ифодаланган 4 та кўрсаткичдан ташкил топган интеграл кўрсаткичдан фойдаланишни таклиф қилган³:

- 1.Моддий тарихий-маданий ва табиий мерос;
- 2.Номоддий маданий мерос;
3. Ҳудуднинг эстетик жозибadorлиги;
- 4.Маданий муассасалар билан таъминланганлик.

Бунда ўтмиш меросининг турли тарихий ёдгорлик объектларида шаклланган моддий кўринишдаги иншоотлар ҳамда унинг номоддий шакллари (ўтмишда амал қилган ёки ҳозирги замонда ҳам сақланиб қолган ва қўллаб-қувватланаётган маданий мерос) билан бир қаторда, интеграл кўрсаткич таркибига ҳудуднинг эстетик жозибadorлиги ва маданият муассасалари билан таъминланганлик индексларининг киритилганлиги диққатга сазовор. Бизнингча, ландшафтларнинг юқори эстетик сифати ва жозибadorлиги тарихий-маданий туристик салоҳиятни юксалтиришга ва ундан фойдаланиш самарадорлигини оширишга катта ҳисса қўшади, туристик оқимларнинг кўпайишига рағбатлантирувчи таъсир кўрсатади. Замонавий маданий муассасаларнинг ривожланганлик даражаси ўтмишнинг моддий ва маданий меросини ҳозирги замон тилида сахналаштириш, ўтмиш ва ҳозирги замон тилида маданиятни ўзаро уйғунлаштириш ва шу орқали туризмни ривожлантиришга хизмат қилади.

Хулоса ва тавсиялар. Тарихий-маданий ресурсларнинг таркибида асосий ўринни эгаллаб турган ва туристик маҳсулотни шакллантиришда етакчи аҳамиятга эга бўлган тарихий ва маданий ресурсларни истеъмомчи талабига мувофиқ салоҳиятини ўзгартириш, унинг дидига жавоб берадиган қилиб мослаштиришнинг иложи йўқ. Биз ушбу ресурсларни борича қабул қилишимиз ва тўлалигича турмаҳсулот қийматида акс эттиришимиз лозим бўлади. Ушбу нуқтаи назардан ёндашилса, туристик салоҳият – бу бир неча асрлар мукаддам яратилган тарихий объектда мужассамланган имконият, унинг истеъмомчилар талабига жавоб бериш қобилиятидир. Биз эса, ўша имкониятни, яъни тарихий объектнинг қобилиятини рўёбга чиқаришимиз, ундан ўз мақсадларимиз йўлида фойдаланишимиз керак. Бундай вазиятда ўтмиш авлоднинг ақл-заковати ва меҳнати эвазига яратилган маданий ва тарихий ресурсларни жалб этиш асосида тарихий-маданий турмаҳсулотларни истеъмомчиларнинг кенг аудиториясига тарғибот қилиш, рекламани кучайтириш, тарихий архитектура ёдгорликларини иқлим таъсири остидаги жисмоний шикастланишлари оқибатларини бартараф этиш, саёҳатчилар учун кўрсатиладиган туристик хизматлар сифатини ошириш, хорижий давлатлардан юртимизга ташриф

¹ Каймина К.В. Природный рекреационный потенциал-основа развития лечебно-профилактической деятельности: методический подход к оценке: Диссер. по спец., к.э.н. 08.00.05. Новосибирск, 2006. – 167 с.

² Лукьянова В. Г., Цыбух В. И. Рекреационные комплексы / В.Г. Лукьянова, В.И. Цыбух. – Киев: Вища Школа, 2004. – С.152-155.

³Гринфельд Е.С., Тельнова Н.О. Оценка историко-культурного потенциала муниципальных районов субъекта Российской Федерации (на примере Вологодской области) // журнал “Вестник науки и образования”, 2007. – №4. – С.12-23.

буюрувчи ташқи туристлар учун кулайликлар яратиш, хавфсизлик кафолатларини кучайтириш, бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ва бошқа муҳим чора-тадбирларни қўллаш воситасида тарихий ва маданий ресурслар салоҳиятини юксалтиришда муайян хисса қўшиш имкони пайдо бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, тарихий-маданий туристик салоҳиятни баҳолашда тарихий ва маданий ресурсларнинг таклифини асос қилиб олиш ва ундан фойдаланиш самарадорлигини айнан шундай салоҳиятга асосланиб аниқлашни мақсадга мувофиқ, деб биламиз.

Шу билан бир қаторда, шуни ҳам алоҳида таъкидламоқчимизки, мавжуд адабиётларда тарихий-маданий туризм салоҳиятини баҳолашда худуд майдони асос қилиб олинади. Лекин тарихий-маданий туристик объектларнинг алоҳида турлари бўйича туристик салоҳиятни ҳисоблаш масалаларига етарлича эътибор қаратилмаган.

Бизнинг назаримизда, худуднинг тарихий-маданий салоҳиятини ҳисоблашда асосий эътибор ушбу худуд таркибидаги алоҳида объектларнинг салоҳиятини ва ундан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили муҳим аҳамиятга эга. Сабаби шундаки, алоҳида объектлар туристик салоҳиятини ҳисоблашда аниқ кўрсаткичларга таяниб ҳисоб-китобларни амалга ошириш мумкин. Демак, ҳисоб-китоб натижалари ҳам бизнинг туристик салоҳиятга берган баҳо ҳам нисбатан аниқланади. Бундан ташқари, туристик салоҳиятдан фойдаланиш имкониятлари ҳам анча кенгайди.

Туристтик объект салоҳиятини ушбу салоҳиятни шакллантиришда иштирок этувчи алоҳида таркибий қисмларнинг умумий йиғиндиси сифатида баҳолашни таклиф қиламиз. Бизнингча, туристик объектнинг салоҳияти қуйидагиларни бевосита иштироки асосида шаклланади:

- объектнинг тарихий салоҳияти (қурилган йили, йўналиши, ижтимоий аҳамияти, жозибadorлиги, диққатга лойиқлиги, ноёблиги);
- туристик корхонанинг инвестицион салоҳияти (асосий ва айланма маблағлар миқдори, улар билан таъминланганлик даражаси);
- истеъмолчи талаби салоҳияти (объектнинг рақобатбардошлиги, истеъмолчилар дидига мослиги ва жозибadorлиги, истеъмолчилар учун фойдалилиги, талаб даражаси);
- ишчи кучи салоҳияти (ишчилар сони, уларнинг малака бўйича таркиби);
- туристик объектнинг ҳолати (таъмирланганлик даражаси).

Шундай қилиб, юқорида номлари келтирилган иқтисодчи олимларнинг тавсияларидан фойдаланиб, тарихий-маданий объектлар салоҳиятини баҳолашнинг қуйидаги янги усулини таклиф қиламиз (1-жадвал):

1-жадвал

Тарихий-маданий ёдгорликлар салоҳиятини баҳолаш тизими¹

№	Тарихий-маданий объектни баҳолаш кўрсаткичлари	Баҳолаш мезонлари (балл)		
		0,25	0,5	1
1.	Бир метр квадрат жойга тўғри келадиган туристлар сони	5 тагача	5-8 гача	8 ва ундан юқори
2.	Объектнинг тарихий ва маданий аҳамияти	Илм-фан доирасидаги жаҳонда машҳур обидалар, жаҳон илмига асос солган олимлар мерос қолдирган қадамжолар	Тарихий ноёб архитектура асосида қурилган ансамбллар, машҳур авлиёлар дафн этилган мақбаралар	Жаҳонда машҳур ва буюк кишилар (соҳибқирон) дафн этилган мақбаралар, мавзолейлар
3.	Объектнинг	Жаҳонга машҳур	Жаҳон туристик	Жаҳонда

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

	машҳурлик даражаси (сайёҳлардан ўтказиладиган анкета сўровномаси орқали аниқланади)	туристлар	ташкilotлари томонидан эътироф этиладиган, дунёга қисман машҳур объектлар	нуфузи ўта юқори, доимо эътироф ва эътиборда бўлган объектлар
4.	Жаҳон ёки давлат аҳамиятига моликлиги	Тарихий аҳамиятга молик, илмий, бадиий ёки ўзгача маданий қийматга эга бўлган айрим иморатлар	Давлат аҳамиятига молик ва ҳимоясига олинган, машҳур тарихий уйлар, иншоотлар, маданият марказлари	ЮНЕСКО маданий мероси рўйхатида киритилганлик

Ушбу тизим тўртта мезон бўйича, 1 ва 4 баллар оралиғида баҳоланади. Агар натижа 1 ва 2 оралиқда бўлса, тарихий-маданий объект салоҳиятли, 2 ва 3 оралиғида бўлса, объект ўрта салоҳиятли, 3 ва 4 оралиқда бўлса, объект юқори салоҳиятли ҳисобланади.

Юқоридаги маълумотлардан келиб чиққан ҳолда, тарихий-маданий туристик салоҳиятни баҳолашда тарихий ва маданий ресурсларнинг таклифини асос қилиб олиш, шунингдек бир метр квадрат жойга тўғри келадиган туристлар сони, тарихий ва маданий аҳамияти, машҳурлик даражаси (сайёҳлардан ўтказиладиган анкета сўровномаси орқали аниқланади) ва жаҳон ёки давлат аҳамиятига моликлигига асосланиб аниқлашни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Меҳнат нашриёти» 1995. – 509 б.
2. Ўлмасов А., Вахобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик (Тўлдирилган ва қайта ишланган нашри). ТДИУ. – Т.: «Iqtisod-Moliya», 2014. – 424 б.
3. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – Т. 28. – С. 428.
4. Ханжина В. Структура рыночного потенциала предприятия / В. Ханжина, Е. Попов // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – №6. – С.64. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vasilieva.narod.ru/ptpu/20_6_01.htm.
5. Продовольственная безопасность: термины и понятия: энцикл, справ. / В.Г. Гусаков, З.М. Ильина, В.И. Бельский и [и др.]. – Минск: Белорус, наука, 2008. – С. 275.
6. Бор М.З. Инвестиции и инновации: словарь-справочник от А до Я / М.З. Бор, А.Ю. Денисов. – М.: ДИС, 1998. – С.100.
7. Управление экономическим потенциалом организации: Учебное пособие / А.П. Романов, Г.Г. Серебренников, В.М. Безуглая, О.В. Кирилина, М.К. Чарыкова. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО ТГТУ, 2012. – С.6.
8. Дроздов А.В. Рекомендации по выявлению оценки и продвижению на рынок туристских ресурсов и туристского продукта национальных парков. – М., 2006. – С.45
9. Королева И.С. Исследование ГИС технологий для оценки ландшафтно-рекреационного потенциала геоэкология и рациональное природопользование: от науки к практике. Материалы все рос. науч-прак. конф. молодых учёных. – Белгород, 2007. – С. 18-21.
10. Каймина К.В. Природный рекреационный потенциал-основа развития лечебно-профилактической деятельности: методический подход к оценке: Диссер. по спец., к.э.н. 08.00.05. Новосибирск, 2006. – 167 с.
11. Лукьянова В. Г., Цыбух В. И. Рекреационные комплексы / В.Г. Лукьянова, В.И. Цыбух. – Киев: Вища Школа, 2004. – С.152-155.

С.Махмудов Потенциал историко-культурного туризма и его оценка Аннотация: в статье представлены сведения о туристском потенциале, историко-культурных объектах, потенциале духовного наследия, возможностях туристических объектов и уровне их использования, их специфических характеристиках, новых методах оценки потенциала историко-культурных объектов. Ключевые слова: историко-культурный туризм, туристическая территория, туристский потенциал, доходы, доходы населения, культурное наследие, иностранная валюта.	S.Makhmudov The potential of historical-cultural tourism and its assessment Abstract: the article presents information about tourism potential, historical and cultural objects, the potential of spiritual heritage, the capabilities of tourist sites and the level of their use, their specific characteristics, new methods for assessing the potential of historical and cultural objects. Keywords: historical and cultural tourism, tourist area, tourist potential, income, population income, cultural heritage, foreign currency.

Шахноза Шомуратовна Тошпулатова – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти магистранти

НАВОИЙ ВИЛОЯТИНИНГ ТАРИХИЙ - АРХИТЕКТУРА ЁДГОРЛИКЛАРИДАН ТУРИЗМ СОҲАСИДА ФойДАЛАНИШ Йўллари

Аннотация: Навоий вилояти бошқа вилоятлар каби қатта туристик салоҳиятга эга бўлган, аммо улардан тўлақонли фойдаланмаётган вилоятлардан бири ҳисобланади. Ушбу мақолада вилоят ҳудудидаги геологик, тарихий, археологик, архитектура, ва монументал туристик ресурсларидан фойдаланиш таҳлиллари, шунингдек, ушбу ҳудуднинг туризм соҳасидаги мавжуд муаммолари ва уларнинг ечимига доир илмий тақлифлар

Калит сўзлар: туристик салоҳият, тарихий обидалар, ёдгорликлар, қоризлар (қудуқлар) ахборот марказлари, тематик масканлар, салоҳиятли кадрлар, геотуристтик ресурслар, экотуристтик салоҳият.

Кириш. Вилоят ҳудудида экологик, геологик, тарихий, археологик, архитектура, рекреацион, соғломлаштириш, гастрономик ва монументал туристик ресурслар мавжуд. “Бугунги кунда Навоий вилоятида хорижий инвестиция маблағлари ҳисобидан 27 туристик инвестицион лойиҳаси амалга оширилмоқда. Инвестицион лойиҳаларнинг умумий қиймати 141, 9 млрд сўмни ташкил қилади”¹.

Навоий вилояти Ўзбекистоннинг марказий қисмида жойлашган энг йирик вилоятдир. Вилоятнинг асосий қисми кон-металлургия саноати маркази сифатида фойдаланиб келинмоқда. Вилоятдан Буюк Ипак Йўлининг асосий қисми ўтган ва ҳудудда кўплаб сардобалар сақланиб қолганлиги ҳали ушбу ҳудуднинг туристик жозибадорлигини янада оширади. Бугунги кунда вилоятнинг туристик имкониятлари ўрганилиб таҳлил қилиниб илмий-амалий ишлар олиб борилмоқда ҳамда Нурота, Хатирчи ва Қизилтепа туманларининг туристик салоҳиятига доир илмий-изланишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мавзуга доир кўплаб илмий ишлар қилинган. Хусусан, маҳаллий олимлар И.С. Тухлиев, М.Қ. Пардаев, Д.Х.Асланова, С.А. Абдуҳамидов ва бошқаларнинг илмий тадқиқот ишларида ўрганилган.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлашда мантиқий таҳлил, илмий мушоҳада, статистик гуруҳлаш, инновацион усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Навоий вилояти фақатгина кон металлургия саноати билан чекланиб қолмасдан, мазкур ҳудуднинг туристик салоҳияти ҳам юқори. Хусусан, тарихий-архитектура ёдгорликлари мисолида қуйидаги объектларни келтириб ўтишимиз мумкин: Сангжумон табиий тош ёдгорликлари, Навандак тепа ёдгорлиги ва бошқалар. Ушбу келтириб ўтилган ёдгорликлар қаторини кенгайтиришимиз мумкин, аммо биз туристлар учун энг жозибали ва мафтункор бўлган ҳудудларни танладик. “Ёдгорликларга туристларда кизиқиш уйғотиш ҳамда мавжуд объектларга нисбатан туристлар оқимини

¹ <https://yuz.uz/news/navoiy-viloyatida-turizm-sohasidagi-yangi-investitsion-loyihalarning-bugungi-holati-qanday>

ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг раислигида 2023 йилнинг 29 март куни туризм салоҳиятини ривожлантириш юзасидан ўтказилган видеоселектор йиғилишида хорижий сайёҳлар оқимини янада кўпайтириш, бугунги кунда туризм соҳасига берилаётган имтиёزلардан самарали фойдаланиш зарурлиги таъкидланган эди. Навоий вилояти Туризм бошқармаси ҳамда Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ҳамкорлигида инфо-тур ташкил этилди. Унда Самарқанд вилоятида фаолият юритаётган 50 дан зиёд туристик фирмалар вакиллари ва институт олимлари иштирок этди”¹.

Навоий вилояти Хатирчи туманида **Сангжумон қишлоғи** бор. Табиати бетакрор, гўзал бу маскан сайёҳ ва зиёратчиларни ўзига турли шаклдаги ҳарсангтошлари билан жалб этади. Қишлоқ тугаши билан бепоён қирликларда сочилиб ётган харсангларга кўзингиз тушади. Қирлик Нурота тоғлари тизмаларининг жанубий шоҳобчаси бўлиб, узунлиги 70 км, эни эса 9,28 км.дир. **Навандак тепа ёдгорлиги** - Навоий вилоятининг Хатирчи туманидаги Навандак қишлоғи олдида 25-30 гектар жойни эгаллаган эски Навандак қабристонни жойлашган. Навандактепада археологлар томонидан бронза даврига оид манзилгоҳ топилган, унда арча тасвири билан безатилган сопол идишлар топилганлиги қайд этилади.

Яна бир маълумотга кўра, Навандак қадимдан «Шаҳри бар-бар», деб аталган. Унинг қадимий ва катта бўлганини унинг олдидаги мазкур қабристон ҳам тасдиқлайди. **Канпирак девори** - Ўрта Осиё мудофаа истехкомлари меъморчилигининг нодир намунаси ҳисобланади. **Боязид Бистомий масжиди**- Қадим Қизилтепанинг “Бўстон” кўрғонида ҳазрат Боязид Бистомий зиёратгоҳи борлиги улуғ авлиёга эҳтиром рамзи. Бу табаррук жойда 1929 йилгача маҳобатли масжид ва минораси бўлиб, советлар даврида бузиб ташланган. Бузиб ташланган масжид ўрнида 1990 йили чўпқори, шимоли ва шарқий айвонли масжид туман ташкилотлари ва аҳоли маблағи билан бунёд этилди. **Хўжа Саъд Ваққос Сахий масжиди** - Қизилтепа туман Зармитан қишлоғида жойлашган “Хўжа Саъд Ваққос Сахий” жомей масжиди XIX бошларидан мавжуд бўлиб, қайта-қайта таъмирланиб, охириги марта 1982 йилда колхоз томонидан, ҳашар йўли қайта тикланган. **Хўжа Ҳасан Андоқий масжиди** - Қизилтепа тумани Хўжа Ҳасан ҚФЙ ҳудудидаги Сарой қишлоғида Хожа Ҳасан Андоқий зиёратгоҳлари жойлашган. 1910 йилда Жоме масжид қурилган. Айни кунларда ушбу зиёратгоҳда янги макбара қурилган. Хожа Ҳасан Андоқий Юсуф Ҳамадонийнинг иккинчи халифалари ҳисобланади. **Қизилтепа тарих музейи** - Қизилтепа ўзига хос архитектуравий ечимга эга бино ва объектлар бир қаторни ташкил этади. Қизилтепа тумани тарихи музейи бу борада алоҳида ажралиб туради. Туман марказидаги мазкур бионинг худуд номи билан уйғун тарзда тепалик кўринишида барпо этилгани таҳсинга лойиқ.

Бундан ташқари “Навоий вилоятида жойлашган 5 та тарихий объект ЮНЕСКО Бутунжаҳон маданий мероси ёдгорликлари рўйхатида киритилди. Қайд этилишича, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 12–13 март кунлари Навоий вилоятига ташрифи давомида берилган топшириғи ва кенгайтирилган тарзда ўтказилган 11-сонли йиғилиш баёнининг 107-бандига мувофиқ “Буюк Ипак Йўли”нинг Зарафшон-Қорақум қисмида жойлашган “Қосим Шайх”, “Мирсаид Баҳром”, “Работи Малик”, “Сардоба”, “Мавлоно Ориф Деггароний” маданий мероси объектларини ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон маданий мероси ёдгорликлари рўйхатида киритиш вазифаси топширилган”².

Навоий вилояти юртимизнинг маданий марказларидан ҳисобланади. Ушбу худудда мавжуд туристик салоҳиятлардан унумли фойдаланган ҳолда туризм бозоридаги мавқеини ошириш ва буни кенг оммага ёйиш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, соҳанинг ривожига таъсир этувчи сабаблар мавжуд бўлиб илмий изланишлар Навоий вилоятида туризм соҳасини жадал ривожлантиришга доир муаммолар сифатида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

1. Худудлардаги туризм инфратузулмаларидаги мавжуд муаммоларни ўрганиш ва

¹ <https://turanews.kz/uz/news/navoiy-viloyatining-turizm-salohiyati-yuksaladi/>

² <https://daryo.uz/2020/08/30/navoiyda-5-ta-obyekt-yunesko-butunjahon-madaniy-merosi-yodgorliklari-royxatiga-kiritiladi>

- ҳолатини таҳлил қилиш;
- 2. Туристик объектлар салоҳиятини дунёга танитиш мақсадида жаҳон стандартларига мос рекламаларнинг мавжуд эмаслиги;
- 3. Туризм фаолияти билан шуғулланувчи субъектлардаги молиявий муаммоларини ўрганиш;
- 4. Туризм соҳасида фаолият юритувчи салоҳиятли кадрларнинг етарли эмаслиги;
- 5. Турфирмалар томонидан ишлаб чиқилган турпакетлар ассортиментининг камлиги .

Хулоса ва таклифлар. Худудда туризм соҳасини ривожлантириш мақсадида амалга оширилиши керак бўлган амалий ишлар режасини ишлаб чиқиш муҳимдир. Ушбу режа асосида туризм субъектлари орасида мавжуд муаммоларни ўрганиш ҳамда ҳал этиш муҳимдир. Худудларда янги иш ўринларини кўпайтириш ва салоҳиятли кадрлар етиштиришни таъминлаш асосий мақсадлардан бири сифатида қаралмоғи зарур. Туристик ахборот марказлари, маҳаллий сувенир сотиш марказлари ва ҳ.к. қурилишини кўпайтириш, шунингдек, улар атрофида бошқа хизмат кўрсатиш марказлари лойиҳаларини, (жумладан: ресторан, кафе, турли кўнгилочар худуднинг хусусиятларидан келиб чиқиб, тематик масканларини қуришни) режалаштириши лозим. Бу эса, ўз навбатида Навоий вилоятида туризм соҳасини ривожлантиришда қуйидаги ижобий ўзгаришларга сабаб бўлади:

- 1. Худудлардаги туризм инфратузулмалари ҳолати сезиларли даражада яхшиланади;
- 2. Навоий вилоятининг туристик ресурсларининг кенг оммага танилишига сабаб бўлади;
- 3. Худуддаги объектлар дунё миқёсида танилиши натижасида бу ерда янги инвестицион муҳит пайдо бўлади;
- 4. Туризм бозорида фаолият кўрсатувчи субъектларда малакали кадрлар салмоғи ошади;
- 5. Маркетинг соҳаси ривожланиши натижасида туризм бозорида талабга мос таклифлар сони ортади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1. Р.Мақсудов, Қ.Ражабов Қизилтепа тумани:кеча ва бугун-Тошкенг: “САҲҲОФ” нашриёти, 2021.-360 б.
- 2. М.Ҳошимов, М.Даминов// Санги-Жуман – геотуристический памятник природы Узбекистана. Учебно-методическое пособие Самарканд-2013 СамИСИ 26с.
- 3. Х.Қурбанов, Р.Ахмедов, Ш.Исмоилзода, У.Нарзуллаев, З.Тоғаев. Нурота тумани: кеча ва бугун-Тошкент: “САҲҲОФ” нашриёти, 2021.-360 б. учеб.пособ. – М.: КНОРУС. 2007
- 4. Ibadullayev N.E. dissertatsiya “Turistik resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari”. Samarqand – 2010
- 5. . uz.m.wikipedia.org
- 6. .https://uzbekistan.travel/uz/r/navoiy-viloyati/
- 7. . https://uza.uz/oz/posts/ozod-yurtning-ravon-vo-llari -01-05-2015
- 8. <https://turaneews.kz/uz/news/navoiy-viloyatining-turizm-salohiyati-yuksaladi/>
- 9. <https://darvo.uz/2020/08/30/navoiyda-5-ta-obyekt-yunesko-butunjahon-madaniy-merosi-yodgorliklari-royxatiga-kiritiladi>.

Ш.Тошпулатова Пути использования историко-архитектурных памятников Навоийской области в сфере туризма	Sh.Toshpulatova Ways to use historical and architectural monuments of Navoi region in the field of tourism
Аннотация: Навоийская область является одним из регионов, который имеет большой туристический потенциал, как и другие регионы, но он не используется в полной мере. В данной статье анализируется использование геологических, исторических, археологических, архитектурных и монументальных туристских ресурсов региона, а также существующие проблемы в сфере туризма этого региона и научные предложения по их решению. Ключевые слова: туристический потенциал, исторические памятники, памятники, колодцы, информационные центры, тематические места, потенциальный персонал, геотуристические ресурсы, экотуристический потенциал.	Abstract: Navoi region is one of the regions that has great tourism potential, like other regions, but it is not fully exploited. This article analyzes the use of geological, historical, archaeological, architectural and monumental tourism resources of the region, as well as existing problems in the field of tourism in this region and scientific proposals for solving them. Keywords: tourist potential, historical monuments, monuments, wells, information centers, thematic places, potential personnel, geotourism resources, ecotourism potential.

Gulmira Rabbonovna Tursunova –Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Turizm” kafedrasida dots.v.b.,

Diyora Istamovna Ochilova –Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, “Servis” fakulteti talabasi

O‘ZBEKISTONDA GASTRONOMIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ITALIYA TAJRIBASI

Annotatsiya: maqolada gastronomik turizm tushunchasi, uni O‘zbekistonda rivojlantirishning Italiya tajribasi, gastronomik turizm bo‘yicha statistik ma‘lumotlar, Italiyada gastronomik turizmning o‘ziga xos jihatlari va tahlili ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari hamda potensial usullari haqidagi ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: gastronomik turizm, pazandachilik, zamonaviy texnologiyalar, milliy oshxona, retsept, gurmanlar, turoperatorlar, gastronomik turlar.

Kirish. So‘nggi yillarda gastronomik turizm turistlar uchun yangi yo‘nalishlarni kashf qilish, turli madaniyatlarga sho‘ng‘ish va mahalliy oshxona lazzatlaridan zavqlanishning mashhur va jozibali usuli sifatida paydo bo‘ldi. Turizmning bu shakli an‘anaviy diqqatga sazovor joylar tajribasidan tashqarida bo‘lib, turistlarga mahalliy aholi bilan muloqot qilish, o‘ziga xos lazzatlardan bahramand bo‘lish va taomning madaniy ahamiyatini chuqurroq tushunish imkoniyatini beradi. Italiya gastronomik turizmi dunyodagi eng sevimli oshxona yo‘nalishlaridan birining lazzatlari, an‘analari va landshaftlari bo‘ylab qiziqarli sayohatni taklif qiladi. Italiyaning boy oshpazlik merosini nishonlash, mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va madaniy almashinuvni rivojlantirish orqali gastronomik turizm turistlari va mahalliy aholi hayotini boyitadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gastronomik turizm, gastroturlar va gurmanlar kabi tushunchalar ko‘proq amaliyotda ishlatilsa-da, lekin mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlarida bu tushunchaga ta‘riflar, qarashlar, yondashuvlar aytib o‘tilgan. Jumladan, xorijiy olimlardan A.I.Kozlov, Greg Richards, R.Mitchell, Anne Mette Xjalagerlarning ilmiy ishlari va olib borilgan tadqiqotlari o‘rganildi. O‘zbekistonda turizmning maqsadli turlarini o‘rganish va gastronomik turizm haqida ilk fikrlarni I.S.Tuxliyev, B.Safarov va boshqa olimlar tomonidan ishlab chiqilgan ta‘riflar, olib borilgan tadqiqotlar o‘rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Izlanishlarimiz natijasida turizm sohasida gastronomik turizm yo‘nalishi endi rivojlanib kelayotgan soha bo‘lganligi uchun kam o‘rganilgan. Tadqiqotni olib borish jarayonida ilmiy abstrakt fikrlash, mantiqiy yondashuv kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Italiya gastronomik turizm bozori 2022-yilda 34,903 million AQSh dollariga yetishi taxmin qilingan edi. Sotish 2022-yildan 2032-yilgacha bo‘lgan prognoz davrida 15,2% CAGR darajasida o‘sishi kutilmoqda. Italiyada gastronomik turizm har yili millionlab ixlosmandlarni o‘ziga tortadigan, mamlakatning boy oshpazlik merosi, turli mintaqaviy taomlari va yuqori sifatli ingrediylentlari bilan o‘ziga jalb etuvchi rivojlanayotgan sanoatdir.

Italiyada gastronomik turizmni o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, ularni tahlil qilamiz:

1. Mintaqaviy xilma-xillik: Italiyaning pazandachilik geografiyasi nihoyatda xilma-xil, uning 20 ta mintaqasining har biri o‘ziga xos oshxonasi, lazzatlari va pishirish texnikasi bilan mashhur. Shimolning mazali makaron taomlaridan janubning yangi dengiz mahsulotlarigacha, gastroturistlar Italiyaning turli pazandachilik an‘analari bo‘ylab sayohatga chiqishlari mumkin.

2. Mahalliy ingrediylentlar: Italiya oshxonasi yangi, mavsumiy va mahalliy ingrediylentlardan foydalanishga urg‘u berishi bilan mashhur. Kompaniyaning pishgan pomidoridan tortib, Pyemontning xushbo‘y truffellarigacha Italiyaning mintaqaviy o‘ziga xosliklari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining mo‘lligi va sifatini namoyish etadi.

3. Sharob va uzumzorlar: Italiya dunyodagi eng yirik vino ishlab chiqaruvchi mamlakatlardan biri bo‘lib, mingyillar davom etgan boy uzumchilik merosiga ega. Gastroturistlar Italiyaning go‘zal uzumzorlarini o‘rganishlari, sayohat qilishlari, turli xil vinolardan tatib ko‘rishlari va Toskananing quyuq qizil rangli vinolaridan Friuli-Venesiya Giuliyaning tiniq oq

vinolarigacha bo‘lgan mamlakatning vinochilik an‘analari haqida ma‘lumot olishlari mumkin.

4. Oziq-ovqat festivallari va tadbirlari: Italiyada yil davomida ko‘plab oziq-ovqat festivallari va tadbirlari o‘tkaziladi, ularda mintaqaviy taomlardan tortib mavsumiy ingrediylargacha nishonlanadi. Ushbu festivallar tashrif buyuruvchilarga asl taomlarni tatib ko‘rish, pazandachilik namoyishlarida qatnashish, Italiyaning madaniy va oshpazlik an‘analariga sho‘ng‘ish imkoniyatini beradi.

5. Pazandachilik kurslari va pazandachilik turlari: Italiyadagi ko‘plab turoperatorlar va pazandachilik maktablari Italiya oshxonasi haqida ko‘proq ma‘lumot olishni istagan tashrif buyuruvchilar uchun gastronomik turlar va pazandachilik kurslarini taklif etadi. Ushbu tajribalar ko‘pincha mahalliy bozorlarga tashrif buyurish, professional oshpazlar bilan amaliy mashg‘ulotlar va an‘anaviy trattorias va agroturizmi (ferma uylari)da ovqatlanishni o‘z ichiga oladi.

6. Mishlen yulduzli taomlar: Italiyada gastroturistlar klassik italyan taomlarining innovatsion taomlaridan iborat gurme taomlar taassurotlari bilan shug‘ullanishlari mumkin bo‘lgan Mishlen yulduzli restoranlarning ko‘pligi bilan faxrlanadi. O‘rta asr qishloqlarida joylashgan nafis taomxonalardan tortib, qulay trattoriyalargacha Italiya har qanday did va budjetga mos keladigan keng qamrovli oshpazlik tajribalarini taklif etadi.

7. Madaniy va tarixiy ahamiyati: Italiya taomlari mamlakat tarixi, madaniyati va an‘analari bilan chuqur bog‘langan. Ko‘plab gastronomik turistlar Italiyaga nafaqat mazali taomlari, balki avlodan-avlodga o‘tib kelayotgan taomlarning madaniy va tarixiy ahamiyatini o‘rganish imkoniyati uchun ham jalb qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, Italiyadagi gastronomik turizm mazali taomlar, ajoyib manzaralar va jonli madaniy merosni o‘zida mujassam etgan boy va immersiv tajribani taklif etadi. Bu butun dunyo bo‘ylab ovqat ixlosmandlari uchun tashrif buyurilishi shart hisoblanadi¹.

O‘zining oshpazlik an‘analari bilan mashhur bo‘lgan Italiya so‘nggi yillarda gastronomik turizmni rivojlantirish uchun haqiqatan ham zamonaviy texnologiyalardan foydalanmoqda. Har bir mamlakat ushbu maqsadda quyidagicha texnologiyalardan foydalanadi:

1. Raqamli marketing va ijtimoiy media: Italiya ham o‘zining oshpazlik takliflarini namoyish qilish va gastronomik turistlarni jalb qilish uchun raqamli marketing va ijtimoiy media platformalaridan faol foydalanmoqda. Bunga esa vizual jihatdan jozibali kontent yaratish, oziq-ovqat va vino tajribalarini almashish, Instagram, Facebook hamda Twitter kabi platformalar orqali potensial tashrif buyuruvchilar bilan muloqot qilish kiradi.

2. Mobil ilovalar va veb-saytlar: Italiyadagi ko‘plab turistik tashkilotlar, restoranlar va vino zavodlari tashrif buyuruvchilarga mahalliy taomlar hamda vino tajribalari haqidagi ma‘lumotlarga oson kirishni ta‘minlash uchun mobil ilovalar va veb-saytlarni ishlab chiqishadi. Ushbu platformalar ko‘pincha interaktiv xaritalar, restoran sharhlari, virtual sayohatlar va bronlash xizmatlarini o‘z ichiga oladi, bu turistlarga o‘zlarining gastronomik sarguzashtlarini rejalashtirish va shaxsiylashtirish imkonini beradi.

3. Kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual haqiqat (VR): AR va VR texnologiyalari gastroturistlarga ajoyib tajriba taklif qilish uchun qo‘llaniladi. Masalan, tashrif buyuruvchilar AR ilovalaridan yaqin atrofdagi restoranlar, bozorlar va taomlar festivallari haqidagi ma‘lumotlarni smartfon ekranlariga joylashtirish uchun foydalanishlari mumkin. VR tajribasi esa foydalanuvchilarni uylaridan chiqmasdan virtual sharob tatib ko‘rish yoki pazandachilik kurslariga qatnashishlari imkonini berishi mumkin.

4. Onlayn bron qilish platformalari: Onlayn bron qilish platformalaridan foydalanish Italiyaga gastronomik turlarni rejalashtirish jarayonini soddalashtirdi. Turistlar OpenTable, TripAdvisor va Airbnb Experiences kabi platformalar orqali restoranlarni bron qilish, vino ekskursiyalari, pazandachilik kurslari va boshqa pazandachilik tajribalarini osongina bron qilishlari mumkin, bu sayohatni rejalashtirish jarayonini soddalashtiradi va tashrif buyuruvchilar uchun uzluksiz tajribani ta‘minlaydi.

5. Aqlli oshxona jihozlari va oziq-ovqat texnologiyalari: Italiyada oshxona tajribasini

¹ <https://www.oliveoiltimes.com/business/italy-sees-significant-growth-in-culinary-tourism/121104>

oshirishga qaratilgan aqlli oshxona jihozlari va oziq-ovqat texnologiyasiga qiziqish ortib bormoqda. Bunga uy oshpazlariga chinakam fransuz va italyanacha taomlarni takror pishirishni osonlashtiradigan aqlli pechlar, sous-vide mashinalari va ulangan oshxona jihozlari kabi innovatsiyalar kiradi.

6. Sharob va oziq-ovqat mahsulotlarini birlashtirish ilovalari: sharob va taomlarni juftlashtirishga bag'ishlangan ilovalar va onlayn platformalar Fransiya va Italiyadagi gastroturnistlar orasida tobora ommalashib bormoqda. Ushbu vositalar tashrif buyuruvchilarga sharob va oziq-ovqatlarni to'g'ri tanlash uchun yordam beradi, shaxsiy imtiyozlar, mintaqaviy xususiyatlar va pazandachilik an'analarga asoslangan tavsiyalar beradi.

Umuman olganda, Italiya gastronomik turizmni rivojlantirish va targ'ib qilish, tashrif buyuruvchilar tajribasini oshirish va mamlakatning boy oshpazlik merosini global auditoriyaga namoyish etish uchun zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirmoqda.

O'zbekistonning noyob pazandachilik an'analari va resurslarini o'zida mujassam etgan holda Italiyada qo'llanilgan muvaffaqiyatli strategiyalardan ilhom olish O'zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirishga katta yordam beradi. Bunga erishishning ba'zi potensial usullariga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin:

1. Pazandachilik yo'llari va marshrutlari: O'zbekistonning turli xil gastronomik takliflarini namoyish qiluvchi pazandachilik yo'llari yoki marshrutlarini yaratish. Ushbu marshrutlar tashrif buyuruvchilarni bozorlar, an'anaviy ovqatlanish joylari va mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilar bo'ylab yo'naltirishi mumkin, bu esa ularga mamlakatning madaniy diqqatga sazovor joylari va tabiiy go'zalliklarini o'rganish davomida o'zbek oshxonasining asl ta'mini his qilish imkonini beradi.

2. Mahalliy ingrediylentlar va mahsulotlarni targ'ib qilish: Restoranlar, kafelar va oziq-ovqat bilan bog'liq korxonalarda mahalliy retseptlar va mahsulotlardan foydalanishga e'tibor berish. O'zbekistonga xos bo'lgan noyob ziravorlar, mevalar, sabzavotlar, go'sht va sut mahsulotlarini ta'kidlab, oshpazlar va hunarmandlarni o'z taomlari va oshpazlik ijodiga qo'shishga undash.

3. Pazandachilik mashg'ulotlari va ustaxonalari: tashrif buyuruvchilar mahalliy oshpazlar va oshpazlik mutaxassisleri rahbarligida an'anaviy o'zbek taomlarini tayyorlashni o'rganishlari mumkin bo'lgan pazandachilik kurslari va mahorat darslarini taklif qilish. Ushbu amaliy tajribalar o'zbek taomlarini tayyorlash texnikasi, xushta'mligi va madaniy an'analari haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin, bu esa ishtirokchilarga O'zbekiston taomlarini tatib ko'rish imkonini beradi.

4. Oziq-ovqat va vino festivallari: O'zbekistonning pazandachilik merosini ulug'laydigan va uning mintaqaviy xususiyatlarini namoyish etuvchi taom va vino festivallarini tashkil etish. Ushbu festivallarda pazandachilik namoyishlari, tatib ko'rish marosimlari, jonli musiqa va o'yin-kulgilar, shuningdek, tashrif buyuruvchilar uchun mahalliy oshpazlar, vino ishlab chiqaruvchilar va oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilar bilan muloqot qilish imkoniyatlari mavjud bo'ladi.

5. Pazandachilik tadbirlari va musobaqalari: O'zbekistonning pazandachilik iste'dodi va innovatsiyalarini ta'kidlaydigan gastronomik tadbirlar va musobaqalarni o'tkazish. Butun dunyodan oshpazlar, restoratorlar va gurmanlarini o'zbek oshxonasining xilma-xilligi va ijodkorligini nishonlaydigan oshpazlar, taomlarni pishirish musobaqalari va tanlovlarda ishtirok etish uchun taklif qilish mumkin bo'ladi.

6. Gastronomik turpaketlar: Oziq-ovqat tajribasini dam olish va madaniy sayohatlar, ochiq havoda sarguzashtlar va sog'lomlashtirish tadbirlari bilan birlashtirgan holda gastronomik turpaketlarni ishlab chiqish. Ushbu turpaketlar turli qiziqish va imtiyozlarga mos kelishi mumkin, bu esa tashrif buyuruvchilarga O'zbekistonning tarixi, san'ati va tabiiy muhitiga sho'ng'ib, uning pazandachilik geografiasini o'rganish imkonini beradi.

7. Mehmondo'stlik bo'yicha trening va sertifikatlash: Mehmondo'stlik bo'yicha mutaxassislarining o'zbek oshxonasi, odob-axloq qoidalari va xizmat ko'rsatish standartlari haqidagi bilimlarini oshirish uchun o'quv dasturlari va sertifikatlash kurslarini tashkil etish. Bu

tashrif buyuruvchilarga yuqori sifatli ovqatlanish tajribasini olishlarini va o‘z uyidan olisda ovqatlanish yoki oshpazlik tadbirlarida ishtirok etib, shaxsiy tajribalarini oshirishlariga imkon beradi.

8. Raqamli marketing va ijtimoiy media tarmoqlari: O‘zbekistonning gastronomik turizm salohiyatini global auditoriyaga targ‘ib qilish uchun raqamli marketing strategiyalari va ijtimoiy media platformalaridan foydalanish. O‘zbek oshxonasining o‘ziga xos ta‘mi, an‘analari va tajribalarini ta‘kidlaydigan taomlar bloglari, retseptlar bo‘yicha videolar va virtual taomlar sayohatlari haqidagi ma‘lumotlarni tarqatuvchi ijtimoiy media tarmoqlari qiziqarli kontentlar yaratishga turtki beradi.

Xulova va takliflar. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali O‘zbekiston o‘zining gastronomik turizmning asosiy yo‘nalishi sifatida ko‘rsatishi mumkin, bu esa O‘zbekiston pazandachilik merosining boy va xilma-xil ta‘mini kashf etish istagida bo‘lgan butundunyodan oziq-ovqat ixlosmandlari, gurmanlar, turoperatorlar, pazanda oshpazlar va madaniy tadqiqotchilarni jalb qilish imkonini beradi. Shularni inobatga olib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

✓ Hududlarda mahalliy taom va ichimliklarnig turli xil ta‘m va mazasini topish maqsadida taomlarni tatib ko‘rishlari mumkin bo‘lgan gastronomik ko‘chalarga, bozorlariga borishni, shuningdek, an‘anaviy taomlarni tayyorlashni o‘rganish uchun pazandachilik mahorat darslarida qatnashishni taklif qilish;

✓ Bozorlar va festivallarni tashkil etish orqali gastronomiyaga bag‘ishlangan bozorlar, festivallar va tadbirlarni tashkil etish. Bu turistlar yangi mahalliy mahsulotlarni sotib olishlari mumkin bo‘lgan mahalliy fermerlar bozori yoki ma‘lum bir taom yoki oshxonaga bag‘ishlangan festival bo‘lishi mumkin. Bu hududning pazandachilik merosining boyligini namoyish etish va ko‘proq turistlarni jalb qilish imkoniyatini yaratish;

✓ Etnografik hududlarda va turistik qishloqlarda gastronomik turizm va pazandachilik kurslarini tashkil etish. Turistlarga gastronomik turizm va pazandachilik kurslarida qatnashish imkoniyatini taqdim etish. Bu ularga nafaqat mahalliy taomlardan tatib ko‘rish, balki tajribali oshpazlar rahbarligida an‘anaviy taomlarni tayyorlashni ham o‘rganish imkonini beradi. Bunday tajriba turistlarga taomlar orqali mahalliy madaniyatni ham o‘rganish hamda taassurotga ega bo‘lish imkonini beradi.

✓ Oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtiradigan dala va shiyponlarga marshrutlar ishlab chiqish. Noyob va qiziqarli taomlarni taklif qiluvchi turli xil restoranlar, kafelar va novvoyxonalarni o‘z ichiga olgan gastronomik marshrutlarni ishlab chiqish. Ushbu marshrutlar fermalarga, vinochilik korxonalariga, turli xil meva bog‘lari va ularni qayta ishlaydigan zavodlariga, oziq-ovqat ishlab chiqarish hamda qayta ishlash bilan bog‘liq boshqa joylarga tashrif buyurishni ham o‘z ichiga olishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tursunova G.R., Ochilova D.I. Gastronomik turizm tushunchasining nazariy asoslari. Central Asian Journal of Education and Innovation milliy ilmiy jurnal. 10.06.2023 yil, 6-sonli
2. Tursunova G.R., Ochilova D.I. The role of Modern Technologies in the Development of Gastronomy. Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation. Volume 02, Issue 01, 2024 ISSN (E): 2993-2777
3. Tursunova G.R., Ochilova D.I. Specific Characteristics of the Development of Gastronomy Tourism in Uzbekistan. Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation. Volume 02, Issue 01, 2024 ISSN (E): 2993-2777
4. Tursunova G.R., Ochilova D.I. Ethnic Tourism is a Small Type of Gastronomy Tourism. Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation. Volume 02, Issue 01, 2024 ISSN (E): 2993-2777
5. <https://www.docsity.com/en/turizmni-rivojlantirishda-xorij-tajribasi/4639202/>
6. <https://www.futuremarketinsights.com/reports/italy-culinary-tourism-market>
7. <https://www.oliveoiltimes.com/business/italy-sees-significant-growth-in-culinary-tourism/121104>
8. <https://grnjournal.us/index.php/AJLISI/article/view/3123/2702>

Г.Турсунова, Д.Очилова Итальянский опыт развития гастрономического туризма в Узбекистане Аннотация: в статье анализируются понятие гастрономического туризма, итальянский опыт его развития в Узбекистане, статистические данные по гастрономическому туризму, особенности гастрономического туризма в Италии. Также дана информация о современных технологиях и потенциальных методах развития гастрономического туризма в Узбекистане. Ключевые слова: гастрономический туризм, кулинария, современные технологии, национальная кухня, рецептура, гурманы, туроператоры, гастрономические туры.	G.Tursunova, D.Ochilova Italian experience in developing gastronomic tourism in Uzbekistan Abstract: the article analyzes the concept of gastronomic tourism, the Italian experience of its development in Uzbekistan, statistical data on gastronomic tourism, and the features of gastronomic tourism in Italy. Information is also provided on modern technologies and potential methods for developing gastronomic tourism in Uzbekistan. Keywords: gastronomic tourism, cooking, modern technologies, national cuisine, recipes, gourmets, tour operators, gastronomic tours.

Mahliyo Yaxshiboy qizi Umarova – “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti assistent o‘qituvchisi

O‘ZBEKISTONNING MAVJUD TURIZM SALOHIYATIDAN KENGROQ FOYDALANISH YO‘LLARI HAMDA XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada turizmni rivojlantirishda va uning samaradorligini oshirishda mavjud resurslardan to‘laligicha foydalanish yo‘llari va xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, klassifikatsiyalash tizimi, marshrut, mehmonxona, turistik infratuzilma, turistik resurs, sayyohlik agentligi, pandemiya.

Kirish. O‘zbekistonda turizm resurslarini son hamda sifat jihatdan yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlar mavjud bo‘lib, 8000 dan ziyod tarixiy- arxitektura obidalari va go‘zal tabiiy-iqlim resurslari yurtimiz hududida joylashgan. Biz o‘zimizda mavjud imkoniyatlardan hali to‘laligicha foydalana olganimizcha yo‘q. Buni quyidagi ma‘lumotdan ham bilib olishimiz mumkin. Yuqorida aytib o‘tilgan 8000 dan ziyod turistik resurslarning atigi 3/1 qismi turizm uchun faol, qolganlari turistik infratuzilmani shakllantirish va yangi turistik mahsulotlarni tayyorlashni talab qiladi. Bir so‘z bilan aytganda turistik resurslarimizdan to‘laligicha foydalanishimiz uchun ko‘plab tadqiqotlar olib borishimiz zarur.

Davlatimiz rahbari Sh.M. Mirziyoyev ham turizm sohasi rivojiga muhim masalalardan biri sifatida qarab kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-apreldagi PQ-135-sonli “Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori ham mavjud salohiyatimizdan yanada samarali foydalanish borasidadir.¹ Respublikaning turizm salohiyatidan to‘liq va samarali foydalanish, birinchi navbatda transport-logistika va turizm infratuzilmasidagi muammolarni tezkor hal etish, shuningdek, mavjud resurslar va imkoniyatlardan har tomonlama foydalanish hisobiga turizm sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish maqsadida bir qator ishlarni amalga oshirish oldinga reja qilib qo‘yildi. Jumladan 2023-yilda rivojlanib borayotgan turizm sohasidagi imkoniyatlar hamda resurslardan har tomonlama keng foydalanish, qolaversa mavjud muammolarni tezkor hal etish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi tuzib chiqildi”.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turizm sohasini yazada jadal rivojlantirish bo‘yicha hamda mamlakatimizda mavjud shart salohiyatdan to‘lig‘icha foydalanish qolaversa soha rivojiga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan to‘siqlarni va muammolarning tahlili I.S. Tuxliyev, L.A.Volkov,

¹ PQ-135-сон 26.04.2023. Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida (lex.uz)

I.N. Buturov mahalliy va xorijiy olimlarning ishlarida tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ishi mobaynida qiyoslash, qiyosiy tahlil va tizimli, ekspert baholash kabi bir qancha usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. So‘nggi yillarda olib borilayotgan izlanishlar natijalari shuni ko‘rsatadiki turizm va mehmondo‘stlik biznesida bir qancha sezilarli ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Xususan mamlakatimizda mehmonxonalar sonini ko‘paytirish hamda ularda ko‘rsatiladigan xizmatlarning sifati va sonini oshirish borasida bir qancha harakatlar olib borildi. Turizm sohasida yana bir muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lgan umumiy ovqatlantirish joylariga ham yanada e‘tibor qaratildi. Sohaning o‘zagi hisoblangan sayyohlik agentliklari va tashkilotlari soni ham so‘nggi besh yillik ichida ildam harakatlarni amalga oshirdi.

Bizning tabiiy va tarixiy manzilgohlarimizga tashrif buyurish maqsadida turistik harakatlarni amalga oshirgan sayyohlar soniga e‘tiborimizni qaratadigan bo‘lsak qiyidagi ma‘lumotlarni olishimiz mumkin.

2023-yilda yurtimizga 6.6 million turist tashrif buyurdi. Bu raqam esa kutilgan 7 milliondan birozgina farq qiladi xolos. Shuni ham aytib o‘tish kerakki O‘zbekistonga tashriy buyurgan sayyohlarning soniga yillar hisobi bo‘yicha qaraganda yuqorida takidlangan 6.6 million turist ikkinchi eng yuqori ko‘rsatkich bo‘lib qabul qilindi. Ya‘ni eng yuqori ko‘rsatkichdan 100 000 nafar turistga kamroq. Eng yuqori ko‘rsatkich 2019-yil COVID 19 pandemiyasidan oldin 6.7 million turist ko‘rsatkichida ro‘yxatga olingan edi.

Agarda oxirgi 7 yillik bo‘yicha turistlar sonini taqqoslaydigan bo‘lsak ushbu ma‘lumotni olishimiz mumkin.

Yillar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Turistlar soni (million)	2.7	5.3	6.7	1.5	1.9	5.2	6.6

¹Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonga tashrif buyurgan sayyohlar soni 2019 hamda 2022-yillar oralig‘ida keskin pasayishga duch keldi. Butun dunyoga har taraflama to‘siq qo‘ygan pandemiya tufayli 2019-yil 6 748 500 nafar xalqaro turistlar soni bilan eng yuqori ko‘rsatkichni qabul qilgan holat bir yildan so‘ng 1 504 100 nafar xorijiy sayyohlar soni bilan eng past ko‘rsatkich holatiga o‘tdi.

2023-yilda yurtimizga tashrif buyurgan sayyohlarni ularning maqsadlari bo‘yicha ajratib chiqadigan bo‘lsak quyidagi natijani olishimiz mumkin.

- ❖ Qarindoshlarini ko‘rishga borish maqsadida- 5,6 million kishi
- ❖ Dam olish maqsadida- 773,2 ming kishi
- ❖ Ish safari uchun - 143 500 kishi
- ❖ Tijorat maqsadida - 70,4 ming kishi
- ❖ Davolanish maqsadida- 61,3 ming kishi
- ❖ O‘qish maqsadida - 16,8 ming kishi².

Ushbu 6.6 million sayyohlar qaysi davlatlardan tashrif buyurganiga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, quyidagi mamlakatlar fuqarolari turistik maqsadlarda eng ko‘p tashrif buyurgan:

- Tojikiston – 2 155 200 kishi;
- Qirg‘iziston – 1757,1 ming kishi;
- Qozog‘iston – 1 333 300 kishi;
- Rossiya - 714,3 ming kishi;
- Turkiya - 106 500 kishi;
- Turkmaniston – 100,3 ming kishi;
- Xitoy - 42 500 kishi;
- Hindiston - 45 500 kishi;
- Janubiy Koreya – 37100 kishi;
- Germaniya – 29600 kishi;

¹ [Uzbekistan Tourism Industry Statistics 2024 \(tourcentralasia.com\)](http://tourcentralasia.com)

² [O‘zbekistonga 2023 yilda qancha turist kelgani ma‘lum qilindi \(kun.uz\)](http://kun.uz)

- Italiya – 25600 kishi;
- AQSh - 23 ming kishi;
- Fransiya – 18600 kishi;
- Buyuk Britaniya - 16200 kishi;
- Ispaniya – 15200 kishi;
- Belarusiya - 15100 kishi;
- Ozarbayjon - 14,7 ming kishi;
- Yaponiya - 12 400 kishi.

O‘zbekistonga yillar hisobi bo‘yicha qancha sayyohlar tashrif buyurganini hamda hozirgi kunda kutilayotgan sayyohlar soni qanchaga yetishi mumkinligi haqida ma’lumotga ega bo‘ldik. Endi ushbu sayyohlarni qabul qilish uchun qay darajadagi joylashtirish vositalariga ega ekanligimizni ko‘rib chiqadigan bo‘lsak ushbu ma’lumotga yuzlashishimiz mumkin. Statistika agentligi ma’lumotlariga binoan, ¹2023-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda faoliyat ko‘rsatayotgan mehmonxonalar soni 1088 tani tashkil qilgan.

Bu mehmonxonalarni darajasiga qarab ajratsak, quyidagi ma’lumotlarni olishimiz mumkin.

- ✓ 1 yulduz - 231
- ✓ 2 yulduz - 36
- ✓ 3 yulduz - 120
- ✓ 4 yulduz - 24
- ✓ 5 yulduz - 5
- ✓ Yulduzli toifaga ega bo‘lmaganlar - 672.

Hozirgi kundagi e’tiborimizni ushbu 672 ta yulduzli toifaga ega bo‘lmagan joylashtirish vositalarini yulduzli mehmonxonalar qatoriga qo‘shish hamda 5 yulduzli va 4 yulduzli turli-tuman xizmatlarni taklif etaolish qobiliyatiga ega mehmonxonalar sonini oshirishga qaratilgan.

Sayyohlik agentliklari va tashkilotlari mamlakatda turizmni rivojlantiruvchi asosiy tashkilotlardan biri hisoblanadi. Shu bois O‘zbekistonda sayyohlik agentliklari sonini ko‘paytirishga ham katta ahamiyat berilmoqda. ²Sayyohlik agentliklari va tashkilotlarini hududlar bo‘yicha oladigan bo‘lsak, quyidagi ma’lumotlarni olishimiz mumkin.

Viloyatlar	Sayyohlik agentliklari soni 2021	Sayyohlik agentliklari soni 2022
Toshkent shahri	178	181
Xorazm	8	14
Farg‘ona	8	9
Toshkent viloyati	3	5
Sirdaryo	1	2
Surxondaryo	2	4
Samarqand	41	57
Namangan	1	3
Navoi	10	13
Qashqadaryo	3	7
Jizzax	3	5
Buxoro	16	31
Andijon	3	4
Qoraqalpog‘iston Res.	11	13

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki sayyohlik agentliklari va tashkilotlari mamlakat viloyatlari bo‘ylab bir xil miqdorda tarqalmagan. Ushbu raqamni poytaxtimizda ko‘proq o‘ringa ega ekanligini guvohi bo‘lamiz. Bundan tashqari Samarqand, Buxoro, Xorazm kabi turizm sohasi nisbatan yaxshi rivojlangan viloyatlarda sayyohlik agentliklari va tashkilotlari soni ko‘proq.

¹ O‘zbekistonda nechta 5 yulduzli mehmonxona bor? (aniq.uz)

² Слайд 1 (stat.uz)

Xulosa va takliflar. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yurtimiz viloyatlaridagi turizmning rivojlanganlik darajasi turlichadir. U ayrim viloyatlarda ya’ni Samarqand, Toshkent, Xorazm, Buxoro viloyatlarida nisbatan yaxshi rivojlangan. Shuning uchun ham joylashtirish vositalarining tarqalishi turlichadir. Sayyohlik agentliklari va tashkilotlari soniga qaraydigan bo‘lsak ham aynan shu holatning guvohi bo‘lamiz. Bizning maqsadimiz turizm sohasi sekin rivojlanayotgan viloyatlarning holatini yaxshilash, viloyatlardagi sayyohlar uchun qulayliklarni son va sifat jihatdan rivojlantirishdir. Albatta bunday viloyatlarda mehmonxonalar va sayyohlik agentliklari sonini ko‘paytirish uchun ularga bo‘lgan talabni rivojlantirishimiz kerak. Bu holatda so‘z turizm resurslariga borib taqaladi va biz quyidagi takliflarni beraolamiz:

- Joylardagi mavjud resurslarni sonlariga yanada aniqlik kiritish;
- Ularning nomlari keltirilgan ro‘yxatlarini tuzib chiqish;
- Maxsus ishchi guruh tashkillashtirilib, manzilgoh bo‘yicha aniq ma’lumotlar yig‘ish;
- Keng qo‘llaniladigan mashhur marshrutlarga ushbu manzilgohlar safarini ham kiritish.

O‘ylaymizki ushbu takliflar amaliyotga joriy etilsa ko‘zlangan maqsadga olib boruvchi yo‘llardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mamatqulov X.M. “Turizm infratuzilmasi”. Ma’ruzalar kursi. Samarqand. - 2009
2. Tuxliyev I.S., Qudratov G.,H., Pardayev M.K. “Turizmni rejalashtirish”, T.: 2010.
3. Tuxliyev I.S. va boshqalar. “O‘zbekistonda turizm xizmat bozorini rivojlantirishning ijtimoiy – iqtisodiy muammolari” monografiya. T.: “Iqtisodiyot”, 2012.
4. Тухлиев Н., Таксанов А. Экономика большого туризма. – Т.: “Ўзбекистан Миллий Энциклопедияси”, 2001.
5. М.Е.По‘latov, R.S. Amriddinova, D.Z. Norqulova, A.Yu. Talibova “Mehmonxonalarda kasbiy etika” Samarqand, 2022.
6. X.M. Mamatqulov “Turizm infratuzilmasi” o‘quv qo‘llanma, Toshkent, 2011.
7. I.S. Tuxliyev, S.A. Abduhamidov “Turizm nazariya va amaliyot”, darslik. 2021.

М.Умарова	M.Umarova
Пути и особенности эффективного использования туристических ресурсов в Узбекистане	Ways and characteristics of effective use of tourism resources in Uzbekistan
Аннотация: в данной статье описаны пути и особенности максимального использования имеющихся ресурсов в развитии туризма и повышения его эффективности.	Abstract: this article describes the ways and features of the maximum use of available resources in the development of tourism and increasing its efficiency.
Ключевые слова: туризм, система классификации, маршрут, гостиница, туристская инфраструктура, туристский ресурс, турфирма, пандемия.	Keywords: tourism, classification system, route, hotel, tourist infrastructure, tourist resource, travel agency, pandemic.

Юлдуз Пирназаровна Урунбаева – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти и.ф.ф.док., доцент

МУЗЕЙ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ – АҲОЛИ ФАРОВОНЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИ

Аннотация: аҳоли фаровонлиги қатор муҳим омиллар уйғунлигида тавсифланувчи хизмат кўрсатиш соҳасининг кўлами, унинг муҳим макроиқтисодий кўрсаткичлардаги улуши, аҳоли жон бошига хизматларнинг ҳажми орқали аниқланади. Мақолада музей туризми соҳасини ривожлантириш орқали аҳоли фаровонлигини оширишга доир масалаларга алоҳида тўхталиб ўтилган.   Калит сўзлар: музей, туризм, маданият, маърифат, қадрият аҳоли фаровонлиги, турмуш сифати, талаб, истеъмол, аҳоли жамғармаси,иш ҳақи, аҳоли даромадлари, бўш вақт.

Кириш. Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида халқаро майдонда аҳоли фаровонлигини ошириш, фан, таълим, маданият ва халқаро иқтисодий-ижтимоий

алоқаларни яхшилаш масалалари билан уйғунлашган ҳолда музей туризм соҳаси ҳам актуал мавзуга айланиб бормоқда. Дунёнинг кўплаб етакчи мамлакатларида музей туризм хизматлари соҳаси иқтисодийнинг барча соҳа ва тармоқларига таъсир кўрсатувчи ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини белгилаб берувчи омил сифатида шаклланди. Мамлакатда ижтимоий-иқтисодий соҳада олиб борилаётган ислохотлар ва кучли сиёсат пировардида вужудга келаётган янги иқтисодий муносабатлар музей туризм соҳасини ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратди. Ушбу соҳа айни дамда мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигини мустаҳкамлаш, аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилашда муҳим аҳамиятга эга соҳага айланиб бормоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Аҳоли фаровонлигини ошириш ҳар қандай иқтисодий тизимнинг барча муаммолари марказида туради ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт соҳасида барча уринишлар пировард натижада шу бош муаммони ечишга қаратилган. Шу сабабли ижтимоий фаровонлик ва турмуш даражасига оид масалалар қадим замонлардан бери кўплаб иқтисодчиларнинг эътиборини ўзига жалб қилган. Ижтимоий фаровонлик ва аҳоли турмуш даражаси назариясини шакллантиришда П.Бернекер томонидан туризмни “саёҳатчининг нотижорий, ҳамда ўз касбига боғлиқ бўлмаган мақсадларда, вақтинчалик ва ихтиёрий тарзда яшаш жойларини алмаштириши билан боғлиқ ўзаро алоқалар ва хизматлар мажмуи”¹ сифатида изоҳлайди.

Назарий изланишларимиз натижасида аҳоли фаровонлигини оширишга оид муаммоларни ечишда инсоният тараққиёти ҳозирги босқичнинг учта муҳим хусусиятларини ўз ичига олади. Яъни Янги Ўзбекистон интеграциясининг тобора кучайиши, жаҳон миқёсида товарлар, хизматлар ҳамда меҳнат бозорларининг ташкил топиши ҳар бир мамлакат аҳолиси фаровонлигини шакллантиришда катта таъсир кўрсатмоқда.

Экологик муаммоларнинг кескинлашуви оқибатида чекланган ресурслардан фойдаланиш муаммоларини ҳал этишда миллий ва халқаро экологик хавфсизликни таъминлаш.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти моделининг шаклланиб бораётганлиги, тақсимотда ижтимоий адолат “Инсон қадри учун”² тамойилларининг кучайиб бораётганлиги.

Юқоридаги фикрларнинг таҳлили бизга шундай хулоса чиқариш имконини бердики, аҳоли кенг қатламлари турмуш фаровонлигининг юксалиши унинг меҳнат ва ижтимоий фаолиятини кучайтиради, ишлаб чиқаришда инсон омилнинг роли ва аҳамияти тобора кучайиб боради, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш жараёнларига қатнашиш фаоллигини оширади. Аммо, иқтисодиёт соҳасидаги манбаларда музей туризми хизматлар соҳасининг аҳоли турмуш фаровонлигини ва сифатини шакллантиришдаги роли ва унга таъсири масалалари кенг ёритилмаган. Шу сабабли музей туризмнинг аҳоли фаровонлиги даражаси ва сифатини шакллантиришдаги ролини асослашга уриндик.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда қиёсий, мантиқий таҳлил, тизимли таҳлил, илмий абстракциялаш, кузатиш, умумлаштириш, статистик гуруҳлаш, корреляция-регрессия, башоратлаш ва бошқа услуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Музейлар бу аждодларимиздан бизга мерос бўлган бойликни келажак авлодга етказиб берадиган илмий, маънавий-маърифий хазина бўлиб, у йиллар давомида бойиб боради. Ҳар бир оилада музейнинг бир элементи мавжуд. Ота-она, бобо-момоларимиздан бизга мерос буюм, фотосурат ёки ҳужжат бўладими биз авайлаб-асраймиз ва ўз фарзандларимизга улар тўғрисида фахр билан сўзлаб берамиз. Мерос бўлган ашёлар, инсоният ижоди маҳсули сифатида яратилган санъат асарлари сараланиб,

¹ Квартальнов В.А. Стратегический менеджмент в туризме: Современный опыт управления. - М.: Финансы и статистика, 1999. Xizmat – bu iqtisodiy birlikka tegishli bo‘lgan shaxs yoki mahsulot holatining o‘zgarishi, bu birinchisining oldidan roziligi bilan boshqa iqtisodiy birlik faoliyati natijasida yuzaga keladi- R.Merdik. Xizmat va servisning moddiy tovardan farqli hususiyatlari. <https://azkurs.org/xizmat-va-servisning-moddiy-tovardan-farqli-hususiyatlari-mund.html> Xizmatlar – insonga foydali natija va qoniqish beradigan xatti-harakatlardir - Усмонов Феруз. Xizmat va servisning moddiy tovardan farqli hususiyatlari. <https://azkurs.org/xizmat-va-servisning-moddiy-tovardan-farqli-hususiyatlari-mund.html>

² Шавкат Мирзиёев Миромонович. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент “O‘zbekiston” нашрети, 2023. -

музейлардан жой олади ҳамда умуминсоний бойликка айланади. Аждодлардан мерос бўлган анъаналар ва урф-одатларни, фарзандлар ва набираларга айтиб бериш, мерос қолдириш орқали инсоният тадрижий ривожланиб бораверади.

Республикамизда ўз йўналишига кўра турли хил музейлар мавжуд. Улардан баъзиларига эътибор қаратмоқчимиз. Ўзбекистон Давлат табиат музейи 1876 йил 12 июлда ташкил этилган бўлиб, ўз йўналишига кўра Марказий Осиёда ягона. Унинг илмий фондида табиатшуносликка оид музей ашёлари мавжуд бўлиб, мазкур соҳа бўйича Республикада бош музей ҳисобланади. Бир ярим асрлик музей тарихи давомида музейнинг илмий фонди янада бойитиб борилган ва шу мақсадда, музей илмий ходимлари томонидан Республика ҳудудлари жумладан, 1912 йил Қизилқум, 1937 йил Ҳисор тоғ тизмаси, 1936-1937 йилларда Олой тоғ тизмаси (Борсинсой дараси, Борсин музлиги)га илмий экспедиция ташкил этилган.

Юқорида келтирган маълумотларимиздан шундай хулоса қилишимиз мумкин, инсоният умр кўриши давомида яратиладиган ҳар қандай кадрият бу мерос ҳисобланади. Инсон фақат тарбия орқалигина комилликка эришади. Унинг маънавий даражаси атрофида юз бераётган воқеа-ҳодисаларни қандай қабул қилиши ва мустақил баҳолай олишига ҳам боғлиқ. Шундай экан, аҳолининг маънавий дунёқарашини мустаҳкамлашда миллий кадриятларга оид бой маънавий (музей) меросимиздан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистонда музей туризми соҳаларини тубдан ислоҳ қилишга, уларнинг фаолиятини такомиллаштиришга, барқарорлаштирувчи ролини оширишга, инновацион иқтисодий шакллантириш ва рақобатбардошликни таъминлаш омили сифатида фойдаланишга ҳуқуқий асослар яратилди. Илғор фан-техника ютуқлари музей туризми соҳаларига жорий этилди, соҳада хизмат кўрсатувчи ходимларни касбий ва қайта тайёрлашни кенгайтириш яхшиланди. Аммо, мустақиллик йилларида музей туризми соҳасини ривожлантириш борасида қўлга киритилган улкан ютуқларга қарамадан, ушбу соҳанинг ривожланиши, кўрсатилаётган хизматлар ҳажми ва сифати бўйича биз ривожланган мамлакатлардан ҳамон жиддий орқада қолмоқдамиз.

Шу сабабли музей туризми соҳасини янада ривожлантириш, унинг иқтисодийдаги улушини ошириш, миллий анъана ҳамда кадриятларимизни тиклаш, бой меросимизни чуқур ўрганиш, унинг мазмун-моҳияти ва аҳамиятини халқимиз ўртасида кенг тарғиб этишга катта эътибор қаратишимиз лозим. Сабаби иқтисодий тараққиёт, кишилик жамияти тарихида кечган муҳим иқтисодий жараёнларнинг ҳамда содир бўлган иқтисодий ҳодисаларнинг туб моҳиятини англаб етиш, баҳолаш, уларнинг сабаб ва оқибатларини тушуниб етиш, тегишли илмий хулосалар чиқариш, энг муҳими, уларга асосланган ҳолда, келажакда содир бўлиши мумкин бўлган, аниқроғи муқаррар бўлган, иқтисодий тараққиёт хусусида илмий асосланган хулосаларни олиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги “Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак” нутқида миллий анъаналаримизни асраб-авайлаш ва бойитиш мақсадида ўтган даврда 11 та янги музей, 2 та театр, 28 та болалаар мусиқа ва санъат мактаби, 5 та олийгоҳ, жумладан, янги авлод журналистларини тайёрлаш мақсадида Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети ташкил этилганлигига алоҳида тухталиб ўтилди¹.

Музей туризмнинг аҳоли фаровонлигини оширишдаги роли.

- аҳолининг музей туризмга бўлган эҳтиёжларини ва талабларини қондириш;
- аҳолининг истеъмол харажатларини тежаш ва бўш вақтини кўпайтириш;
- аҳолининг бўш вақтидан самарали фойдаланиш учун шароит яратиш;
- аҳоли бандлигини ошириш ва даромадларни кўпайтириш.

Бизнинг назаримизда, музей туризмнинг аҳоли фаровонлиги ва сифатига таъсири

¹ Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. “МАЪНАВИЯТ ҲАЁТИМИЗДА ЯНГИ КУЧ, ЯНГИ ҲАРАКАТГА АЙЛАНИШИ КЕРАК” Халқ сўзи 2023 йил 23 декабрь, №274(8617) 2 бет.

юқорида келтирилган барча йўналишлар ўзаро чамбарчас боғлиқ ва аҳоли фаровонлигини кўрсаткичларига бевосита таъсир кўрсатади.

Кўйилган назарий муаммога аниқлик киритиш мақсадида ҳар бир йўналишнинг мазмунига ва таъсир қилиш механизмларининг моҳиятига батафсилроқ тўхталиб ўтиш муҳимдир. Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ва инсон иқтисодий фаолиятининг бош мақсади – аҳолининг узлуксиз тарзда ошиб бораётган эҳтиёжларини қондиришдан иборат. Аҳоли эҳтиёжларини қондириш зарурати музей туризми соҳасига ҳам тўла дахлдор. Музей туризмига бўлган эҳтиёжлар – аҳоли умумий эҳтиёжларининг ажралмас таркибий қисми ва уларни имконият борида тўлароқ қондириш ижтимоий ишлаб чиқаришнинг асосий функцияси ҳисобланади.

Энг муҳими музей туризмига бўлган эҳтиёж моддий хизматларга бўлган эҳтиёжлардан ўз моҳияти ва инсоннинг инсон сифатидаги тараққиётидаги аҳамияти жиҳатидан кескин фарқланиб туради. Музей туризми малакали кадрлар билан таъминлаш асосида хизматлар сифатини ошириш, ушбу соҳани диверсификациялаш асосида хизматлар ассортиментини кенгайтириш, янги хизмат турларини ишлаб чиқариш, хизматлар ҳажмини жадал суръатлар билан кўпайтириш аҳоли эҳтиёжларини тўлароқ қондиришнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Америкалик олим А.Маслоу пирамидасида физиологик (моддий) эҳтиёжларга муҳимлиги нуқтаи назардан биринчи ўрин берилган¹. Шубҳасиз, бундай эҳтиёжлар ижтимоий тизим шакли ва ишлаб чиқариш кучлари тараққиёти даражасидан қатъи назар, ҳар қандай жамият учун хос ва биринчи даражада қондирилиши лозим. Инсонлар, онгли ҳаракатланувчи тирик мавжудот сифатида, авваламбор бирламчи эҳтиёжларини яъни, озиқ-овқат истеъмол қилишлари, кийинишлари, бошпанага эга бўлишлари шарт. Шундан кейингина улар таълим, маданият, санъат, саёҳат ва ҳоказолар билан шуғулланишлари мумкин бўлади. Ушбу пирамидада турли хил ижтимоий хизматларга бўлган эҳтиёжлар ҳам муҳим ўринни эгаллаган. Лекин масаланинг муҳим жиҳати шундаки, ишлаб чиқариш кучлари ривожланиб, аҳоли даромадлари ва турмуш фаровонлиги ошиб борган сайин, унинг хизматларга бўлган эҳтиёжи моддий неъматларга бўлган эҳтиёжига нисбатан тезроқ суръатлар билан ривожланади. Хизматларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири хизмат кўрсатиш соҳасида банд аҳолининг даромадлари шаклланиши меҳнатнинг мазмуни ва характери билан боғлиқ. Хизматларга бўлган эҳтиёжларнинг тобора ошиб бориши ва такомиллашуви аҳоли бандлигидаги таркибий ўзгаришларда, аниқроғи, унинг бандлигида хизматлар улушининг доимий тарзда ошиб боришида ўз ифодасини топади

Аҳолига истеъмол учун таклиф этилаётган хизматлар ҳажмини жадал суръатлар билан ошириш, уларнинг сифатини ва аҳоли жон бошига тўғри келадиган миқдорини жаҳон андозалари даражасига кўтариш, Ўзбекистонда устувор вазифалар сифатида қаралаётган баркамол авлодни тарбиялаш, аҳоли турмуш фаровонлигини такомиллаштириш, халқимизга фаровон яшаши учун муносиб шарт-шароитлар яратишдек² долзарб вазифаларни бажаришда муҳим роль ўйнайди. Ҳар томонлама етук, маданиятли, маърифатли баркамол авлодни тарбиялаш ғояси аҳолининг моддий ва маънавий ноз-неъматларга ва хизматларга бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондириш билан бир қаторда, унинг бўш вақтини³ кўпайтиришни ва ундан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Дарҳақиқат аҳолининг бўш вақтини кўпайтириш, улар томонидан амалга ошириладиган аммо, самара келтирмайдиган вақт сарфларини ўзлимиз, кадриятларимизни намоён этувчи музей туризми билан қамраб олиниши аҳамиятлидир.

Хулоса ва таклифлар. Музей туризми мамлакатимиз иқтисодиётида тутган ўрни, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида аҳоли фаро-

¹ <http://www.ctntrforum.ru/Macro/Stat 2 5.htm>

² Урунбаева Ю. П. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳоли турмуш даражаси: ўзаро боғлиқлиги ва ривожланиш истикболлари. Монография. Тошкент.: «ФАН», 2013.- 156 б.

³ <https://www.philstat.org.ph/index.php/MSEA/issue/view/18>

вонлигини оширишдаги аҳамияти назарий жиҳатдан атрофлича ўрганилиб, куйидаги ҳулосаларга келинди ва бир қатор тавсия ва таклифлар ишлаб чиқилди:

Жамият тараққиёти ҳозирги босқичининг ўзига хос хусусиятларидан бири – музей туризми нафақат мамлакат иқтисодий юксалиши, балки ундаги ижтимоий жараёнларни ҳам такомиллаштиришдаги роли узлуксиз тарзда ошиб бораётганлигидадир. Шу жиҳатдан ушбу соҳа билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ қилиш, уларнинг бозор талабларига жавоб берадиган мажмуавий ечимларини топиш ва амалиётга самарали жорий этиш бугунги куннинг, айниқса, истиқболдаги аҳоли фаровонлигини оширишнинг стратегик аҳамиятга эга ўта долзарб масалалардан бири сифатида қаралмоғи лозимлиги назарий жиҳатдан асосланди.

Музей туризмида амалга ошаётган ижобий ўзгаришлар авваламбор аҳоли фаровонлигини оширишга, унинг маънавий даражаси атрофида юз бераётган воқеа-ҳодисаларни қандай қабул қилиши ва мустақил баҳолай олишига, қолаверса, аҳолининг маънавий дунёқарашини мустаҳкамлашда миллий кадриятларга оид бой маънавий меросимиздан фойдаланиш алоҳида аҳамиятга эга.

Музей туризми ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий аҳамиятга эга бўлган соҳа сифатида қаралиб, уларни аҳолининг фаровонлигини оширишда ва сифатини яхшилашда (аҳоли даромадлари ва бандлигини ошириш, унинг бўш вақтини кўпайтириш ҳамда ундан самарали фойдаланиш ва бошқалар) муҳим омил эканлиги назарий жиҳатдан ёритилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. “МАЪНАВИЯТ ҲАЁТИМИЗДА ЯНГИ КУЧ, ЯНГИ ҲАРАКАТГА АЙЛАНИШИ КЕРАК”Халк сўзи 2023 йил 23 декабрь, №274(8617) 2 бет.
2. Мухаммедов М.М., Ю.П.Урунбаева Аҳоли турмуш даражасини шакллантириш омиллари ва ошириш истиқболлари. Рисола. «Зарафшан», 2010.-131 б.
3. Пардаев М.Қ. Урунбаева Ю.П ва бошқалар Covid-19 Пандемиянинг хизмат кўрсатиш соҳасига таъсири ва уни бартараф қилиш йўллари. Могография. – Т.: “Фан ва технологиялар нашриёт- матбаа уйи”, 2022. 516 б.
4. Урунбаева Ю. П. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳоли турмуш даражаси: ўзаро боғлиқлиги ва ривожланиш истиқболлари. Монография.Тошкент.: «ФАН», 2013.- 156 б.
5. Урунбаева, Ю. (2016). Роль сферы услуг в социально-экономическом развитии страны. *Экономика и инновационные технологии*, (4), 38-46.
6. Урунбаева, Ю. П. (2016). Перспективы повышения уровня жизни населения на основе развития малого и частного бизнеса. *Научный альманах*, (11-1), 321-326.
7. Урунбаева, Ю. П. (2016). Уровня жизни населения это социально-экономическая природа. In *НАУКА СЕГОДНЯ: ФАКТЫ, ТЕНДЕНЦИИ, ПРОГНОЗЫ* (pp. 58-60).

Ю.Урунбаева Развитие музейного туризма – главный фактор повышения благосостояния населения Аннотация: благосостояние населения определяется масштабами сферы услуг, ее долей в важных макроэкономических показателях и объемом услуг на душу населения. В статье рассмотрены вопросы повышения благосостояния населения за счет развития музейного туризма. Ключевые слова: музей, туризм, культура, просвещение, ценность, благосостояние населения, качество жизни, спрос, потребление, сбережения населения, заработная плата, доходы населения, свободное время.	Yu.Urunbaeva Development of museum tourism is the main factor of improving the welfare of the population Abstract: population well-being is determined by the scale of the service sector, its share in important macroeconomic indicators, and the volume of services per capita. The article focuses on the issues of increasing the well-being of the population through the development of museum tourism. Keywords: museum, tourism, culture, enlightenment, value, population well-being, quality of life, demand, consumption, population savings, wages, population income, free time.

Фарух Тохирович Шукуров – «Ипак йўли» туризм ва маданий мерос халқаро университети таянч докторанти

ТУРИЗМ СОҲАСИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ЭПИСТЕМОЛОГИЯСИ ВА БИЛИМЛАРНИНГ МАНБАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада туризм соҳасидаги тадқиқотларнинг эпистемологияси, мавжуд билимларнинг манбалари ва мазмун-моҳияти келтириб ўтилган. Шунингдек, мақолада туризм секторининг ривожланиш тенденцияси ва ривожланиш босқичлари батафсил ёритиб берилган.

Калит сўзлар: туризм, туризм жозибadorлиги, бизнес-туризм, барқарор туризм, туристик режалаштириш, зиёрат туризми, туристик фаолиятлар.

Кириш. Ҳозирги кунга келиб туризм тармоғи иқтисодийнинг ажралмас қисми бўлиб, жуда кўп давлатлар ушбу секторни ривожлантиришга ҳаракат қилмоқдалар. Мамлакатимизда ҳам ушбу тармоқни ривожлантириш йўлида барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Учинчи минг йилликда, инсон жамиятининг умумий ривожланиш тренди натижасида, туризм нафақат энг самарали иқтисодий тармоққа, балки инсоний мавжудликнинг ўзини сақлаб қолишнинг энг ишончли усулига айланади [1]. Авваллари туризм савдо ва даволаниш мақсадидаги сафарларга тааллуқли бўлса, ҳозирги кунга келиб туризмнинг юзга яқин турлари мавжуд ва у кўплаб ўлчамларга эга. Туризм соҳасидаги эпистемология соҳанинг комплекс ва ўзгарувчан табиатини англаш ва унинг келажакдаги ривожланиш йўллари белгилашга ёрдам беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. "Туризм" атамаси илк бор 1811-йилда англия журнали "Sporting Magazine"да ишлатилган. Ўшандан бери икки аср давомида у ўз маъноларини кенгайтириб бормоқда [2]. Туризм тушунчаси кўплаб хилма-хил фикрлар ва баҳсларни келтириб чиқарди, вақт ўтиши билан уни таърифлаш учун турли иборалар ишлатилди, уларнинг формулировкаси вақт ўтиши билан қисқариб борди. 1905-йилда эса Гайер-Фройлер [3] ўзининг "Швейцария халқ иқтисодиёти бўйича қўлланма" ишида туризмни "бизнинг замонларимизнинг ҳодисаси сифатида, соғлиқни тиклаш ва ҳаёт тарзини ўзгартириш эҳтиёжининг ортишига, табиат гўзалликларига сезгирлик ҳиссининг туғилиши ва ривожланишига асосланган" деб таърифлайди. Шунингдек, немис олими Ханс Позер [4] туризмга қуйидагича таъриф берган: маҳаллий ёки минтақавий даражада вақтинчалик характерга эга бўлган хорижликларнинг концентрацияси сифатида кўради, бу эса маҳаллий аҳоли билан ўзаро алоқаларни келтириб чиқаради. Туризмнинг бошқа иқтисодий соҳалар билан ўзаро алоқаси турли соҳалардан етук шахсларнинг қизиқиши билан намоён бўлади, бу борада мисол сифатида Швейцариянинг икки туризм маркетинги профессорлари Хунцикер ва Крапф [5] берган таърифни келтириш мумкин, улар туризмни "хорижликларнинг ўз яшаш жойидан ташқарида ҳаракатланиши ва бўлиши туфайли юзага келган муносабатлар ва ҳодисалар мажмуаси сифатида кўрадилар, бу эса аҳоли пунктлари ва даромад келтирувчи фаолиятларни яратишга олиб келмайди". Жаҳон Туризм Ташкилоти туризмни одамлар ёки одамлар гуруҳлари томонидан ўзларининг оддий кундалик ҳаёти жойидан фарқли жойларда саёҳат қилиш ва бўлиш вақтида амалга ошириладиган фаолият сифатида белгилайди. Бу ҳаракатлар бир йилдан камроқ вақт давомида дам олиш, иш сафарлари ва бошқа сабаблар учун содир бўлиши мумкин

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот ишида танқидий ёндашув, индукция ва дедукция, таҳлил ва синтез, монографик кузатув, қиёсий таққослаш, гуруҳлаш, кузатиш ҳамда статистик усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Туризм фаолиятининг иқтисодий аҳамияти унинг мақсадидан келиб чиқади, бу соҳада ишлайдиганлар учун фойда олиш учун "табиий ва антропоген ресурсларнинг муайян тоифаларидан фойдаланиш орқали, шунингдек маҳаллий ресурслар ва географик ҳудудлардан фойдаланиш орқали минтақалараро дисбалансларни камайтириш орқали, бу ерда амалга ошириладиган фаолият орқали иқтисодий оқимлар юборувчидан олувчигача, охиргиси туризм соҳасида ишлайдиган

компаниялар бўлади. Туризм соҳасидаги иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши ва самарадорлиги аниқ геоинформацияга асосланган, икки хил манзилли компонентлардан иборат бўлган ҳаракатга асосланади, яъни туризмни илгари сурувчиларга мўлжалланган геоинформация маҳсулотлари ва туристик талабга мўлжалланган геоинформация маҳсулотлари. Туризмнинг ижтимоий роли янги иш ўринлари яратиш, янги касбларнинг пайдо бўлиши, ишсизликнинг камайиши, ўзини ўзи баҳолашнинг ошиши ва меҳнат самарадорлигининг кўтарилиши орқали кўзга ташланади.

Туризмнинг таълимий-маданий функцияси таълимда фаол восита сифатида, таълим даражасини оширишда, атрофдаги одамлар билан мулоқотда, дам олиш, кўнгилочар, саёҳат, янги жойлар, одамлар ва урф-одатларни ўрганишда психосоциологик эҳтиёжларни қондиришда намоён бўлади, туризм юқори тартибдаги эҳтиёжларни қондиришни тақозо этади. Шундай қилиб, туризмнинг иқтисодий ўлчами, туристик феноменнинг савдо ва маркетинг механизмларини ўрганишга қаратилган, туризмнинг ҳудудий, экологик ва ижтимоий ўлчамлари ривожланиши мураккаб жараёнларни намоён этади, булар ҳудудий тизимнинг тузилишини таъсирлантиради. Кўплаб фанлар туризм феноменини тадқиқ қилиш ва натижалари орқали таъкидлаб ўтган кўп ўлчамли ва ўзаро фанлараро ёндашувларни тақозо этадиган ҳудудий туристик ривожланиш режаси доирасида ўз хиссасини қўшади, булар туризм иқтисодиёти, туризм, ҳудудий режалаштириш, социология ва антропология. Шу тариқа, ушбу ҳодисанинг ўта динамик ривожланиш суръати туризм тушунчасини мавжуд иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришларга доимий мослаштиришни, уни амалий туристик фаолият билан қиёслаб, шунингдек иқтисодиётнинг бошқа соҳалари билан солиштиришни талаб қилади [6].

2023 йилги Жаҳон туризм ташкилотининг йиллик ҳисоботида кўра, туризм фаолиятининг бизнес ҳажми нефт экспорти, озиқ-овқат маҳсулотлари ёки автомобилларнинг ҳажмидан тенг ёки ҳатто юқори. Унинг ривожланиши туризм йўналишлари орасидаги диверсификация ва рақобатнинг ортишига мувофиқ равишда ортомқда. Туризм ривожланган ва саноатлашган мамлакатларда глобал тарқалиши иқтисодий фойдалар келтирди ва кўплаб турдош секторларда—қурилишдан тортиб қишлоқ хўжалиги ва телекоммуникацияларгача бўлган иш билан таъминланишни оширди. Баъзи олимлар шунингдек, замонавий туристик ҳодисасининг мураккаблиги ва динамикасини иллюстрация қилиш учун туризм тизими тушунчасидан фойдаланишади [7]. Уларнинг тушунишига кўра, бу тушунча тўрт асосий элементни ўз ичига олади: сайёҳлар манбаи/ҳудуди, транзит йўлаги, манзил нуқтаси ва атроф-муҳит, ва ниҳоят, барча учта айtilган элементни ўз ичига олган атроф-муҳит. Туризм тизими модели бир ҳудуддан бошқасига сайёҳлар оқимини аниқлаш учун, шунингдек туристлар генерацияси манбаи ва улар томонидан танланган туризм йўналиши ўртасидаги алоқанинг муҳимлигини белгилаш учун ишлатилади ва буни қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

1-жадвал

Кўп функционалли туризмга ёндашув

Инсоний тажриба:	- Одамлар муқобил сайёҳлик маҳсулотлари бўйича қарорлар қабул қилишларида қандай йўл тутишади; - Улар қандай маълумот манбаларидан фойдаланишади; - Улар бу маълумотни қандай баҳолашади; - Туризмнинг турли шакллари танлашда ўз тажрибаларидан фойдаланиш; - Бизнес-амалиёт ва туристик тажрибадан фойдаланиш, уни тушуниш ва фойда олиш усулларида муҳим афзалликлар тақдим этиш.
Ижтимоий хулқ-атвор:	- Турист сифатида олинган инсоний тажриба кўпинча бошқа одамлар билан бўлишилади; - Туристик тажриба билан боғлиқ кўплаб қарорлар таъсир қилади: - индивиднинг психологиясига; - тажрибанинг ижтимоийлашувига; - туризмнинг ижтимоий ролини ўзини баҳолашга;

Географик ходиса:	- Жўнаб кетиш нуктасидан манзилга ўтиш туристик сафарнинг ажралмас қисмидир; - Географик тадқиқотлар туристик ҳодисанинг тушунилишини қўллаб-қувватлаш учун мавжуд бўлган функционал ҳудудларни аниқлаш ва таҳлил қилиш орқали ёрдам беради; - Маълумот географик ҳудудни ривожлантириш ёки баҳолаш учун асос сифатида ишлатилиши мумкин;
Бизнес ва даромад манбаи:	- Ушбу соҳада ишлайдиганлар учун; - Кўплаб шаҳарлар ёки туристик районлар (қабул қилувчи) учун, чунки у бошқа ҳудудлардан келган туристлар орқали пул олиб келиш қобилиятига эга бўлиб, бунда бошқа ҳудудларнинг туристик имкониятлари чекланган.

Кўп функционали туризмга ёндашув туризмни бир неча жиҳатдан ўрганишни ва унга муносабатни англатади. Бу ёндашув туризмни фақат дам олиш ва кўнгилочар тадбирлар сифатида эмас, балки иқтисодий, ижтимоий, маданий ва атроф-муҳитга оид кўплаб жиҳатларини ҳам ҳисобга олади.

1. Иқтисодий жиҳат: Сайёҳлик соҳаси иш ўринлари яратиш, маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш ва хорижий валюта оқимини таъминлаш орқали иқтисодий фаровонликка ҳисса қўшади.

2. Маданий жиҳат: Сайёҳлик маданий алмашинувларни рағбатлантиради, маданий меросни сақлаш ва уни тарғиб қилишга ёрдам беради.

3. Ижтимоий жиҳат: Сайёҳлик ижтимоий муносабатларни кучайтиради ва турли маданиятлар ўртасида тушунишни оширади. Шунингдек, у ижтимоий инфраструктурани ривожлантиришга ҳам ҳисса қўшади.

4. Атроф-муҳитга оид жиҳат: Барқарор сайёҳлик атроф-муҳитни асраш ва уни ҳимоя қилишга ёрдам беради. Бу экологик барқарорликни сақлаш ва табиий манзараларни муҳофаза қилишни ўз ичига олади.

5. Технологик жиҳат: Замонавий технологиялар сайёҳлик тажрибасини яхшилаш ва уни бошқаришда муҳим рол ўйнайди, бу орқали сайёҳларга янги ва қулай имкониятларни тақдим этади.

6. Сиёсий жиҳат: Сайёҳлик сиёсати мамлакатнинг халқаро имижини шакллантиришда ва дипломатик муносабатларни мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқот жараёнида туризмнинг турли функциялари ўрганилиб, туризмнинг такомиллашган функциялари ишлаб чиқилди. Кўп функционали туризмга ёндашув бу шунчаки туризмни дам олиш сифатида эмас, балки уни кўп томонлама ўрганишни ва муносабатни билдиради. Булар орасида иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ва технологик омиллар мавжудлиги ўрганилди. Шунингдек, маълум бир ҳудудда туризм оқимини аниқлаш мақсадида туризм тизими модели ишлаб чиқилди ва жадвал кўринишида тасвирланди. Бу соҳадаги тадқиқотлар сайёҳликнинг иқтисодиётга, жамиятга ва муҳитга таъсири, шунингдек, туризмни ривожлантириш стратегиялари ва сиёсатларини ўрганади. Ушбу тадқиқотнинг асосий жиҳатларидан бири бу соҳанинг ўзгарувчан табиатини тушуниш ва унга мослашиш қобилиятини оширишдан иборат.

Хулоса қилиб айтганда, туризм ва туристик режалаштириш соҳасидаги эпистемология, соҳанинг комплекс ва ўзгарувчан табиатини англаш ва унинг келажақдаги ривожланиш йўллари белгилашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Safarov B. A Study on the Impact of Distance and Income on Potential Gastrotourists’ Decision-Making Process. African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure. ISSN: 2223-814X/ 2022, Vol 11, 6, pp.2052-2062
2. История путешествий и туризма : монография / А.Н. Дулов, К.А. Дюхова, Д.В. Юрчак. – Витебск : УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. – 139 с.
3. История экономических учений [Электронный ресурс] : курс лекций / В. Л. Ключня, А. В. Черновалов, Ж. В. Черновалова. – Минск : БГУ, 2016.

4. Ханс Позер. Искусство наблюдения как искусство изобретения. *Episte'mology & Philosophy of Science*. Volume 13, Issue 3, 2007. Pages 17-36. <https://doi.org/10.5840/eps200713329>
5. Hunziker, Walter; Krapf, Kurt (1955). Schweizerische Gesellschaft für Statistik und Volkswirtschaft (ed.). "Fremdenverkehr" [Tourism]. Handbuch der Schweizerischen Volkswirtschaft. 1. Bern: Benteli-Verlag: 496–503.
6. Cohen, E. and Cohen, S.A. (2012). Current sociological theories and issues in tourism. *Annals of Tourism Research*. Vol. 39, No. 4, pp. 2177-2202.
7. Cooper, C., Hall, C., M. (2008), Contemporary tourism: an international approach, Editura Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford.

Ф.Шукуров	F.Shukurov
Эпистемология туристических исследований и источников знаний	Epistemology of tourism research and sources of knowledge
Аннотация: в данной статье представлена эпистемология исследований в сфере туризма, источники и содержание существующих знаний. Также в статье подробно описаны тенденции развития и этапы развития туристической сферы.	Abstract: in this article, the epistemology of research in the field of tourism, the sources and content of existing knowledge are presented. Also, the article describes in detail the development trend and development stages of the tourism sector.
Ключевые слова: туризм, туристическая привлекательность, деловой туризм, устойчивый туризм, планирование туризма, паломнический туризм, туристическая деятельность.	Keywords: tourism, tourism attraction, business tourism, sustainable tourism, tourism planning, pilgrimage tourism, tourism activities.

Akmal Odilovich Odilov – «Ipak Yo‘li» turizm va madaniy me’ros xalqaro universiteti, «Turizm» kafedrası mudiri, i.f.f.d.

TURIZM SOHASIDA MARKETING TADQIQOTLARINING SAMARALI USULLARIDAN FOYDALANISH YO‘LLARI

Аннотация: Ushbu maqolada turizm sohasida marketing xizmatlarining o‘rni hamda sohaning rivojlanishida marketing tadqiqotlaridan foydalanish yo‘llari keltirilgan.
Калит so‘zlar: marketing, raqobatchilar, eksperimental, miqdoriy va sifatli tadqiqotlar, birlamchi va ikkilamchi axborotlar.

Кирish. O‘zgaruvchan bozor sharoitida har qanday turistik korxonaning eng muhim marketing funksiyasi bu to‘g‘ri marketing tadqiqotlarini o‘tkazishdir. Ularsiz kompaniya ishbilarmonlik muhitida harakat qila olmaydi, uni qiziqtiradigan bozorlarning xususiyatlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni tahlil qila olmaydi, raqobatchilarning harakatlarini va mijozlarning ehtiyojlarini o‘rgana olmaydi. Marketing tadqiqotlari ma‘lum bir bozorning xususiyatlarini (imkoniyati, o‘sish potensialini, talab tendensiyalari va boshqalar) to‘plash va tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, bozorni o‘rganish marketing tadqiqotining obyektlaridan biri bo‘lib, korxonaning marketing kompleksini ishlab chiqish va joriy etish bilan bog‘liq boshqa sohalarini qamrab oladi.

Мавзуга oid axborotlar tahlili. O‘zbekiston sharoitida turizm sohasida marketing xizmatlaridan foydalanish bo‘yicha alohida masalalari bir qator iqtisodchi olimlarimizning ilmiy ishlarida va tadqiqotlarida yoritilgan. Xususan, K.X.Abduraxmonov, M.R.Boltabayev, I.S.Tuxliyev, M.T.Alimova, E.V.Golisheva, M.Q.Pardayev, B.Sh.Safarov, Z.O.Raximov, T.Tashmurotov va boshqalarning tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishi davomida kuzatish, qiyoslash, tizimli tahlil, ekspert baholash kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Marketing tadqiqotlari optimal strategiyalarni ishlab chiqish va

samarali marketing faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan turli xil tadqiqotlarning keng doirasidir. Mijozlarning qarashlari, ehtiyojlari va istaklari doimo o‘zgarib turadi. Bugungi kunda ishbilarmon sayohatchilarning soni ortib borishi bilan birga ularning fikrlari va istaklari ham o‘zgarib bormoqda. Shu sababli, har qanday sayyohlik kompaniyalari doimiy ravishda turizm xizmatlari bozorida sodir bo‘layotgan barcha o‘zgarishlarni kuzatib borishi va ularning har biriga javob berishga ulgurishi kerak: eng muvaffaqiyatli va salohiyatlari turistik kompaniyalardan ortda qolish iste‘molchilarning kompaniyaga ishonchsizligiga tahdid soladi, bu esa turistik tashkilotlar imidjining pasayishi bilan birga mijozlarining kamayishiga hamda doimiy mijozlarni yo‘qotilishiga olib keladi.

Marketing tadqiqotlarining eng muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Marketing tadqiqotlari - marketing ma‘lumotlarini yig‘ish, tahlil qilish va sharhlashning ilmiy usullari majmui hisoblanadi;

2. Marketing sohasida boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun xizmat qiladi.

Turistik korxonalarda marketing tadqiqotlari, asosan, birdan bir necha o‘nlab xodimlarni ish bilan ta‘minlaydigan maxsus bo‘lgan yirik kompaniyalar tomonidan amalga oshiriladi. Ular orasida tadqiqot rejalarini ishlab chiquvchilar, statistiklar, sotsiologlar, psixologlar, modellashtirish bo‘yicha mutaxassislar bor. Kichik firmalar bu kabi tadqiqotlarni rejalashtirishi va o‘tkazishda maxsus tashkilotlarga murojaat qilishi maqsadga muvofiqdir.

Turizm marketing tadqiqotlari natijasida olingan axborotdan foydalangan holda turistik korxonani bozorlar, iste‘molchilar, raqobatchilar va uning faoliyat muhitini boshqa elementlar bilan bog‘laydigan funksiyadir. Marketing tadqiqotlarining maqsadi marketing qarorlarini qabul qilish va ular bilan bog‘liq noaniqlik darajasini kamaytirish uchun axborot-tahliliy bazani yaratishdir.

Turizm marketing tadqiqotining obyektlari quyidagilardir: marketing muhiti, bozor, turistik mahsulot, raqobatchilar, iste‘molchilar va marketing kommunikatsiyalari. Shuning uchun muvaffaqiyatli marketing tadqiqotlari uchun birinchi navbatda kompaniya oldida turgan muammolarni aniqlash va tadqiqot maqsadlarini shakllantirish kerak.

Turizm marketing tadqiqotlarining maqsadlari quyidagilardir:

- qidiruv – muammoga oydinlik kiritadigan va ehtimol gipotezani ishlab chiqishga yordam beradigan dastlabki ma‘lumotlarni to‘plashni o‘z ichiga oladi;

- tavsiflovchi – ma‘lum bir kompaniya xizmatlaridan foydalaniladiganlar sonini bilish orqali, muayyan hodisalarning tavsifini taqdim etadi;

- eksperimental – ba‘zi sabab-oqibat munosabatlari haqidagi gipotezani sinab ko‘rishni o‘z ichiga oladi, masalan, sayohat narxlarining 10% ga pasayishi, mijozlar sonining 15% dan ko‘proq o‘sishiga olib keladi.

Tadqiqot maqsadlariga qarab, amaliyotda marketing tadqiqotlarining har xil turlari qo‘llaniladi, ularning tasnifi bir qator mezonlar bo‘yicha amalga oshiriladi. Marketing tadqiqotining muhim bosqichlaridan biri bu - axborot manbasini tanlashdir. Ushbu axborotlar esa birlamchi yoki ikkilamchi ma‘lumotlar asosida jamlanadi. Birlamchi ma‘lumotlar – bu ma‘lum bir maqsad uchun birinchi marta to‘plangan ma‘lumotlardir. Ikkilamchi ma‘lumotlar esa – bu ilgari boshqa maqsadlar uchun to‘plangan ma‘lumotlardir. Odatda tadqiqot ikkilamchi ma‘lumotlarni to‘plash bilan boshlanadi. Ular tadqiqot uchun boshlang‘ich nuqta bo‘lib xizmat qiladi, chunki ular arzonroq va qulayroqdir. Tadqiqotning yo‘nalishi va xarakteriga qarab ma‘lumotlar turli xil manbalardan olinadi. Tadqiqotlarni ichki va tashqi muhit tadqiqotlariga bo‘lish mumkin. Turistik tashkilotlar ichidagi tadqiqotlar uchun ma‘lumot manbalari birinchi navbatda kompaniya faoliyatini tavsiflovchi turli xil hisobot hujjatlaridir. Atrof-muhitni o‘rganish jarayonida ma‘lumotlar odatda uchta asosiy manbadan olinadi:

1) O‘z manbalari – kompaniya tomonidan o‘tkaziladigan ekologik tadqiqotlar davomida olingan ma‘lumotlar;

2) Buyurtma qilingan ma‘lumotlar – ixtisoslashgan kompaniyalar tomonidan mijozga taqdim etilgan ma‘lumotlar;

3) Mustaqil manbalar – turli tadqiqot, marketing va boshqa firmalar tomonidan nashr

etilgan hisobotlar, sharhlar, to‘plamlar va boshqalar.

Agar turistik tashkilot iste’molchilarning fikrlarini, uning didini, qarashlarini chuqur o‘rganishni istasa, u holda tadqiqotning sifatli turlarini qo‘llashi maqsadga muvofiqdir. Bu usullar orqali respondentlar o‘zlari uchun ilgari shakllantirilmagan va hech qayerda bildirmagan fikrlarini bildirishlari mumkin. Bunday tadqiqot usullari nafaqat oddiy iste’molchilarning fikrlarini, balki ekspert xulosalarini olish uchun ham qo‘llaniladi. Savollarni batafsil tahlil qilish va munozaralar paytida qulay muhit tadqiqotchilariga respondent bilan ishonchli munosabatlarga erishishga imkon beradi. Sifatli tadqiqot miqdoriy tadqiqotdan farq qiladi, chunki qaror qabul qilish haqidagi statistik ma’lumotlar o‘rniga tadqiqotchilar respondentlarning qaror qabul qilish jarayoni hamda sabablari bilan qiziqishadi.

Xulosa va takliflar. Ko‘pincha turistik firmalarda miqdoriy va sifatli tadqiqotlar tandemda qo‘llaniladi, bu yerda iste’molchilr va ekspertlar bilan chuqur va keng qamrovli suhbatlardan so‘ng gipotezalar va nazariyalar shakllantiriladi, ular esa keyinchalik miqdoriy so‘rovlar yordamida tekshiriladi. Bizning fikrimizcha turizm sohasida sifatli tadqiqotlar o‘tkazish ko‘proq ijobiy samara beradi. Quyida sifatli tadqiqotlarning turizmda foydalanishning eng samarali usullarini taklif qilamiz:

1. Respondent bilan chuqur suhbat qurish orqali suhbatdosh turistik xizmatlar iste’molchisidan berilgan savollarga eng batafsil javoblarni olishga harakat qiladi. Suhbat davomida tadqiqotchi ham respondent ham berilayotgan savollarning mazmun-mohiyatini to‘liq tushunganliklariga ishonch hosil qilishlari juda muhim.

2. Fokus-guruh muhokamarini o‘tkazishda turistik iste’molchilarining guruh bo‘lib yig‘ilishi orqali ularning xizmat haqidagi fikrlarini o‘zaro muhokama qilish imkoniyati paydo bo‘ladi. Ushbu guruhga yoshi, jinsi, ma’lumoti va qiziqish doirasiga muvofiq birlashtirilgan respondentlarning kichik guruhi shakllantiriladi. Muhokama paytida har bir ishtorokchi o‘z fikrini bayon qilishi o‘ta muhim, chunki har bir fikr va mulohaza iste’mochilarning ko‘rsatilayotgan xizmatlardan qoniqish yoki qoniqmasligi muhokama qilinadi.

Shunday qilib turistik korxonalarda marketing tadqiqotlari o‘tkazish orqali turistik mahsulot iste’molchilarining xohishi, istagi va talab-takliflarini to‘liq o‘rganish mumkin. Bu esa korxonaning kelajakdagi rivojlanish pozitsiyasini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Барышев А.Ф. Маркетинг в туризме и гостеприимстве. Издательство "Финансы и статистика". 2014 г.
2. Makhmudova, A. A. (2022). Culture is a certain level of historical development of society, human creative power and abilities. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(09), 99-105.
3. Makhmudova, A. P., & Asrorova, M. (2024). Importance of Catering Enterprises in the Development of Tourism and Measures to Eliminate Its Shortcomings. *Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777)*, 2(1), 264-267.
4. Suyunovich, T. I., & Pirmamatovna, M. A. (2023). Use of Digital Technologies Is Becoming One of the Main Tasks of the Tourism Industry. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, 2(6), 134-137.

А.Одилов Пути использования эффективных методов маркетингового исследования в сфере туризма Аннотация: в данной статье представлена роль маркетинговых услуг в сфере туризма и способы использования маркетинговых исследований в развитии этой сферы. Ключевые слова: маркетинг, конкуренты, экспериментальные, количественные и качественные исследования, первичные и вторичные данные.	A.Odilov Ways to use effective methods of marketing research in the field of tourism Abstract: this article presents the role of marketing services in the field of tourism and ways of using marketing research in the development of this area. Keywords: marketing, competitors, experimental, quantitative and qualitative research, primary and secondary data.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

Абдухолик Эгамович Тангиров – СамИСИ доценти, и.ф.н.

ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА КОРХОНАЛАРНИ БОШҚАРИШ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада корхоналарни бошқаришда раҳбар давлат ва бозор механизмларини ҳисобга олган ҳолда бошқаришни ташкил этиши масаласи ва бошқарув функциялари ўрганилган ҳамда уларни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бошқариш, механизм, меъёр, меъёрий-ҳуқуқий асос, режалаштириш, ташкиллаштириш, меъёрлаштириш, тартибга солиш, назорат, мувофиқлаштириш.

Кириш. Корхоналар тобора йириклашган сари уларнинг иқтисодий бошқарув муносабатларида ҳам мураккабликлар юзага келади. Бу эса ўз навбатида махсус бошқарув аппаратини бунёд қилиш заруриятини келтириб чиқаради. Корхона бошқарувини ташкил этишда ишлаб чиқариш тизимининг кичик бўғинлари яхлитлигини таъминлаш ва ташкилий қисмлар фаолиятини мувофиқлаштириб бориш тақозо этилади. Шунингдек, корхонадаги мураккаб ва кўп қиррали ишлаб чиқариш механизмининг аниқ шароитларга мослаштириб туриш талаб қилинади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили: Ўрганилган адабиётларда корхона бошқарувини ташкил этиш, стратегияни танлаш ва менежментини ривожлантириш, инвестицион фаолиятни бошқариш, бозор ислохотлари талабларидан келиб чиққан ҳолда корхона бошқарув жараёнларини илмий-назарий асосларини яратиш, корхонани бошқаришни ташкил этишнинг илмий методологик жиҳатлари ҳамда корхона бошқарувини ташкил этишни такомиллаштириш масалалари ёритиб берилган [1,2,3,4,5,6,7].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида иқтисодий таҳлил, қиёсий таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли таҳлил, илмий абстракциялаш, ва бошқа усуллардан кенг фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар қандай корхона, айниқса акциядорлик жамияти бошқарувга муҳтож бўлади, чунки ягона иқтисодий организмнинг турли бўғинлари фаолиятини мувофиқлаштирадиган туриб қўзланаётган натижаларга эришиб бўлмайди. “Шу сабабли ишлаб чиқаришни турли мулкчилик шаклларида ривожлантириш ва уни бошқарув вазифалари билан мослаштириш ҳозирги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади”¹.

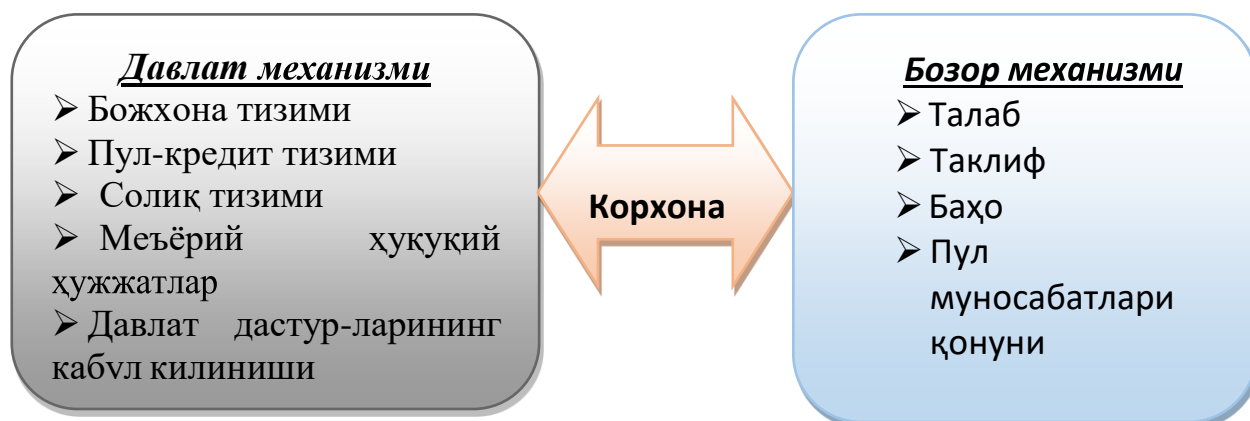
Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарни бошқаришда раҳбар шахс икки механизм фаолиятини ҳисобга олиб бошқаришни ташкил этиши зарур. Биринчи давлат механизми бўлса, иккинчиси бозор механизми (1-чизма). Давлат механизми корхонанинг иқтисодий фаолиятини тўғри йўлга солиш, назорат қилиб бориш ва турли имкониятларни яратиш орқали ўз таъсирини кўрсатади.

Корхоналарни давлат механизми асосида бошқарилганда меъёрий-ҳуқуқий асосга таянилади. Аммо меъёрий-ҳуқуқий база бугунги кунда бозор иқтисодиёти шароитидан келиб чиқиб такомиллаштирилмоғи зарур.

Акциядорлик жамиятлари тажрибаси кўрсатдики, уларнинг капитлида давлат улушини кўпайтириш, турли сабаблар билан устав капитали ва мулк шакли ўзгартирилиши, турли шаклдаги ташқи бошқарув жорий этилиши акциядорлар моддий ва манавий манфатдорлигининг кескин сусайишига олиб келиши билан бирга амалда

¹ Шерматов Ф. Акциядорлик жамиятларида бошқарувни ташкил қилиш // Фан номзодлиги илмий даражасини олиш учун ёзилган диссер. автореферати: -Т.: ТДТУ, 2004. 7 бет.

корпоратив бошқарув ривожланиши ва самарадорлигининг ошишига ҳамда акциядорлик жамиятларининг барқарор ривожланишига йўл бермади.

1-чизма. Корхонани икки механизмни ҳисобга олиб бошқарилишини ташкил этиш¹

Бозор иқтисодиётида корхоналарни бошқаришда эътиборга олинадиган яна бир механизм – бу бозор механизми (1-чизма). Бозор механизми бозор субъектларини ўз ўзидан тартибга солидиган механизм бўлиб, тартибга солиш қонун-қоидалари бозор муҳитидаги талаб ва таклиф қонуниятларига ҳамда баҳо ва пул муносабатлари қонуниятларига бўйсунди.

Бу қонуниятлар ўз-ўзидан ишга тушадиган бозор муҳитини ташкил этади. Бозор механизмининг бирон бир субъект тартибга сола олмайди. У автоматик тарздаги хатти-ҳаракатлар асосида иқтисодий муносабатларни шакллантириб боради ва жамиятда товар айрбошлаш муаммолари ҳам ўз ўзидан ҳал этилиб борилади².

Бугунги кунда бозор механизмининг ўзи бозор муҳитида фаолият кўрсатаётган корхоналарни тартибга сола олмайди. Бундай ҳулоса таниқли иқтисодчи Дж. Кейнс томонидан берилган бўлиб, унинг фикрига кўра давлат механизми фаолияти асосида бозор механизми фаолиятига ёрдам бериш керак.

Бирок, ҳар қандай ҳолатда ҳам корхона раҳбари ўз бошқарувини ташкил этар экан, қуйидагиларга жиддий эътибор бериш керак:

Режалаштириш – маълум бир ишни аввалдан қандай бажарилишини, тартибининг белгилаб олиш. Корхоналар бошқарувини ташкил этиш режалаштиришдан бошланар экан, унинг фаолиятини ташкил этишга кўмак беради. Режалаштиришнинг умумийлик хусусияти шундаки, бунда ҳар бир бошқарув ходими ўзининг шахсий ишини режалаштиради, ўз иш жойидаги фаолияти кўрсаткичларини ишлаб чиқади, режаларни қандай бажараётганини назорат қилишни уюштиради.

Ташкиллаштириш – объект ёки тизимни яратиш ёки такомиллаштириш. “Режалаштиришдан кейин амалга ошириладиган жараён бўлиб, агар бу жараён содир этилмаса, режадаги ишлар амалиётга тадбиқ этилмай қолиб кетади”³. Ташкиллаштириш орқали бошқарув объекти доирасида барча бошқарилувчи ва бошқарувчи жараёнларнинг уюшқоқлиги таъминланади.

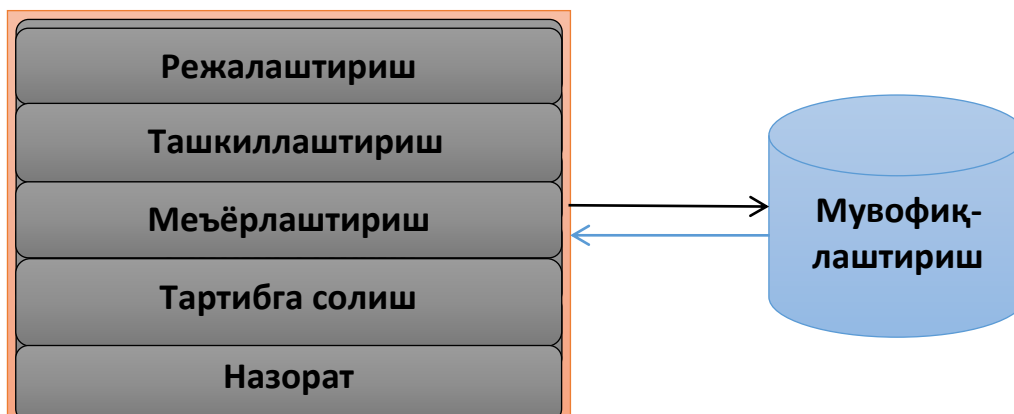
Меъёрлаштириш – миқдорий ва сифат бўйича кўрсаткичларни ишлаб чиқиш жараёни бўлиб, бу – корхона бошқаруви ва унинг таркибидаги ишлаб чиқаришни жорий этишда жуда муҳим рол ўйнайди. Бу функция ишлаб чиқариш бўйича олинган топшириқларни бажарилишида тартибловчи хусусиятни ўзида касб этади. Аксарият илмий адабиётларда меъёрлаштириш бошқаришни ташкил этишда алоҳида функция

¹ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

² Изох: ¹Классик иқтисодиёт намояндалари Адам Смит ва Дэвид Рикардоларнинг таълимотида соф бозор иқтисодиёти “қўринмас қўл” асосида бошқарилиши кайд этилган.

³ Бовыкин В.И. Новый менеджмент: (управление предприятиями на уровне высших стандартов: теория и практика эффективного управления). –М.: Экономика, 2009. 66 стр.

сифатида ҳисобга олинмайди. А.К.Семенов ва В.И.Набоков¹ каби иқтисодчилар эса бошқарув жараёнини 2-чизмада келтирилганидек қайд этадилар.

2-чизма. Бошқарув жараёнини модернизацион ташкил этиш чизмаси²

Бирок, сўнгги давр менежментида меъёрлаштириш муҳим аҳамият касб этмоқдаки, бу ўз навбатида корхонада бошқаришни ташкил этиш масалаларида бир қатор муаммолар ечимини топишга кўлайлик яратмоқда. Бошқача айтганда бошқарув жараёнидаги модернизацион нуқтаи назардан қарашни тақазо этади.

Иқтисодийни модернизациялаштириш шароитида корхоналар бошқарувини ташкил этишда меъёрлаштириш ўзига хос функциявий жараённи бажарадики, бунда ишлаб чиқаришдаги узлуксизликни бир маромда таъминлаш имконияти юзага келади. Шу билан бирга янгича ёндашилган чора-тадбирларни, яъни стандартлаштиришдаги меъёрий кўрсатмаларга риоя қилишни тақазо этади. Бу эса ўз навбатида ишлаб чиқариш жараёнидаги сифат кўрсаткичларини ошишига олиб келади.

Мувофиқлаштириш – бошқарувни ташкил этишдаги барча жараёнларни бирлаштириш демакдир. Бунда ишлаб чиқариш жараёнидаги узилишларни олдини олиш ва уларни узлуксизликни таъминлаш имконияти яратилади. Агар “режалаштириш бошқаришнинг стратегияси ҳисобланса, мувофиқлаштириш бошқаришнинг тактик масалаларини ҳал қилади”³².

Тартибга солиш – ишлаб чиқариш жараёнида режалаштирилган натижаларга мос келмайдиган вазиятларда оператив чоралар кўриш демакдир.

Назорат – ишлаб чиқариш жараёнининг барча ҳолатлари устидан назоратни ўрнатишдир. Қабул қилинган қарорларни амалда оширилиши назорат қилиб борилади. Бошқарувчи корхонанинг ички муҳитидаги вазиятларни ўрганган ҳолда назоратни ўрнатади. Назорат қилиш асосида нотўғри ҳолатларнинг келиб чиқиш сабаблари ўрганилиб уни олдини олиш зарурияти туғилади.

Хулоса шуки бошқарув аниқ фан бўлмаганидек, корхонада бошқаришни ташкил этишда ҳам аниқ кўрсатмалар бериш жуда қийин. Аммо юқоридаги фикрларимиз асосидан қайд этиш мумкинки, бошқаришни ташкил этиш жараёни муайян бошқарув функциялари асосида амалга ошириб борилади. Корхонага ички ва ташқи ўзгарувчи унсурларни у ёки бу тарздаги таъсир кўлами бошқарувчилар орқали тартибга солиб борилади.

Хулоса ва таклифлар. Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарни бошқаришда раҳбар шахс давлат ва бозор механизмларини ҳисобга олиб бошқаришни ташкил этиши мақсадга мувофиқ.

Бошқаришни бозор механизмига мувофиқлаштириш мақсадида акциядорлик

¹ Бовыкин В.И. Новый менеджмент: (управление предприятиями на уровне высших стандартов: теория и практика эффективного управления). –М.: Экономика, 2009. 66 стр.

² Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

³ Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент: Дарслик. –Т.: Ўқитувчи, 2011. 87 бет.

жамиятлар иқтисодий ва молиявий фаолиятига давлат бошқарув органлари аралашувни бутунлай чеклаш, устав капиталидаги давлат улушини давлат тассаруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, хўжалик юритувчи субъектлар тўлиқ эркин фаолият юритишни таъминловчи иқтисодий механизмлар ишлаб чиқиш ва жорий этиш, акциядорлик жамиятлари бошқарувини сифат жиҳатдан тубда такомиллаштиришни амалга оширишни таклиф қиламиз.

Бошқарув жараёнини модернизацион ташкил этиш чизмаси асосида корхоналар бошқарувини ташкил этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Меъёрлаштиришни бошқарувининг асосий функцияларидан бир сифатида қаралишини ва ўрганилишини таклиф қиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Азларова Д.А. Ёғ-мой саноати корхоналарида персонални бошқаришни такомиллаштириш. Иқтисодий фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2020, 576.
2. Бовыкин В.И. Новый менеджмент: (управление предприятиями на уровне высших стандартов: теория и практика эффективного управления). –М.: Экономика, 2009. 66 стр.
3. Семенов А.К., Набоков В.И. Основы менеджмента. Учебник. –М.: «Дашков и К°», 2014. 771 бет
4. Суёнов Д., Хошимов Э. А. Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув самарадорлигини баҳолашнинг методологик жиҳатлари “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил 2/2018 (№ 00034) www.iqtisodiyot.uz
5. Tangirov A. E. Factors to increase competitiveness of desert pasture livestock British View ISSN 2041-3963 Volume 7 Issue 1 2022 DOI 10.5281/zenodo.6777984 Universal impact factor 8.528 SJIF 2022: 4.629. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6766959>
6. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент: Дарслик. –Т.: Ўқитувчи, 2011. 987 бет.
7. Шерматов Ф. Акциядорлик жамиятларида бошқарувни ташкил қилиш // Фан номзодлиги илмий даражасини олиш учун ёзилган диссер. автореферати: -Т.: ТДТУ, 2004. 27 бет.

А.Тангиров Управление предприятиями в условиях инновационной экономики и его совершенствование Аннотация: в статье рассматриваются управленческие функции руководителя в управлении предприятиями с учетом государственных и рыночных механизмов, а также вносятся предложения по их совершенствованию. Ключевые слова: управление, механизм, норма, нормативная база, планирование, организация, нормирование, регулирование, контроль, координация.	A.Tangirov Management of enterprises in the conditions of the innovative economy and its improvement Abstract: the article examines the managerial functions of a manager in enterprise management, taking into account state and market mechanisms, and also makes proposals for their improvement. Keywords: management, mechanism, norm, regulatory framework, planning, organization, regulation, control, coordination.

Хасан Абдусаидович Рахимов – СамИСИ, “Иқтисодий таҳлил ва статистика” доценти, PhD.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА СОҲАСИДА КАДРЛАР МЕНЕЖМЕНТИНИНГ МАЗМУНИ, ТУРЛАРИ ВА УЛАРДАН САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШДА Фойдаланиш йўллари

Аннотация: мақолада туризм ва меҳмонхона соҳасида кадрлар менежментининг мазмуни, турлари ва улардан самарадорликни оширишда фойдаланиш йўллари, ҳамда туризм соҳасида бошқарув қарори, меҳмонхона хўжалигида бошқарув қарори тушунчаларига таърифлар берилган.

Калит сузлар: туризм, меҳмонхона, кадрлар менежменти, туризм соҳасида бошқарув қарори, меҳмонхона хўжалигида бошқарув қарори.

Кириш. Барча соҳалар сингари туризм ва унинг таркибий қисми бўлган меҳмонхона соҳасида ҳам кадрлар менежментини такомиллаштириш бугунги кунда объектив заруратга айланди. Чунки, иқтисодий-ижтимоий жараёнлар шиддат билан ўзгариб, такомиллашиб бораётган бир паллада, уни бошқарадиган барча иқтисодий механизмларни ва унинг таркибий қисми бўлган менежмент ҳам такомиллаштиришни талаб қилади. Шу туфайли мазкур масаланинг асосий йўналишларини қараб чиқиш, уларнинг соҳа самарадорлигини оширишга таъсирини ўрганиш ўта долзарб масалалар сирасига киради.

Иқтисодий адабиётларда менежерлар тўртта функцияни бажаради, деб таъкидланади. Буларга режалаштириш, ташкиллаштириш, мативлаш ва назорат қилиш функцияларини киритади¹. Менежернинг асосий вазифаси қарорларни қабул қилишда ва уларнинг бажарилишини таъминлашда ана шу функциялардан келиб чиққан ҳолда ёндошишни тақозо қилади. Бу функциялар бевосита туризм ва меҳмонхона хўжалиги соҳасида фаолият олиб бораётган менежерларга ҳам тегишлидир. Шунини эътироф этиш керакки, ҳозирги пайтда иқтисодиётни бошқариш масаласи ҳам кундан-кунга такомиллашиб бормоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Буни муаммонинг ўрганилганлик даражасидан ҳам яққол билиш мумкин. Хизмат кўрсатиш ватуризм соҳаси тадқиқотлари билан бир қанча МДХ мамлакатлари олимлари шуғулланиб келмоқдалар. Булар жумласига Ю.Ф.Волков², Л.П.Шматко³, Г.А.Бондаренко⁴ кабиларини киритиш мумкин. Республикамиз олимларидан М.Қ.Пардаев⁵, И.С.Тухлиев⁶, Н.Тухлиев⁷, М.М.Мухаммедов⁸, К.Б.Уразов⁹ кабиларнинг асарларида ҳам туризм ва меҳмонхона бизнесини ривожлантиришнинг у ёки бу жиҳатлари, айрим ҳолларда уларда самарадорликни ошириш масалалари тадқиқ этилган.

Бироқ, мазкур олимларнинг асарларида туризм ва меҳмонхоналарда сервис сифатини яхшилаш ва улар самарадорлигини ошириш масалалари яхлит ҳолда бир-бири билан боғлиқ равишда чуқур тадқиқ этилмаган. Туризм ва меҳмонхона хўжаликларида кўрсатиладиган хизматлар самарадорлигини ўрганишнинг объектив зарурлиги ушбу мавзуда чуқур тадқиқот олиб бориш лозимлигини тақозо қилади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида анализ ва синтез, индукция ва дедукция, сабаб ва оқибат, макон ва замон, тизимли ёндошув каби услублардан, натижа билан омиллар ўртасидаги боғлиқлик функционал бўлганда молиявий-иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усулларидан ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Одатда қарорларни қабул қилиш ва уларни амалга оширишнинг андозасини белгилаб бериш бир гуруҳ ходимларнинг (асосан раҳбар ва менежерларнинг) ижодий фаолияти бўлиб ҳисобланади. Албатта булар жамоа мажлисларида муҳокама қилиниб, тегишли ўзгартириш ва кўшимчалар киритилади. Қарорларнинг ишлаб чиқилишидан тортиб бажарилишигача бўлган вақтда ҳамма тадбирлар мазкур соҳада самарадорликни оширишга қаратилган бўлади. Бу бир қанча босқичларни ўзида қамраб олади. Булар куйидаги расмда ўз ифодасини топган (1-расм).

¹ Кабушкин Н.И. Менежмент туризма: Учебник. – 3-е изд, испр. – Мн.: Новое знание, 2002. – С. 212.

² Волков Ю.Ф. Экономика гостиничного бизнеса. Изд. 2-е.- Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 380 с.

³ Шматко Л.П. и др. Туризм и гостиничное хозяйство. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д.: ИЦ МарТ, 2003.

⁴ Бондаренко Г.А. Гостиничное и ресторанное хозяйство. 2-изд. Мн.: БГЭУ, 2001.

⁵ Пардаев М.Қ. Атабаев Р. Туризм асослари. Самарқанд, СамИСИ. 2006 – 74 б., Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Т.: “Иқтисод ва молия”. 2008. -259 б.

⁶ Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризм асослари. Ўқув қўлланма. - Самарқанд, СамИСИ, 2010. -247 б.

⁷ Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. –Т.: Гос. Науч. Изд-во “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 386 б., Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Экологический туризм: сущность, тенденции и стратегия развития. –Т.: Гос. Науч. Изд-во “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 416 с., Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризме. –Т.: Гос. Науч. Изд-во “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 386 с.

⁸ Мухаммедов М.М., Рахматов Ф. Туризм соҳасида бозор муносабатларининг шаклланиши ва унинг тармок самарадорлиги кўрсаткичларига таъсири. //Сервис ва туризм: Бошқариш ва ривожлантириш муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Самарқанд, 2007, 4-7 сентябрь.

⁹ Уразов К.Б. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2008. 8-боб. - 219-242 бетлар.

Мазкур расмдан кўриниб турибдики, соҳада самарадорликни оширишга қаратилган қарорни қабул қилиш ва унинг ижросини таъминлаш жараёни мураккаб кўпбосқичли жараён экан. Шу туфайли менежер ишининг самарадорлиги айнан самарали қарорларни қабул қилиш қобилияти билан белгиланади. Қарорни қабул қилиш жараёни, таъкидланганидек, ижодий жараён бўлиб, у бошқарув фаолиятининг асосий мазмунини ўзида камраб олади. Демак, бошқарув жараёнларида, айниқса ушбу субъектнинг самарадорлигини оширишда, бошқарув қарорларини қабул қилишнинг аҳамияти катта экан, унинг мазмуни нималардан иборатлигини ҳам назарий жиҳатдан қараб чиқишни тақозо қилади.

Бу борада анча адабиётлар нашр қилинган. Аммо бошқарув қарорининг мазмуни ва ундан келиб чиқадиган таърифи бўйича тадқиқотлар ҳамон етарли эмас. Шу туфайли бевосита туризм ва меҳмонхона хўжалигида бошқарув қарорларинига таъриф беришдан олдин, унинг умумий таърифимизни беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. **Бошқарув қарори дейилганда, бирорта соҳани бошқариш ва самарадорлигини ошириш учун бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган, мантиқий кетма-кетликка эга бошқарув жараёнларини тартибга соладиган бошқарувчилар меҳнатларининг мажмуи тушунилади.**

1-расм. Соҳа самарадорлигини оширишга қаратилган қарорни қабул қилиш ва унинг бажарилишини таъминлаш бўйича менежер ҳаракатининг кетма-кетлиги¹

Мазкур таърифни назарий жиҳатдан асослаш учун қуйидагиларни таъкидлашни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Биринчидан, бошқарув қарори дейилганда, бирорта соҳани бошқариш ҳақида гап кетмоқда. Демак умумий таъриф фақат битта соҳага тегишли бўлмасдан, барча соҳаларни камраб оладиган бўлиши лозимлигидан далолат беради.

Иккинчидан, жараённи бошқариш учун улар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган, мантиқий кетма-кетликка эга бўлиши керак. Агар улар мантиқий кетма-кетликка эга бўлмаса ва бир-бири билан узвий боғлиқ бўлмаса, бошқарувда яхлитликни таъминлаб бўлмайди. Яхлитлик бўлмаган жойда тизим бўлмайди. Тизим бўлмаса мос равишда тизимли ёндошишга ҳам путр етказилади. Пировардида барча ҳаракатлар бефойда бўлиб қолади. Шу туфайли мазкур масалада мантиқий кетма-кетликка алоҳида аҳамият берилишини тақозо қилади. Ана шундай мантиқий кетма-кетлик соҳада самарадорликни ошириш учун ҳам узлуксизликни таъминлайди.

¹Мазкур расм тадқиқот натижасида муаллиф томонидан шакллантирилди.

Учинчидан, бошқарув жараёнларини тартибга солиш учун ўзига хос меҳнат керак бўлади. Чунки бошқарувга қаратилган меҳнат асосан ижодий меҳнат бўлиб, уни бошқа меҳнат турлари билан алмаштириш қийин. Шу туфайли бошқариладиган жараённи умумий тарзда бошқариш учун фақат бошқарувчиларнинг бошқарув меҳнатидан фойдаланилади. Бу меҳнатнинг мажмуи бошқаришни таъминлаш имконини беради. Буни бевосита туризм ва меҳмонхона хўжалиги соҳасига ҳам қўллаш мумкинлигини инобатга олиб мазкур таъриф билан чегараланиш етарли, деб ўйлаймиз.

Аммо ушбу таърифни бевосита туризм соҳасига қўллашда ундаги “бирорта соҳа” деган сўзнинг ўрнига туризм соҳасини қўллашни инобатга олиш мумкин. **Туризм соҳасида бошқарув қарори дейилганда, ушбу соҳани бошқариш ва самарадорлигини ошириш учун бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган, мантиқий кетма-кетликка эга бошқарув жараёнларини тартибга соладиган туризмни бошқарувчилар меҳнатининг мажмуи тушунилади.** Бизнинг фикримизча, мазкур таърифга изоҳнинг ҳожати йўқ. Чунки, юқорида унинг назарий асоси келтирилганлиги етарли, деб ўйлаймиз.

Ушбу таъриф бевосита меҳмонхона хўжалигига ҳам дахлдордир. Аммо унинг айрим хусусиятлари ва номидан келиб чиқиб, уни ҳам алоҳида келтиришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. **Меҳмонхона хўжалигида бошқарув қарори дейилганда, ушбу соҳани бошқариш ва самарадорлигини ошириш учун бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган, мантиқий кетма-кетликка эга бошқарув жараёнларини тартибга соладиган меҳмонхона хўжалигини бошқарувчилар меҳнатининг мажмуи тушунилади.** Ушбу таъриф мазмунан бир хил бўлсада, туризм билан меҳмонхона алоҳида субъектлар бўлганлиги туфайли уларга алоҳида беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Тадқиқотларимиз кўрсатдики, туризм ва меҳмонхона соҳасида ҳам бошқарув қарорлари бир қанча белгилари бўйича таснифланади. Нашр қилинган адабиётларни ва амалиётни тадқиқ қилиш натижасида бошқарув қарорларини қуйидаги 7 та белгиси бўйича таснифлаш мумкин, деган хулосага келдик. Буларни мазкур жадвалда кўриш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Туризм ва меҳмонхона соҳаси самарадорлигини оширишда қабул қилинадиган бошқарув қарорларининг алоҳида белгилари бўйича таснифи¹

Т/р	Таснифлаш белгилари	Таснифи
1.	Бажариш муддати бўйича	- узоқ муддатли (4 йилдан ортиқ муддатга); - қисқа муддатли (бир йилгача); - ўрта муддатли (1 йилдан 3 йилгача).
2.	Қамраб олиш даражаси бўйича	- умумий (ҳаммага тегишли қарор); - қисман (айрим мутахассисларга, бўлимларга тегишли қарор).
3.	Мураккаблиги бўйича	- мураккаб ечимга эга қарор; - оддий ечимга эга қарор.
4.	Димийлиги бўйича	- такрорланадиган қарор; - бир марталик қарор.
5.	Мазмуни бўйича	- иқтисодий ҳаётга оид; - ижтимоий ҳаётга оид; - ҳуқуқий масалаларга оид; - сиёсий ҳаётга оид; - маънавий ва маърифий йўналишга оид қарорлар.
6.	Имкониятларни инобатга олиниши бўйича	- ички имкониятларга таянадиган; - ташқи имкониятлардан фойдаланиши кўзда тутилган (банк кредити, ташқи инвесторлар, ҳомийлар каби).
7.	Янгилиги бўйича	- анъанавий мазмундаги қарорлар; - инновацион мазмундаги қарорлар.

¹Жадвал нашр қилинган адабиётларни тадқиқ қилиш натижасида ва туризм соҳасининг амалиётини ўрганиш асосида муаллиф томонидан тузилди.

Туризм ва меҳмонхона хўжаликларида бошқарув қарорлари ҳам бажариш муддати бўйича турли даврларга ўз ичига олади. Кўп қарорлар, одатда жорий даврга мўлжалланган бўлади. Булар қисқа муддатли, яъни бир йилгача бўлган даврда бажарилиши таъминланиши лозим бўлган қарорларни ташкил қилади. Кўпгина адабиётларда бир йилдан ортиқ вақтга мўлжалланган қарорларни узоқ муддатда бажариладиган қарорлар, деб юритилади. Бундай қарорларни бир йилдан уч йилгача даврни қамраб олишига қараб ўрта муддатли қарорлар, деб аталишига қўшилаемиз. Узоқ муддатли қарорлар тўрт ва ундан ортиқ муддатга мўлжалланган бўлади. Булар меҳмонхона ёки туризм соҳасининг стратегиясини белгиловчи самарадорлигини оширишга қаратилган қарорлар бўлиб ҳисобланади. Шу жиҳатдан барча қарорларнинг турларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Бошқарув қарорларининг навбатдаги йўналиши қамраб олиш даражаси бўйича таснифланади. Бунда қарорлар, юқорида таъкидланганидек, умумий, яъни мазкур субъектда фаолият кўрсатадиган ҳамма ходимларга тегишли қарор бўлиб ҳисобланади. Масалан, туризм ва меҳмонхона хўжаликларида иш самарадорлигини ва сифатини оширишга қаратилган қарор. Бу ҳамма ходимларга тегишлидир. Бироқ, ушбу соҳада ҳам айрим мутахассисларга, бўлимларга тегишли қарорлар ҳам бўлиши мумкин. Масалан, ўз вақтида иш ҳақини беришга эришиш, бу асосан бухгалтерия ходимларига тегишли. Ёки кадрлар малакасини ошириш графигини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш. Бу бевосита кадрлар бўлими ходимларига тегишлидир ва ҳ.к. Бундай мазмундаги қарорлар қисман аҳамиятга эга бўлган қарор бўлиши мумкин.

Бошқарув қарорларини мураккаблиги бўйича ҳам таснифлаш мумкин. Бу ҳолда мураккаб ечимга эга бўлган қарорларни инобатга олиш лозим. Бундай қарорларни бажаришда раҳбарлар, менежерлар, мутахассисларнинг ҳамкорликдаги ҳаракатлари лозим бўлади. Акс ҳолда ушбу қарорни бажариш имконияти бўлмайди. Масалан, ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатишни модернизация қилиш жараёни. Бунинг учун мазкур қарорнинг бажарилишига оддий механикдан тортиб раҳбаргача, бухгалтердан тортиб, молиявий менежергача ҳамма ходимларнинг жалб қилинишини талаб қилади. Шу билан бирга туризм ва меҳмонхона хўжаликларида оддий ечимга эга бўлган қарорлар ҳам бор. Ушбу қарорларнинг ечими оддий. Масалан, булар жумласига ходимларнинг навбатчилигини белгилаш ва уни таъминлашга қаратилган қарор ёки ходимларнинг сменасига ўзгартиришлар киритиш бўйича қабул қилинадиган қарорлар кабиларни келтириш мумкин. Буларнинг барчаси мазкур субъектларда самарадорликни оширишга қаратилган бўлиши лозим.

Бошқарув қарорларининг навбатдаги йўналиши, уларнинг доимийлиги бўйича таснифланишидир. Бунинг бир йўналиши такрорланадиган қарорлар бўлиб ҳисобланади. Бундай қарорлар вақти-вақти билан такрорланиб туради. Масалан, ҳар йили мазкур субъект фаолиятида самарадорликни оширишга қаратилган режани тузиш ва тасдиқлаш бўйича қабул қилинадиган қарор. Ёки йил (чорак) якулари бўйича ҳисоботни тақдим этишга қаратилган қарорнинг қабул қилиниши кабиларни таъкидлаш жоиз. Мазкур гуруҳ таркибида бир марталик қарорларнинг борлигини ҳам инобатга олиш лозимдир. Булар бир марта қабул қилинади ва бажарилади. Унга кейинчалик умуман қайтмаслиги мумкин. Масалан, туризм соҳасига оид дунё миқёсида ташкил қилинган конференция делегацияларини кутиб олиш, уларни жойлаштириш ва жўнатиш билан боғлиқ тадбирларни қамраб оладиган қарорларни келтириш мумкин.

Бошқарув қарорларининг навбатдаги йўналиши қарорларнинг мазмуни бўйича таснифланишидир. Иқтисодий соҳада бошқарув қарорлари биринчи галда иқтисодий ҳаётга оид бўлишини инобатга олиш лозим бўлади. Самарадорликни ошириш учун энг аввало иқтисодий омилларин нобатга олиш лозим. Чунки иқтисодий омиллар ушбу ҳолатда ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Ушбу соҳада иккинчи йўналиш ижтимоий ҳаётга оид қарорлардир. Чунки, иқтисодий кўрсаткичларнинг ошиши ижтимоий ҳаётнинг ҳам яхшиланишига олиб келади. Зеро, ижтимоий ҳаётга эътибор, бевосита инсонга, унинг ҳар бир ходимига эътибор билан белгиланади. Бу ҳам самарадорликни оширишда инсон омилдан фойдаланиш имкониятини оширади. Мазкур соҳадаги яна бир йўналиш ҳуқуқий

масалаларга оид қарорлардир. Бу ҳам ўзига хос масалаларни қамраб олади. Чунки меҳнат жамоасидаги ижтимоий адолатга қонун устуворлигини таъминлаган ҳолдагина эришиш мумкин. Ижтимоий адолат бор жойда ривожланиш, самарали меҳнат жараёни мавжуд. Бошқарув қарорларининг мазмуни бўйича тавсифланишида муҳим йўналишлардан бири сиёсий ҳаётга оид қарорлардир. Ушбу қарорлар ҳам хўжалик юритувчи субъектлар, хусусан, меҳмонхона хўжаликлари ва туризм соҳаси учун муҳимдир. Чунки ушбу соҳанинг самарадорлиги туристлар оқимига боғлиқ. Булар эса мамлакатдаги сиёсий вазиятга боғлиқ. Бир-бирига чамбарчас боғлиқликни самарадорликни оширишга қаратилган қарорларни қабул қилишда инobatга олмаслик мумкин эмас. Бевосита соҳа персоналларини бошқаришга қаратилган қарорлардан бири, маънавий ва маърифий йўналишга оид қарорлардир. Инсонларнинг маънавияти барча масалаларни ҳал қилади. Агар уларда ўз корхонасига ишига садоқат руҳи кучли бўлса, самарали фаолият кўрсатмасликнинг ўзи мумкин эмас. Шу туфайли ходимлар маънавияти юксак бўлишини таъминлайдиган қарорларни қабул қилиш лозим.

Хулоса. Бу соҳа бошқарув қарорларини қабул қилишда имкониятларни инobatга олиниши бўйича ҳам таснифлаш мумкин. Чунки, хўжалик юритувчи субъектларда, унинг таркибий қисми бўлган туризм ва меҳмонхона хўжаликларида самарадорликни ошириш учун асосан ички имкониятларга таянилади. Чунки, ички имкониятлар мазкур субъектнинг сай ҳаракатларига бевосита боғлиқдир. Ҳар бир субъектда ички имкониятлар билан бирга ташқи имкониятлардан ҳам кенг фойдаланиши мумкин. Бошқарувда бундай имкониятларга банк кредити, ташқи инвесторлар, ҳомийлар кабиларни киритиш мумкин. Уларнинг маблағларидан ҳам самарали фойдаланиш бўйича қарорлар қабул қилишга эришиш мақсадга мувофиқ.

Бошқарув қарорларининг навбатдаги йўналиши, уларнинг янгилиги бўйича таснифланишидир. Субъектлар самарадорлигини оширишда асосан анъанавий усуллардан фойдаланиб келинган. Шу мазмундаги қарорлар синалган ва тажрибаларга таянган бўлади. Шулар билан бирга ҳар қандай самарадорликни оширишда янгиликларни жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Чунки, ҳозирги тез ўзгаришлар даврида инновацион мазмундаги қарорларни қабул қилишни тақозо қилади. Ҳозирги пайтда технологик жараёнлар тез ўзгараётган паллада ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўзининг рақобатбардошлигини таъминлаши лозим. Бунга эришиш учун асосий йўл инновацияларни ишлаб чиқаришга, хизмат кўрсатишга ва иш бажаришга жорий қилишдан иборатдир.

Кўриниб турибдики, туризм ва меҳмонхона соҳаси самарадорлигини оширишда қабул қилинадиган бошқарув қарорларининг алоҳида белгилари бўйича таснифи, унга эришишнинг ҳамма жиҳатларини қамраб олади. Агар улар бевосита амалиётга жорий қилинса, самарадорликка эришишнинг асосий янги-янги йўналишлари очилади.

Х.Рахимов Содержание, виды управления персоналом в сфере туризма и гостиниц и пути их использования для повышения эффективности Аннотация: в статье описаны содержание и виды управления персоналом в сфере туризма и гостиничного бизнеса и способы их использования для повышения эффективности, а также даны определения понятий управленческого решения в сфере туризма и управленческого решения в гостиничном бизнесе. Ключевые слова: туризм, гостиница, управление персоналом, управленческое решение в сфере туризма, управленческое решение в гостиничной сфере.	K.Rakhimov Content, types of personnel management in the field of tourism and hotels and ways of using them to improve efficiency Abstract: the article describes the content and types of personnel management in the tourism and hotel industry and ways of using them to improve efficiency, as well as definitions of the concepts of management decision in the tourism industry and management decision in the hotel industry. Keywords: tourism, hotel, personnel management, management decision in the field of tourism, management decision in the hotel industry.

Гўзалхон Акром қизи Абдурашидова – Тошкент давлат иқтисодий университетининг
мустақил изланувчиси

МАРКЕТИНГ ТИЗИМИДА НАРХЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Аннотация: мақолада нархни шакллантириш механизмининг таркибий тузилиши, маркетинг тизимида нархни шакллантириш механизмлари турлари ва уларнинг қисқача мазмуни орқали нархларни шакллантириш механизмларининг эволюцияси тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: нархни шакллантириш механизми, таркибий тузилиши, маркетинг тизими, нархни шакллантириш механизмлари турлари, нархларни шакллантириш механизмлари эволюцияси.

Кириш. Янги Ўзбекистонда барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлаш, миллий иқтисодийнинг рақобатбардошлигини ошириш ҳамда етакчи тармоқларни модернизациялаш борасида тизимли чора-тадбирлар оширилмоқда. Хусусан, “Миллий иқтисодийни ислоҳ қилиш борасида ташқи савдо, солиқ ва молия сиёсатини либераллаштириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва хусусий мулк дахлсизлигини кафолатлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни ташкил этиш ҳамда худудларни жадал ривожлантиришни таъминлаш бўйича таъсирчан чоралар кўрилди” [1]. Мазкур чора-тадбирларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмларининг тўлақонли фаолиятига боғлиқ.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Маркетинг тизимида нархларни шакллантириш механизмларининг мазмун-моҳиятини кўриб чиқишда дастлаб “механизм” ва “нархни шакллантириш механизми” тушунчаларига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, илмий манбаларда мазкур тушунчаларнинг жуда хилма-хил кўринишдаги талқинлари учрайди.

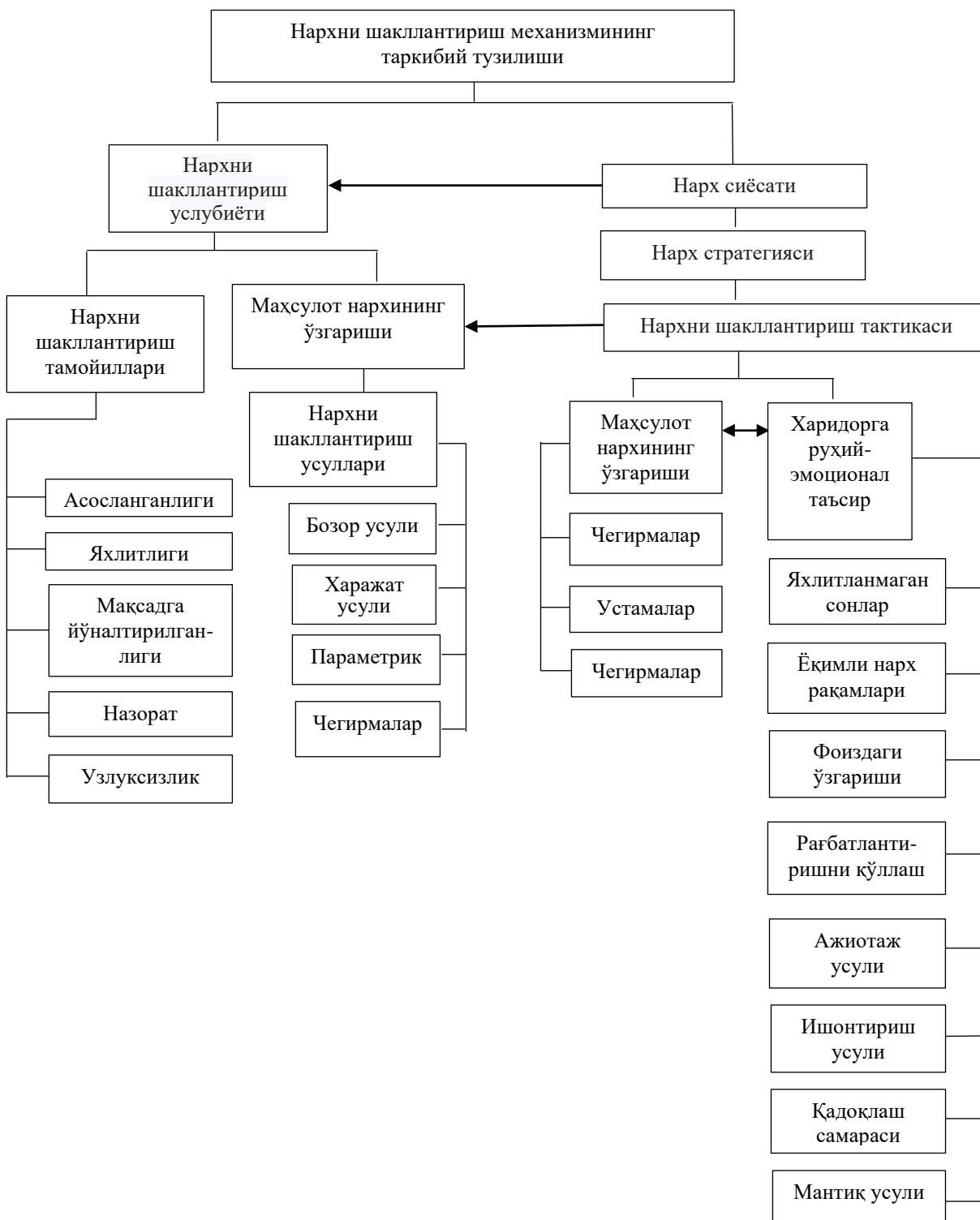
Механизм атамаси одатда кўпроқ техник соҳага оид бўлсада, бироқ бошқа соҳалар, жумладан, иқтисодийда ҳам жуда кенг қўлланилади. Бу ўринда, фикримизча, мазкур атама орқали ўзаро боғлиқлик ва таъсирда бўлган таркибий қисм ва элементларнинг шунчаки мажмуи эмас, балки уларнинг муайян мақсадга эришиш йўналишидаги ўзаро мувофиқ ва уйғун ҳолдаги ҳаракати ва таъсири тушунилади. Бу борада Ю.В.Горбунов томонидан “механизм” тушунчасининг талқинига замонавий ёндашувлар, иқтисодий механизмларнинг турлича талқинларига эътибор қаратилиб, “иқтисодийда механизм орқали ресурслар мажмуи ёки объектнинг ҳолатини эмас, балки жараённинг тавсифи, яъни у ёки бу ҳодиса (жараён)нинг амал қилиши ёки унга таъсир қилиш усуллари, меъёрлари, воситаларини тушуниш таклифи берилган” [2]. Бундан кўринадики, механизм атамасининг иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга татбиқида уларнинг мазмунини белгилаб берувчи таркибий қисмларнинг ўзаро уйғун ҳолдаги ҳаракатига асосий эътибор қаратиш лозим.

Механизм атамасининг нархнинг шаклланиш жараёнига татбиқи ҳам муҳим ўрин тутаяди. Юқорида қайд этиб ўтилган ёндашувдан келиб чиққан ҳолда, бу ўринда товар ёки хизматлар нархининг шаклланишига таъсир кўрсатувчи таркибий қисм ва элементларнинг ўзаро мувофиқ ва уйғун ҳолдаги ҳаракати ва таъсири назарда тутилади. М.Ю.Мирзабекованинг таърифига кўра, “Нархни шакллантириш механизми – бу ижтимоий-иқтисодий тизимда ишлаб чиқарилувчи товарлар, ишлар ва хизматлар нархини шакллантиришни бошқаришнинг ҳуқуқий меъёрлари, ташкилий шакллари, тамойиллари ва усуллари мажмуи” [3].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида илмий адабиётларда келтирилган назарий материалларга асосланган ҳолда мантикий таҳлил усулларидан фойдаланилди. Мавжуд маълумотларни таҳлил қилишда индукция ва дедукция, макон ва замон, таҳлил ва синтез, қиёсий таҳлил каби услублар ва ёндашувлар қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар. Маркетингда нархни шакллантириш механизмининг таркибига ёндашув, унинг тузилиши, ички унсурларини баён этишда ҳам ўзига хос хилма-

хиллик, турлилик ҳолати учрайди. Жумладан, адабиётларда ифодаланган нархни шакллантириш механизмнинг таркибий тузилиши чизмасини қуйидаги расм орқали яққол тасаввур этиш мумкин (1-расм).

1-расм. Нархни шакллантириш механизмнинг таркибий тузилиши [4].

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, 1-расмда ифодаланган маркетинг тизимида нархни шакллантириш механизмнинг таркибий тузилишида юқорида таъкидлаб ўтилган муҳим жиҳат – унинг мазмунини белгилаб берувчи таркибий қисмларнинг ўзаро уйғун ҳолдаги ҳаракати яққол тасвирланмаган. Холбуки, маркетинг тизимидаги нархни шакллантириш механизмларининг маҳсулот ва хизматлар нарhini ишлаб чиқариш харажатлари, бозор

шароитлари, рақобат ва хариддорларнинг кадр-қимматини идрок этишни мувозанатлаштирадиган тарзда белгилаб бериши унинг асосий функцияси ҳисобланади.

Иқтисодий адабиёт ва манбаларда нархни шакллантириш механизмлари турлари борасида яқдил тўхтамга келинган таркиб мавжуд эмас. Ушбу механизмлар турлари турли муаллифлар илмий ишларида сони, номланиши ва мазмуни жиҳатидан маълум даражада фарқланади. Шунга кўра, турли олим ва мутахассислар томонидан қайд этилган нархни шакллантириш механизмлари турларини муайян тизимга солиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади (1-жадвал).

1-жадвал

Маркетинг тизимида нархни шакллантириш механизмлари турлари ва уларнинг қисқача мазмуни¹

Нархни шакллантириш механизми	Қисқача мазмуни
Бозор тадқиқоти ва таҳлили	Тадқиқот нархнинг шаклланишига таъсир этувчи талаб ва таклиф динамикасини баҳолаб, мазмунан бозор тенденциялари, мижозлар эҳтиёжлари ва рақобатбардош нархларни тушунишни ўз ичига олади.
Харажатга асосланган нарх шаклланиши	Ушбу механизм нархларни ишлаб чиқариш харажатлари ва фойда маржаси асосида белгилаб, бевосита (материал, меҳнат) харажатлари ва билвосита (қўшимча харажатлар, тақсимлаш) харажатларини ўз ичига олади.
Қийматга асосланган нарх шаклланиши	Нархлар маҳсулот ёки хизматнинг мижоз томонидан тан олинган қийматдан келиб чиқиб белгиланади. Бунда мижознинг хис этувчи нафлилик учун қанча пул тўлашга тайёрлиги ҳисобга олинади.
Рақобатбардош нарх шаклланиши	Рақобатчиларга нисбатан нархларни белгилашни ўз ичига олиб, уларнинг бозорда тутган мавқеидан келиб чиққан ҳолда, нарх паст ёки юқори даражада белгиланиши мумкин.
Динамик нарх шаклланиши	Бозор талаби, рақобат ёки бошқа омиллар асосида нархларни мослаштирувчи нарх стратегияси бўлиб, кўпинча электрон тижорат ва туризм соҳасида қўлланилади.
Акция нарх шаклланиши	Нархлар мижозларни жалб қилиш ёки ортиқча товар захирасидан қутилиш учун маълум даврларда чегирмалар, рағбатлар ёки бошқа имтиёзлардан фойдаланган ҳолда шакллантирилади.
Психологик нарх шаклланиши	Нархлар мижозларнинг идрокига таъсир қилиш мақсадида турли психологик усулларни қўллаш орқали шакллантирилади.
Географик нарх шаклланиши	Нархлар географик жойлашувга қараб, транспорт харажатлари, маҳаллий рақобат ва харид қобилиятига қараб ўзгаради.
Босқичли нарх шаклланиши	Маҳсулот хусусиятлари ёки хизмат кўрсатиш даражаларига қараб, турли хил мижозлар сегментлари талабини қондириш учун турли нарх даражаларини таклиф қилиш.

Шуни таъкидлаш лозимки, юқоридаги жадвалда келтириб ўтилган маркетинг тизимида нархни шакллантиришнинг асосий механизмлари орасида олим ва мутахассислар томонидан нисбатан кенгроқ қўлланиладиган турларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Қуйида уларнинг айримларига батафсил тўхталиб ўтамиз.

1. Харажатга асосланган нарх шаклланиши ёки “ўртача харажатлар плюс фойда”. Е.А.Бунчеевага кўра “Нархни шакллантиришнинг энг оддий усули бўлиб “ўртача харажатлар плюс фойда” усули ҳисобланади. Ҳисоб-китобнинг асоси бўлиб ишлаб

¹ Муаллиф томонидан интернет маълумотлари асосида шакллантирилган.

чиқаришнинг ўртача харажатлари ҳамда товар таннархига стандарт устаманинг йиғиндиси саналади. Устаманинг миқдорлари товарларнинг туридан келиб чиққан ҳолда ўзгариши мумкин, ўртадаги фарқ товарларнинг қиймати, уларнинг айланиши, сотув ҳажмларидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Мазкур усулни йирик монополист корхоналар ҳамда улгуржи-чакана савдо корхоналари қўллайдилар. Ушбу усулнинг камчилиги бўлиб менежерларнинг маркетинг тадқиқотлари билан шуғулланмаслиги, талабни камдан-кам ҳолларда ҳисобга олиши, асосан сарф-харажатларга эътибор қаратишлари ҳисобланади” [5]. Демак, юқоридагилардан кўринадики, ушбу механизм ўз мазмунига кўра ишлаб чиқарувчи ёки сотувчи учун ҳар қандай шароитда ҳам ўз харажатларини тўлиқ қоплаб, муайян даражадаги фойда меъёрини таъминлаши сабабли кенг оммавий-амалий тавсифга эга бўлади.

2. Рақобатбардош нарх шаклланиши. С.Сарычевага кўра “Рақобат асосида нархни шакллантириш стратегияси – бу рақобатчиларнинг нархларидан ўз маҳсулот ёки хизматларига нархларни шакллантириш учун мўлжал сифатида фойдаланишга асосланган нарх сиёсати. Кўпинча корхоналар рақобатчилар нархлари асосида нархни шакллантириш стратегиясини “харажатлар плюс” ёндашуви ҳаётга лаёқатсизлигини англаганларидан сўнг қабул қиладилар” [6]. Демак, ушбу механизм ўз мазмунига кўра янада “ҳаётийроқ” ҳисобланади. Яъни, ишлаб чиқарувчи ёки сотувчи ўз харажатларини қоплаш ва муайян фойда даражасини таъминлаш мақсадида ўз товарининг сотиш ҳажмини қисқартириб юбориши, ҳаттоки, бозор конъюнктураси паст ҳолатларда умуман сотолмай қолиши мумкин. Шунга кўра, бу ўринда бозордаги ҳаққоний вазиятни рақобатчиларнинг товар ва хизматлари нархлари даражаси орқали баҳолаб, ўзлари учун зарур бўлган сотиш ҳажмларини таъминловчи тегишли нарх даражасини белгилаш самарали ҳисобланади.

3. Қийматга асосланган нарх шаклланиши. “Қийматга асосланган нархни шакллантириш – бу корхона учун “қиймат / харажатлар” нисбатининг нафли ҳисобланган ҳолатига эришиш ҳисобига катта фойда олишни таъминловчи нархни белгилаш усули. ...Қийматга асосланган нархни шакллантириш энг аввало корхона учун “қиймат / харажатлар”нинг қулай нисбатига эришиш ҳисобига юқори ҳажмдаги фойда олишни таъминлашга қаратилади” [7]. Бу борада қиймат иқтисодиёт назариясида алоҳида муҳим йўналиш ҳисобланган нафлилик назариясида кўзда тутилган жиҳатларни намоён этади. Яъни истеъмолчи ёки харидор муайян товарни сотиб олиш учун сарфлаётган пул кўринишидаги ўз меҳнати сарфларини уни сотиб олиш орқали қўлга киритиши мумкин бўлган муайян иқтисодий наф (истеъмолчининг муайян эҳтиёжини қондирувчи хосса) билан таққослайди ҳамда қачонки ушбу нисбат ўз назарида фойдали ҳисобланса, ушбу белгиланган қийматни ва, тегишли равишда, товар нархини тан олади.

4. Динамик нарх шаклланиши. Ушбу механизм юқорида кўриб чиқилган бозор талаби, рақобатчилар нархи ёки бошқа омиллар асосида нарх шакллантириш механизмларининг ижобий жиҳатларини бирлаштириб, нархларни реал вақт режимида ўзгартириш орқали шакллантиришни кўзда тутди. “Динамик нархни шакллантириш – бу нархни компаниянинг ички жараёнлари билан бир қаторда талаб, рақобат даражаси, мавсумийлик ва ҳ.к. сингари бозор омилларининг ўзгаришига тез ва эгилувчан тарзда мослашиш ҳисобига компанияга нисбатан юқори фойдани олиш ёки сотишнинг катта ҳажмига эришиш имконини берувчи тизим” [8]. Бундан кўринадики, мазкур механизмда нарх қандайдир “қотиб қолган”, ўзгармас индикатор эмас, балки аҳамиятсиз даражада бўлса ҳам сезиладиган ўзгаришларга нисбатан тезлик билан “жавоб қайтарувчи” ва тегишли натижаларга олиб келувчи дастак ҳисобланади.

5. Географик нарх шаклланиши. Мазкур механизмни фалсафий мушоҳадага асосланган ҳолда “замон ва макон” категорияси таъсирига берилган механизм сифатида тавсифлаш мумкин. Бу борада А.Твин “Географик нархни шакллантириш – бу харидорнинг жойлашув ўрнига боғлиқ ҳолда товарнинг сотиш нархига тузатишлар киритиш амалиёти. Айрим ҳолларда сотиш нархидаги тафовут товарни тегишли жойга етказиш қийматига боғлиқ бўлади. Бироқ ушбу тафовут мазкур ҳудуддаги одамлар қандай

нарх бўйича тўлашга рози эканлигига ҳам асосланади. Компаниялар ўзлари ишлаётган бозорлардаги даромадни максималлаштиришга ҳаракат қиладилар, географик нархни шакллантириш ушбу мақсадга эришишга ёрдам беради” [9], деб таъкидлайди. Тўғри, ҳозирда ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши, иқтисодий жараёнларнинг рақамлаштирилиши, электрон ва виртуал савдонинг кенгайиши мазкур механизмнинг аҳамиятини сезиларли даражада пасайтирмакда. Бирок, умумий ҳолда маркетинг тизимида мазкур механизмнинг самарали қўлланилиши учун етарли эҳтиёж сақланиб қолади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, бугунги кунда Ўзбекистонда миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ҳамда етакчи тармоқларнинг барқарор ривожланишида маркетинг тизимида нархни шакллантириш механизмларининг мавжуд турларидан самарали фойдаланиш, муайян бозор вазиятидан келиб чиққан ҳолда тегишли дастак ва воситаларни қўллаш муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида. 2022 йил 28 январь, ПФ-60-сон. – www.lex.uz
2. Горбунов Ю.В. О понятии «механизм» в экономических науках // Экономика Профессия Бизнес. Том 2, №2, 2018. - <http://journal.asu.ru/ec/article/view/201819?ysclid=lvjgusjirn661283309>
3. Мирзабекова М.Ю. Механизм ценообразования в современной экономике // ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ В XXI ВЕКЕ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ. – С.108. - <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-tsenoobrazovaniya-v-sovremennoy-ekonomike>
4. <https://studme.org/htm/img/29/3962/17.png>
5. Бунчеева Е.А. Методы ценообразования, применяемые на фирмах // Актуальные вопросы экономических наук. 2013. - <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-tsenoobrazovaniya-primenyayemye-na-firmah>
6. Сарычева С. Стратегия конкурентного ценообразования: как организовать анализ цен для ее реализации. - <https://priceva.ru/blog/article/strategiya-konkurentnogo-tsenoobrazovaniya-kak-organizovat-analiz-tsen-dlya-ee-realizatsii>
7. Балакина Е.И. Подходы ценообразования // Теория и практика современной науки. - №1(19), 2017. – С.92. - <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-tsennoobrazovaniya>
8. Сарычева С. Динамическое ценообразование — современный инструмент для установки правильных цен. - <https://priceva.ru/blog/article/dinamicheskoe-tsenoobrazovanie-kogda-mashiny-mogut-luchshe>
9. Твин А. Географическое ценообразование: определение, как работает стратегия и пример. - https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.809b3d15-6634e124-f710e1ed-74722d776562/https/www.investopedia.com/terms/g/geographical-pricing.asp

Г.Абдурашидова Эволюция механизмов ценообразования в системе маркетинга Аннотация: в статье рассматриваются структура и типы механизмов ценообразования в системе маркетинга, с их помощью изучена эволюция данных механизмов. Ключевые слова: механизм ценообразования, структура, система маркетинга, типы механизмов ценообразования, эволюция механизмов ценообразования.	G.Abdurashidova Evolution of pricing mechanisms in the marketing system Abstract: the article discusses the structure and types of pricing mechanisms in the marketing system, with their help the evolution of these mechanisms is studied. Keywords: pricing mechanism, structure, marketing system, types of pricing mechanisms, evolution of pricing mechanisms.

Лариса Алижоновна Мусабаева – СамИСИ, Иқтисодий таҳлил ва статистика кафедраси ассистенти

Тимур Ибодуллаевич Ибрагимов – СамИСИ мустақил тадқиқотчиси

ИСТЕЪМОЛ БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДАСТУРИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада истеъмол бозорини янада ривожлантиришга тўсқинлик қиладиган асосий муаммолар кўриб чиқилган. Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасини тартибга солишнинг зарурий механизмларига эътибор қаратиш илгари сурилган.

Калит сўзлар: тараққиёт стратегияси, истеъмол бозори, ҳудудий истеъмол товарлари бозори, истеъмол бозорида хусусий бизнес, ижтимоий-иқтисодий ўсиш, дастурий механизмлар.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони ижросини таъминлаш, Самарқанд вилояти ҳудудларида саноат, қишлоқ хўжалиги ва шу жумладан хизматлар соҳасининг келгуси беш йилдаги истиқболларини ҳамда ҳар бир туман ва шаҳарнинг «ўсиш нуқталари»ни белгилаш, ижтимоий соҳани ривожлантириш орқали аҳоли саломатлиги ҳамда турмуш даражасини янада яхшилаш мақсадида ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича белгиланган янги тартибга мувофиқ Самарқанд вилоятида 2022 — 2026 йилларда ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажмини 1,4 бараварга, саноат маҳсулотлари ҳажмини 1,5 бараварга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни 1,2 бараварга, хизматлар ҳажмини 2,7 бараварга ҳамда қурилиш ишлари ҳажмини 1,8 бараварга оширишни назарда тутувчи мақсадли кўрсаткичлар параметрлари тасдиқланган.¹

2023 йил давомида Самарқанд вилоят ҳудудий ЯИМ да хизматлар соҳаси 6,8 фоизга (470,3 триллион сўмга) ўсди.²

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мавзу бўйича кўплаб, хориж ва мамлакатимиз олимлари томонидан тадқиқотлар олиб борилган, булар А.С. Солиев, М.М. Мухаммедов, М.М. Пардаев, Д.Х. Асланова, М.Т. Алимова, И.Х. Ибрагимов, Ш.А. Мусаева, Д.Х. Холмаматов каби олимларнинг илмий нашрларда ўз аксини топган.

Тадқиқот методологияси. Ушбу тадқиқотнинг мақсади бозор иқтисодиёти шароитида истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганишда глобал дунёдаги таомиллар тенденциясининг трансформацион жараёнларини таҳлил қилишдан иборат. Шу мақсадда тадқиқотнинг қиёсий таҳлил, синтез, мантиқий абстракт фикрлаш, индуктив ва дедуктив таққослаш каби усуллардан самарали фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни стратегик режалаштириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, Ўзбекистон аҳолисининг реал даромадларини ошириш ва миллий корхоналарнинг технологик етакчилигига эришиш соҳасида устувор чора-тадбирларни амалга ошириш вазифалари белгиланган. Ушбу вазифаларни мамлакат ва унинг ҳудудлари халқ хўжалиги тармоқларида стратегик режалаштиришсиз ҳал этиб бўлмайди. Ушбу стратегик қарорлар замирида аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини оширишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал этишга алоҳида ўрин берилган.

Ҳудудларда истеъмол бозорининг ривожланиши турли хил хавфсиз истеъмол товарлари ва хизматларининг етарли сони ва сифатини таъминлаш қилиш орқали истеъмолчиларнинг тўлов қобилиятига бўлган талабини қондиришга қаратилган.

Шуларга мувофиқ, савдо механизмларини янада такомиллаштириш, товарлар бозорида соғлом рақобат муҳитини ривожлантириш, шунингдек, тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш ва харажатларини камайтириш, улар

¹ <https://lex.uz/docs/5989312>

² Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за январь-декабрь 2023 года. Ташкент, 2023. <https://daryo.uz/ru/2024/02/22/ekonomiceskoe-polozenie-respubliki-uzbekistan-za-2023-god-v-cifrah>

томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратиш мақсадида қатор ташкилий-ҳуқуқий асослари яратилди.¹

Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар давом этаётган шароитда иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини таъминлаш, мамлакат аҳолисининг реал даромадларини ошириш ва корхоналарнинг технологик етакчилигига эришиш мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини стратегик режалаштириш соҳасида устувор чораларни кўриш каби йўналишлар режалаштирилган.²

Ушбу вазифаларни мамлакат ҳудудий иқтисодиёти тармоқларида стратегик режалаштиришсиз ҳал қилиш мумкин эмас. Аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини оширишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал этишга алоҳида ўрин берилган. Ҳудудларда истеъмол бозорининг ривожланиши турли хил хавфсиз истеъмол товарлари ва хизматларининг етарли сони ва сифатини таклиф қилиш орқали истеъмолчиларнинг тўлов қобилиятига бўлган талабини қондиришга қаратилган.[1, 2]

Юқоридагилардан ташқари, мамлакат ҳудудий бирликларида истеъмол бозори ва хизматларини ривожлантиришнинг кўплаб ҳуқуқий муаммолари, қонунчиликдаги камчиликлар ва унга боғлиқ истеъмол бозорини ривожлантириш стратегиясининг мақсадларига эришишда тўсиқ бўлиши мумкин (масалан, савдо тўғрисидаги қонун савдо ташкилотини рўйхатдан ўтказишни талаб қилмайди, давлат органлари томонидан назоратни амалга оширишни қийинлаштирадиган маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, ягона маълумотлар базаси мавжуд эмас).

Самарқанд вилоятидаги савдо, умумий овқатланиш ва маиший хизматларнинг ретроспектив ва ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиб, сўнгги йилларда ушбу соҳаларни тавсифловчи аксарият кўрсаткичларнинг ижобий динамикасини қайд этиш мумкин. Улгуржи ва чакана савдо, умумий овқатланиш айланмаси ва маиший хизматлар ҳажмининг ўсиш тенденциялари барқарор ўсиши кўзатилади.³

Умуман олганда, Самарқанд вилоятининг истеъмол бозорини талаб ва таклиф ўртасида барқарор ва мувозанатли деб таърифлаш мумкин.

Бизнесни қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш ва ишбилармонлик муҳитини яхшилаш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2018-2023 йиллар давомида қабул қилинган қарор ва фармонлар натижасида жами 510,1 мингта кичик корхона ва микрофирмалар ташкил этилди. Таъкидлаш жоизки, савдо соҳасида энг кўп янги субъектлар – 189,5 мингта (ёки 37,1%), хизмат кўрсатиш соҳаси – 123,4 мингта (ёки 24,2%), саноат – 99,0 мингта (ёки 19,4%), қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик-61,1 минг бирликлари. (ёки 12,0%) ва қурилиш – 37,1 мингтага (ёки 7,3%) ўсган.⁴

Истеъмол бозори аҳолини иш билан таъминлашнинг муҳим манбаи ҳисобланади. 2023 йил якуналарига кўра, кичик бизнес субъектлари сони 418,7 мингтага етди, шундан 67,7 мингтаси янги ташкил этилган кичик бизнес субъектларидир. Уларнинг улуши савдода 38,6% ва соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларда 1,7% ни ташкил этди. Ҳар 100 кишига 14 та кичик тадбиркорлик тўғри келади.

ҲИМнинг таркибида хизмат кўрсатиш улуши – 40,4%, кичик бизнеснинг улуши 72,8%, кичик бизнеснинг асосий фондларига киритилган энг катта инвестициялар ҳажми вилоятда – 17,334,8 млрд. сўмни, чакана савдо ҳажми -24,934,9 млрд.сўмни ташкил этган (Тошкент шаҳрида -49,871,0 млрд.сўм, Тошкент вилоятида -26,242,8 млрд.сўм), йўловчи

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 октябрдаги ПФ-5564-сон “Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармони <https://lex.uz/acts/4030912>

² “2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш Стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, 28.01.2022 й. № ПФ-60

³ <https://lex.uz/docs/5989312> . “2022 — 2026 йилларда Самарқанд вилояти ҳудудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 28.04.2022 йилдаги 222-сон

⁴ <https://www.norma.uz/> Президентнинг 27.01.2022 йилдаги “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-104-сон қарори.

ташишнинг умумий ҳажмида кичик бизнеснинг улуши 91,6% ни ташкил этди. 2022 йилга нисбатан унинг ўсиш суръати 102,0% ни ташкил этган.

Барча ижтимоий-иқтисодий муаммолар истеъмол бозори соҳасида ўз аксини топади, бу эса аҳоли томонидан товарлар ва хизматларнинг якуний истеъмолини таъминлайди. Молиявий ресурсларнинг етишмаслиги, монополия ва олигополияларнинг босими, алоҳида корхоналарнинг “ношаффофлиги”, сохта ва сифатсиз маҳсулотларнинг мавжудлиги каби кўплаб ташкилий-ҳуқуқий тўсиқлар истеъмол бозорининг ривожланишига тўсқинлик қиладиган салбий жиҳатлардир.

Самарқанд вилоятида 2023 йилда чакана савдо айланма кўрсаткичи 2022 йилга нисбатан 8 % га ошган.

Вилоят бўйича 2023 йилда кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан кўрсатилган савдо хизматлари ҳажми, тегишли даврда:

улгуржи савдо товар айланмаси 11 882,7 млрд. сўмни ташкил этиб, 2022 йилга нисбатан 18,0 % га ўсди.

Кичик бизнес субъектларининг улгуржи савдо айланмасидаги улуши статистик ҳисобларга қараганда 6 941,7 млрд. сўмни ташкил қилиб, 2022 йилга нисбатан 92,4 % га тўғри келди. Вилоятда ушбу секторнинг улгуржи савдо ҳажмидаги улуши 58,4 % ни ташкил қилди.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда олиб борилаётган ташқи иқтисодий сиёсат нафақат мамлакат ташқи савдоси ҳажмининг оширишига шу билан бирга, ҳудудларда ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Жумладан, Самарқанд вилоятида ташқи савдода ижобий силжишларга эришилди. Вилоятда 2022 йилда ташқи савдо айланмаси 2384,5 млн. АҚШ долларини, жумладан 656,1 млн. АҚШ долларини экспорт операциялари, 1728,4 млн. АҚШ долларини импорт операциялари ташкил этди (1-жадвал).¹

1-жадвал

Самарқанд вилоятида хизматлар ва савдо хизматлари кўрсаткичларининг 2018-2023 йиллардаги динамикаси²

Йиллар	Хизматлар ҳажми, млрд. сўм	Савдо хизматлари ҳажми, млрд. сум
2018	10043,5	2492,1
2019	12786,8	3024,6
2020	14086,1	3559,1
2021	18656,7	4202,0
2022	24934,9	5 389,2
2023	26078,8	6769,6
2023 йилда 2022 йилга нисбатан ўсиши, %да	109.1	113,7%

Манба: <https://review.uz/uz/post/samarqand-viloyati-xizmatlar-sohasining-2023-yil-yakunlari-tahlil-qilindi>

Бугунги кунда мамлакат иқтисодиётида кичик ва ўрта бизнеснинг улуши 21,9% ни ташкил қилади. Ривожланган мамлакатлар ялпи ички маҳсулотида кичик ва ўрта бизнеснинг улуши одатда 50-60% оралиғида. Шундай қилиб, АҚШда бу 50%, Буюк Британияда - 51%, Германияда — 53%, Финляндияда — 60%, Голландияда — 63%. (Иқтисодиётни ривожлантириш институти маълумотлари).

Дунёнинг ривожланган давлатларидан фарқли ўларок, Ўзбекистонда кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳаси ривожланиш босқичида. Аммо тегишли Қонунчилик базасининг ишлаб чиқиши, қулай инвестиция муҳити ва солиқ ва божхона имтиёзларининг яратилиши мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотида кичик бизнес ва тадбиркорлик улуши-

¹ <https://review.uz/uz/post/samarqand-viloyati-xizmatlar-sohasining-2023-yil-yakunlari-tahlil-qilindi>

² Самарқанд вилояти хизматлар соҳасининг 2023 йил якунлари <https://review.uz/uz/post/>

нинг ошишига хизмат қилиши муқаррар.

Жумладан, 2022 йилда қабул қилинган “Хизматлар соҳасини қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент қарори соҳада кичик корхоналар ва микрофирмаларни имтиёзли кредитлаш, имтиёзли солиқ ставкаларини жорий этиш, янги хизмат турларини ташкил этиш юзасидан инфраструктураларни яхшилаш ҳамда тадбиркорларни молиявий қўллаб-қувватлаш орқали хизматлар хажмини янада кенгайтириш учун рағбат бўлмоқда.¹

Самарқанд вилояти тарихан, истеъмол бозорининг рақобатдош устунлиги унинг қулай географик жойлашуви, юқори тадбиркорлик ва сармоявий фаоллиги, нисбатан “арзон” меҳнат ресурсларининг мавжудлиги ва саноат учун профессионал бошқарув кадрларини тайёрлаш имкониятидир – худуддаги иқтисодиёт соҳасида мутахассис тайёрлайдиган асосий олий таълим муассасалари Самарқанд давлат университети, Туризм университети, ТДИУ Самарқанд филиали ҳамда СамИСИ.

Хулоса ва таклифлар. Фикримизча вилоят хизматлар соҳасини тобора ривожлантириш учун қуйидаги дастурий чораларни амалга ошириш зарур:

- Тенг, адолатли рақобат учун шароит яратиш ва изчил таъминлаш;
- Истеъмол бозоридаги фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш ва назорат қилишни қонун талабларига сўзсиз риоя қилиш тамойиллари асосида рационализация қилиш, назорат қилувчи органларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари бирлигини таъминлаш орқали қалбаки ва қалбакилаштирилган маҳсулотларга қарши кураш.

- Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадли дастури доирасида вилоят аҳолиси учун қулай бўлган истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ташкилий тизимини яратиш, истеъмолчиларга ҳуқуқий ёрдамни ташкил этиш, низоларни судгача ва суд орқали ҳал қилишда ёрдам бериш; минтақавий таълим ва тарғибот мониторингини яратиш ва ривожлантириш истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, истеъмол бозори ходимларининг малакасини ошириш тизими.

- Вилоят аҳолиси саломатлиги учун озиқ-овқат маҳсулотлари сифати ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш минтақавий дастури доирасида озиқ-овқат ва алкогольли ичимликлар сифати ва хавфсизлигини назорат қилиш, паст сифатли озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб берувчиларга чораларни кучайтириш;

- Оммавий ахборот воситалари орқали истеъмолчиларга юқори сифатли ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари ва уларни ишлаб чиқарувчилар тўғрисида кенг ишончли маълумотларни кенг тарғиб қилиш;

- Вилоятнинг туристик кластери худудида аҳоли ва сайёҳлар учун савдо, умумий овқатланиш ва маиший хизматларнинг юқори технологияли шаклларини жорий этишга ёрдам берадиган истеъмол бозорини ривожлантиришга кўмаклашиш.

Шундай қилиб, таҳлил натижаларини сарҳисоб қилар эканмиз, вилоят истеъмол бозори самарадорлигини оширадиган қуйидаги омилларни таъкидлаш мумкин:

- Вилоят истеъмол бозоридаги корхоналар фаолияти натижаларининг очиклиги, товарларни ихтиёрий сертификатлашдан ўтказиш, озиқ-овқат ва оммавий фойдаланиладиган товарларнинг хавфсизлиги ва сифатини ошириш.

- Истеъмол бозори корхоналарида энергия тежовчи технологияларни жорий этиш, инновацион савдо технологияларини ташкил этиш, товарлар ва хизматлар турларини кенгайтириш, экологик тоза хавфсиз маҳсулотлар ва саноат товарларини илгари суриш.

- Вилоят истеъмол бозори кўрсаткичлари, хизмат кўрсатиш сифати, истеъмолчилар томонидан сотиб олинган товарлар сифати мониторингини ташкил этиш.

- Истеъмол бозори корхоналари мулкдорлари ва юқори раҳбарлари уюшмасини ташкил этиш, жаҳон стандартлари даражасида товарларнинг хавфсиз савдоси ва сифатини

¹ <https://www.norma.uz/> Президентнинг 27.01.2022 йилдаги “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-104-сон қарори.

таъминлаш учун ассоциациянинг давлат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан яқин ҳамкорлигини таъминлаш.

- Истеъмол бозори корхоналарининг иш жойларини сертификатлаш.
- Истеъмол бозори корхоналари эгалари ва раҳбарларининг сотилган товарларнинг сифати ва хавфсизлиги учун жавобгарлигини ошириш.

Ишлаб чиқилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши минтақа аҳолисининг ҳаёт сифатини яхшилаш, тармоқнинг хорижий ва ички инвестициялар учун инновацион ва инвестицион жозибадорлигини ошириш, соҳада бизнес фаолиятининг барқарорлиги ва унинг рақобатбардошлигини ошириш каби ечимларни таъминлайди деган умиддамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 августдаги «Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3182-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 октябрдаги ПФ-5564-сон “Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармони <https://lex.uz/acts/4030912>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 04.04.2023 йилдаги “Аҳолини сифатли истеъмол товарлари билан таъминлашга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-110-сон қарори, <https://lex.uz/ru/docs/6423137>
4. **Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.01.2022 йилдаги “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-104-сон қарори.** <https://www.norma.uz/>
5. “2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш Стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, 28.01.2022 й. № ПФ-60
6. “2022 — 2026 йилларда Самарқанд вилояти худудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ЎР ВМ қарори, 28.04.2022 йилдаги 222-сон <https://lex.uz/docs/5989312>
7. Ибрагимов И.Х. Хизматлар соҳасида маркетинг концепциясининг ўзига хос жиҳатлари. Рисола. СамИСИ, Самарқанд 2014 йил. –56 бет
8. Самарқанд вилояти хизматлар соҳасининг 2023 йил якунлари <https://review.uz/uz/post/>
9. Узбекистан в цифрах. <https://www.stat.uz/ru/>
10. <https://stat.uz/uz/180-ofytsyalnaia-statystyka-uz/6570-523523>
11. <https://stat.uz/uz/2-uncategorised/6549-metamalumotlar2>

Л.Мусабаева, Т.Ибрагимов Пути повышения эффективности программных механизмов развития потребительского рынка Аннотация: в статье рассматриваются основные проблемы, препятствующие дальнейшему развитию потребительского рынка. Обращено внимание на необходимые механизмы регулирования сферы торговли и услуг. Ключевые слова: стратегия развития, потребительский рынок, региональный рынок потребительских товаров, частный бизнес на потребительском рынке, социально-экономический рост, программные механизмы.	L.Musabaeva, T.Ibragimov Ways to increase the effectiveness of software mechanisms for the development of the consumer market Abstract: the article discusses the main problems hindering the further development of the consumer market. Attention is drawn to the necessary mechanisms for regulating the sphere of trade and services. Keywords: development strategy, consumer market, regional consumer goods market, private business in the consumer market, socio-economic growth, program mechanisms.

ИНВЕСТИЦИЯ

Шаҳноза Сайдуллаевна Музрапова – ТДИУ “Молиявий таҳлил ва аудит” кафедраси
мустақил изланувчиси

ИНВЕСТИЦИОН МУЛК ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: мақолада акциядорлик жамиятларида инвестицион мулк ҳисобини 40-сон БҲХС “Инвестицион кўчмас мулк” номли халқаро стандартлар асосида ташкил этиш, бухгалтерия ўтказмаларида акс эттириш ва молиявий ҳисоботнинг тегишли моддаларида акс эттириш жиҳатлари очиб берилган.

Калит сўзлар: молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, активлар, узоқ муддатли активлар, асосий воситалар, инвестицион мулк, ер, бино, молиявий ҳисобот.

Кириш. Республикамиз акциядорлик жамиятларида бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлар асосида ташкил этилиб, уни халқаро стандартларга трансформация қилиш орқали амалга оширилиб келинмоқда.

Бу эса, акциядорлик жамиятлари учун молиявий ҳисоботни халқаро стандарт асосида тузиш учун ишончли ва шаффоф маълумотлар шакллантириш учун асос бўлишига қийинчилик туғдирмоқда. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, тижорат банклари, суғурта ташкилотлари, акциядорлик жамиятлари ва йирик солиқ тўловчи корхоналар ўз фаолиятини халқаро стандартлар асосида юритиш мақсадида Президентимизнинг 2020 йил 24 февралдаги 4611-сонли «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори[1]и билан юритишни йўлга қўйишни мақсад қилиб белгилайди.

Акциядорлик жамиятларида узоқ муддатли активлар таркибида асосий воситалар, номоддий активлар, узоқ муддатли инвестициялар билан бир қаторда асосий воситалардан фарқли равишда инвестицион мулк ҳам киритилади. Инвестицион мулк узоқ муддатли иқтисодий мақсадларга эришиш ва унинг қийматини ошириш учун компания томонидан инвестиция қилинган активдир. Инвестицион мулкни самарали ҳисобга олиш хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлиги ва барқарор ривожланишини таъминлашнинг зарурий шартидир.

Инвестицион мулк дейилганда ижара тўловларини олиш ёки капитал қийматини ошириш, ёки иккала мақсадни кўзлаб эгалликда бўлган (мулкдор ёки ижарага олувчининг фойдаланиш ҳуқуқи шаклидаги актив сифатида) кўчмас мулк бўлиб, у товарларни ишлаб чиқариш ва етказиб беришда, хизматлар кўрсатишда, маъмурий мақсадларда фойдаланиш учун, оддий фаолият давомида сотиш учун мўлжалланмаган актив тушунилади[9].

Шундан кўришимиз мумкинки, инвестицион мулкнинг асосий мақсади ижарага бериш фаолияти билан амалга оширилади.

Инвестицион мулк бизнинг амалиётимизда асосий воситалар таркибида ҳисобга олинади ҳамда ижарага олинган ер ва бино бўлиб ҳисобланади. Халқаро амалиётда эса, инвестицион мулк узоқ муддатли активлар таркибида алоҳида бандда инвестицион мулк сифатида ҳисобга олинади.

Шу сабабли, инвестицион мулк ҳисобини халқаро стандартлар асосида ҳисобга олиш учун унинг таркибий қисмлари сифатида ижарага бериш учун мўлжалланган ер ва бино бўлиб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Рус иқтисодчи олими В.Г.Белоліпецкий фикрича, корхона активлари 4 та гуруҳга бўлинади:

1. Корхонанинг ишлаб чиқариш қувватига жорий хизмат кўрсатиш билан боғлиқ активлар;
2. Биринчи гуруҳдаги активларни турли хил рисклардан ҳимоя қилиш учун зарур бўлган активлар;
3. Бизнесни кенгайтириш билан боғлиқ бўлган инвестицион активлар;
4. Корхонанинг ишлаб чиқариш қуввати билан бевосита алоқадор бўлмаган активлар [9].

А.Н. Азрилян фикрича: Инвестицион мулк – узок муддатли инвестиция сифатида мавжуд, даромад келтирувчи мулк деб таъриф беришган[10].

А.Н.Тўраев, фикрича: Инвестицион мулк дейилганда ижара тўловларини олиш ёки капитал қийматини ошириш, ёки иккала мақсадни кўзлаб эгаликда бўлган (мулкдор ёки ижарага олувчининг фойдаланиш ҳуқуқи шаклидаги актив сифатида) кўчмас мулк бўлиб, у товарларни ишлаб чиқариш ва етказиб беришда, хизматлар кўрсатишда, маъмурий мақсадларда фойдаланиш учун, шунингдек, оддий фаолият давомида сотиш учун мўлжалланмаган актив тушунилади[11].

Юқорида олимлар келтирилган таърифларни ҳар томонлама тадқиқ этган ҳолда қуйидаги муаллифлик таърифи шакллантирилди: «Инвестицион мулк – бу кўчмас мулк бўлиб, қисқа муддатли ижарага бериш мақсадида маъмурий ёки ишлаб чиқариш, савдо мақсадида фойдаланиш мукин бўлган ер ва бинодир».

Тадқиқот методологияси. Мақолада тизимли ёндашув, таҳлил ва синтез, функционал ва қиёсий таҳлил, гуруҳлаш, индукция ва дедукция, прогнозлаш, мантиқий хулосалаш, статистик маълумотларни таққослаш ва бошқа усуллар қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар. Акциядорлик жамиятлари бугунги кунда молиявий ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тузиб келмоқда. Бу эса, кадрлар сифатини янада ошириш, халқаро сертификатга эга бўлган кадрлар даражасини ошириш, бухгалтерия дастурларидан кенг фойдаланишни талаб қилади.

Инвестицион мулк, асосан кўчмас мулк бўлиб ҳисобланади. Амалиётда кўчмас мулк асосан ер, бино, ер ва бино ҳисобланади.

Акциядорлик жамиятларида активлар таркиби узок муддатли ва жорий активлар бўлиб, асосий воситалар таркибидан алоҳида қилиб ер ва бинони ижарага бериш мақсадида инвестицион мулк сифатида акс эттириш мақсадга мувофиқ.

Бу эса, инвестицион мулк сифатида ижарага бериш мақсадида алоҳида модда сифатида ҳисобга олишни тақозо этади. Инвестицион мулк билан асосий воситаларнинг бир-биридан фарқли жиҳатлари мавжуд бўлиб, хизмат қилиш мақсадида қараб фарқланишини 1-жадвалда келтириб ўтамиз:

1-жадвал

Инвестицион мулк ва асосий воситаларнинг бир-биридан фарқланиши

Асосий воситалар	Ишлаб чиқариш	Хизмат кўрсатиш	Маъмурий	Оператив ижара	Тартибга солувчи халқаро стандартлар
Ер	+	+	+	Инвестицион мулк	40-БҲҲС
Бино	+	+	+		40-БҲҲС
Машина ва ускуналар	+	+	+	+	16-БҲҲС
Мебел ва офис жиҳозлари	+	+	+	+	16-БҲҲС
Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси	+	+	+	+	16-БҲҲС
Транспорт воситалари	+	+	+	+	16-БҲҲС
Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар	+	+	+	+	16-БҲҲС
Кўп йиллик ўсимликлар	+	+	+	+	16-БҲҲС
Бошқа асосий воситалар	+	+	+	+	16-БҲҲС

Муаллиф ишланмаси.

Юқоридаги жадвалдан кўришимиз мумкинки, асосий воситаларнинг ҳаммаси ҳам инвестицион мулк бўла олмайди, ер ва бино инвестицион мулк сифатида қаралади, қолган активлар эса асосий воситалар сифатида ҳисобга олинади.

Қуйидагилар инвестицион мулкга мисол бўлади:

- одатдаги фаолияти доирасида қисқа муддатда сотиш учун эмас, балки узок муддатда капиталнинг қиймати ошиши мақсадида тутиб туриладиган ер.

- келгуси фойдаланиш мақсади белгиланмаган ер.

- ташкилотнинг ўз мулкида бўлган ва бир ёки ундан ортиқ оператив ижара шартномаси асосида ижарага берилган бино.

- бўш турган, аммо бир ёки ундан ортиқ оператив ижара шартномаси асосида

ижарага беришга мўлжалланган бино.

- келгусида инвестицион мулк сифатида фойдаланиш учун курилатган ёки такомиллаштирилатган кўчмас мулк.

Инвестицион мулк келгуси иқтисодий нафлар келтириши эҳтимоли мавжуд бўлганда ва унинг бошланғич қийматини ишончли баҳолаш мумкин бўлганда тан олинади.

Инвестицион мулкни тан олишда ҳисоб бирлигини аниқлаш мулоҳаза юритишни талаб этади. Алоҳида компонент муҳимлиги жиҳатидан алоҳида ёки жамланган тарзда ҳисобга олиниши мумкин.

Инвестицион мулк асосан, корхонанинг қолган бошқа фаолияти билан боғлиқ бўлмаган пул маблағларини жамғариб беради.

16-сон МҲХС “Ижара”[8]га мувофиқ, ер ва бино ижара мақсадларида алоҳида ҳисобга олиниши белгиланган. Агар ижарачи ушбу объектларни инвестицион мулки сифатида тан олса ва ҳаққоний қиймат моделини танласа, уларни ягона ҳисоб бирлиги тарзида акс эттиради.

Инвестицион мулк бухгалтерия ҳисобида бошланғич қиймати ва ҳаққоний қиймат бўйича ҳисобга олинади. Инвестицион мулк бошланғич қиймат модели бўйича унга эскириш ҳисобланади, аммо ҳаққоний қиймат модели бўйича эскириш ҳисобланмайди.

Бошланғич қиймат бўйича худди асосий воситалар ҳисоби билан бир хил ҳисобга олинади, аммо ҳаққоний қиймат бўйича фарқ қилади ва унинг ҳисобга олиниш тартиби бўйича фарқли 2-жадвалда келтирамиз.

2-жадвал

Ҳаққоний қиймат бўйича асосий воситалар ва инвестицион мулкнинг фарқли жиҳатлари

Асосий воситалар	Инвестицион мулк	Фарқли жиҳатлари
Қайта баҳолаш мунтазам равишда	Ҳар бир ҳисобот санасига	Асосий воситалар қиймати ҳар ойда бозор қиймати ўзгариб туради, инвестицион мулк эса ижара мақсадида ҳисобга олинади
Резерв капиталига	Фойда ва зарарга	Асосий воситалар қайта баҳоланса молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг капитал бўлимидаги резерв капиталида, инвестицион мулк эса фойда ёки зарар сифатида акс эттирилади
Эскириш ҳисобланади	Эскириш ҳисобланмайди	Инвестицион мулк ўз қийматини камайтирмайди, асосий воситалар эса эскириш қийматига бошланғич қиймати ўзгаради.

Муаллиф ишланмаси.

Юқоридаги жадвалдан кўришимиз мумкинки, инвестицион мулк ва асосий воситалар ҳаққоний қиймати бўйича бир-биридан кескин фарқ қилади ҳамда ҳисоби алоҳида юритилади.

Ташкилот инвестицион мулкга нисбатан ўзининг ҳисоб сиёсати сифатида ҳаққоний қиймат моделини ёки бошланғич қиймат моделини танлаши мумкин. Ташкилот ушбу ҳисоб сиёсатини ўзининг барча инвестицион мулкга нисбатан қўллаши талаб этилади.

Дастлабки тан олишдан кейин бошланғич қиймат моделини танлаган ташкилот инвестицион мулкни қуйидагиларга мувофиқ баҳолаши лозим:

- агар у сотиш учун мўлжалланган (ёки сотиш учун мўлжалланган ҳисобдан чиқариладиган гуруҳга киритилса) актив сифатида таснифлаш мезонига мос келса, 5-сон МҲХС “Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият” [7]га мувофиқ;

- агар ижарачи томонидан фойдаланиш ҳуқуқидаги актив сифатида тутиб турилган ва 5-сон МҲХСга мувофиқ сотиш учун мўлжалланмаган бўлса, 16-сон МҲХСга мувофиқ;

- бошқа барча ҳолатларда бошланғич қиймат модели бўйича 16-сон БҲХСдаги талабларга мувофиқ.

13-сон МҲХС[6]га мувофиқ ҳаққоний қиймат – бу баҳолаш санасида бозор иштирокчилари ўртасидаги одатдаги операцияда активни сотишдан олиниши ёки мажбуриятни ўтказиш учун тўланиши мумкин бўлган нарх ҳисобланади.

Корхона олдин бошланғич қиймат бўйича баҳоланган қурилиш жараёнидаги инвестицион мулкнинг ҳаққоний қийматини ишончли баҳолаш имкони бўлиши билан, у ушбу кўчмас мулкни ҳаққоний қийматда баҳолаши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг активлар қисмининг «Узоқ муддатли активлар» бўлимининг сатрлари қаторига алоҳида «Инвестицион мулк» сатрини киритиш мақсадга мувофиқ ва бунинг натижасида корхона томонидан асосий воситалар ва инвестицион мулкнинг бир-биридан фарқланишини акс эттиришга ҳамда ҳисобда алоҳида ҳисобга олиш имконини беради (3-жадвал).

3-жадвал

Инвестицион мулкни молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда акс эттириш тартиби

Кўрсаткичлар	Сатр коди
Активлар	
Узоқ муддатли активлар	
Асосий воситалар	010
Инвестицион мулк	013
Биологик актив	014
Номоддий активлар	020
Гудвилл	023
Узоқ муддатли инвестициялар	030
Кечиктирилган солиқ активлари	121
Жами узоқ муддатли активлар	130

Муаллиф ишланмаси.

Юқоридаги жадвалдан кўришимиз мумкинки, асосий воситалар таркибидан алоҳида қилиб инвестицион мулкни кўрсатиш, биринчи навбатда хорижий инвесторлар учун ҳисоботда унинг фарқланишини кўриш имкониятига, иккинчи навбатда сумманинг фарқланишини кўриш имкониятига эришилади.

Инвестицион мулк хўжалик юритувчи субъектлар рақобатбардошлиги ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Инвестицион мулкка узоқ муддатли инвестициялар компанияга ишлаб чиқариш қувватларини ва технологик жиҳозларини яхшилашга имкон беради, бу эса маҳсулот ёки хизматлар сифатининг ошишига ва уларнинг бозордаги рақобатбардош мавқеининг яхшиланишига олиб келади. Ўз навбатида, бизнес-жараёнлар самарадорлигини ошириш ва янги технологиялардан фойдаланиш харажатларни камайтириш ва акциядорлик жамиятининг умумий самарадорлигини ошириш имконини беради.

Шундай қилиб, инвестицион мулк иқтисодиётда ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ривожланишида муҳим рол ўйнайди. Бу ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, иш ўринлари яратиш, сармояларни жалб этиш ҳамда акциядорлик жамиятларининг рақобатбардошлиги ва самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда. Ушбу ролни таҳлил қилиш ва ўрганиш инвестиция мулкнинг аҳамиятини яхшироқ тушунишга ва хўжалик юритувчи субъектларда мулкни самарали бошқариш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Бизга маълумки, акциядорлик жамиятларида асосий воситалар узоқ муддатли активлар бўлиб, унинг таркибида асосий воситалар алоҳида гуруҳланади ҳамда асосий воситалар таркибидан алоҳида қилиб «Инвестицион мулк»ни ажратиш мақсадга мувофиқ.

Бу эса, акциядорлик жамиятларининг халқаро стандартлар асосида тузадиган молиявий ҳисоботининг «Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот»да узоқ муддатли активлар бўлимида асосий воситалар таркибидаги қисқа муддатли ижарага берилишга мўлжалланган ер ва бино инвестицион мулк бўлиб ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб шунга айтиш мумкинки, инвестицион мулк бу узоқ муддатли актив бўлиб, асосий воситалардан фарқли равишда асосий мақсади ижарага бериш мақсадида ҳисобга олинади ҳамда 40-сонли БҲХС-«Инвестицион мулк» стандарти асосида тартибга солинади.

1. «Инвестицион мулк – бу кўчмас мулк бўлиб, қисқа муддатли ижарага бериш мақсадида маъмурий ёки ишлаб чиқариш, савдо мақсадида фойдаланиш мумкин бўлган ер ва бинодир».

2. Кўчмас мулкни инвестицион мулк ва эгаси фойдаланадиган кўчмас мулк сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ.

3. Эгаси фойдаланадиган кўчмас мулк бўлиб - ишлаб чиқариш, товарлар етказиб бериш, хизматлар кўрсатиш ва маъмурий мақсадларда фойдаланиладиган 16-БХХС “Асосий воситалар” стандартига кўра ташкилотнинг ўз эгалигидаги мулк ва 16-МХХС “Ижара” стандартига кўра, фойдаланиш ҳуқуқидаги актив сифатида ижарага олинган актив ҳисобланади.

4. Инвестицион мулкни узоқ муддатли активлар сифатида асосий воситаларда алоҳида инвестицион мулк моддасини ҳисобга олиш лозим, бу эса халқаро стандартлар асосида узоқ муддатли активлар ҳисобини тўғри ташкил этиш ва юритиш учун хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, инвестицион мулкни балансга кирим қилишда дастлабки ва бошланғич қийматларда кирим қилинади, бу эса корхона ҳисоб сиёсатида белгиланади, аммо ҳаққоний қийматда дастлабки қийматда акс эттириш имкони бўлмайди, бу эса унинг қийматини баҳолашдаги фарқларни келтириш чиқаришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/4746047>.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 августдаги «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 507-сон қарори. <https://lex.uz/docs/4966554>.
3. Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2022 йил 10 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қўллаш учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тўғрисида» 61-сон буйруғи. (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2022 йил 9 декабрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 3400). <https://lex.uz/uz/docs/6312360>.
4. 40-сон «Инвестицион мулк» бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти.
5. 16-сон «Асосий воситалар» бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти.
6. 13-сон «Ҳаққоний қийматни баҳолаш» молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти.
7. 5-сон «Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият» молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти.
8. 16-сон «Ижара» молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти.
9. В.Г.Белолипецкий. Финансы фирмы. –М.: «ИНФРА-М», 1999. –С.298.
10. Азрилян А. Н. Большой экономический словарь.-М.:1999.
11. Д.Э.Норбеков, А.Н.Тўраев, Ш.Ш.Рахмонов. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Ўқув қўлланма. Т.: Иқтисод-молия, 2019. -332 б.
12. <http://www.ifrs.org/Pages/default.aspx>

Ш.Музрапова Особенности организации учета инвестиционной недвижимости	Sh.Muzrapova Features of organization of accounting for investment property
Аннотация: в статье раскрываются аспекты учета инвестиционной недвижимости в акционерных обществах на основе международного стандарта МСБУ 40 «Инвестиционная недвижимость», отражение в бухгалтерских трансфертах и отражение в соответствующих статьях финансовой отчетности. Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчетности, активы, долгосрочные активы, основные средства, инвестиционная недвижимость, земля, здание, финансовая отчетность.	Abstract: the article reveals aspects of accounting for investment property in joint-stock companies based on the international standard IAS 40 “Investment Property”, reflection in accounting transfers and reflection in the relevant items of financial statements. Keywords: international financial reporting standards, assets, long-term assets, fixed assets, investment real estate, land, building, financial statements.

Обид Мамаюнович Пардаев – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, департамент директорининг биринчи ўринбосари, СамИСИ тадқиқотчиси, PhD.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ “ЗХ+ФКИ” МОДЕЛИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада хизмат кўрсатиш соҳасига инвестицияларни жалб қилишнинг “ЗХ+ФКИ” моделидан фойдаланишнинг стратегик йўналишлари қараб чиқилган. Бунда ушбу моделнинг изохи билан бирга қўлланилиш мумкин бўлган соҳалари ҳам келтирилган. Шунингдек, ушбу моделдан фойдаланишнинг бугунги кун талабидан келиб чиқадиган стратегик йўналишлари ҳам ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инвестиция, инвестицион муҳит, хизмат кўрсатиш соҳаси, коммунал хизматлар, ишончлилик, “ЗХ+ФКИ” модели, стратегия, стратегик йўналишлар.

Кириш. Сўнгги йилларда Ҳукуматимиз томонидан мамлакатимизнинг инвестиция сиёсатига катта аҳамият берилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-598–сонли “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши, мамлакатимизда маҳаллий ҳамда хорижий инвесторлар томонидан инвестицион лойиҳаларни амалга оширишдаги муносабатларни тартибга солишнинг асосий йўналишларини белгилаб берди.

Шунингдек, мамлакатимиз иқтисодиётида хизматлар соҳасининг улушини ошириш, жойларда ушбу йўналишдаги мавжуд имкониятларни тўлиқ ишга солиш, хизматлар сифатини ошириш ҳамда турларини кенгайтириш, тадбиркорлик субъектларини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда соҳада ўз ечимини кутаётган муаммоли масалаларни ҳал қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 1 майдаги ПҚ-5113 – сонли “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 14 октябрдаги ПҚ-4862 – сонли “Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш ва тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги қарори билан аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш, бунда, аҳолининг тадбиркорлик билан шуғулланишга қизиқиши ва манфаатдорлигини ошириш, йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш орқали камбағалликни қисқартириш бўйича амалга ошириладиган аниқ тадбирлар белгилаб олинди.

Бундан ташқари, Давлатимиз раҳбари томонидан, ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини оширишга ҳудудлар кесимида эътибор қаратмоқда, мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 17 августдаги ПҚ-4810 – сонли “Хоразм вилоятида тадбиркорликни ривожлантириш ва унинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори қабул қилинган. Мазкур қарорда, Хоразм вилоятида мавжуд саноат ва ишлаб чиқариш салоҳиятидан тўлақонли фойдаланиш, янги ишлаб чиқариш қувватларини ташкил қилиш, ҳудудга инвестицияларни кенг жалб этиш ва инфратузилмаларни такомиллаштириш ҳамда бу орқали тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромадларини ошириш кўзда тутилган.

Кўрсатиб ўтилган ҳужжатларнинг барчаси мамлакатимизнинг иқтисодий-ижтимоий аҳволни яхшилаш, аҳоли фаровонлигини ошириш, янги иш ўринларини яратиш учун инвестицияларни сафарбар қилишга қаратилган. Булардан ҳам кўришиб турибдики, ушбу мавзу бугунги кунда мамлакатимизнинг барқарор тараққиётини таъминлаш учун ўта долзарб ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Хизмат кўрсатиш соҳасига, хусусан коммунал хизматларга инвестицияларни жалб қилишда “ЗХ+ФКИ” моделидан фойдаланишнинг стратегик йўналишларини кўриб чиқиш жараёнида индукция ва дедукция, макон ва замон,

таҳлил ва синтез, жонли мушоҳада, мантикий таҳлил каби усуллардан ҳам фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Жамият тараққиёти, хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши, тадбиркорнинг фойда олиши, буларнинг барчаси мақсадли инвестиция қилиш билан бевосита боғлиқ.

Инвестор, маблағ эгаси, ўз капиталини янада кўпайтириш ҳамда фойда олиш мақсадида бизнес оламига кўяди. Бу олам мамлакат нуқтаи назаридан қараладиган бўлса ички ва ташқи турларга бўлинади. Ички инвестиция – бу асосан мамлакат ичидаги бизнес ва бошқа нафли жараёнларга кўйилади. Ташқи инвестиция эса мамлакатимиздан ташқаридаги бизнес жараёнларга йўналтирилади. Агар инвестициялар хизмат кўрсатиш соҳасига мўлжалланган бўлса, ичкарида ҳам, ташқарида ҳам ушбу соҳага йўналтиради.

Инвестициялар молиялаштириш механизмларидан келиб чиқиб, хорижий, хусусий, давлат ҳамда давлат ва хусусий шерикчилик кўринишида бўлади. Барчаси механизмларда асосий мақсад – маблағларни фойда олиш эвазига кўпайтиришга қаратилган бўлади. Шу туфайли инвесторлар томонидан маблағларнинг лойиҳаларни амалга оширишга йўналтиришда, турли хавф-хатарлардан холи бўлишга ҳаракат қилинади.

Инвестицияни жалб қилиш ҳамма жойда, ҳамма вақтда, ҳамма тармоқларда мавжуд. Шу муносабат билан, ушбу категорияга тегишли бўлган бирорта моделни ишлаб чиқиш ҳозирда **объектив зарурият ҳисобланади**. "Модель" бу бир нарсани идеаллаштиришда, кичиклаштирилган ҳолда ифодалашга қаратилади. Шу туфайли ушбу атама фан, санъат, илмий тадқиқот ишлари, иқтисодиёт ва бошқа соҳаларда кенг қўлланилади.

Ижтимоий-иқтисодий ҳаётда илмий тадқиқотлардаги "модель" атамаси реал дунёдаги иқтисодий жараёнларни тушуниш, таҳлил қилиш ва башорат қилиш учун ишлатиладиган мутлоқ ва соддалаштирилган тасвирларни ўзида ифода этади. Шу туфайли иқтисодий моделлар ҳам бошқа моделлар сингари ўзгарувчанлар ўртасидаги муносабатларни ифодалайдиган математик тенгламаларда, графикларда ёки турли чизмалар шаклида бўлади. Умуман олганда моделлар иқтисодиётга оид фанларнинг назарияларини, уларнинг амалиётдаги ифодаланишини, сиёсат чора-тадбирларининг потенциал таъсирини баҳолашда, микро ва макроиқтисодий даражалардаги иқтисодий-ижтимоий жараёнларни англашда фойдаланилади.

1-расм. "3X+FKI" моделининг ўзаро боғлиқликлари

Тадқиқотларимиз давомида маълум бўлдики, хизматлар соҳасига, шу жумладан, коммунал хизматларга инвестицияни жалб қилишда ҳам бошқа соҳалар сингари юқоридаги моделга, яъни “хавф-хатардан холи, фойда келтирадиган ишончли” бўлишлигини тақозо қилади. Буларнинг ўзaro боғлиқлиги қуйидаги расмда ўз аксини топган (*1-расм*).

Тадқиқотлар натижасида инвестицияни жалб қилишга қаратилган иқтисодий жараёнларни ўзида мужассам этган моделни ишлаб чиқишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Қўйиладиган инвестиция биринчи галда хавф-хатардан холи, фойда келтирадиган ишончли бўлиши лозим. Бундай масъулиятли мажбуриятларни ўз ичига оладиган модель “ЗХ+ФКИ” номи билан аталиши мақсадга мувофиқ.

Моделда:

“ЗХ” қисми – бу инвестициянинг хавф-хатардан холилигини англатади. Бунда 3 та “Х” билан боғлиқ сўзларнинг бирикмаси мавжуд. Ушбу ҳолат ҳар қандай инвестиция, қачон, қайси соҳага қўйилишидан қатъи назар, фойда олишга эришадиган, барқарор равишда кўпайиб борадиган хавф-хатардан холили бўлиш лозимлигини тақозо қилади;

“ФКИ” эса, ўз навбатида, инвестиция йўналишининг фойда келтирадиган ишончли бўлиши лозимлигини англатади. Бу “Фойда”, “Келтирадиган” ва “Ишончли” сўзларнинг бирикмасидан таркиб топади.

Ушбу расмдан кўриниб турибдики, хавф, хатардан холи бўлиши бевосита инвесторга фойда келтириш имкониятини яратади. Бунга инвестор ишонч ҳосил қилганидан кейин инвестициялар оқими ва жамиятнинг тараққиётининг барқарорлиги таъминланади. Шу туфайли ушбу модель мамлакатимизга инвестицияларнинг ташқи ва ички манбалардан жалб қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Юқорида таъкидланганидек, инвестицияларни тегишли соҳаларга, хусусан коммунал хизматлар соҳасига мақсадли равишда жалб қилиш ҳамда самарадорлигини ошириш бўйича бир қанча таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди, жумладан:

Биринчидан, инвестор бирор мамлакатга инвестиция киритишда, узининг фойдасини кўзлаб иш тутаяди. Шу туфайли мамлакатимизда инвесторлар учун кафолатланган ва хавфсиз муҳит яратилишига эришиш лозим бўлади. Бу айниқса хизмат кўрсатиш соҳасида, хусусан коммунал хизматларда янада муҳимдир. Чунки ушбу соҳада, иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан инвестицияларнинг қайтими ҳаминша кафолатланган бўлмайди. Бунинг учун давлат кафолатларни тўлиқ таъминлаган ҳолда ишончли тадбирларни амалга оширишлари лозим бўлади.

Иккинчидан, хорижий инвестицияларнинг бир қисмини таълим сифати ва самарадорлигини оширишга жалб қилиш лозим бўлади. Бунда, инвестицияларнинг кафолатланган тарзда қайтарилишига ҳам маълум даражада давлат кафолат бериши лозим бўлади. Таълим соҳасида ҳозир назария билан амалиётнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган дуал таълим тизими жорий қилинмоқда. Шу туфайли амалиёт ўтадиган объектлар билан таъминланиши бугунги кунда ўта муҳимдир.

Учинчидан, олий ўқув юртлари ва илмий ташкилотларда бугунги кундаги долзарб масалалар туркумига кирувчи экология, тупроқ унумдорлиги, сувни тежаш, озиқ-овқат хавфсизлиги, “яшил” иқтисодиёт ва юқори технологик sanoat соҳаларидаги тадқиқотларига грант маблағларини инвестиция шаклида жалб қилиш лозим. Бунда, ташқи инвестиция маблағлари билан бир қаторда ички имкониятлардан келиб чиқиб, молиялаштириш механизмининг жорий қилиниши долзарб ҳисобланади. Шунини қайд этиш жоизки, ушбу соҳага қўйилган инвестиция тез орада самара бермайди. Шу туфайли инвестиция узоқ муддатга мўлжалланган бўлиши билан бирга муддати келганда унинг қайтиши кафолатланган бўлиши лозим.

Тўртинчидан, инновацион ғояларга инвестицияларни жалб қилишда, хусусий секторни ҳам жалб қилиш ва тегишли имтиёзлар билан рағбатлантирилиши мақсадга

мувофиқ. Зеро, бугунги кунда хусусий сектор мамлакатимизнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётида, айниқса янги иш ўринларини яратишда ва ўзини ўзи иш билан банд қилиш орқали камбағалликни қисқартиришда муҳим роль ўйнайди. Шу туфайли хусусий сектор инвестицияларининг қайтими ҳам кафолатланган, унинг хавфсизлиги тўлиқ таъминланган бўлиши лозим.

Бешинчидан, мамлакатимиз иқтисодий ўсишини таъминлашда 2030 йилгача мўлжалланган вазифаларни таъминлаш учун давлат, хорижий ва хусусий сектор инвестицияларини мақсадли жалб қилиниши мақсадга мувофиқ бўлади. Қиймати жиҳатидан йирик лойиҳаларга хорижий ва давлат инвестициялари, нисбатан кичик лойиҳаларга, хусусий инвесторлар маблағларининг жалб қилиниши мақсадга мувофиқ. Бунда, асосий эътибор аҳолининг фаровонлигини таъминлашнинг асосий йўналишларидан бири бўлган коммунал хизматлар сифатининг яхшиланишига эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқ.

Олтинчидан, инвестициянинг ҳалоллиги ва хавфсизлигини таъминлаш учун ушбу соҳада коррупцион элементларга бутунлай барҳам бериш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Зеро, коррупцион ҳолатлар мавжуд йўналишларда, масалалар тўғри ҳал қилинмайди. Бунда, ҳалоллик ва шаффофлик йўқолади, давлат ва халқнинг манфаатлари биринчи даражага қўйилмайди ҳамда жамиятнинг ривожланиши барқарор бўлмайди. Шу туфайли инвестиция йўналишида ҳам бошқа соҳалар сингари коррупцион элементларнинг мавжуд бўлишига зинҳор йўл қўйиб бўлмайди.

Еттинчидан, мамлакатимиз ҳар бир ҳудудларининг имкониятларидан келиб чиқиб, у ердаги ишсиз аҳолининг ҳолатини инобатга олган ҳолда янги иш ўринларини яратиш бўйича мақсадли инвестицияларни киритиш ҳам ўта долзарб ҳисобланади. Чунки айрим ҳудудларда истиқомат қилувчи аҳоли етарли даражада иш билан таъминланган бўлса, бошқа ҳудудда ишчи кучининг катта қисми ишсиз бўлиши мумкин. Бунда, аҳолини иш билан таъминлаш ҳамда иш ўринларини яратиш мақсадида, айнан ушбу ҳудудларда янги ишлаб чиқариш қувватларини яратиш, корхоналар ташкил қилиш, аҳолини тадбиркорликга йўналтириш ҳамда ўзини ўзи иш билан таъминлашни ривожлантиришга эътибор қаратиш лозим бўлади. Шу нуқтаи назардан, инвестицияларни ҳудудлар бўйича тақсимланишида ушбу омиллар инобатга олинган бўлса, албатта унинг натижадорлиги ва самарадорлиги, шунингдек, ўз вақтида қайтими ҳамда иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши таъминланган бўлади.

Саккизинчидан, иқтисодиётга инвестицияларни жалб қилишда соҳанинг жозибадорлигини ошириш, инвестиция самарадорлиги бўйича реал имкониятларни очиб бериш учун жамоат назоратининг йўлга қуйилиши катта самара беради. Зеро, ҳар қандай шахс, шу жумладан инвесторлар ҳам олдиндан маълум муваффақиятларни кўзлаган ҳолда иш тутаяди. Агар инвестор инвестициясининг самарадорлигига ишонч ҳосил қилса, албатта уни сафарбар қилишдан тоймайди. Бу ўз навбатида ҳудудга ҳам, унинг аҳолисига ҳам, инвесторга ҳам тегишли наф келтириши тайин.

Тўққизинчидан, ҳар бир ҳудудда муҳандислик коммуникация ва ижтимоий инфратузилмаларни қурилишида унинг ижтимоий-иқтисодий ва демографик ривожланишини инобатга олган ҳолда узоқ муддатга мўлжалланган инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш ва унинг назортини олиб боришни ташкил қилиш ҳам объектив зарурият. Аксарият ҳолда иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган инвестициялар узоқ муддатга мўлжалланган бўлади. Бундай заруриятга хорижий ва маҳаллий инвесторларни жалб қилиш ҳам мақсадга мувофиқ. Бунда давлат, давлат ва хусусий шерикчилик ҳамда хусусий тадбиркорларни жалб қилиш ўз самарасини бериши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши таъминлаш учун

ижтимоий аҳволни яхшилаш, янги иш ўринларини яратган ҳолда аҳоли бандлигини ошириш, камбағалликни қисқартириш ҳамда инвестициялар керак бўлади. Шу туфайли Инвестиция маблағларини юқори иштиёқ билан сафарбар қилишда ҳудудлар, тармоқлар, соҳаларнинг инвестицион жозибадорлиги ошириш муҳим урин эгаллайди. Яна бир муҳим жиҳат, инвестициялар мамлакатнинг иқтисодий-ижтимоий аҳолини яхшилаш орқали “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида кўзда тутилган устувор мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилишига хизмат қилади ва сезиларли даражада ҳисса қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрда ПФ-158-сонли «ЎЗБЕКИСТОН — 2030» стратегияси тўғрисида”ги фармони. LexUZ шарҳи.
2. Ўзбекистон Республикасининг Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 9 декабрда қабул қилинган, Сенат томонидан 2019 йил 14 декабрда маъқулланган “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 1 майида имзоланган “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 14 октябрда имзоланган “Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш тизимини такомиллаштириш ва тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 17 августда имзоланган “Хоразм вилоятида тадбиркорликни ривожлантириш ва унинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
6. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон Стратегияси. – Т.: “O’zbekiston” нашриёти, 2021. – 464 бет.
7. Пардаев М.Қ. Иқтисодиётга оид атамаларнинг таърифлари.- Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyat-matbaa uyi”, 2022. – 148 бет.
8. Пардаев М.Қ., Пардаева О.М., Пардаев О.М. Иқтисодиётни стратегик ривожлантиришнинг инновацион моделлари. Монография. / – Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2022. – 228 бет.
9. Пардаев М.Қ., Холикулов А.Н., Г.Ж.Жумаева Инвестицион лойиҳалар таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2021. – 252 бет.

О.Пардаев Стратегические направления использования модели “ЗХ+ФКИ” при привлечении инвестиций в сферу услуг Аннотация: в статье рассматриваются стратегические направления использования модели “ЗХ+ФКИ” при привлечении инвестиций в сферу услуг. В ней также перечислены и объяснены области этой модели, которые могут быть применены на практике. Также были разработаны стратегические направления использования данной модели, исходя из сегодняшних требований. Ключевые слова: инвестиция, инвестиционная среда, сфера услуг, коммунальные услуги, надежность, модель “ЗХ+ФКИ”, стратегия, стратегические направления.	O.Pardaev Strategic directions for using the “ЗХ+ФКИ” model of attracting investments in the service sector Abstract: the article analyses the strategic directions of using the “ЗХ+ФКИ” model of attracting investments in the service sector. It also lists and explains areas of the model that can be applied in practice. Strategic directions for using this model have also been developed, based on today's requirements. Keywords: investment, investment environment, service sector, utilities, reliability, “ЗХ+ФКИ” model, strategy, strategic directions.

UO‘K: 339.168

Saida Azatovna Sheraliyeva – NavDPI geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida katta o‘qituvchisi

ERKIN IQTISODIY ZONALARGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISH

Annotatsiya: maqolada erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish muammolari, ushbu iqtisodiy munosabatlar tizimining ijobiy va salbiy tomonlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari erkin iqtisodiy zonalar O‘zbekiston qonunchiligi asosida qanday ishlashi batafsil ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: erkin iqtisodiy zona (EIZ), bojxona zonasi, soliq rejimi, xorijiy investitsiyalar, huquqiy to‘siqlar, tadbirkorlik faoliyati.

Kirish. Erkin iqtisodiy zonalar xalqaro iqtisodiy amaliyotda juda keng tarqalgan hodisa bo‘lib, ular alohida hududlar va mintaqalar iqtisodiyotini rivojlantirishning samarali mexanizmi bo‘lib, odatda aniq ustuvor iqtisodiy muammolarni hal qilish va strategik dasturlar va loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan.

Erkin iqtisodiy zonalar O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan belgilanadigan va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun maxsus rejim qo‘llaniladigan va erkin bojxona zonasining bojxona tartibi ham amal qilishi mumkin bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi hududining bir qismidir. Boshqacha qilib aytganda, EIZlar davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi butun mamlakatdagi kabi kuchli bo‘lmagan hududning cheklangan hududini ifodalaydi. Bu, birinchi navbatda, imtiyozli soliq rejimida ifodalanadi. Asosiy soliq imtiyozlari respublika darajada taqdim etiladi. O‘zbekiston Respublikasining ta‘sis subyektlarining soliq imtiyozlarini berish bo‘yicha vakolatlari, birinchi navbatda, O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining qoidalari bilan sezilarli darajada cheklangan. Bularning barchasi ma‘lum darajada beqarorlikni, shuningdek, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash maqsadida maxsus iqtisodiy zona hududida ro‘yxatdan o‘tish imkoniyatini bartaraf etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Iqtisodiy adabiyotlarda EIZlarni tashkil etish va faoliyat yuritish masalalari keng yoritilgan. Turli rivojlanish darajasiga ega EIZlar faoliyatining turli jihatlari Avdokushin E.F., Andrianov V.D., Baranov, M. K., Gorbunova A. R., Gromova A., Danko T. P., Ignatova V., Manezheva S. A., Ostrovskiy V. N., Rodionova A., Semenova G. N., Smirnova A. M., Smorodinskaya N.K., Shvydaka N., Shekhovalar, Shexovts va boshqalarning ishlarida ko‘rib chiqilgan.

O‘zbekiston Respublikasida EIZlarni tashkil etish va rivojlantirish masalasi to‘liq o‘rganilmaganligicha bo‘lsa-da, EIZlarning sifat xususiyatlari va ularning investitsiya jarayonini faollashtirish muammolarini hal etishdagi rolini o‘rganishga bag‘ishlangan nashrlar mavjud. Faqatgina so‘nggi yillardagi nashrlarda EIZni yaratish muammolari bilan bog‘liq ba‘zi savollarning shakllantirilishini ko‘rish mumkin.

Bu borada tadqiqotlar olib borgan mahalliy iqtisodchi olimlarimizdan, Xujamkulov (2019) tomonidan erkin iqtisodiy hududlar to‘g‘risidagi tushunchalar va ularning mazmun mohiyati hamda O‘zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarning rivojlanish xususiyatlari ko‘rib chiqilgan va tahlil qilingan [3]. Shuningdek, A.V.Vaxabovning (2010) fikricha, “Erkin iqtisodiy zona - bu davlatda qabul qilingan xo‘jalik faoliyatining tartibiga nisbatan imtiyozli soliq rejimi qo‘llaniladigan geografik hudud”dir [5]. Boshqacha qilib aytganda, bu qoida tariqasida, har qanday davlatning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati uchun ochiq bo‘lgan, qo‘shimcha huquq va vakolatlar orqali iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ekologik va ijtimoiy rivojlanishga ko‘maklashuvchi, zona qonunchiligi, budjet, soliq tizimi va nazorati, o‘ziga xos chegaralarga ega bo‘lgan alohida hududiy-xo‘jalik subyektidir. J.I.Karimkulov (2019) ta‘rificha, “Erkin iqtisodiy hududlar deganda, muayyan iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda kengaytirilgan mustaqillikka, boshqaruvning maxsus rejimi va investorlar iqtisodiy faoliyati uchun qulay sharoitlarga ega bo‘lgan hududni tushunish mumkin” [2].

Ko‘pgina iqtisodchilarning EIZlarning mohiyati va iqtisodiyotdagi o‘rni to‘g‘risidagi yondashuvlarini umumlashtirgan holda shuni aytish mumkinki, EIZ milliy hududning boj

olinmaydigan yoki imtiyozli rejim o‘rnatilgan qismi bo‘lib, u muayyan savdo va pul-moliyaviy munosabatlarga erishadi.

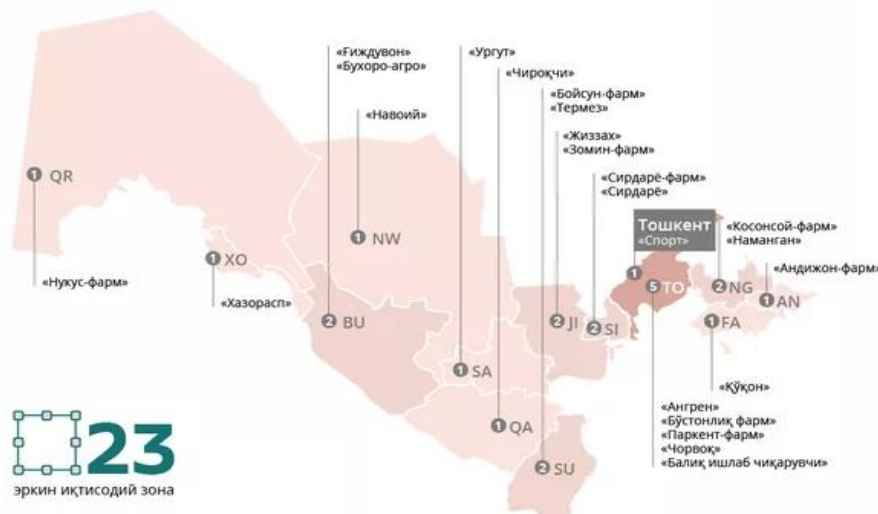
Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimli tahlil usullari va vositalariga tayanildi, bu ko‘plab turli hodisalarni birlashtirish, ular orasidagi asosiy barqaror aloqalarni aniqlash va ularning keyingi rivojlanishini bashorat qilish imkonini beradi. Ishda iqtisod fanining an’anaviy metodologik usullaridan – keng ko‘lamli statistik ma’lumotlarga, aniq fakt va ma’lumotlarga nisbatan empirik umumlashtirish (kuzatish, taqqoslash va hokazo); nazariy tadqiqot usullari (abstraksiya, tahlil va sintez, guruhlash va boshqalar) qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar. Erkin iqtisodiy zonalar ular tashkil topgan davlat iqtisodiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu, birinchi navbatda, xorijiy sarmoyani jalb qilish, xalqaro tajriba va yangi bilimlarni egallash imkonini beradi. Bundan tashqari, EIZning tashkil etilishi ushbu zonada ro‘yxatdan o‘tgan korxonalar mavjudligidan daromad olish, mahalliy mutaxassislar uchun qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratish, umuman olganda, milliy iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo‘shish va ancha og‘ir iqtisodiy va ishlab chiqarish vaziyati mavjud bo‘lgan joyda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkonini beradi.

Biroq nima uchun barcha afzalliklari bilan EIZlar iqtisodiyotda keng tarqalmagan? Bu davlat uchun ham, u yerda o‘z faoliyatini tashkil etishga qaror qilgan kompaniyalar uchun ham ushbu iqtisodiy boshqaruv shaklidan kelib chiqadigan bir qator to‘siqlar va kamchiliklar bilan izohlanadi.

Tashkilotlar uchun kamchiliklar davlat tomonidan qonuniy cheklashda ifodalanadi, hech kim O‘zbekiston Respublikasi hukumatining ruxsatisiz erkin iqtisodiy zona qura olmaydi. Shuningdek, EIZlar Qonunda belgilangan bir qator mezonlarga javob berishi kerak.

O‘z hududida erkin iqtisodiy zona tashkil etishga ruxsat bergan davlat uchun juda jiddiy kamchiliklar mavjud. Maxsus iqtisodiy zonada birinchi o‘rinda "nol" bo‘jxona rejimi turadi. Ya’ni, chet eldan, bir necha kvadrat metr yer ichida qonun bilan ruxsat etilgan barcha narsalarni bo‘jsiz olib kirish va olib chiqish mumkin. Natijada, shtat xaritasida butun dunyo bo‘ylab tovarlar va pullar osongina kirishi va chiqishi mumkin bo‘lgan, ya’ni, qora bozor shakllanishi kabi noyob dog‘lar paydo bo‘ladi. Qolaversa, ushbu iqtisodiy mexanizmning barcha afzalliklaridan hududlar, budget emas, balki alohida hududlar, noto‘g‘ri bozor subyektlari tomonidan foydalanildi. Xorijiy tajribalar tahliliga asosan quyidagi kamchiliklarni ham ta’kidlash mumkin. Asosan, mavjud erkin iqtisodiy zonalar amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, ba’zan ular rivojlanmaydi, balki bozorni vayron qiladi, korrupsiyani kuchaytiradi, raqobat maydonini izdan chiqaradi. Bunday sharoitda davlat iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish jinoyatchilikning kuchayishi va iqtisodiyotni kriminallashtirishga aylanmasligi uchun huquqiy tartibga solishni qo‘llashi kerak. Buning uchun davlatimiz qanday choralar ko‘rayotganini batafsil ko‘rib chiqamiz.

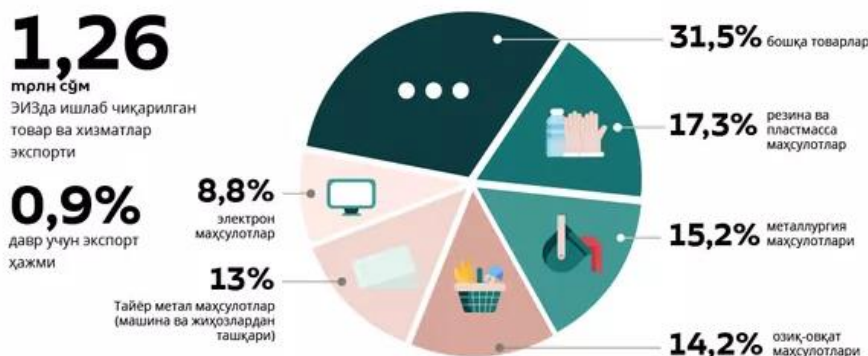

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasida maxsus iqtisodiy zonalar (EIZ)ning hududlar bo‘yicha joylashuvi [8]

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida 24 tadan ziyod maxsus iqtisodiy zonalar (EIZ) amalda faoliyat olib bormoqda, ulardan 23 tasi sanoatga, 1 tasi qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan.

Umuman olganda, 2008-2022-yillarda maxsus iqtisodiy zonalar hududlarida umumiy qiymati 3,2 milliard dollarlik 604 ta loyiha amalga oshirildi, shundan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar qariyb 896,9 million dollarni tashkil etdi, natijada ular orqali 55 mingga yaqin yangi ish o‘rni yaratildi. Ushbu loyihalarning eng yiriklari “Angren” EIZ (1 038,2 million dollarlik 84 ta loyiha), “Navoiy” EIZ (495,0 million dollarlik 73 ta loyiha), “Urgut” EIZ (335,0 million dollarlik 77 ta loyiha) va “Qo‘qon” EIZda (280,2 million dollarlik 84 ta loyiha) amalga oshirildi [6; 9].

Ko‘rib chiqilayotgan davrda EIZda ishtirok etuvchi korxonalar tomonidan 13,7 trillion so‘mlik 500 turdan ortiq sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilib, 283,1 million dollarlik mahsulot eksport qilindi, bu 2022-yilning shu ko‘rsatkichiga nisbatan 114 foizga o‘sdi.

2-rasm. EIZda ishtirok etuvchi korxonalar tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlari [8]

Erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirishni tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Shunday qilib, “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi, unda EIZlarni tashkil etish, faoliyat ko‘rsatish muddatini uzaytirish va tugatish, chegaralarini o‘zgartirish, ularni boshqarish tizimi, shuningdek, ularning ishtirokchilarini ro‘yxatga olish qayta ko‘rib chiqildi [9].

Bundan tashqari, hujjatda neft qazib olish zonasi hududida infratuzilma obyektlarini qurish yoki rekonstruksiya qilishni moliyalashtirish markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan manbalar hisobidan amalga oshirilishi mumkinligi ko‘zda tutilgan.

Neft qazib olish zonalarini zarur infratuzilma bilan ta‘minlash ularning samarali faoliyat yuritishi, o‘z hududida loyihalarni amalga oshirish uchun yangi investor va tadbirkorlarni jalb etishda asosiy omil bo‘lmoqda. Shu munosabat bilan 2023-yilda mavjud neft qazib olish korxonalarini muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlariga ulash ishlarini amalga oshirish uchun 847 milliard so‘m mablag‘ yo‘naltirish rejalashtirildi [6; 9].

Xususan, bu neft qazib olish zonasida investitsiya faolligi prognozining ijobiyligi bilan bog‘liq: 2023-yilda respublika erkin iqtisodiy zonalarida 983,6 million dollarlik 86 ta yangi investitsiya loyihasini amalga oshirish rejalashtirilgan edi. Mazkur loyihalarni amalga oshirish natijasida 128 turdagi yangi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish o‘zlashtirilib [9], 13 mingga yangi ish o‘rni yaratildi.

EIZ turiga qarab, ushbu hududda rezident sifatida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish huquqiga ega bo‘lgan shaxslar doirasi farqlanadi. Chet el yuridik shaxslari EIZ rezidentlari bo‘lishi mumkin emas, chunki O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq tijorat tashkilotini ro‘yxatdan o‘tkazish talabi mavjud. EIZ hududidagi tadbirkorlik obyektlariga xorijiy kapitalni investitsiyalash xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi tashkilotlarni, ya‘ni ishtirokchilari xorijiy investorni o‘z ichiga olgan O‘zbekiston yuridik shaxsini tashkil etish orqali amalga oshiriladi. EIZ rezidenti bo‘lish uchun tijorat tashkiloti rezident sifatida o‘z faoliyatini amalga oshiradigan hududda joylashgan bo‘lishi kerak.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, biz O‘zbekistonda erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirish bo‘yicha eng yaxshi vaziyatni kuzatyapmiz. Mavjud qonunchilik bazasi,

davlatning manfaatdor ekanligi, yetarli darajada moliyalashtirilganligi, faoliyatning ushbu turini qonunlashtirish, kapital harakatini kuzatishga imkon beradigan murakkab moliyaviy sxemalar, amaldagi qonunchilikka mos bo‘lgan qoidalar - ularning barchasi iqtisodiy munosabatlarning muhim va foydali sohasining rivojlanishiga imkon yaratyapti.

Investitsion muhitni yaxshilash EIZlar tashkil etilishini rag‘batlantirishga yordam beradi. Ushbu zonalar turli shakllar, mahalliy sharoitga moslashuvchan moslashuvi bilan ajralib turadi, bu esa xorijiy investitsiyalarni samarali rivojlantirish zonalarida O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini hisobga olgan holda iqtisodiy o‘‘sish sur‘atlarini oshirishga imkon beradi. EIZ tizimi xorijiy investitsiyalarni rag‘batlantirish chora-tadbirlarining tarmoq va hududiy tabaqalanishi bilan tavsiflanadi. EIZlar depressiyaga uchragan hududlarga xorijiy sarmoyalarni jalb qilishda yetakchi rol o‘ynashi kerak. Bu yerda go‘yo eksperimental modellarda boshqaruvning yangi usullari, bozor mexanizmlarining joriy etilishi, davlat homiyligining zaiflashuvi sinovdan o‘tkazilmoqda. O‘zbekiston sharoita EIZlar yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo‘lishi va yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishni rag‘batlantirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Farmon (2016) Erkin iqtisodiy zonalar hududida imtiyoz va preferensiyalar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 26.10.2016 yildagi PF-4853-son Farmoni
2. Karimqulov J.I. (2019) Erkin iqtisodiy hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rivojlantirish yo‘nalishlari. Iqt. fan. dok. ilm. dar. olish uchun yoz. diss. avtoref. –T.: BMA,. – 13 b.
3. Xujamkulov D.Y. (2019) Erkin iqtisodiy hududlar. Darslik. –T.: IQTISODIYOT, –408 b.
4. Zaynalov J.R., Aliyeva S.S., Ruzibayeva N.X. (2020) Darslik/Investitsiya, -480b.
5. Вахабов А.В. Хожибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. (2010) Иностранные инвестиции. Учебное пособие. –Т.: Молия,. -С.180
6. Свободные экономические зоны Узбекистана: итоги 2022 года и перспективы развития на 2023 год. <https://miit.uz/ru/menu/svobodnye-ekonomicheskie-zony-uzbekistana-itogi-2022-goda-i-perspektivy-razvitija-na-2023-god>
7. Jumaqulov O. Sh. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish masalalari //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2023-yil, noyabr www.e-itt.uz
8. Foyda va imtiyoz: O‘zbekiston – erkin iqtisodiy zonalar. <https://oz.sputniknews.uz/20201215/Ozbekiston-erkin-iqtisodiy-zonalar-15604672.html>
9. ERKIN IQTISODIY ZONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH VA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH MASALALARI. <http://elibrary.ru/item.asp?id=55379526>

С.Шералиева Привлечение иностранных инвестиций в свободные экономические зоны Аннотация: в статье анализируются проблемы создания свободных экономических зон, положительные и отрицательные стороны данной системы экономических отношений. Кроме того, подробно рассмотрено, как работают свободные экономические зоны на основании законодательства Узбекистана. Ключевые слова: свободная экономическая зона (СЭЗ), таможенная зона, налоговый режим, иностранные инвестиции, правовые барьеры, предпринимательская деятельность.	S.Sheraliyeva Attracting foreign investments in free economic zones Abstract: the article analyzes the problems of creating free economic zones, the positive and negative aspects of this system of economic relations. In addition, it is discussed in detail how free economic zones work based on the legislation of Uzbekistan. Keywords: free economic zone (FEZ), customs zone, tax regime, foreign investment, legal barriers, business activity.

МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ

Muhabbatxon Zayniddin qizi Berdalievva – TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy tadqiqot markazi doktoranti

ZAMONAVIY SHAROITDA UY-JOY QURILISHINI MOLİYALASHTIRISH ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada uy-joyni moliyalashtirish sohasidagi jahonda mavjud tendensiyalar, muammolar va moliyalashtirishni takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek maqolada uy-joy taklifini moliyalashtirish hamda turli mamlakatlarda qurilishni moliyalashtirish sohasida qo‘llanilayotgan moliyalashtirish usullari ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ko‘chmas mulk, uy-joyni moliyalashtirish, qurilishni moliyalashtirish, moliyalashtirish usullari, moliyalashtirish manbalari, SPV, loyihaviy moliyalashtirish, davlat-xususiy sheriklik, qurilishni ulushli moliyalashtirish.

Kirish. Birlashgan Millatlar Tashkilotining hisob-kitoblariga ko‘ra, 2030-yilga kelib dunyo aholisi 8,5 milliardga yetadi, aholining deyarli 60 foizi shahar markazlarida yashaydi. Taxminan 3 milliard odam 2030-yilga kelib yangi uy-joy va asosiy shahar infratuzilmasiga muhtoj bo‘ladi. Uy-joy yetkazib berish tizimlariga bosim o‘tkazayotgan tez urbanizatsiya fonida, ko‘plab shaharlarning past daromadli aholisi uy-joy moliyalashtirishning tegishli yechimlarisiz rasmiy uy-joy sotib olishga qodir bo‘lmaydi. Bu uy-joy qurilishini moliyalashtirish masalasini global rivojlanish kun tartibida birinchi o‘ringa qo‘yadi.

Jahon banki mamlakatlarga past va norasmiy daromadli hamda o‘rta daromadli uy xo‘jaliklari uchun qulay bo‘lgan barqaror va arzon uy-joy moliyalashtirish bozorlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa risklarni boshqarish va kreditlash sohasini tartibga solish, shuningdek, maqsadli va fiskal siyosatni amalga oshirishni talab qiladi.

Uy-joy moliyasi, shuningdek, murakkab kapital bozorlari mahsulotlari va mahalliy va global institutsional investorlar bazasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan moliyaviy bozorlarni takomillashtirish jarayonining muhim tarkibiy qismidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Uy-joyni moliyalashtirish masalalari hamda ushbu sohaning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’siri ko‘plab xorijiy olimlar tomonidan tadqiq qilingan bo‘lsa-da, ushbu uy-joyni moliyalashtirish amaliyoti turli iqtisodiy-itimoiy muhit sharoitlarida o‘ziga xos tendensiyalarga egadir. Xususan, Jose A. Carrasco-Gallego esa ko‘chmas mulk bozori, iqtisodiy barqarorlik va makro-moliyaviy siyosatlarni muhokama qilgan¹, M.A. Davis va Van S. Nieuwerburghlar esa uy-joyni moliyalashtirish jarayoni to‘g‘ridan-to‘g‘ri makroiqtisodiyotga qanday ta’sir qilishini modellar vositasida ko‘rib chiqqan². Ushbu olimlarning tadqiqot natijalari turli mamlakatlarning uy-joy va iqtisodiy barqarorlik jarayonlarini modellashtirishda amaliy ahamiyatga egadir.

MDH mamlakatlari iqtisodchi olimlari tomondan uy-joyni moliyalashtirish jarayoni hamda iqtisodiy inqirozlarning o‘zaro bog‘liqlik jihatlari M.Xmelnitskaya³ tomonidan o‘rganilgan. O.Bochkareva esa Rossiya Federatsiyasida uy-joy qurilishini moliyalashtirish masalalarini ko‘rib chiqqan⁴. A.Abdizhappar esa Qozog‘iston respublikasida 2016-2020-yillar oralig‘idagi davlatning ipoteka dasturlari tahlilini amalga oshirgan⁵.

¹ Carrasco-Gallego, J. A.. Real estate, economic stability and the new macro-financial policies. Sustainability, 13(1), 236 (2020).

² Davis, M. A., & Van Nieuwerburgh, S. Housing, finance, and the macroeconomy. In Handbook of regional and urban economics (Vol. 5, pp. 753-811) (2015).

³ Khmelnitskaya, Marina. “Housing and housing finance in Russia at a time of crisis.” Housing Finance International 20-25. (2016):

⁴ Bochkareva, O. (2021). Practical application of project financing of housing construction in Russian Federation. In Contemporary Problems of Architecture and Construction (pp. 409-413). CRC Press.

⁵ Abdizhappar, A. Analysis on State of Mortgage Lending for 2016-2020 in the Republic of Kazakhstan. Eurasian Journal of Economic and Business Studies, 1(63), 100-118 (2022).

Respublikamiz iqtisodchi olimlaridan T.A.Hasanov o‘z ilmiy ishida xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatlari moliyaviy-xo‘jalik faoliyatining amaldagi holati tahlilini amalga oshirdi¹, U.I.Jumaniyazov esa, O‘zbekistonda Davlat xususiy sheriklik asosida uy-joy qurilishi sohasini moliyalashtirish va kreditlash amaliyoti muammolari tahlilini ko‘rib chiqqan² va I.M.Alimardonov esa O‘zbekistonda ipotekali kreditlashni rivojlantirish masalalarini tahlil qilgan va zarur tavsiyalar ishlab chiqqan³ bo‘lsa-da, biroq O‘zbekistonda uy-joyni moliyalashtirish bilan bog‘liq tendensiyalar tahlilini to‘liq yoritilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishi davomida kuzatish, qiyoslash, tizimli va qiyosiy tahlil, statistik guruhlash kabi usullardan foydalanildi. Xususan, o‘ndan ortiq milliy va xorijiy adabiyotlarda mazkur mavzuga doir tadqiqotlar o‘rganib chiqildi va tahlil etildi. Mavzuga doir bugungi kundagi tendensiya baholandi. Statistik ma’lumotlar tahlili amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Jahon banki mamlakatlarga uy-joy moliyalashtirish bozorlarini qurish va kengaytirish vositalarini taqdim etish, uy-joy fondini moliyalashtirish (iloji bo‘lsa, ko‘pincha uzoq muddatli ipoteka qimmatli qog‘ozlarini safarbar qilish orqali), barqaror va arzon uy-joy moliyalashtirishni rivojlantirish orqali uy-joy moliyasini rivojlantirishning turli muammolari va uy-joy moliyalashtirish inqirozlariga samarali javob berish ustida ishlamoqda.

Uy-joyni moliyalashtirish jarayonida turli daromad darajalarida uy xo‘jaliklarining ehtiyojlarini qondiradigan tizimlarni yaratishga, barqaror va xususiy sektorga yo‘naltirilgan yechimlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Uy-joyni moliyalashtirish jarayonini takomillashtirish yo‘nalishlari:

Barqaror uy-joy moliyalashtirish bozorlarini rivojlantirish: Diagnostika tahlil o‘tkazish, huquqiy va me‘yoriy asoslar va siyosiy islohotlar ishlab chiqish, barqaror va samarali uy-joy moliyalashtirish tizimini yaratish uchun institutsional tizim va uy-joy moliya bozorlarini rivojlantirish. Uy-joyni moliyalashtirish mahsulotlarini ishlab chiqish, yetkazib berish, qonunchilik va me‘yoriy-huquqiy bazalarni yaratishda moliyaviy texnologik innovatsiyalarni joriy etish zarur.

Uzoq muddatli moliyalashtirish yechimlarini ishlab chiqish va amalga oshirish: Kapital bozorlari moliyaviy vositalari, masalan, likvidlik imkoniyatlari va qoplangan ipoteka obligatsiyalari, shuningdek, uzoq muddatli jamg‘armalarni rag‘batlantirish.

Kam daromadli va norasmiy ishchilar qatlamini qo‘llab-quvvatlash. Kredit bozorlari, uy-joy mikromoliyalash, ijaraga beriladigan uy-joy, turarjoy lizingi, shartnomaviy jamg‘armalar, samarali maqsadli subsidiyalar va kafolat sxemalari orqali aholining kam daromadli va norasmiy ishchi qatlamlarini bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytirish

Arzon uy-joy bozorida muammolarni hal qilish. Talabga ta’sir etuvchi moliyalashtirish masalalaridan tashqari, uy-joyning optimal narxi uy-joy tannarxi va uning taklifi bilan bevosita bog‘liqdir. Uy-joy taklifini qo‘llab-quvvatlashda mulk huquqi, yerdan foydalanish, infrastruktura masalalari, qurilishni moliyalashtirish va uy-joy siyosatini takomillashtirish zarur. Arzonroq texnologiyalarni joriy etish va energiya tejaydigan binolarni ommalashtirish orqali rasmiy uy-joy xarajatlarini - moliyaviy va ekologik xarajatlarni kamaytirish uchun innovatsion takliflar ishlab chiqish kerak.

Uy-joylarni moliyalashtirishda iqlim o‘zgarishini hisobga olish. Uy-joy sektorining global issiqxona gazlari emissiyasiga qo‘shayotgan katta hissasini hisobga olgan holda, ba’zi mamlakatlarda arzon va samarali “yashil” uy-joylarni ta’minlash va qurish uchun moliyaviy mablag‘lar ajratilmoqda.

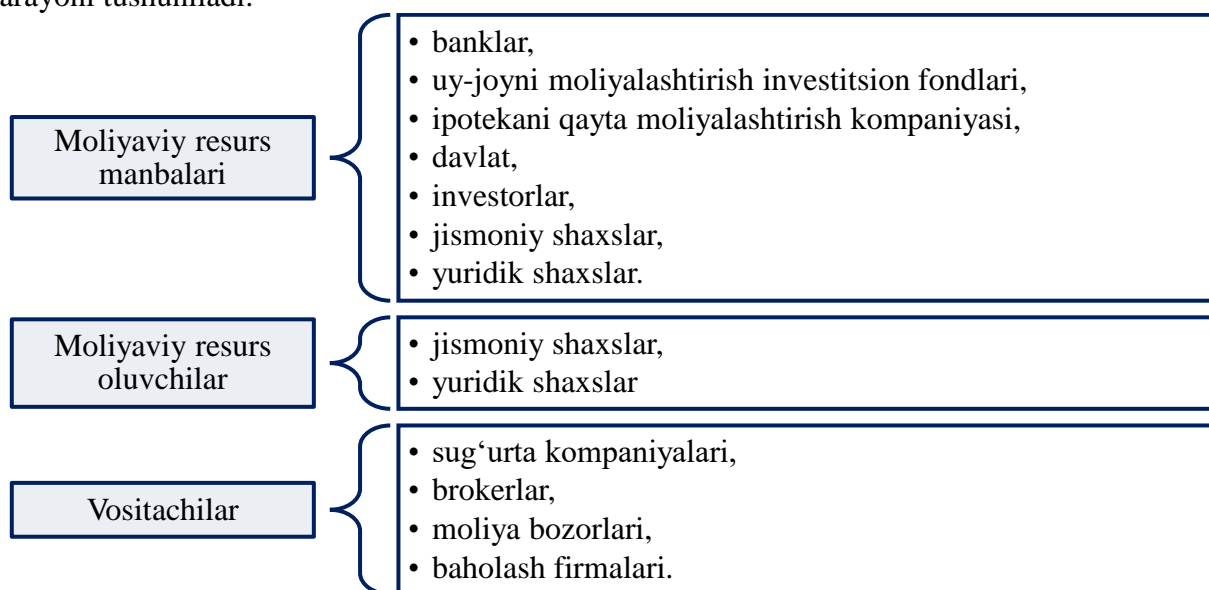
Ko‘chmas mulk va uy-joyni moliyalashtirish jarayoni ikki yo‘nalish: talabni moliyalashtirish va taklifni moliyalashtirish jarayonlarini o‘z ochiga oladi. O‘z o‘rnida talabni moliyalashtirish bevosita ko‘chmas mulk va uy-joyga egalikni qo‘lga kiritish istagida bo‘lgan

¹ Hasanov T.A. O‘zbekistonda xususiy uy-joy fondini boshqarish tizimini takomillashtirish, PhD dissertatsiyasi avtoreferati, Toshkent-2019

² Jumaniyazov U.I. Davlat-xususiy sherikchiligi asosida uy-joy qurilishi sohasida korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, PhD dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent-2018

³ Alimardonov I.M. O‘zbekistonda ipotekali kreditlashni rivojlantirish istiqbollari, Toshkent-2009

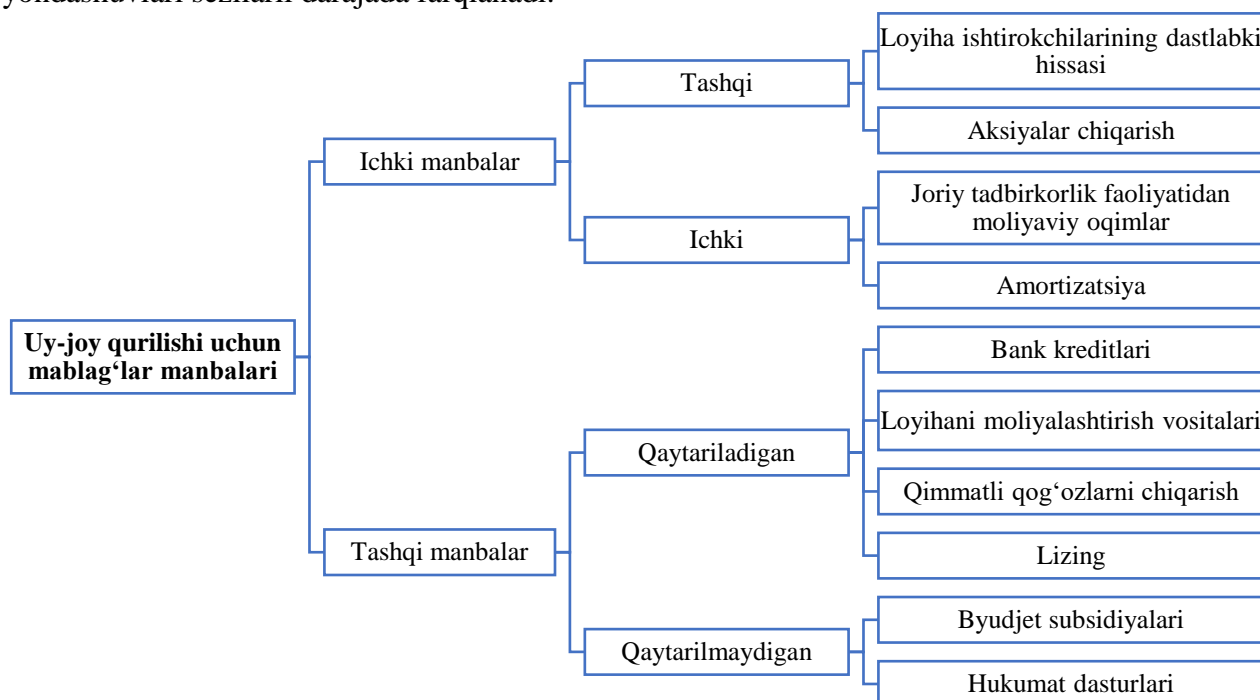
jismoniy va yuridik shaxslarga moliyaviy resurs manbalarini yetkazib berish, taklifni moliyalashtirishda esa yangi uy-joyni yetkazib beruvchi qurilish firmalarini moliyalashtirish jarayoni tushuniladi.

1-rasm. Ko'chmas mulk va uy-joyni moliyalashtirish tizimi subyektlari¹

Yirik uy-joy loyihalari uchun kapital topish yoki jalb qilishni o'z ichiga olgan turarjoy qurilishini moliyalashtirish jarayoni ko'chmas mulk investitsiyalari bilan chambarchas bog'liq. Investor investitsiya to'g'risida qaror qabul qilishdan oldin, qaysi loyiha o'z kapitaliga nisbatan yuqori daromad keltirishi mumkinligini diqqat bilan ko'rib chiqishi kerak.

Uy-joy qurilishidagi har qanday investitsiya loyihalari katta kapital qo'yilmalarni talab qiladi. Binobarin, investitsiya uchun zarur bo'lgan dastlabki shart - bu katta bo'sh kapitalning mavjudligi. Bu investorlar yirik kompaniyalar, banklar, kredit jamiyatlari, pensiya jamg'armalari, venchur kapital fondlari, badavlat xususiy investorlar yoki davlat mijozlari bo'lishi mumkin. Ushbu investorlar uchun investitsiya loyihalarini baholashda ishtirok etish usullari va yondashuvlari sezilarli darajada farqlanadi.

2-rasm. Uy-joy qurilishi uchun mablag'larning ichki va tashqi manbalari¹

¹ Muallif tomonidan tuzildi.

Kapitalni investitsiya qilish usuli va uni ko‘paytirish imkoniyatlari, birinchi navbatda, investorning moliyaviy resurslariga bog‘liq. Sarmoya manbasiga asoslanib, mutaxassislar odatda ichki resurslarni va tashqi kapitalni (qarz mablag‘lari yoki o‘z mablag‘larini moliyalashtirish) ajratadilar. Quyidagi rasmda turarjoy qurilishini moliyalashtirish uchun kapital manbalarining tasnifi keltirilgan.

Kompaniyalar va jismoniy shaxslarning o‘z mablag‘lari butun dunyoda hozir ham turarjoy qurilishini moliyalashtirishning muhim manbai bo‘lib qolmoqda.

Ko‘chmas mulkni qurish va sotib olishga investitsiyalarning eng keng tarqalgan manbalari joriy daromadlar va boshqa aktivlarni sotishdan olingan daromadlardir. Xavfsizlik ushbu turdagi moliyalashtirishning asosiy afzalligi hisoblanadi, chunki kredit xavfi yo‘q. Afsuski, odatda bu manba yetarli emas, shuning uchun qurilish kompaniyalari boshqa moliyalashtirish mexanizmlariga murojaat qilishga majbur.

Loyihaviy moliyalashtirish. Loyihaviy moliyalashtirish uy-joy qurilishi sohasidagi investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning eng mashhur va istiqbolli usullaridan biridir.

Loyihani moliyalashtirish bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Har bir holatda moliyalashtirish obyekti alohida investitsiya loyihasi (odatda yangi loyiha) bo‘lib, uni moliyalashtirish mustaqil yuridik shaxs, SPV (maxsus maqsadli vositachi)/ SPE (maxsus maqsadli korxon) tomonidan tashkil etiladi.

1-jadval.

Loyihaviy va korporativ moliyalashtirish o‘rtasidagi farq²

Korporativ moliyalashtirish	Loyihaviy moliyalashtirish
Loyihalar ko‘pincha banklar va potensial investorlarga yaxshi ma‘lum bo‘lgan uzoq yillik faoliyat tarixiga ega eski kompaniyalar tomonidan amalga oshiriladi. Bitta kompaniya bir nechta faoliyat turlari bilan shug‘ullanishi va bir nechta turli loyihalarni amalga oshirishi mumkin.	Loyihani moliyalashtirish odatda yangi tashkil etilgan SPV / SPE ning operatsion loyihasini moliyalashtirishni anglatadi va odatda bu SPVning kredit tarixi yoki kredit reytingi bo‘lmaydi. Bu boshqa investitsiya loyihalarini bir vaqtda amalga oshirish imkoniyatini cheklaydi.
Homiyning kreditga layoqatliligi avvalgi moliyaviy operatsiyalar asosida baholanadi.	Loyiha kompaniyasining kreditga layoqatliligi loyihaning rejalashtirilgan moliyaviy natijalari asosida baholanadi.
Qarz oluvchi kompaniyaning ma‘lum bir loyiha bilan bog‘liq bo‘lmagan har qanday aktivlari garov hisoblanadi.	Kredit SPV / SPEga tegishli bo‘lgan mulk bilan ta‘minlangan.
An‘anaviy moliyalashtirish bilan kompaniyaning hayoti va uning loyihasi chambarchas bog‘liq, shuning uchun loyihaning bankrotligi qarz oluvchining bankrotligiga olib kelishi mumkin.	Loyihani moliyalashtirish odatda yangi tashkil etilgan SPV / SPE ning operatsion tarixi yoki kredit reytingi bo‘lmagan muayyan rivojlanish loyihasini moliyalashtirishni anglatadi. Bu boshqa investitsiya loyihalarini bir vaqtda amalga oshirish imkoniyatini cheklaydi. Loyiha kompaniyasining kreditga layoqatliligi loyihaning rejalashtirilgan moliyaviy natijalari asosida baholanadi. Kredit SPV / SPEga tegishli bo‘lgan mulk bilan ta‘minlangan. Loyihani qarz oluvchining moliyaviy hisobotidan ajratish loyihaning korxon taqdiriga ta‘sirini kamaytiradi va aksincha. Loyihaning bankrotligi aktsiyadorlarning bankrotligini anglatmaydi.

¹ Muallif tomonidan tuzildi.

² Muallif tomonidan tuzildi.

Bunday loyihaning moliyaviy tuzilishi ko‘p hollarda umumiy loyiha qiymatining 70-90% ni tashkil etadigan qarz kapitalining yuqori ulushi bilan tavsiflanadi. Biroq, kreditorlar homiylarning aktivlariga to‘liq kirish imkoniga ega emas yoki cheklangan kirish huquqiga ega. Korporativ moliyadan farqli o‘laroq, SPV uchun qarzni to‘lash manbai investitsiya loyihasining prognoz qilingan pul oqimlari va pirovardida loyihaning aktivlari hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirish vositalariga asoslangan turarjoy loyihalarini moliyalashtirish va an’anaviy korporativ moliyalashtirish (uzoq muddatli investitsiya kreditlari) o‘rtasidagi asosiy farqlar 1-jadvalda keltirilgan. Turarjoy ko‘chmas mulki qurilishini moliyalashtirish uchun loyihaviy moliyalashtirishdan keng foydalanilishining asosiy sababi SPV loyiha ijarasidan keladigan doimiy pul oqimlari yordamida ushbu qarz summasi hamda uning foiz va komissiyalarini to‘lash imkoniga egaligi hisoblanadi.

Turarjoy ko‘chmas mulki qurilishini moliyalashtirish uchun loyihaviy moliyalashtirishdan keng foydalanilishining asosiy sababi SPV loyiha ijarasidan keladigan doimiy pul oqimlari yordamida ushbu qarz summasi hamda uning foiz va komissiyalarini to‘lash imkoniga egaligi hisoblanadi. Shuni ta’kidlash kerakki, SPV uni ta’ sis etgan kompaniyalar va banklardan rasmiy ravishda mustaqil shaxs hisoblanadi. SPV ta’ sischilardan mustaqilligi sababli muhim afzalliklarga ega. Loyihaviy moliyalashtirish ommaviyligi homiylar va loyihaning boshqa ishitirokchilar o‘rtasida taqsimlanadigan risklarning diversifikatsiyasi bilan bog‘liq.

Mamlakatimizda o‘rta muddatli istiqbolda aholi bandligini ta’minlash nisbatan yuqori darajadagi inflyatsiya bilan kechadi, shuningdek, xususiy sektor mablag‘larini uy-joy qurilishiga jalb qilish bu yo‘nalishdagi xorijiy tajribasidan foydalanish zaruratini keltirib chiqaradi.

Xulosa va takliflar. Uy-joy qurilishini moliyalashtirishni amalga oshirishning ko‘plab variantlari mavjud. O‘z-o‘zini moliyalashtirishga qo‘shimcha ravishda, yangi uy-joy quruvchilar uzoq muddatli bank krediti yoki aksiyadorlik mablag‘lari, shuningdek, SPV-lardan foydalangan holda murakkab loyihalarni moliyalashtirishlari mumkin.

Investitsion loyiha uchun tegishli moliyalashtirish modelini tanlash uning muvaffaqiyati uchun juda muhim, shuning uchun homiylar uchun risklarni to‘g‘ri taqsimlash maqsadga muvofiqdir. Turli mamlakatlarda uy-joy qurilishini moliyalashtirish davlat va mahalliy budjetlar tomonidan qaytarilmaydigan moliyalashtirish mablag‘laridan tortib, erkin bozor mexanizmlarigacha bo‘lgan turlicha moliyalashtirish vositalari qo‘llanib kelinmoqda.

Davlat siyosati, ijtimoiy zarurat va moliyaviy resurslar uchun raqobat kvartiralarga bo‘lgan talabning jadal o‘zgarishiga sabab bo‘lmoqda. Shu sababli ham har bir mintaqa uchun o‘ziga xos bo‘lgan zamonaviy uy-joy qurilishini moliyalashtiruvchi murakkab va turli-tuman kapital bozorlar ham rivojlanib bormoqda.

Ko‘chmas mulk investitsiyalarining o‘ziga xosligi va kapitalni ishonchli himoya qilish vositasi hisoblanganligi sababli, ko‘chmas mulk investitsiyalarini moliyalashtirish uchun ko‘plab moliyaviy modellar ishlab chiqilgan. Ko‘chmas mulk investitsiyalarini moliyalashtirish tizimi yangi uy-joy quruvchilar va boshqa ishitirokchilarning biznes maqsadlarini qo‘llab-quvvatlash bilan birga muhim ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlarni ham amalga oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Carrasco-Gallego, J. A.. Real estate, economic stability and the new macro-financial policies. *Sustainability*, 13(1), 236 (2020).
2. Davis, M. A., & Van Nieuwerburgh, S. Housing, finance, and the macroeconomy. In *Handbook of regional and urban economics* (Vol. 5, pp. 753-811) (2015).
3. Khmel'nitskaya, Marina. "Housing and housing finance in Russia at a time of crisis." *Housing Finance International* 20-25. (2016):
4. Bochkareva, O. (2021). Practical application of project financing of housing construction in Russian Federation. In *Contemporary Problems of Architecture and Construction* (pp. 409-413). CRC Press.
5. Abdizhapar, A. Analysis on State of Mortgage Lending for 2016-2020 in the Republic of Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 1(63), 100-118 (2022).
6. Hasanov T.A. O‘zbekistonda xususiy uy-joy fondini boshqarish tizimini takomillashtirish,

PhD dissertatsiyasi avtoreferati, Toshkent-2019

7. Jumaniyazov U.I. Davlat-xususiy sherikchiligi asosida uy-joy qurilishi sohasida korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, PhD dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent-2018

8. Alimardonov I.M. O‘zbekistonda ipotekali kreditlashni rivojlantirish istiqbollari, Toshkent-2009

М.Бердалиева	M.Berdaliyeva
Основы жилищного финансирования в современных условиях: финансирование жилищного строительства	Fundamentals of housing financing in modern conditions: financing housing construction
Аннотация: в данной статье рассмотрены современные тенденции и проблемы в сфере жилищного финансирования и направления совершенствования жилищного финансирования. В статье также анализируются методы финансирования, используемые в сфере финансирования жилищного строительства и финансирования строительства в разных странах. Ключевые слова: недвижимость, финансирование жилья, финансирование строительства, методы финансирования, источники финансирования, SPV, проектное финансирование, государственно-частное партнерство, долевое финансирование строительства.	Abstract: in this article, the current trends and problems in the field of housing financing and directions for improving housing financing are considered. The article also analyzes the methods of financing used in the field of housing supply financing and construction financing in different countries. Keywords: real estate, housing financing, construction financing, financing methods, financing sources, SPV, project financing, public-private partnership, construction equity financing.

To‘yli Gulmurodovich Ravshanov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o‘qituvchisi

MISR MAMLAKATIDA TURIZM SOHASINI MOLİYALASHTIRISH TIZIMINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Misrda turizmni barqaror rivojlantirish istiqbollari, turizm sohasiga ajratilayotgan imtiyozli kreditlar va turistik yig‘imlarni undirish masalalari o‘rganildi. Shuningdek, mamlakatimizda “Barqaror turizm-2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha ishlar o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, imtiyozli kreditlar, investitsiyalar, turistik yig‘im, marketing, jamg‘arma, turizm federatsiyalari.

Kirish. Misr turizm sohasi nafaqat Afrika davlatlari orasida balki dunyoda ham yetakchi mamlakatlaridan biri hisoblaniladi. Misr hukumati yildan-yilga ushbu tarmoqni diversifikatsiya qilish orqali mamlakatni turizm habiga aylashtirishni maqsad qilmoqdalar.

Bunda Yevropa mamlakatlaridan tashrif buyurayotgan turistlarning oqimi yanada ko‘paytirish, musulmon mamlakatlaridan tashrif buyurayotgan sayyohlarga qulayliklar yaratish maqsadida halol standartlariga javob beradigan mahsulot hamda xizmatlar ko‘rsatish hamda turizm tarmog‘ini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash ishlarini davom ettirish maqsad qilingan.

Misrda turizm sohasining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri ushbu mamlakatda faoliyat olib borayotgan nodavlat notijorat tashkilotlari tarmoq rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi hisoblaniladi. Nodavlat notijorat tashkilotlari mamlakatning turizm sohasini rivojlantirish uchun bevosita amaliy yordam ko‘rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodchi olim Tarek Muhammadning “Covid-19: Egyptian Government Financial Assistance Measures” nomli maqolasida Misr hukumati tomonidan uzoq va qisqa muddatlarda turizm sohasida faoliyat olib borayotgan tadbirkorlik subyektlarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash borasida tizimli ishlarni amalga oshirishi hamda Misr Markaziy banki tomonidan “Turizm tashabbusi” loyihasi doirasida uzoq va qisqa muddatlarga past foizli qarzlarni berilishini ta’kidlab o‘tgan[1].

Shu bilan birga, Tomas Rixter va Xristain Staynerlar “Politics, Economics and Tourism Development in Egypt” nomli kitoblarida Misr mamlakatida so‘nggi uch dekadada turizm

sohasini sezilarli rivojlanganligi, turizm sohasidagi daromadlarning ortishi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning ko'payishiga xizmat qilganligini ta'kidlaganlar [2].

Misrlik olimlar Ala Abdesalam hamda Chehab Elbelehi “Covid-19” pandemiyasining turizm sohasiga dastlabki ta'siri” nomli maqolalarida pandemiyaning Misr turizm sanoatiga ta'siri, uning salbiy oqibatlari natijasida kutilayotgan iqtisodiy qiyinchiliklar, turizm va sayyohlik sanoatining zamonaviy tendensiyalari hamda ushbu murakkab vaziyatlarda turizm sohasida faoliyat olib borayotgan tadbirkorlik subyektlariga berilayotgan imtiyozli kreditlar haqida o'zlarining fikr va mulohazalarini keltirilgan [3].

Umuman olganda, Misrda turizm siyosati Misr turizm vazirligi tomonidan amalga oshirilishi, hududiy hamda milliy dasturlar ishlab chiqilishi, mamlakatda faoliyat olib borayotgan nodavlat, notijorat tashkilotlari vazirlikka ushbu siyosatni yuritishga yordam berishini ko'rishimiz mumkin hisoblaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishini bajarishda kuzatish, ma'lumotlarni to'plash, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, monografik kuzatish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Misr turizm vazirligi turizm siyosati hamda turizmni rivojlantirish uchun qoununchilik normalarini ishlab chiqish uchun mas'ul hisoblaniladi.

Vazirlik faoliyati asosan ikki qismga ajratiladi. Xususan:

- Turizmni rivojlantirish boshqarmasi (Tourism Development Authority) turizm sohasidagi loyihalar va investitsiya dasturlarining amalga oshiradi hamda infratuzilma loyihalarini rivojlantirishga va yerlarni amalga oshirishga yordam beradi;

- Misr turizm boshqarmasi (Egyptian Tourism Authority) mahalliy va kiruvchi turizm uchun mas'ul hisoblaniladi. U hududiy va xalqaro miqyosda turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilishni amalga oshiradi.

Misr turizm federatsiyasi (Egyptian Tourism Federation) beshta turizm sanoati assotsiatsiyalarni o'z ichiga qamrab oladi. “Mehmonxonalar” uyushmasi, “Sayohat agentliklari” uyushmasi, “Turistik muassasalar” palatasi, “Turistik tovarlar” palatasi hamda “Dayving va suv sporti” palatasi ushbu federatsiyaning a'zo hisoblaniladi.

Ushbu federatsiya Turizm vazirligi bilan hamkorlikda ishlagan holda turizm sohasida rejalashtirish, boshqarish va mazkur tarmoqda faoliyat olib borayotgan xodimlarning malakasini oshirishda faol ishtirok etib boradi.

Vazirlik samarali turizm siyosati uchun boshqa vazirlik va muassasalar bilan birgalikda ishlaydi. U turizm sohasini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish borasidagi muvofiqlashtirish ishlarini olib boradi va barcha manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikni yaxshilash ustida ishlaydi. Bu jarayonga ko'maklashish maqsadida vazirlik tomonidan davlat va xususiy sektor o'rtasidagi aloqani yengillashtirish maqsadida turizm sohasida markazsizlashtirish konsepsiyasi qabul qilingan hamda turizm faoliyatini boshqarish va rivojlantirish bo'yicha samarali tuzilmalar joriy etilgan holda investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha qonun va me'yoriy hujjatlar moslashtirib boradi. Bundan tashqari, Misrda mazkur sohani rivojlantirish va uning oldida turgan muammolarni bartaraf etish maqsadida, Turizm bo'yicha Oliy Kengash tashkil etildi. U o'n bitta vazirlik va Misr turizm federatsiyasi vakillarini o'z ichiga oladi va Prezident tomonidan boshqariladi.

Misr hukumati tomonidan turizm sohasini qo'llab-quvvatlash maqsadida, 67,0 mlrd. AQSh dollari miqdoridagi tashqi mablag'lar ajratilgan.

Ushbu mablag'lar quyidagi maqsadlarda ishlatilishi belgilab olindi. Xususan:

- Keyingi uch yilda global marketing ishlarini amalga oshirish maqsadida, yangi brend kompaniyasini boshlash;

- Turistik saytlarda interaktiv reklama qilish ishlarini tashkil qilish;

- jamoatchilik bilan aloqalarni yaxshilash va izlash tizimlarini optimallashtirish.

Ushbu yuqorida ko'rsatilib o'tilgan faoliyatlar Misr turizm federatsiyasi tomonidan amalga oshirilishi hamda Turizm vazirligi huzuridagi turizm jamg'armasi tomonidan moliyalashtirilishi belgilab berilgan.

Misr davlat Hisob palatasi (The Accountability State Authority) va boshqa tashqi hukumat

agentliklari ushbu mablag‘larning samarali ishlatilishi va shaffofligiga mas’ul hisoblaniladi.

Misrning milliy rivojlantirish strategiyasida turizm sohasi milliy sanoatning eng muhim tarmog‘i sifatida qaralgan hamda turizm sohasini qo‘llab-quvvatlash ekologik barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida bayon qilingan.

1-jadval

Raqobatdosh, barqaror va inkluziv turizm sanoatini rivojlantirish yo‘nalishlari ¹

Rivojlantirish yo‘nalishlari	Amalga oshirish mexanizmi
Infratuzilmalarni rivojlantirish	1. charter kompaniyalari, temir yo‘llar va boshqalarga cheklovlar joriy qilish.
Ishchi kuchi	1. malaka bo‘shliqlarini to‘ldirish; 2. malakali va maxsus sertifikatlarga ega instruktorlarni treninglarga jalb qilish; 3. texnik va kasbiy ta’lim hamda xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash.
Qonunchilik va litsenziyalash asoslari	1. yangi turizm qonunini ishlab chiqish jarayonlarini jadallashtirish.
Xavfsizlik hamda himoya	1. gigiyena, yo‘l harakati xavfsizligi, favqulodda vaziyatlar tizimlari, mehmonxona standartlari, jamoat xavfsizligi borasidagi tushunchalarni turistlarga yetkazish.
Marketing va targ‘ibot	1. brend hamda jamoa bilan aloqalar tizimi takomillashtirish.
Barqarorlik muammolari	1. energiya tejevchi vositalardan foydalanish; 2. quyosh va qayta tiklanadigan energiyalardan foydalanish; 3. suv iste’moli, bio xilma-xillik, qattiq/suyuq chiqindilar va uglerod chiqindilari sarfini kamaytirish.

Misr hukumati keyingi o‘n yillikda turizm sohasini iqtisodiyotning eng muhim tarmog‘iga aylantirishni rejalashtirmoqda. Ushbu maqsadlarga yetishish maqsadida Afrika qit‘asi hamda unga yaqin mamlakatlar bilan raqobat qilgan holda raqobatdosh, barqaror va inkluziv turizm sanoatini yo‘nalishlarini rivojlantirishni maqsad qilmoqda.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun avvalo turizmni yanada rivojlantirish maqsadida “Yangi Turizm” qonuni ishlab chiqishni rejalashtirgan. Mazkur qonunda mintaqada Misr malakatining turizm salohiyatini yanada oshirish maqsadida targ‘ibo ishlarini amalga oshirish, barqaror turizm yo‘nalishlarini ishlab chiqish, texnik va kasbiy ta’lim hamda xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash hamda xorijiy mamlakarlardan malakali va maxsus sertifikatlarga ega instruktorlarni treninglarga jalb qilishni rejalashtirmoqda.

Misr hukumati yuqorida keltirilgan maqsadlarni amalga oshirish uchun “Barqaror turizm - 2030” strategiyasini ishlab chiqdi. U qiymatni oshirish, yuqori va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish, qashshoqlikni yumshatish, daromadlardagi nomutanosiblikni bartaraf etish, samarali ish o‘rinlarini yaratish va gender tengligini oshirishdan iborat vazifalarni amalga oshirishni o‘z ichiga olgan.

Ushbu strategiyadagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- I. 20 million nafar xorijiy turistlarni jalb qilish;
- II. Turistlarning kunlik o‘rtacha xarajatlarini 50 foizgacha oshirish choralari ko‘rish;
- III. Misrning jahon turizmidagi ulushini 1,5 foizga oshirish;
- IV. Misrning Arab turizm bozorida ulushini 2 marotabaga oshirish;
- V. Turizm sohasidan keladigan daromadlarni 20,0 mln. AQSh dollariga yetkazish;

¹ OECD tourism trends and policies 2018, 331-332-betlar

VI. Turizm tarmog'iga 10,0 mln. AQSh dollari miqdoridagi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish belgilangan.

Strategiya muhim islohotlar va investitsiyalar orqali muammolarni hal qilishga va belgilangan maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan. Mazkur tashabbuslarga quyidagilar kiradi:

1. Institutsional o'zgarish. Turizmni rivojlantirish agentligi va Turizm vazirligini bilan birgalikda litsenziyalar va ruxsatnomalarni olishning yagona markazini tashkil etish, mehmonxonalar, palatalar va vazirlikni bog'lovchi intranet tizimini rivojlantirish, vazir boshchiligida ekspertlardan iborat maslahat qo'mitasini tashkil etish.

2. Bog'lanish. Yangi bozorlar uchun “E-visa” tizimini tashkil etish va sayohat uchun yangi yo'llarni tashkil etgan tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash tizimi joriy qilish.

3. Marketing va targ'ibot. Strategik bozorlar uchun innovatsion va aqlli usullardan foydalangan holda, mahsulot va xizmatlarni taqdim etish, jumladan, 14 tilda yangi marketing veb-sayti, an'anaviy bozorlar va Xitoy va Hindiston bilan onlayn ishlash kampaniyalarini tashkil qilish, ijtimoiy tarmoqlarni yaxshiroq boshqarish, bloggerlar bilan ishlash, yangi madaniy turizm reklamasi va QQSni qaytarishning yangi tizimini ilgari surish.

Ushbu xatti-harakatlarni ana'naviy targ'ibot va marketing uslublari orqali amalga oshirish tafsiya qilindi.

4. Investitsiya. Turistlarning ehtiyojlari va xohishlariga javob beradigan turizm mahsulot va xizmatlarini diversifikatsiya qilish va rivojlantirish, yuqori sifatli xizmat ko'rsatish tajribasini amaliyotga jalb qilish hamda Misr va beshta ichki yo'nalish uchun kuchli joy va uslub hissini rivojlantirish.

5. Barqarorlik. Eko prinsiplarga asoslangan va yashil turizm birliklari, madaniy merosni saqlash, “Green Star Hotel” mehmonxona dasturlarini rivojlantirish va boshqarish va ushbu sektorda atrof-muhitga ehtiyotkorona bo'lish ko'nikmalarini oshirish.

6. Ishchi kuchi. Milliy malaka standartlari dasturini va kulinariya trening markazlarini qo'llab-quvvatlash, akkreditatsiya va sertifikatliyadan o'tgan turizm tashkilotlarining imkoniyatlarini oshirish.

Misr turizmga yondashuvda ijtimoiy inklyuziya tamoyillarini qo'llaydi. U Misr fuqarolari va jamoalarini ish bilan ta'minlash va daromad olish imkoniyatlarini taqdim etish, davlat dasturlariga ijobiy hissa qo'shish, hayot sifati va atrof-muhitning mukammalligini qo'llab-quvvatlash hamda jamoalar va jamiyatni rivojlantirish orqali asosiy benefitsiarlar sifatida qaraladi. Investitsiyalar sohada inson resurslarini rivojlantirish va salohiyatni oshirish uchun malaka oshirish va o'qitishni qamrab olishi lozim hisoblaniladi.

Misr Bosh vaziri tomonidan turizm sohasini qo'llab-quvvatlash maqsadida, ishlab chiqarish tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash doirasida qo'shimcha 10,0 milliard Misr funti miqdorida moliyaviy mablag'lar ajratilishi hamda tarmoqning umumiy moliyalashtirish miqdori 160 milliard Misr funti yetkazilishi ma'lum qilingan.

Keyingi uch yilda turizm sohasidan kelayotgan yillik daromadlarni 10,0 mlrd. AQSh dollaridan yillik o'rtacha 10,0 mlrd. AQSh dollariga yetkazish reja qilinganligi ma'lum qilingan.

Pandemiya sababli kelib chiqqan salbiy oqibatlarni bartaraf etish hamda turizm sohasini har tomonlama qo'llab-quvvatlash maqsadida, 2022-yilda Misr hukumati tomonidan mamlakatdagi sayyohlik obyektlariga yangi to'lovlar kiritildi (2-jadval).

Yuqoridagi jadvaldan ham ko'rish mumkinki, Misr hukumati tomonidan 1-martdan Vazirlik huzuridagi turizm va antiqa buyumlarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi uchun mehmonxonalar, sayyohlik inshootlari, restoranlar va bozorlar uchun yangi to'lovlar joriy qilindi. Turizm vazirligi ushbu qaror bilan mehmonxonalar va safari yaxtalari uchun 1% to'lov yoki 5 dan 50 yevrogacha bo'lgan to'lovlar mablag'larni jamg'armaga o'tkazish lozimligi belgilandi. Umuman olganda, turizm sohasida faoliyat olib borayotgan tadbirkorlik subyektlari o'zlari joylashdan hududning turistik salohiyatidan kelib chiqqan holda turistik yig'implar to'laydilar. Misol uchun, turistik imkoniyatlari yuqori bo'lgan hududlarda faoliyat olib borayotgan turoperatorlar yilliga 7 000 misr funti miqdoridagi turistik yig'implarni to'lasalar,

turistik imkoniyatlari yuqori bo‘lmagan hududlarda faoliyat yurituvchi tashkilotlar yilliga 3 000 misr funti miqdoridagi yig‘imlarni to‘lash majburiyatlari yulangan.

2-jadval

Vazirlik huzuridagi Turizm va antiqa buyumlar jamg‘armasiga qo‘shimcha to‘lovlar¹

t/r	Turistik obyektlar nomi	To‘lov miqdori (foizda)	To‘lov miqdori (misr funtida)
1.	Mehmonxonalar (bron qilishdan tushgan daromad)	1	5-50
2.	Turistik kompaniyalar (yillik)		3 000-7 000
3.	Avtobuslar, mikroavtobuslar hamda limuzinlar (yillik)		500-1 000
4.	Kafelar (yillik)		4 000
5.	Restoranlar (yillik)		5 000
6.	Bozorlar (hududidan kelib chiqqan holda, yiliga)		5 000-10 000

Vazirlik kelgusi yillarda ushbu sohani qo‘llab-quvvatlash maqsadida, 30 milliard dollar sarmoya kiritni rejalashtirgan. 2028-yilgacha har yili 30 million sayyohni jalb qilinishi prognoz qilinmoqda va keyingi o‘nlikda turizmdan keladigan daromadni har yili 30 milliard dollargacha oshirishni rejalashtirmoqda.

Turizm Misr uchun xorijiy valyuta va ish o‘rinlarining asosiy manbai bo‘lib, 2023/2022-moliya yilida 10,75 milliard dollar daromad olgan. Bu o‘tgan yilgi 4,86 milliard dollardan ko‘proq hisoblaniladi.

“Reuters” agentligi tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlariga ko‘ra, 2021/22-moliyaviy yilida 2 000 tadan ortiq arxeologik yodgorliklar va 41 muzey saqlab turish xarajatlari uchun budjetdan 3,2 milliard yevro miqdoridagi mablag‘lar ajratilgan.

“Turizm tashabbusi” loyihasi doirasida Misr Markaziy banki tomonidan turizm sohasida faoliyat olib borayotgan xususiy sektor vakillari uchun 50,0 mlrd. Misr funti miqdoridagi yillik 8 foizlik kreditlar ajratilgan.

Uzoq muddatli kreditlar

- **Benefitsiarlar:** Mavjud mehmonxonalar yoki turizm transporti parklari. Tashabbus subyektlarning ta’ sis shakli yoki mulkchilik tuzilmasi o‘rtasida farq qilmaydi.

- **Maqsadi:** Mavjud mehmonxonalar yoki turizm transport parklarini ta’ mirlash yoki rennovatsiya qilish ishlari uchun ajratiladi.

3-jadval

Uzoq muddatli kreditlar bo‘yicha shartlar va cheklovlar²

t/r	Shartlari	Ishlatilish maqsadlari
1.	Foydalanish muddati	15 yil
2.	Daromad foydalanish	Qarz oluvchi mavjud imkoniyatlarini to‘lash yoki oldindan to‘lash uchun ishlatilmasligi va ularning ruxsat etilgan maqsadlarida ishlatilishini nazarda tutilgan.
3.	Xorijiy mulk	Benefitsiarning aksiyadorlik tuzilmasi (shakli) bo‘yicha aniq cheklovlar qo‘llanilmaydi.

Yuqorida berilgan shartlarga ko‘ta, uzoq muddatli kreditlar asosan mamlakatda faoliyat

¹ <https://www.businesstodayegypt.com/Article/1/2024/Tourism-Ministry-raises-fees-to-boost-its-tourism-support-fund>

² Tarek O. Mohanna “COVID-19: Egyptian Government Financial Assistance Measures” maqolasi. 2020-y. may. 2-3-b.

olib borayotgan tadbirkorlik subyektlariga 15 yilgacha Markaziy bankning qayta moliyalashtirish stavkalaridan kelib chiqqan holda 8 foizda ajratilishi belgilangan.

Bundan tashqari, ushbu kreditlar mulkchilik shaklidan qattiy nazar mavjud mehmonxonalar yoki turizm transport parklarini moliyalashtirish uchun ajratilishi belgilandi.

Qisqa muddatli kreditlar

- Benefitsiarlar:

1. mehmonxonalar va kurortlarni qurish va ulardan foydalanish bilan shug‘ullanadigan kompaniyalar;
2. sayohat agentliklari;
3. quruqlikdagi turizm transport kompaniyalari;
4. turistik hududlarda faoliyat olib borayotgan restoranlar hamda boshqa ko‘ngilochar biznes korxonalarini;
5. mahalliy aviatsiya tashkilotlari.

- Maqsadi: Umumiy korporativ xarajatlarni moliyalashtirish (ya’ni, ish haqi, yetkazib beruvchilar oldidagi mavjud majburiyatlar va boshqa texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari).

4-jadval

Qisqa muddatli kreditlar bo‘yicha shartlar va cheklovlar¹

t/r	Shartlari	Ishlatilish maqsadlari
1.	Foydalanish muddati	2 yil
2.	Imtiyozli davr	Benefitsiarlar tegishli to‘lov sanasidan boshlab olti (6) oydan ko‘p bo‘lmagan foizli imtiyozli davrga ega bo‘ladilar.
3.	Daromaddan foydalanish	Qarz oluvchi mavjud imkoniyatlarini to‘lash yoki oldindan to‘lash uchun ishlatilmasligi va ularning ruxsat etilgan maqsadlarida ishlatilishini nazarda tutilgan.
4.	Xorijiy mulk	Benefitsiarning aksiyadorlik tuzilmasi (shakli) bo‘yicha aniq cheklovlar qo‘llanilmaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda Misrda turizm tarmog‘i qiymatni oshirish, yuqori va barqaror iqtisodiy o‘shishga erishish, qashshoqlikni yumshatish, daromadlardagi nomutanosiblikni bartaraf etish, samarali ish o‘rinlarini yaratish va gender tengligini ta’minlashning eng asosiy vositasi sifatida qaralmoqda. Yuqoridan kelib chiqqan holda quyidagi mamlakatimizda ham ushbu taklif etiladi:

1. O‘zbekistonda ham turizm sohasining barqaror yo‘nalishlarini ishlab chiqish, texnik va kasbiy ta’lim hamda xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash uchun “Barqaror turizm - 2030” strategiyasini ishlab chiqish;
2. Global marketing ishlarini amalga oshirish maqsadida, yangi brend kompaniyasini boshlash hamda ularni samarali moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish;
3. Turizm sohasini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish, berilayotgan moliyaviy ko‘maklarning samarali ishlarini nazorat qilish uchun moliyaviy nazorat ishlarni tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tarek O. Mohanna “COVID-19: Egyptian Government Financial Assistance Measures” in 2020. may. pp. 3-4
2. Thomas Richter and Christian Steiner “Politics, Economics and Tourism Development in Egypt” in 2008. pp. 939-959.
3. Alaa Abdelsalam and Chehab Elbelehy “The early impact of Covid-19 on tourism industry” in 2020. 1-2 p.
4. <https://www.businessstodayegypt.com>

¹ Tarek O. Mohanna “COVID-19: Egyptian Government Financial Assistance Measures” maqolasi. 2020-y. may. 3-4-b.

Т.Равшанов Особенности системы финансирования туризма в Египте Аннотация: в данной статье изучены перспективы устойчивого развития туризма в Египте, льготные кредиты, выделяемые туристическому сектору, и взывание туристических сборов. Также изучены действия по реализации в стране стратегии «Устойчивый туризм-2030». Ключевые слова: устойчивый туризм, льготные кредиты, инвестиции, туристический налог, маркетинг, сбережения, федерации туризма.	T.Ravshanov Features of the tourism financing system in Egypt Abstract: this article examines the prospects for sustainable tourism development in Egypt, preferential loans allocated to the tourism sector and the collection of tourism taxes. Actions to implement the “Sustainable Tourism 2030” strategy in the country were also studied. Keywords: sustainable tourism, preferential loans, investments, tourist tax, marketing, savings, tourism federations.

Наргиза Музафаровна Бабаева – ҚўқонДПИ доценти, иқтисодиёт фанлари доктори

СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада республикамизда суғурта компанияларини, мустақил молиявий институтлар сифатидаги инвестицион фаолиятини ривожлантиришнинг асосий муаммолари ва истиқболлари таҳлил қилинган. Суғурта компанияларининг замонавий иқтисодиёт шароитидаги роли, давлат ривожланишидаги ўрни ёритилган. Инвестиция фаолиятини амалда тартибга солишнинг камчиликлари кўрсатилган ва уларни баратараф этиш юзасидан таклифлар берилган.   Калит сўзлар: молия, молиявий пул оқимлари, инвестиция, инвестиция сиёсати, суғурта резерви, инвестиция портфели, устав фонди.

Кириш. Ўзбекистонда иқтисодий тараққиётни таъминлашда суғурта компанияларнинг аҳамиятини янада ошириш борасида муҳим устувор вазифалар ишлаб чиқилган. Хусусан, «мамлакатда макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш мақсадида суғурта ва бошқа молиявий хизматларнинг янги шакллари жорий қилиш, суғурта хизматларининг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш устувор вазифа сифатида белгиланган»¹.

Маълумки, суғурта компанияларининг фаолияти бошқа молия институтларининг фаолиятдан тубдан фарқ қилади. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки, суғурта шартномалари одатда бир йил муддатга, ҳаётни суғурталаш соҳасида эса бир йилдан кўп бўлган муддатга тузилади. Суғурта шартномаси тузилган сана ва унинг тугаш муддатигача бўлган даврда суғурталанувчилар томонидан тўланган суғурта мукофотлари захирада сақланади. Йиллар давомида суғурта захираларида йирик миқдорда пул маблағларининг тўпланиши ва уларнинг вақтинча бўш туриши суғурта компанияларининг йирик институционал инвестор сифатидаги ролини кескин оширади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Суғурта компаниялари фаолиятининг назарий-методологик асослари ва инвестицион фаолиятини такомиллаштиришнинг баъзи масалалари мамлакатимиз ва қатор хорижий тадқиқотчиларнинг илмий ишларида кўриб чиқилган. Жумладан, етакчи хорижий ва МДХ мамлакатлари олимларидан К.Пфайффер, Д.Бланд, Г.Чернова, Ю.Ахвледиани, А.Федорова, И.Балабанов, А.Балабанов,

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.07.2018 й., 06/18/5483/1594-сон, 01.05.2021 й., 06/21/6217/0409-сон

Е.Разумовская, В.Фоменко, Н.Никулина, С.Березина, И. Цанев¹ларнинг илмий изланишларида суғурта компанияларининг инвестицион фаолияти самарадорлигини ошириш йўналишлари қисман тадқиқ этилган.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар Р.Азимов, Т.Каримов, Ш.Имомов, Х.Шеннаев, НМ.Аскарлова, Х.Боев, И.Кенжаев, суғурта компаниялари фаолиятини самарали ташкил этиш ва молиявий барқарорлигини таъминлашга доир илмий тадқиқот ишларини олиб борган².

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида жамлаш, гуруҳлаш, индукция ва дедукция, таҳлил ва синтез ҳамда иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Миллий суғурта тизимида ўрнатилган амалиётни тизимлаштириш суғурта компаниясида инвестиция сиёсатини шакллантиришни такомиллаштиришнинг асосий муаммолари ва йўналишларини аниқлаштириш имконини беради (1-расм).

1-расм. Суғурта компанияларининг инвестиция сиёсатини шакллантиришнинг асосий муаммолари³

Ушбу муаммолар меъёрий-ҳуқуқий базани ва суғурта компаниясининг амалий фаолиятини таҳлил қилиш асосида шакллантирилиб, инвестиция сиёсатини шакллантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш имконини беради, яъни:

¹Кристоф Пфайффер. Введение в перестрахование. Учебник. Кельнское перестраховочное общество, представительство в Москве, – М.: «Анkil», 2000. – 155 с., Дэвид Бланд. Страхование: принципы и практика. Учебник. –М.: «Финансы и статистика», 1998.– 192 с., Чернова Г.В. Страхование: экономика, организация, управление. Учебник. – М.: Экономика, 2010. – 751 с., 2000.–172 с., Ахвледяни Ю.Т. Страхование. Учебник. –М.:ЮНИТИ, 2010. –415 с., Федорова Т.А. Страхование. Учебник. – М.: «Магистр», 2009. – 1006 с., Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Страхование. Учебник. – СПб.: «Питер», 2002. –256 с., Разумовская Е.А., Фоменко В.В. Страховое дело. Учебное пособие. – Е.: Гум.универс.. – 2016. – 256 с., Никулина Н.Н., Березина С.В. Страхование. Учебник. –М.: «ЮНИТИ», 2008. – 511 с., Цанев И. Современные подходы в деятельности страховых компаний. Международный опыт и российская практика. – М., 2005.

² Азимов Р.С. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида рискларни суғурталаш методологиясини такомиллаштириш. И.ф.д. (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т.: ТМИ, 2022. Шеннаев Х.М. Ўзбекистон Республикасида суғурта фаолиятини ривожлантириш йўналишлари. И.ф.д. (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т.: ТМИ, 2021.; Аскарлова М.Т. Развитие системы страхования в обеспечении экономического роста в условиях рыночных преобразований в Республики Узбекистан. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н., -Т.: Институт экономики АН РУз-2003. -15 ст.; Боев И.Х. Суғурта иши. Ўқув қўлланма.-Тошкент, 2007;

³ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

- Суғурта компанияларининг инвестиция сиёсатини давлат томонидан тартибга солишни такомиллаштириш, янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни жорий этиш;
- Суғурта захираларини ва суғурта компанияларининг вақтинча бўш турган ўз маблағларини шакллантириш ва жойлаштиришга ёндашувларнинг ҳар хиллиги;
- Инвестиция сиёсатини шакллантиришга тизимли ёндашувни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- Инвестиция сиёсати ҳолатини баҳолашнинг умумий методологиясини ишлаб чиқиш ва инвестиция салоҳиятини ишончли бошқаришнинг самарали вариантларига ўтишни асослаш.

Замонавий шароитда молиявий ресурсларни инвестициялашни давлат томонидан тартибга солиш қўшимча жойлаштириш тамойилини – суғурта компаниялари – инвесторлар томонидан инвестицияларнинг назорат қилинишини жорий этиш ва унга риоя қилишни талаб қилиб қўймоқда. Бу суғурта компанияларига корхоналарнинг кузатув кенгашларида иштирок этишни, қабул қилинаётган бошқарув қарорлари, корхоналарнинг жорий молиявий аҳволи тўғрисида мунтазам равишда ахборот олиш орқали ажратилган маблағлар устидан назоратни амалга ошириш учун реал имкониятларни яратишни назарда тутаяди.

Потенциал инвестиция объектлари тўғрисидаги очиқ маълумотларнинг йўқлиги инвестиция самарадорлигининг нотўғри прогнозларига олиб келади – бир қатор кредит ташкилотларининг молиявий аҳволининг ёмонлашуви тўғрисида ўз вақтида нашр этилиши суғурта компаниясининг молиявий менежерларига суғурта компаниясининг молиявий бошқарувчиларига инвестицияларни амалга оширишда ишончли андеррайтинг сиёсати орқали юзага келиши мумкин бўлган зарарларни камайтириш чораларини кўриш имконини беради.

Ўз инвестицияларини назорат қилиш тамойили айниқса ривожланаётган иқтисодиётда ва барқарор «шаффоф» фонд бозорининг йўқлигида долзарб ҳисобланади.

Суғурта ва қайта суғурта компанияларининг инвестицион салоҳияти капиталнинг халқаро ҳаракати, банк, молия ва акциядорлик институтлари активларининг бирлашиши, минтақавий трансмиллий ишлаб чиқариш ва банк корпорациялари рискларни бошқаришда суғурта ролининг ўзгаришининг муҳим омилига айланмоқда.

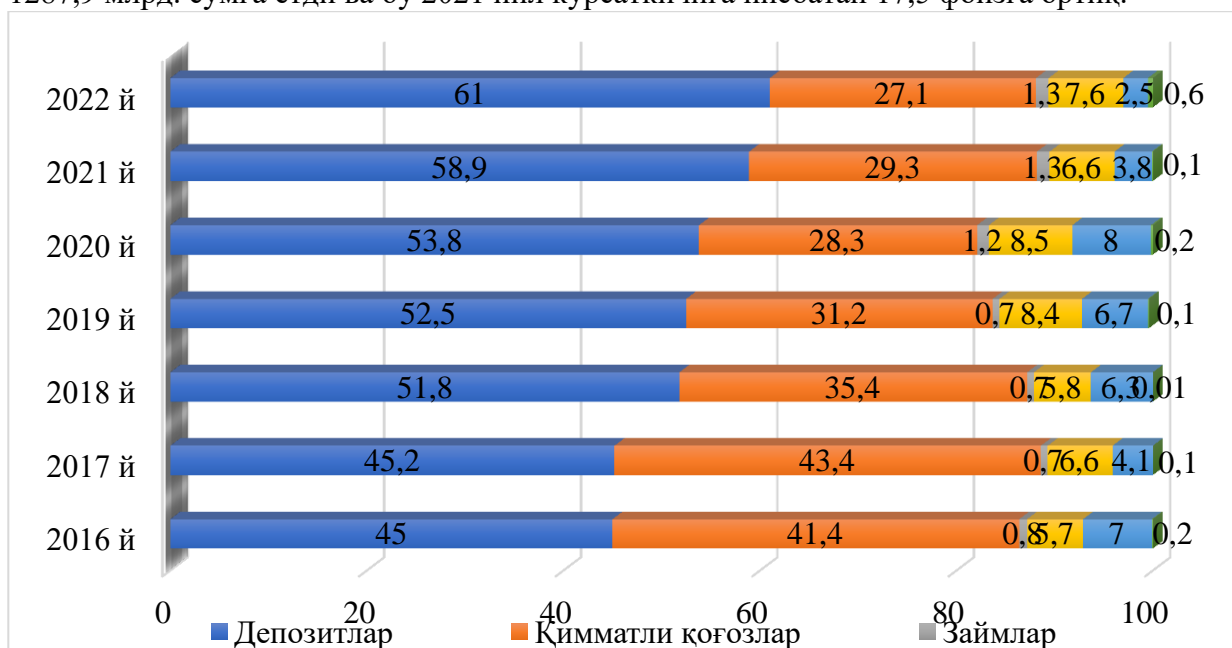
Ўзбекистоннинг халқаро ҳамжамиятнинг ажралмас бир қисмига айланиб бориши муносабати билан ва бунинг натижасида хорижий компанияларнинг миллий суғурта бозорига кириб келиш эҳтимоли шароитида суғурта компаниялари ўз капиталларини оширишлари керак бўлади. Шу сабабли, миллий суғурта компанияларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш шартларидан бири устав капитали ҳажмини ошириш, уни амалда шакллантириш бўйича назоратни кучайтиришни талаб қилиб қўймоқда. Миллий суғурта бозорининг капиталлашувини ошириш воситаларидан бири суғурта компанияларининг устав капиталига йўналтирилган фойдасининг бир қисмини солиққа тортишдан озод қилиш уларга рағбат вазифасини ўтайди.

Инвестиция фаолиятини амалда тартибга солишнинг камчиликлари суғурта компанияларини вақтинча бўш пул маблағларини жойлаштириш бўйича давлат томонидан белги-ланган қоидаларини бажаришнинг икки йўлидан фойдаланишга тақозо қилмоқда: уларга фақат маълум бир ҳисобот санасига расмий равишда риоя қилиш, бу эса уларнинг ишида қўшимча қийинчиликларни келтириб чиқаради; ёки инвестиция салоҳиятини ошириш имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётганлиги сабабли суғурталанувчиларнинг манфаатлари бузиладиган амалдаги ҳолат юз бермоқда, яъни бу суғурта компаниялари томонидан суғурта тарифларини пасайтирмасликка ва суғурта ҳимояси билан қамровлилик даражасини ошириш имконини бермаяпти.

Суғурта компанияларининг вақтинча бўш бўлган пул маблағларини турли инвестиция объектларига, шу жумладан, қимматли қоғозлар бозорига жойлаштиришлари учун мамлакатимизда иқтисодий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилган. Аввало, «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунида суғурталовчиларга

махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган тартибда ва шартларда инвестиция фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқи берилган¹. Бугунги кунда суғурта компаниялари вақтинча бўш бўлган пул маблағларини Ўзбекистон Республикасининг давлат қимматли қоғозларига, банк депозитларига, қимматли қоғозларга, юридик шахсларнинг устав капиталига таъсисчи сифатида кириш ва кўчмас мулк объектларига жойлаштиришлари мумкин. Шунингдек, суғурта компаниялари суғурта захираларини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта бозорини ривожлантириш агентлиги билан келишилган ҳолда хорижий давлатларнинг давлат қимматли қоғозларига йўналтиришлари назарда тутилган.²

Суғурта компанияларининг инвестиция портфелини таҳлил қилиш орқали уларнинг қимматли қоғозлар, бинобарин, капитал бозоридаги иштироки даражасини аниқлаш мумкин. 2022 йилда қилинган инвестицияларнинг сезиларли қисми банк депозитларига тўғри келди. Суғурта компаниялари инвестицияларининг ўсиш динамикасида, банк депозитларига қўйилган инвестициялари ҳажми 31,2 фоизга ортиб 2896,6 млрд. сўмни ташкил этганини кўриш мумкин. Қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар ҳажми 1287,9 млрд. сўмга етди ва бу 2021 йил кўрсаткичига нисбатан 17,5 фоизга ортиқ.

2-расм. Суғурта компаниялари инвестиция портфелининг таркибий ўзгариш динамикаси, фоизда

Бундан ташқари кўчмас мулк объектларига, корхоналар устав фондидаги иштироклар, заёмлар ва бошқаларга қилинган инвестициялар ҳажми 2021 йил кўрсаткичларига нисбатан ошган. Корхоналарнинг устав капиталда иштирок этишга йўналтирилган инвестициялари 16,9 фоизга пасайиб 118,2 млрд.сўмни ташкил қилди. Заёмлар эса 28,1 фоизга ортиб, 60,7 млрд. сўмни ташкил этди. Кўчмас мулкка киритилган инвестициялар миқдори 358,9 млрд. сўмни ташкил этди бу ўтган йил кўрсаткичига нисбатан 45,1 фоизга ортиқ. Суғурта компанияларининг бошқа инвестициялари 29,2 млрд.сўмни ташкил қилган ҳолда ўтган йилга нисбатан 471,1 фоизга ошган.

Суғурталовчилар инвестиция портфелини таҳлил этиш натижаларига асосланиб шундай хулоса қилиш мумкинки, бир томондан банк депозитларига пул маблағларини жойлаштириш миллий суғурта компаниялари учун ҳамон ишончли ва самарали инвестиция объекти сифатида қаралмоқда, иккинчи томондан, суғурта компанияларининг

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни//www.Lex.uz

² Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2008 йил 20 ноябрдаги 107-сон буйруғи билан тасдиқланган ва Адлия вазирлиги томонидан 2008 йил 15 декабрда 1882-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган «Суғурталовчиларнинг суғурта захиралари тўғрисидаги Низом»//www.Lex.uz.

ҳисоб рақамига келиб тушаётган суғурта мукофотлари ҳажмини оширишида тижорат банкларининг роли катта. Буни соҳада фаолият олиб бораётган мутахассислар яхши тушунишади.

Бизнинг фикримизча, суғурта компанияларининг эмитент сифатида қимматли қоғозлар бозоридаги фаолияти талаб даражасида эмас. Муаммо шундаки, юқорида қайд этилганидек, суғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензия олган суғурта компанияларининг бор-йўғи 5 таси, яъни 16,7 фоизи акциядорлик жамияти шаклида фаолият кўрсатади. Бундан фарқли ўлароқ, тижорат банкларининг барчаси акциядорлик жамияти шаклида фаолият юритади. Сабаби, 2019 йил 5 ноябрда янги таҳрирда қабул қилинган «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 15-моддасида «Банклар акциядорлик жамияти шаклида ташкил этилади», деб кўрсатилган.

Хулоса ва таклифлар. Суғурта компанияларининг мақсад ва вазифалари юридик ва жисмоний шахсларнинг тўлаган суғурта мукофотларидан шакллантирилган пул жамғармалари ҳисобидан суғурта шартномасида кўрсатилган суғурта ҳодисалари содир бўлганда уларга етказилган зарарни қоплашдан иборат эканлигини унутмаслик керак. Бу ҳолат, хоҳлаймизми, йўқми суғурта компанияларининг ўз зиммасига олган мажбуриятларини тўлиқ бажарилишини, бинобарин, молиявий барқарор фаолият юритишини тақозо қилади. Суғурта компанияларининг акциядорлик жамияти шаклида фаолият юритиши, уларга фонд бозори орқали қўшимча маблағларни жалб этиш имкониятини бериш билан бир қаторда мамлакат капитал бозорида фаол институционал инвестор сифатида иштирок этишини таъминлайди. Шунинг эътиборига олган ҳолда «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонунга банклар сингари суғурта компанияларининг фақат акциядорлик жамияти шаклида тузилишини назарда тутувчи ҳуқуқий норма киритилишини таклиф этамиз.

Суғурта компанияларининг мамлакатимиз капитал бозорида самарали фаолият кўрсатишлари учун уларнинг дивиденд сифатида оладиган даромадларига солиқ тўловчи-акциядорлик жамияти томонидан тўланадиган дивиденд солиғини бекор қилиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, суғурта компанияларининг инвестицион фаолиятини ривожлантириш йўллари тадқиқ этиш натижалари ушбу йўналишда қатор муаммолар мавжудлигини кўрсатди ва назаримизда, ушбу муаммоларни ҳал этиш юзасидан юқорида келтирилган таклифлар суғурталовчиларнинг капитал бозорида ҳам инвестор, ҳам эмитент сифатидаги фаолиятини кучайтиришда муҳим омил бўлади.

Н.Бабаева Стратегические направления развития инвестиционной деятельности страховых компаний	N.Babayeva Strategic directions for the development of investment activities of insurance companies
Аннотация: в данной статье анализируются основные проблемы и перспективы развития инвестиционной деятельности страховых компаний, как независимых финансовых институтов в нашей Республике. Освещена роль страховых компаний в современных экономических условиях, их роль в развитии государства. Указаны недостатки фактического регулирования инвестиционной деятельности и внесены предложения по их устранению. Ключевые слова: финансы, финансовые денежные потоки, инвестиции, инвестиционная политика, страховой резерв, инвестиционный портфель, уставный фонд.	Abstract: this article analyzes the main problems and prospects for the development of investment activities of insurance companies as independent financial institutions in our republic. The role of insurance companies in modern economic conditions and their role in the development of the state are covered. The shortcomings of the actual regulation of investment activities are indicated and proposals are made to eliminate them. Keywords: finance, financial cash flows, investments, investment policy, insurance reserve, investment portfolio, authorized capital.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, и.ф.д.,

Меҳрангиз Олимовна Мамаюнусова – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторанти

ОИЛАВИЙ КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада оилавий корхоналарида фаолиятига таъсир қилувчи омиллар таҳлилини такомиллаштириш масалалари қараб чиқилган. Янги иш ўринларини яратиш орқали камбағалликни қисқартириш масалалари қараб чиқилган. Бунда сотилган маҳсулот ҳажмига асосий воситалар, айланма маблағлар, номоддий активлар, меҳнат ресурслари билан боғлиқ омилларнинг таъсирини бирданига ҳисоблаш усули ишлаб ишлаб чиқилди. Ушбу омилларнинг таъсири амалий маълумотларни қўллаган ҳолда ҳисобланиб, тегишли хулосалар килинди.

Калит сўзлар: асосий воситалар, айланма маблағлар, номоддий активлар, меҳнат ресурслари, оилавий корхона, оилавий тадбиркорлик, интенсив омиллар, экстенсив омиллар фаровонлик, камбағаллик, бандлик даражаси, ишсиз аҳоли.

Кириш. Инновацион иқтисодиёт шароитида тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик фаолиятининг муҳим кўрсаткичларидан бири сотилган товарлар ҳажмидир. Тадбиркор учун аниқ фойда фақат товарни (иш, хизматни) сотгандан кейингина ҳосил бўлади. Албатта, бир қарашда сотиш иккинчи даражали жараёндек туюлади. Чунки энг аввало, товарни (иш, хизматни) ишлаб чиқариш лозим. Лекин бозор муносабатлари барча ишлаб чиқарилган товарларни ўзига «ҳазм» қила олмайди. Шу туфайли миллионлаб ишлаб чиқарилган товарлар сотилмасдан ишлаб чиқарувчининг омборида қолиб кетаверади. Бу эса тадбиркорни бирор товарни ишлаб чиқаришдан олдин унинг сотилиши ҳақида ўйлашга мажбур қилади. Демак ишлаб чиқаришдан олдини унинг сотилиши ҳақида кўпроқ бош қотиришга тўғри келади.

Мавжуд маҳсулотни сотишни таҳлил қилишда уни ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Сотилган маҳсулотни таҳлил қилишда қўлланиладиган кўрсаткичлар таркибига ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми, уларнинг сифати, сотилиш ҳажми, маромийлиги кабилар киради. Чунки сотилган маҳсулот ҳажми шу кўрсаткичларга бевосита боғлиқдир.

Тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик билан шуғулланувчи субъектлар фаолиятининг муҳим кўрсаткичларидан бири сотилган товарлар ҳажми бўлганлиги туфайли, унинг фаолиятига таъсир қилувчи омиллар таҳлилини такомиллаштиришни мазкур кўрсаткич мисолида кўриб чиқишни тавсия қиламиз.

Ишлаб чиқарилган товарларни сотиш ҳажмига жуда кўп омиллар таъсир қилади. Уларни бир қанча гуруҳларга бўлиш мумкинлиги ҳақида юқорида ҳам таъкидланди. Иқтисодий таҳлилнинг энг муҳим жиҳати, таъсир қилувчи омилларни ҳисоблаш йўллари аниқлаб, таҳлил қилинаётган кўрсаткич тўғрисида аниқ хулосага келиш ва уни яхшилаш бўйича амалий тадбирларни ишлаб чиқишдан иборатдир. Шу жиҳатдан мазкур мавзу ўта долзарб масаланинг ечимига бағишланганлиги билан аҳамиятлидир.

Таҳлил ва натижалар. Юқорида қайд этилган мақсадга эришиш учун сотиш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни иқтисодий мазмуни жиҳатидан гуруҳлаш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Зеро, ушбу омилларни ҳисоблаш учун бухгалтерия ва статистик ҳисоби ва ҳисоботларида аниқ маълумотлар ҳам келтирилган.

Оилавий тадбиркорлик субъектларида ҳам сотиш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар

иқтисодий мазмуни жиҳатидан тўрт гуруҳга бўлинади:

- * меҳнат ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ омиллар;
- * асосий воситалардан фойдаланиш билан боғлиқ омиллар;
- * айланма маблағлар билан боғлиқ омиллар;
- * номоддий активлар билан боғлиқ омиллар.

Ушбу омиллар сотилган маҳсулот ҳажмининг ўзгаришига таъсир қиладиган омиллар даражасига қараб икки гуруҳга бўлинади: интенсив омиллар ва экстенсив омиллар. Уларнинг бир-бирига боғлиқлигини қуйидагича ифодалашни тавсия қиламиз (3.3.1-чизма).

1-Чизма. Сотиш ҳажмига таъсир қилувчи интенсив ва экстенсив омиллар

Ушбу чизмада келтирилган омиллар ҳақидаги маълумотлар, таъкидланганидек, корхонанинг ҳисоботларида ўз аксини топган. Улардан фойдаланиб ҳар бирининг сотиш ҳажмига қай даражада таъсир қилганлигини топиш мумкин. Бу омиллар таъсирини топишнинг бир қанча усуллари мавжуд. Бу ҳақда мамлакатимиз ва хорижий давлатларнинг иқтисодий таҳлил билан шуғулланадиган олимлари томонидан ишлаб чиқарилган ва улар тегишли оид адабиётларда¹ чоп этилган.

Сотилган маҳсулот ҳажмига таъсир қилувчи барча омиллар бир-бири билан узвий боғлиқликда ва алоқада. Уларнинг бирорта кўрсаткич ўзгаришига таъсирини ҳисоблаганда, албатта, ҳаммасини бирданга ҳисоблаб олиш лозим. Чунки корхона иқтисодий салоҳиятининг натижа кўрсаткичи ўзгаришига ушбу омиллар таъсирини

¹ Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск: ООО «Новое знание», 2000. - 460-467 бетлар; Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. М.: Финансы и статистика, 1994. - 60-75 бетлар; Абдукаримов И.Т. ва бошқалар. Матлубот кооперациясининг хўжалик фаолиятини анализ қилиш. Т.: Ўқитувчи, 1989. - 32-53 бетлар; Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. - Т.: «Фан ва технология нашриёт матбаа уйи», 2023. - 588 бет; Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. I-қисм. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2001. - 31-72 бетлар. ва ҳ.к.

алоҳида-алоҳида қараб бўлмайди. Зеро, натижанинг ўзгаришига ушбу омиллар бирданига таъсир қилади алоҳида-алоҳида ҳисоблаб олганда омилли таҳлил тўлиқ бўлмасдан қолади.

Бу ҳолатларни инобатга олиб, сотилган маҳсулот ҳажмига корхона иқтисодий салоҳияти билан боғлиқ бўлган омилларнинг таъсирини бир-бири билан боғлиқ ҳолда ҳисоблаш методологияси ишлаб чиқилди. Ушбу омилларнинг ҳаммаси корхонанинг иқтисодий салоҳиятини ташкил қилади¹. Буларнинг таъсирини ҳисоблаш учун, энг аввало, қуйидаги жадвални тузиш тавсия қилинади (1-жадвал).

1 – жадвал

«Турон» кўп тармоқли оилавий корхонада сотилган маҳсулот ва унга таъсир қилувчи омилларнинг 2021-2023 йиллардаги динамикаси²

КЎРСАТКИЧЛАР	Йиллар			2023 йилда ўзгариши	
	2021 йил	2022 йил	2023 йил	2021 йилга нисбатан	2022 йилга нисбатан
1. Сотилган маҳсулот ҳажми, млн. сўм	120,4	138,5	157,2	130,6	113,5
2. Ходимлар сони, киши	198	214	241	121,7	112,6
3. Меҳнат унумдорлиги, минг сўм (1к:2к)	608,1	647,2	652,2	107,3	100,8
4. Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати, млн. сўм	98,6	108,5	116,3	118,0	107,2
5. Асосий воситалар самарадорлиги, сўм (1к:4к)	1,221	1,276	1,352	110,7	106,0
6. Айланма маблағларнинг ўртача йиллик қиймати, млн.сўм	52,3	58,3	64,8	123,9	111,1
7. Айланма маблағлар самарадорлиги, сўм (1к:6к)	2,302	2,376	2,426	105,4	102,1
8. Номоддий активлар-нинг ўртача йиллик қиймати, млн. сўм	8,2	9,6	10,4	126,8	108,3
9. Номоддий активлар-нинг самарадорлиги, сўм (1к:8к)	14,683	14,427	15,115	102,9	104,8

Ушбу жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2023 йилда 2021 йилга ва 2022 йилларга нисбатан барча кўрсаткичлар бўйича ўсишга эришилган. Сотилган маҳсулот ҳажми 2023 йилда 2021 йилга нисбатан 130,6 % ўсган бўлса, 2022 йилга нисбатан 113,5 % ўсган. Ушбу ўсиш, албатта, ўз-ўзидан содир бўлган эмас. Унга бир қанча омиллар таъсир кўрсатган. Ушбу жадвалда келтирилганича, барча омилларда ўсиш рўй берган. Масалан, ходимлар сони 2023 йилда 2021 йилга нисбатан 21,7 % ўсган бўлса, 2022 йилга нисбатан эса 12,6 % ўсган. Аммо меҳнат унумдорлиги мос равишда 7,3 ва 0,8 фоиз ўсишга эришилган. Кўришиб турибдики, бу ҳолатда экстенсив омилнинг ўсиш суръати интенсив омилга нисбатан юқори. Бу эса, ўз навбатида, натижа кўрсаткичига ҳам таъсир қилади.

Асосий воситалар, айланма маблағлар ва номоддий активлар бўйича ҳам худди шундай фикрларни айтиш мумкин. Жумладан, асосий воситаларнинг ўртача йиллик

¹ Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. Т.: «Меҳнат» 2004. – 104-138 бетлар; Абдукаримов И.Т., Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили. Монография. Т.: «Иқтисодиёт ва ҳуқук дунёси» нашриёт уйи, 2003 – 256 бет.

² Мазкур корхонанинг тегишли йиллардаги бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари асосида ҳисобланди.

қиймати 2023 йилда 2021 йилга нисбатан 18 % ўсган бўлса, 2022 йилга нисбатан 7,2 % ўсган. Асосий воситаларнинг самарадорлиги эса мос равишда 10,7 ва 6,0 % ни ташкил қилади. Кўришиб турибдики, бу ҳолатда ҳам экстенсив омилларнинг ўсиш суръати интенсив омиллар ўсиш суръатига нисбатан юқори. Айланма маблағларнинг ўсиш суръати, мос равишда, 23,9 ва 11,1 % ни ташкил қилса, уларнинг самарадорлиги 5,4 ва 2,1 % ни ташкил қилади. Номоддий активларнинг ўсиш суръати 26,8 ва 8,3 % ни ташкил қилган бир пайтда, уларнинг самарадорлиги 2,9 ва 4,8 % ўсган, холос. Бундай ҳолат «Янгикўрғон консерва» оилавий корхонасида ҳамда «Тони» Тайлоқ туман оилавий корхонасида ҳам кузатилди.

Иқтисодий таҳлилнинг муҳим вазифаларидан бири ушбу омилларнинг натижа кўрсаткичи ўзгаришига таъсирини аниқлашдан иборатдир.

Сотилган маҳсулот ўзгаришига таъсир қилувчи барча омиллар одатдаги амалиётда қўлланилаётган усулда ҳисобланадиган бўлса, уларнинг бир-бири билан боғлиқлиги қуйидагича аниқланади:

$$\Delta Q_{\text{оо}} = \left[\left(\frac{\Delta x \cdot 100}{\Delta Q} \right) + \left(100 - \frac{\Delta x \cdot 100}{\Delta Q} \right) \right] + \left[\left(\frac{\Delta Av \cdot 100}{\Delta Q} \right) + \left(100 - \frac{\Delta Av \cdot 100}{\Delta Q} \right) \right] + \left[\left(\frac{\Delta Айм \cdot 100}{\Delta Q} \right) + \left(100 - \frac{\Delta Айм \cdot 100}{\Delta Q} \right) \right] + \left[\left(\frac{\Delta Ha \cdot 100}{\Delta Q} \right) + \left(100 - \frac{\Delta Ha \cdot 100}{\Delta Q} \right) \right];$$

Бунда: $\Delta Q_{\text{бо}}$ - натижа кўрсаткичининг барча омиллар таъсирида ўзгарганлиги;

$\Delta X\%$ - ходимлар сони;

$\Delta Q\%$ – сотилган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши;

$\Delta Av\%$ - асосий воситалар ўртача қийматининг ўзгариши;

$\Delta Айм\%$ - айланма маблағлар ўртача қийматининг ўзгариши;

$\Delta Ha\%$ - номоддий активлар ўртача қийматининг ўзгариши;

Агар шу усул билан ҳисоблайдиган бўлсак сотилган маҳсулот ҳажмининг 2023 йилдаги миқдори 2021 йилга нисбатан ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар қуйидагича бўлади:

$$\begin{aligned} \Delta Q_{\text{оо}} &= \left[\left(\frac{21,7 \cdot 100}{30,6} \right) + \left(100 - \frac{21,7 \cdot 100}{30,6} \right) \right] + \left[\left(\frac{18,0 \cdot 100}{30,6} \right) + \left(100 - \frac{18,0 \cdot 100}{30,6} \right) \right] + \\ &+ \left[\left(\frac{23,9 \cdot 100}{30,6} \right) + \left(100 - \frac{23,9 \cdot 100}{30,6} \right) \right] + \left[\left(\frac{26,8 \cdot 100}{30,6} \right) + \left(100 - \frac{26,8 \cdot 100}{30,6} \right) \right] = \\ &= (70,9 + 29,1) + (58,8 + 41,2) + (78,1 + 21,9) + (87,6 + 12,4) = 400 \% \\ &= 100,0 + 100,0 + 100,0 + 100,0 = 400,0 \% \end{aligned}$$

Ушбу кўрсаткичнинг миқдори 2023 йилда 2022 йилга нисбатан қуйидаги ҳолатга эга бўлади:

$$\begin{aligned} \Delta Q_{\text{оо}} &= \left[\left(\frac{12,6 \cdot 100}{13,5} \right) + \left(100 - \frac{12,6 \cdot 100}{13,5} \right) \right] + \left[\left(\frac{7,2 \cdot 100}{13,5} \right) + \left(100 - \frac{7,2 \cdot 100}{13,5} \right) \right] + \\ &+ \left[\left(\frac{11,1 \cdot 100}{13,5} \right) + \left(100 - \frac{11,1 \cdot 100}{13,5} \right) \right] + \left[\left(\frac{8,3 \cdot 100}{13,5} \right) + \left(100 - \frac{8,3 \cdot 100}{13,5} \right) \right] = \\ &= (93,3 + 6,7) + (53,3 + 46,7) + (82,2 + 17,8) + (61,5 + 38,5) = 400 \% . \end{aligned}$$

$$= 100,0 + 100,0 + 100,0 + 100,0 = 400,0 \%$$

Кўриниб турибдики, барча омилларнинг таъсири 400,0 фоизни ташкил қилади. Натижа кўрсаткичи атиги 100,0 фоиз ўсган бир пайтда, омиллар таъсири 400,0 фоиз ўсган бўлиши мумкин эмас. Аммо, чоп қилинган адабиётларда¹ ва амалиётда шу усул қўлланилиб келинмоқда.

Ушбу адабиётларда келтирилган усулларга асосланган ҳолда, уларни такомиллаштириш бўйича тегишли тавсиялар ишлаб чиқилди. Хусусан, чоп қилинган адабиётларда ҳар бир гуруҳ омилларини ҳисоблаганда, айнан шу омиллар эътиборга олиниб, бошқа омилларни эса, шу жараёнга таъсир қилмаган деб фараз қилинади. Натижада, ҳар бир гуруҳ омиллар таъсирининг умумий миқдори таҳлил қилинаётган кўрсаткичнинг умумий фарқини 100 фоиз қоплайди. Юқоридаги чизмада омиллар тўрт гуруҳга бўлинади. Амалдаги усуллар билан ҳисоб-китоб қилинса, натижа кўрсаткичининг ўзгаришига тўрт гуруҳ омилларнинг таъсири 400 фоизни ташкил қилади. Чунки бу ҳолатларда «такрорий ҳисоб»га йўл қўйилади.

Амалдаги усулларнинг бундай камчилигини бартараф қилиш учун ҳар бир гуруҳ омилни алоҳида қарамасдан, уларни бир-бири билан узвий боғлиқликда ва алоқада деб қараймиз ва ҳар бир гуруҳга, тегишли равишда салмоқлик коэффицентини жорий қилишни тавсия қиламиз. Тадқиқотлар кўрсатдики, сотиш ҳажмига таъсир қилувчи омилларнинг салмоқлик коэффицентини, тахминан, қуйидагича деб белгилаш мумкин:

- * меҳнат ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ омиллар - 0,40;
- * асосий воситалардан фойдаланиш билан боғлиқ омиллар - 0,30;
- * айланма маблағлар билан боғлиқ омиллар - 0,20;
- * номоддий активлар билан боғлиқ омиллар - 0,10.

Ушбу салмоқлик коэффицентини аниқлашда мантикий-эвристик таҳлил усулларидан фойдаланилди. Одатда, бундай коэффицентлар эксперт йўли билан аниқланади. Биз методологик асос бўлиш учун ушбу кўрсаткични аниқлашда шу оддий мантикий-эвристик усулни қўллаш билан чекландик.

Агар омилларнинг ушбу салмоқлик коэффицентини қўллаб ҳисоблайдиган бўлсак, барча омиллар таъсири 100 фоизга тенг бўлади. Бу учун қуйидаги формулани тавсия қиламиз:

$$\Delta Q_{\text{до}} = \left[\left(\frac{\Delta x \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{смп}} + \left(100 - \frac{\Delta x \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{смп}} \right] + \left[\left(\frac{\Delta \text{Ав} \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{сав}} + \left(100 - \frac{\Delta \text{Ав} \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{сав}} \right] + \left[\left(\frac{\Delta \text{Айм} \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{сайм}} + \left(100 - \frac{\Delta \text{Айм} \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{сайм}} \right] + \left[\left(\frac{\Delta \text{На} \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{сна}} + \left(100 - \frac{\Delta \text{На} \cdot 100}{\Delta Q} \right) \cdot K_{\text{сна}} \right];$$

- Бунда: $K_{\text{смп}}$ - меҳнат ресурслари билан боғлиқ омилларнинг салмоқлик коэффицентини;
 $K_{\text{сав}}$ - асосий воситалар билан боғлиқ омилларнинг салмоқлик коэффицентини
 $K_{\text{сайм}}$ - айланма маблағлар билан боғлиқ омилларнинг салмоқлик коэффицентини;
 $K_{\text{сна}}$ - номоддий активлар билан боғлиқ омилларнинг салмоқлик коэффицентини.

Агар ушбу формулага асосан жадвал маълумотларини қўллаб ечадиган бўлсак, у ҳолда 2023 йилнинг 2021 йилга нисбатан ўзгариши бўйича қуйидаги маълумотларга эга бўламиз:

¹ Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск: ООО «Новое знание», 2000. - 460-467 бетлар; Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. М.: Финансы и статистика, 1994. - 60-75 бетлар; Абдукаримов И.Т. ва бошқалар. Матлубот кооперациясининг хўжалик фаолиятини анализ қилиш. Т.: Ўқитувчи, 1989. - 32-53 бетлар; Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. Самарқанд: Зарафшон, 2001. - 87-126 бетлар; Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. I-қисм. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2001. - 31-72 бетлар ва х.к.

$$\begin{aligned} \Delta Q_{\text{oo}} &= \left[\left(\frac{12,6 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,4 + \left(100 - \frac{12,6 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,4 \right] + \\ &+ \left[\left(\frac{7,2 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,3 + \left(100 - \frac{7,2 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,3 \right] + \left[\left(\frac{11,1 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,2 + \left(100 - \frac{11,1 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,2 \right] + \\ &+ \left[\left(\frac{8,3 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,1 + \left(100 - \frac{8,3 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,1 \right] = \\ &= [(70,9 \cdot 0,4) + (29,1 \cdot 0,4)] + [(58,8 \cdot 0,3) + (41,2 \cdot 0,3)] + [(78,1 \cdot 0,2) + (21,9 \cdot 0,2)] + \\ &+ [(87,6 \cdot 0,1) + (12,4 \cdot 0,1)] = (28,4 + 11,6) + (17,6 + 12,4) + (15,6 + 4,4) + (8,8 + 1,2) = \\ &= 100,0 \% \end{aligned}$$

2023 йилнинг 2021 йилга нисбатан ўзгариши бўйича ҳам худди шундай ҳолатда ҳисобланиши мумкин:

$$\begin{aligned} \Delta Q_{\text{oo}} &= \left[\left(\frac{12,6 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,4 + \left(100 - \frac{12,6 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,4 \right] + \\ &+ \left[\left(\frac{7,2 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,3 + \left(100 - \frac{7,2 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,3 \right] + \left[\left(\frac{11,1 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,2 + \left(100 - \frac{11,1 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,2 \right] + \\ &+ \left[\left(\frac{8,3 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,1 + \left(100 - \frac{8,3 \cdot 100}{13,5} \right) \cdot 0,1 \right] = \\ \Delta Q_{\text{oo}} &= [(93,3 \cdot 0,4) + (6,7 \cdot 0,4)] + [(53,3 \cdot 0,3) + (46,7 \cdot 0,3)] + \\ &+ [(82,2 \cdot 0,2) + (17,8 \cdot 0,2)] + [(61,5 \cdot 0,1) + (38,5 \cdot 0,1)] = (37,3 + 2,7) + \\ &+ (16,0 + 14,0) + (16,4 + 3,6) + (6,2 + 3,8) = 100,0 \% \end{aligned}$$

Ушбу маълумотлар асосида қуйидагича таҳлилий жадвал тузишни тавсия қиламиз (2-жадвал).

2 - жадвал

«Турон» кўп тармоқли оилавий корхонада сотилган маҳсулот ҳажмига таъсир қилувчи омилларнинг ҳисоб-китоби¹

Омилларнинг номи	2023 йил ўзгариши одатдаги усулда		2023 йил ўзгариши биз тавсия қилган усулда		Омилларнинг салмоқлилик коэффициентлари
	2021 йилга нисбатан	2022 йилга нисбатан	2021 йилга нисбатан	2022 йилга нисбатан	
1. Сотилган маҳсулот ўзгариши:			(2 _{yc} ×6 _{yc})	(3 _{yc} ×6 _{yc})	
2. Ходимлар сони эвазига, %	70,9	93,3	28,4	37,3	0,4
3. Меҳнат унумдорлиги эвазига, %	29,1	6,7	11,6	2,7	
4. Асосий воситалар эвазига, %	58,8	53,3	17,6	16,0	0,3
5. Асосий воситалар самарадорлиги эвазига	41,2	46,7	12,4	14,0	
6. Айланма маблағлар эвазига, %	78,1	82,2	15,6	16,4	0,2
7. Айланма маблағлар самарадорлиги эвазига, %	21,9	17,8	4,4	3,6	
8. Номоддий активлар эвазига, %	87,6	61,5	8,8	6,2	

¹ 2-жадвал маълумотлари асосида қилинган ҳисоб-китоб натижасида олинди

9. Номоддий активлар самарадорлиги эвазига, %	12,4	38,5	1,2	3,8	0,1
Жами омиллар таъсири	400,0	400,0	100,0	100,0	1,0

Ушбу жадвал маълумотларидан яққол кўриш мумкинки, амалдаги усул билан ҳисоблаганда, барча омиллар таъсири 400,0 % ни ташкил қилди. Агар омиллар гуруҳи бешта бўлганда эди, уларнинг умумий таъсири 500,0 % бўлган бўлар эди. Агар учта бўлса 300,0 % ва ҳ.к. Биз тавсия қилган усул билан ҳисобланса, омилларнинг гуруҳи ва умумий сонидан қатъи назар, бир хил натижага, яъни 100 % лик миқдорга эришиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бизнинг тавсиямиз натижа ўзгаришига бир қанча омиллар таъсирини бир вақтнинг ўзида бирданига ҳисоблаш мумкинлигини кўрсатмоқда. Агар ушбу тавсиямиз амалиётга қўлланилса, оилавий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига тўғри баҳо бериш, уни одилона бошқариш имконини беради. Шунга эришиш учун яна бир қанча тавсияларни ишлаб чиқдик. Булар:

Биринчидан, ушбу биз томонимиздан ишлаб чиқилган омилли таҳлил усулини олий ўқув юртида ўқитиладиган иқтисодий таҳлилга оид дарсликларга қўшиб киритиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, ушбу омиллар таъсирини ҳисоблаш усулининг рақамли платформаси асосида автоматлаштирган дастурини ҳам ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Агар ушбу иш амалга ошириладиган бўлса, ушбу усулнинг амалиётга кенг кўламда қўлланилишига эришилади.

Учинчидан, ушбу усулга киритиладиган маълумотлар бухгалтерия баланси ва бошқа ҳисоботларда ўз аксини топганлиги туфайли уни нафақат оилавий корхоналар фаолиятини таҳлил қилишга, балки бошқа тармоқлар фаолиятининг ҳам омилли таҳлилин амалга оширишда бемалол қўллаш мумкин.

Пировард натижа шундай бўладики, агар ушбу тавсияларимиз амалиётга қўлланилса, корхоналар самарадорлигини оширишнинг кенг кўламли имкониятлари очилиб, уларнинг иқтисодий ўсишини барқарор давом этишга ҳам замин яратилади.

М.Пардаев, М.Мамаюнусова Совершенствование анализа факторов, влияющих на эффективность семейных предприятий	M.Pardaev, M.Mamayunusova Improving the analysis of factors influencing the efficiency of family businesses
Аннотация: в статье рассматриваются вопросы совершенствования анализа факторов, влияющих на деятельность семейных предприятий. Рассмотрены вопросы сокращения бедности путем создания новых рабочих мест. Разработана методика расчета влияния факторов, связанных с основными средствами, оборотным капиталом, нематериальными активами и трудовыми ресурсами, на объем реализованной продукции. На основе практических данных было рассчитано влияние этих факторов и сделаны соответствующие выводы. Ключевые слова: основные средства, оборотный капитал, нематериальные активы, трудовые ресурсы, семейное предприятие, семейный бизнес, интенсивные факторы, экстенсивные факторы, благосостояние, бедность, уровень занятости, безработное население.	Abstract: the article discusses issues of improving the analysis of factors influencing the activities of family businesses. Issues of reducing poverty by creating new jobs are considered. A methodology has been developed for calculating the influence of factors related to fixed assets, working capital, intangible assets and labor resources on the volume of products sold. Based on practical data, the influence of these factors was calculated and appropriate conclusions were drawn. Keywords: fixed assets, working capital, intangible assets, labor resources, family enterprise, family business, intensive factors, extensive factors, welfare, poverty, employment level, unemployed population.

Дилмурод Холмўминович Жўраев – Тошкент халқаро молиявий бошқарув ва технологиялар университети катта ўқитувчиси, Тошкент кимё халқаро университети мустақил изланувчиси

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА ҲИСОБ СИЁСАТИНИ ТУЗИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада акциядорлик жамиятларининг молиявий ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тузишда ҳисоб сиёсатини аниқ тамойиллар, усуллар, умумқабул қилинган шартлар ва қоидалар ҳамда амалий ёндошувлар асосида тўртта босқич (умумий қоидалар, молиявий ҳисоботлар, бухгалтерия ҳисобининг асосий объектлари ҳамда иловалар) орқали тузиш тартиби очиқ берилган.

Калит сўзлар: акциядорлик жамиятлари, бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари, ҳисоб тизими, ҳисоб сиёсати, ишчи счётлар режаси, амортизация, умумий қоидалар, молиявий ҳисоботлар.

Кириш. Бугунги кунда Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнида бухгалтерия (молиявий) ҳисобини ислоҳ қилиш жараёнига катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, 1992 йил 9 декабрда “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги, 1996 йил 30 августда “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунлар қабул қилинган эди. 2000 йил 26 майда “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги, 2016 йилнинг 13 апрелида “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонунларнинг янги таҳрири ва 2021 йил 25 февралдаги “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг янги таҳрирлари қабул қилинди. Бухгалтерия Ҳисобининг Халқаро Стандартларига (IAS) асосланган ҳолда Бухгалтерия Ҳисобининг Миллий стандартлари (1998-2016 йиллар) ишлаб чиқилди [1;2].

Аммо Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисоби соҳасида ислохотлар бошланган даврдан буён ўтган 20 йилдан ортиқ вақт давомида жаҳон иқтисодиёти камида иккита молиявий-иқтисодий инкирознинг бошдан кечирганлиги натижасида халқаро ҳисоб стандартларида ҳам туб ўзгаришлар рўй берди. Афсуски, мазкур ўзгаришлар ўз вақтида бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида ўз аксини топмади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг мазкур соҳага оид қатор фармон ва қарорлари қабул қилинди. Булар жумласига 2015 йил 24 апрелда ПФ-4720-сонли “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги3, 2017 йил 7 февралдаги ПФ- 4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги, 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари4, 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора - тадбирлар тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори қабул қилинди [3;4].

Шу жиҳатдан, акциядорлик жамиятларида бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IAS, IFRS) асосида такомиллаштириш долзарб масала бўлиб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ҳисоб сиёсати тушунчаси ва уни шакллантириш услубиёти бўйича адабиётлар шарҳига мурожаат этамиз.

БҲХС 8 (2012) Бухгалтерия ҳисобига оид қонунчиликда ҳисоб сиёсати тушунчасига қуйидагича таъриф берилади: «Ҳисоб сиёсати» деганда бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузиш учун, уларнинг тамойиллари ва асосларига мувофиқ, хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан қабул қилинган қоида ва усуллар мажмуаси тушунилади» [5].

Булардан кўриниб турибдики, меъёрий ҳужжатда кўпроқ ҳисоб сиёсатини шакллантиришда корхоналарнинг технологик хусусиятларини олдинги ўринда тутмоқда. Лекин ҳисоб сиёсатини юритиш корхоналар мулк шакли ва олдига қўйилган мақсадларидан ҳам келиб чиқишини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Агарда олинган маълумотлар ва улар асосида тузилган молиявий ҳисоботлар маълум бир даврлар учун қиёсланувчан бўлишлигини назарда тутсак, ҳисоб сиёсати бу мақсадга эришишни таъминловчи восита, десак муболаға бўлмайди.

М. Рахимов (1999) берган таърифга кўра: «Корхона ҳисоб сиёсати – бу корхона томонидан бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишда унинг асосий қоидалари асосида алоҳида хўжалик жараёнларни акс эттириш ёки мулкни баҳолаш юзасидан белгиланадиган ва ҳисобот йили бўйича тўлиқ амал этадиган шакл ва услублар йиғиндисидир» [6]. Бу билан муаллиф ҳисоб сиёсати тушунчасига кенгроқ таъриф беришга ҳаракат қилган. Лекин, келтирилган бу жиҳатлар ҳисоб сиёсатининг тўлиқ мазмунини очиб бера олмайди, яъни мазкур манбаларда бу иккала таърифда ҳисоб сиёсатини ким томонидан шакллантирилиши, танланиши борасида фикр билдирилмаган.

Чет эл иқтисодчи олимларининг ҳисоб сиёсати тушунчасига доир фикрларида ўзига хос таҳлилий қарашлар мавжуд. Хусусан, Россия олимларидан О.В.Рожнова ва С.Н.Гришкиналарнинг (2001) фикрига кўра: «Ҳисоб сиёсати – корхона асосий фаолияти доирасида ва умумий қабул қилинган қоидалар асосида корхона бухгалтерия ҳисобини юритишнинг аниқ усул ва шакллари йиғиндисидир» [7].

Шунингдек, Россия Федерациясининг бухгалтерия ҳисоби бўйича «Корхона ҳисоб сиёсати» тўғрисидаги низомда (2008) қуйидаги аниқлашлар берилган:

«Корхона ҳисоб сиёсати дейилганда, бухгалтерия ҳисобини юритиш усуллари йиғиндиси – дастлабки кузатув, қиймат ўлчови, жорий гуруҳлаш ва якуний умумлаштиришлар тушунилади» [8].

Хорижий иқтисодий меъёрий ҳужжатларда, хусусан АҚШнинг бухгалтерия ҳисобига доир стандартида (2021) қуйидагилар баён этилган: «Ҳисоб сиёсати- бошқарувда қўлланадиган шундай усулларки, бунда муайян ҳолатларга кўра корхона молиявий аҳволини махфийлигини таъминлайди, унда юз берган хўжалик фаолият натижаларидаги ўзгаришлар мувофиқлигидир» [9].

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, корхонанинг ҳисоб сиёсати тушунчасини қуйидагича таърифлар билан тўлдириш мумкин: «Ҳисоб сиёсати - бу бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш, юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишнинг муқобил тамойиллари ва қоидаларига асосланиб, хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан қабул қилинган мақбул усуллар ва қоидалар мажмуаси тушунилади».

Демак, ҳисоб сиёсатини шакллантириш мажбурияти ва бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш учун жавобгарлик айнан корхона раҳбарига юклатилади. Шунинг учун замонавий раҳбар бу масалаларни яхши англаши, бош бухгалтер эса тегишли равишда расмийлаштирилган ҳужжатгина муайян муомалани тўғри акс эттириш ҳуқуқини беришини тушуниши шарт, - деб ҳисоблаймиз.

Тадқиқот методикаси. Тадқиқот иши жараёнида анъанавий ва халқаро илмий тадқиқ этиш усули, умумлаштириш, гуруҳлаштириш ва таққослама усуллар, қиёсий таҳлил, ва бошқа усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. 8-сон БҲХСга асосан, Ҳисоб сиёсати – бу ташкилот томонидан молиявий ҳисоботни тайёрлашда ва тақдим этишда қўлланадиган муайян тамойиллар, асослар, умумқабул қилинган шартлар, қоидалар ва амалий ёндашувлардир. Бу ерда "Сиёсат" сўзидан фойдаланиш ташкилотларга бухгалтерия ҳисобининг муқобил усуллари билан бирини танлаш ҳуқуқини берилганлигини англатади.

Амалда халқаро стандартга мувофиқ, ҳисобот тузувчи ҳар бир ташкилотнинг ўз ҳисоб сиёсати мавжуд бўлади. 1-сон БҲХС талабига асосан ташкилот молиявий ҳисоботнинг бир қисми бўлган изоҳларда ўз ҳисоб сиёсатининг муҳим жиҳатларини ёритиб бериши белгиланган.

Муайян операцияга, бошқа ҳодиса ёки ҳолатга нисбатан маълум бир МХХС қўлланса, бундай объектга нисбатан қўлланадиган ҳисоб сиёсати ёки унинг қоидалари ушбу МХХСдан фойдаланган ҳолда белгиланиши лозим.

Агар муайян МХХСда турли ҳисоб сиёсати ўринли бўлиши мумкин бўлган моддаларни тоифаларга ажратиш алоҳида талаб этилмаса ёки рухсат берилмаса, ташкилот ўхшаш операциялар, бошқа ҳодисалар ва ҳолатлар учун ҳисоб сиёсатини танлаши ва изчил қўллаши лозим. Агар муайян МХХСда моддаларни бундай тоифаларга ажратиш талаб этилса ёки рухсат берилса, ҳар бир тоифага нисбатан ҳисоб сиёсати танланиши ва изчил қўлланиши лозим.

8-сон БХХСга мувофиқ ташкилотга ўз ҳисоб сиёсатини ўзгартиришга қуйидаги ҳолларда рухсат берилади:

муайян МХХС томонидан талаб этилса; ёки
ҳисоб сиёсатини ўзгартириш молиявий ҳисоботда операцияларнинг, бошқа ҳодисаларнинг ва ҳолатларнинг ташкилот молиявий ҳолатига, молиявий натижаларига ёки пул оқимларига таъсири тўғрисида ишончли ва янада ўринли маълумотлар акс эттирилишига олиб келса.

Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар ташкилотнинг молиявий ҳисоботини вақт ўтиши билан унинг молиявий ҳолати, молиявий натижалари ва пул оқимларидаги тенденцияларни аниқлаш учун қиёслаш имкониятига эга бўлишлари лозим. Шунинг учун, ҳисоб сиёсатига ўзгартириш киритиш юқорида кўрсатилган ҳолатлар натижаси бўлмаса, ҳисоб сиёсати даврлар аро изчил тарзда қўлланиши лозим.

Акциядорлик жамияти муайян МХХСни дастлабки қўллаш натижасида юзага келадиган ҳисоб сиёсатидаги ўзгаришни ушбу МХХСда белгиланган маҳсус ўтиш қоидаларига мувофиқ ҳисобга олиши лозим бўлади. Агар ташкилот ҳисоб сиёсатини ихтиёрий равишда ўзгартирса ёки ҳисоб сиёсатидаги ўзгаришга нисбатан қўлланадиган маҳсус ўтиш қоидаларини ўз ичига олмаган муайян МХХСни дастлабки қўллашда ҳисоб сиёсатини ўзгартирса, ушбу ташкилот бундай ўзгаришларни ретроспектив тарзда қўллаши лозим. Юқоридаги икки ҳолатда ҳам ушбу ўзгаришни акс эттириш амалий имконсиз бўлган ҳолатлар инobatга олиниши лозим.

8-сон БХХСда ретроспектив қўллаш ва ретроспектив қайта ҳисоблаш каби икки ўхшаш тушунча мавжуд. Уларни фарқлаш муҳим аҳамият касб этади:

Ретроспектив қўллаш	Ретроспектив қайта ҳисоблаш
янги ҳисоб сиёсатини операциялар, бошқа ҳодисалар ва ҳолатларга нисбатан қўллашда, ушбу ҳисоб сиёсатини ҳар доим қўллангандек қўллашдир.	молиявий ҳисобот элементлари суммаларини тан олиш, баҳолаш ва ёритиб беришга оид ўтган давр хатоларини мутлақо йўл қўйилмагандек тузатишдир.

Муайян МХХСни муддатидан олдин қўлланиши ҳисоб сиёсатидаги ихтиёрий ўзгариш бўлиб ҳисобланмайди.

ҳисоботдаги кўп моддалар аниқ баҳолана олмайди, балки фақат ҳисоб баҳоси орқали баҳоланиши мумкин. Ҳисоб баҳолари энг сўнгги ва ишончли маълумотга асосланган мулоҳазаларни ўз ичига олади. Масалан, қуйидагиларга нисбатан ҳисоб баҳолари талаб этилиши мумкин:

- умидсиз қарзлар;
- захираларнинг жисмоний эскириши;
- молиявий активлар ёки молиявий мажбуриятларнинг ҳаққоний қиймати;
- эскириш ҳисобланадиган активларнинг фойдали хизмат муддати;
- кафолат мажбурияти.

Ҳисоб баҳосидаги ўзгариш - активлар ва мажбуриятларнинг жорий ҳолатини ҳамда улар билан боғлиқ бўлган, кутилаётган келгуси нафлар ва жавобгарликларни баҳолаш натижасида актив ёки мажбуриятнинг баланс қийматини ёки активнинг даврий истеъмоли суммасини тузатишдир. Ҳисоб баҳоларидаги ўзгаришлар янги маълумотлар ёки воқеалар

ривожини натижасида юзага келади ва шу сабабли, хатоларни тузатиш ҳисобланмайди.

Акциядорлик жамиятларининг ҳисоб сиёсати таркиби МҲХС асосида умумий қоидалар, молиявий ҳисоботлар, бухгалтерия ҳисобининг асосий объектлари, иловалардан иборат бўлиши лозим.

Хулоса ва таклифлар.

1. Рақамли иқтисодиёт шароитида акциядорлик жамиятлари бухгалтерия ҳисобини ягона услуб ва шакл асосида ёритиш мумкин бўлмаганидек, давлат ҳам ҳар бир корхона учун алоҳида ҳисоб тизимини ёзиб бериши жуда мушкул масала бўлиб ҳисобланади. Чунки бундай тизим ҳар бир хўжалик субъектининг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятига мос келмайди. Субъект томонидан танлаб олинган ҳисоб тизими ўз олдига куйган вазифаларни бажариш учун талаб қилинадиган ахборотлар билан таъминланиши керак.

2. Бизнингча, бу ахборотларни олиш учун раҳбар ва корхона эгалари қуйидагилар билан таъминланмоғи лозим: ҳисоб ва ҳисоботнинг ички тизими ишлаб чиқиши; хўжалик муомалалари устидан назорат ўрнатиши тўлиқ ва ишончли ҳисобга эга бўлиши; ҳисоб ҳужжатларининг сақланиши; яқуний молиявий ҳисоботни тайёрлаш. Шу нуқтаи назардан бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларда қўшма корхоналар мустақил равишда бухгалтерия ҳисобини юритишнинг қоидалари ва тамойилларини ишлаб чиқишга имкон берилмоқда.

3. Ҳисоб сиёсатида доир келтирилган таърифларни ўрганиб, таҳлил қилиб, корxonанинг ҳисоб сиёсати тушунчасига янгича таъриф берилди ҳамда назарий асосланди.

4. Корхонада бухгалтерия ҳисобини юритишнинг услубларини қўллашни кўриб чиқишда ҳисоб сиёсати тамойилларига жавоб бериши аниқланди.

5. Ҳисоб сиёсатини шакллантириш борасида, «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунга ўзгартириш киритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланди.

6. Ўзгаришга мувофиқ корхона ҳисоб сиёсатини шакллантиришда қуйидагилар ўз тасдиғини топиши лозим:

ҳисоб ва ҳисоботни тўлақонли ва белгиланган вақтда асосий илова ҳисобларни ўзида мужассамлаштирган бухгалтерия ҳисоби счётларининг ишчи режаси,

хўжалик жараёнларини расмийлаштириш учун қўлланиладиган бирламчи ҳужжатлар шакли, шунингдек ички бухгалтерия ҳисоботини юритиш учун зарур бўлган ҳужжатлар;

мажбуриятлар ва мулк турларини баҳолаш усули ҳамда инвентаризация ўтказиш тартиби;

ҳисобот ахборотларини қайта ишлаш технологияси ва ҳужжат айланмаси қоидалари;

хўжалик жараёнлари устидан назорат қилиш тартиби.

7. Бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ташкил этишнинг аниқ бир йўналиши бўйича корxonанинг ҳисоб сиёсатини шакллантиришда, бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш тизимига қирадиган меъёрий ҳужжатлар ва қонунларда кўзда тутилган усулнинг бир нечта вариантларидан биттасини танлаш орқали амалга оширилади. Корхонада танланган ҳисоб сиёсати бухгалтерия ҳисоби тизимини тўлалигини таъминлаши лозим. Шунинг учун у ҳисоб жараёнининг барча жиҳатларини қамраб олиши керак, яъни: услубий (методологик), техник ташкилий жиҳатлари. Ушбу хусусиялар назарий жиҳатдан асосланиб, қўшма корхоналарда қўллаш учун тавсия этилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” (янги таҳрири). Тошкент ш., 2016 йил 13 апрель, ЎРҚ-404-сон;
2. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 25.02.2021 йилдаги ЎРҚ-677-сон;
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелда ПФ-4720-сонли “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармони;

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”. 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон.
5. БҲХС 8 “Ҳисоб сиёсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар”. 2012 йил 1 январь.
6. Рахимов М. “Бозор иқтисодиёти шароитида дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарида молиявий натижалар ҳисоби, таҳлили ва аудитини такомиллаштириш”.: Автореф. дис.... канд. экон. наук -Т.: 1999.
7. Учетная политика предприятия: Формирование, раскрытие / О.В. Рожнова, С.Н. Гришкина. - М.: Экзамен, 2001. - 158, [1] с.: табл.; 21 см.; ISBN 5-8212-0244-2;
8. "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008). Приказ Минфина России от 06.10.2008 N 106н (ред. от 28.04.2017) "Об утверждении положений по бухгалтерскому учету" (вместе с "Положением по бухгалтерскому учету "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008));
9. [https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/US Generally Accepted Accounting Principles, Other Comprehensive Basis of Accounting, IFRS.](https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/US Generally Accepted Accounting Principles, Other Comprehensive Basis of Accounting, IFRS)
<https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/>
10. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС) 1- сон «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот». 1998.

Д.Джураев	D.Juraev
Особенности учетной политики в акционерных обществах	Features of accounting policies in joint stock companies
Аннотация: в данной статье раскрывается порядок составления учетной политики при составлении финансовой отчетности акционерных обществ на основе международных стандартов в четыре этапа (общие правила, финансовая отчетность, основные объекты учета и примечания) основываясь на конкретных принципах, методах, общепринятых условиях и правилах, практических подходах. Ключевые слова: акционерные общества, международные стандарты бухгалтерского учета, международные стандарты финансовой отчетности, национальные стандарты бухгалтерского учета, система бухгалтерского учета, учетная политика, план рабочих счетов, амортизация, общие правила, финансовая отчетность.	Abstract: this article reveals the procedure for drawing up accounting policies when preparing financial statements of joint-stock companies based on international standards in four stages (general rules, financial statements, main accounting objects and notes) based on specific principles, methods, generally accepted conditions and rules, practical approaches. Keywords: joint stock companies, international accounting standards, international financial reporting standards, national accounting standards, accounting system, accounting policy, chart of accounts, depreciation, general rules, financial reporting.

Otabek Olimjonovich Sobirov – PhD, Namangan muhandislik-texnologiya instituti, Buxgalteriya hisobi va audit kafedrasi dotsenti

BOSHQARUV HISOBINING MOHIYATI VA UNI TASHKIL ETISHDA BUDJETLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: mazkur maqolada boshqaruv hisobining mohiyati va uni xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etishi, shuningdek budjetlashtirish, xarajatlar va ularni nazorat qilish bilan bog‘liq muhim masalalar yoritib o‘tilgan. Shuningdek, xo‘jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv hisobini mohiyatini ochib berish bilan bog‘liq mavjud yondashuvlar tahlili, boshqaruv hisobini tashkil etishning ijobiy jihatlari, budjetlashtirish va xarajatlarni nazorat qilishning samarali yo‘llari orqali amalga oshirish masalalariga atroflicha to‘xtalib tegishli ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv hisobi, budjetlashtirish, xarajatlar, daromad, mahsulot ishlab chiqarish, nazorat qilish, investitsiya mablag‘lari, boshqaruv qarorlari, strategik qarorlar.

Kirish. Ta’kidlash lozimki, bugungi kunda dunyo iqtisodiyoti jadal sur’atlarda o’sib bormoqda va shubhasiz bunday holatlar dunyo bozorida kuchli raqobat muhitini yanada kuchaytirishi tabiiydir. Kuchli raqobat muhitida faoliyatni olib borish albatta xar tomonlama katta salohiyatni talab etadi. Bunday salohiyatlar sirasiga - ishlab chiqarish quvvati va ishchi-xodimlarning mehnat unumdorligini misol qilishimiz mumkin. Mamlakatimizda ham tadbirkorlik subyektlarini sonini yildan – yilga ko‘paytirish, ularni faoliyatlarini yo‘lga qo‘yishlariga ko‘maklashish va daromadlarini oshirish, moliyaviy holatlarining barqarorligini ta’minlash, qo‘shimcha ishchi o‘rinlarini yaratish, tadbirkorikka qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish kabi muhim bo‘lgan masalalarni tizimli hal etish choralari ko‘rilmogda.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar dastlab faoliyatini boshlashda doimo strategik maqsadlarni amalga oshirishni ko‘zlaydi, va bu jarayonlarni amalga oshirishda boshidan toki yakuniga qadar qilinadigan xarajatlarni rejalashtiradi va butun faoliyatni amalga oshirish uchun budjetni shakllantiradi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini budjetlashtirish ishlab chiqarish uzluksizligini va rejali amalga oshirishni ta’minlashi bilan ahamiyatlidir. Shu boisdan ham boshqaruv hisobida budjetlashtirish jarayonlarining samarali tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlarda buxgalterning funksiyasiga nafaqat hisobni yuritish ishlarini olib borish, balki segmentlar bo‘yicha daromad va xarajatlar smetasini tuzish, kalkulyatsiyalash, istiqbolni odindan rejalashtirish kabi muhim vazifalar ham yuklatilgan. Xorijiy tajribalarni chuqur o‘rganish va tahlil etish natijasida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning buxgalteriya hisobi rahbarlari sohasidagi ish vaqtining asosiy qismini boshqaruv hisobini tashkil etish va uni samarali yuritishga sarflashlari aniqlangan.

Mamlakatimizda xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida boshqaruv hisobini tashkil etish masalalari sust amalga oshirilayotganligi, mahsulot ishlab chiqarish bilan bog‘liq xarajatlarni hisobini noto‘g‘ri yuritilishi korxonalar faoliyatini samarasiz yuritishga olib kelmoqda. Ushbu masalalarni tizimli hal etish sohada keng ko‘lamli tadqiqotlarni yanada jadal olib borishni taqazo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshqaruv hisobini mohiyati va uni tashkil etish, budjetlashtirish uslubiyoti bo‘yicha izlanishlar jahonning va mamlakatimizning yetakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlari tadqiqotchilari tomonidan amalga oshirilmogda. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida boshqaruv hisobini mohiyati va uni tashkil etish, kalkulyatsiyalashning zamonaviy usullaridan foydalanish, budjetlashtirish masalalari, xarajatlarni nazorat qilishga oid masalalar o‘z yechimini topmogda.

Boshqaruv hisobining nazariy va uslubiy asoslari, boshqaruv hisobini rivojlantirish masalalari bo‘yicha mamlakatimiz iqtisodchi olimlardan A.I.Aliqulov, A.K.Ibragimov, B.I.Isroilov, A.A.Karimov, M.Q.Pardayev, A.X.Pardayev, B.A.Xasanov, N.B.Abdusalomova, B.Yu.Maxsudov va O.O.Sobirovlar ilmiy izlanishlar olib borishgan va ularning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, tadqiqotchi olim N.B.Abdusalomova tomonidan olib borilgan izlanishlar natijasida boshqaruv hisobiga quyidagicha yondashuvni taklif etgan: “Boshqaruv hisobi - korxonani boshqarishda resurslardan oqilona foydalanishi, xodimlarning doimiy javobgarligini ta’minlash, qaror qabul qilish va amaldagi operastiyalarning samaradorligini oshirish, xarajatlar hisobi va tahlilining murakkab tizimi”, “budjetlashtirishni takomillashtirishga esa quyidagicha yondashuvni ilgari surgan “budjetlashtirish - faoliyatni nazorat qilish boshqaruv texnologiyasi, resurslarni boshqarishda ishlab chiqarishning har bir bosqichida intizomiy nazoratni kuchaytirishni kiritish” asosida takomillashtirish mumkin degan fikr-mulohazalarni bildirgan.

Iqtisodchi olim B.Maxsudov esa «Budjetlashtirish korxonada faoliyatini rejalashtirish, me’yorlashtirish, hisobga olish, monitoring va tahlil qilishni mujassamlashtiruvchi axborot tizimi bo‘lib, boshqaruvning muhim funksiyalari vositasida istiqboldagi maqsadlarga erishish uchun zarur chora-tadbirlarni ishlab chiqish jarayonidir» deya ta’kidlagan.

Shuningdek, iqtisodchi olim O.Sobirov “boshqaruv hisobi faoliyat samaradorligiga va raqobat afzalliklariga erishish uchun xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatini majmuaviy tarzda boshqarish maqsadida menejerlar tomonidan operativ, taktik va strategik boshqaruv qarorlarni qabul qilishda muhim tahliliy ma’lumotlarni to‘plash, o‘lchash, tizimga solish, tahlil etish va

uzatishni ta'minlovchi axborot tizimini ifodalaydi” degan yondashuvni bildirgan. Yuqoridagi yondashuvlar “boshqaruv hisobi”ni mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Olib borilgan tadqiqotimiz davomida quyidagi tadqiqot usullarini samarali baholash mumkin: guruhlash, mantiqiy va qiyosiy tahlil usullari, anketa so‘rovnomasi, abstrakt, mantiqiy fikrlash hamda boshqa usullar.

Tahlil va natijalar. Boshqaruv hisobida budjetlashtirishning nazariy-uslubiy asoslari va amaliy jihatlarini takomillashtirish, xarajatlarni nazorat qilish tizimini samarali tashkil etish bugungi kundagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Har bir korxonada o‘z oldiga kelajakda katta daromad olish maqsadini qo‘yadi va bu maqsadlarga erishish osonlikcha amalga oshmaydi, albatta. Buning uchun esa xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir :

1. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyat xususiyatlarini hisobga olgan holda boshqaruv hisobini tashkil etish, nazorat qilish va uni takomillashtirib borish;

2. Boshqaruv hisobini yuritish uchun buxgalter mutaxassisning vazifalari, majburiyatlari, huquqlari va uning asosiy maqsadini to‘g‘ri belgilash;

3. Ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirishga salbiy ta‘sir etmagan holda xarajatlarni sarflanishi ustidan doimiy monitoring va nazorat tizimini ishlab chiqish va yo‘lga qo‘yish;

4. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda budjetlashtirishni joriy etish va uni doimiy monitoringini amalga oshirish. Shuningdek uning natijasi asosida strategik maqsadlarni belgilashda foydalanish;

5. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda tashkil etilgan budjet ijrosini doimiy baholash, xarajatlarni rejalashtirilishi bo‘yicha nazoratini amalga oshirish va bu ishlarni takomillashtirib borish bo‘yicha ilmiy va amaliy takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Yuqoridagi vazifalar ayrim xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida doimiy amalga oshirib boriladi, biz olib borgan tahlillarimizda xo‘jalik yurituvchi subyektlar hisobot yilida o‘zlari ko‘zlagan daromadga erisha olmasliklarini asosiy sabablaridan biri faoliyatlarida boshqaruv hisobini to‘g‘ri tashkil etmaganliklari yoki umuman yuritmaslikdandir. Bu esa ko‘p hollarda korxonalarini o‘z samarasiz ishlashi va faoliyatini yakunlashiga olib kelmoqda.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida boshqaruv hisobini tashkil etish va yuritish, shuningdek budjetlashtirish, ishlab chiqarish bilan bog‘liq xarajatlarni doimiy nazoratini olib borish - dolzarb ahamiyat kasb etadi va quyidagi maqsadlarga erishilishini ta‘minlaydi:

- samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish;
- budjetlashtirishni joriy etish orqali xarajatlarni nazorat qilish;
- ishlab chiqarishda yo‘qotishlarni oldini olish orqali daromadni oshirish;
- kal‘kulatsiya usullaridan oqilona foydalanish orqali xarajatlarni optimallashtirish;

Ushbu vazifalarning ijrosi korxonalar moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalarimiz, asosida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida boshqaruv hisobini tashkil etish va yuritish, budjetlashtirish va xarajatlarni rejalashtirish masalalarini to‘g‘ri tashkil etishda quyidagi takliflarni amaliyotda qo‘llash katta natijalarga erishilishini ta‘minlaydi:

- boshqaruv hisobini samarali tashkil etishda korxonalarini zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish holati, mutaxassis-xodimlarning intellektual salohiyati, korxonaning investitsion jozibadorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash bo‘yicha baholash mezonlarini ishlab chiqish;

- budjetlashtirishni joriy etish orqali xarajatlarni nazorat qilish, ishlab chiqarish xarajatlarini rejadan chetga chiqish holatlari aniqlangan taqdirda chetlanishlarni mas‘uliyat markazlarining o‘zida alohida hisobga olish va hisobini yuritish. Bu ishlab chiqarishda yo‘qotishlarni oldini olish va bu orqali daromadni oshirish imkoniyatini yaratadi;

- kalkulyatsiya usullaridan oqilona foydalanish orqali xarajatlarni optimallashtirish, bunda “ABS”, “target costing” va “kayzen costing” kal‘kulatsion tizimlarini integratsiya qilish orqali amaliyotda qo‘llash;

- boshqaruv hisobida ichki nazorat funksiyasini samarali ishlashini ta‘minlash, bunda

nazorat tekshiruvini faqatgina mas’uliyat markazlari kesimida olib borish maqsadga muvofiqdir. Natijada ishlab chiqarishga ortiqcha aralashishlar oldi olinadi, shuningdek nazorat ta’minlanadi.

Yuqoridagi sanab o‘tilgan takliflar ijrosi kelgusida korxonalar moliyaviy barqarorligini yanada oshirishga xizmat qiladi, shuningdek iqtisodiy islohotlarni yanada rivojlantirish, boshqaruv hisobini tashkil etish, uni mohiyatini ochib berishda, boshqaruv hisobida budjetlashtirish va korxonaning barcha xarajatlarini nazorat qilish bilan bog‘liq jarayonlarni yanada takomillashtirish va tartibga solish imkoniyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2021-yil.

2. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi: Darslik/T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019.

3. Sobirov, O.O. "Improvement of management accounting in economic entities." Abstract of Doctor of Philosophy (PhD) Dissertation on Economic Sciences. Tashkent. TMI (2022).

4. Sobirov, Otabek. "Boshqaruv hisobida mas’uliyat markazlarini tashkil etish masalalari." (2024). 2024 - yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz. 74-91 xalqaro daraja Page 1 1 <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

5. Olimjonovich, Sobirov Otabek. "The Cost Of Forming A Management Account In Business Entities." Journal of Pharmaceutical Negative Results (2022): 4295-4298.

6. Sobirov, O. O., and H. M. Odilov. "Costs Included in Product Production and Factors Affecting Them." AMERICAN Journal of Public Diplomacy and International Studies. Volume 01, Issue 07, 2023 ISSN (E): 2993-2157. America. 2023. 125-127 p.

7. Sobirov, O. O. "Product Development Cost Factors Affecting Reduction." AMERICAN Journal of Public Diplomacy and International Studies. Volume 01, Issue 07, 2023 ISSN (E): 2993-2157. America. 2023. 13-14 p.

8. Sobirov, Otabek Olimjonovich. "Improvement of management accounting methodology in economic entities." Scientific Journal of “International Finance & Accounting” TMI 2 (2023): 2181-1016.

9. Собиров, О. "Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар талаблари даражасида такомиллаштириш." Халқаро молия ва ҳисоб илмий журнали 3 (2021): 2181-1016.

10. Sobirov, O. "Improvement of financial reports to the level of international standards". "International Finance and Accounting" scientific journal 3 (2021).

11. Собиров О. Хўжалик юритувчи субъектларда бошқарув ҳисобини самарали юриштириш // Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

12. Собиров О. О. Бошқарув ҳисобининг моҳияти ва уни ташкил этишда харажатларнинг ўрни // Scientific Journal of “International Finance & Accounting”-TMI. Тошкент. – 2022. – С. 2181-1016.

О.Собиров Сущность управленческого учета и значение бюджетирования в его организации Аннотация: в данной статье раскрыта сущность управленческого учета и его значение в организации деятельности хозяйствующих субъектов, а также важные вопросы, связанные с бюджетированием, расходами и их контролем. Также проведен анализ существующих подходов, связанных с раскрытием сущности управленческого учета в хозяйственных субъектах, положительных сторон организации управленческого учета, вопросов внедрения эффективных способов бюджетирования и контроля затрат, разработаны соответствующие научные предложения и практические рекомендации. Ключевые слова: управленческий учет, бюджетирование, затраты, доходы, производство, контроль, инвестиционные фонды, управленческие решения, стратегические решения.	O.Sobirov The essence of management accounting and the importance of budgeting in its organization Abstract: this article describes the essence of management accounting and its importance in organizing the activities of economic entities, as well as important issues related to budgeting, expenses and their control. Also, the analysis of the existing approaches related to revealing the nature of management accounting in economic entities, the positive aspects of management accounting organization, the issues of implementation through effective ways of budgeting and cost control, relevant scientific proposal and practical recommendations have been developed. Keywords: management accounting, budgeting, costs, income, production, control, investment funds, management decisions, strategic decisions.

To‘lqin Ismatulla o‘g‘li Yahyoiev – SamISI katta o‘qituvchisi

QURILISH KORXONALARIDA KO‘RSATILGAN XIZMATLARDAN OLINGAN DAROMADLAR TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqola qurilish korxonalarini tomonidan ko‘rsatiladigan qurilish ishlari tasnifi, hisob hamda tahlilni amalga oshirishni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda qurilish korxonalarining iqtisodiy tahlilning obyektini sifatidagi alohida xususiyatlari to‘g‘risida.

Kalit so‘zlar: qurilish korxonalarini, tahlil, qurilish sohasi, iqtisodiy tahlilning obyektini, qurilish korxonalarida iqtisodiy tahlilning maqsadi, moliyaviy hisob xalqaro standarti, aksiyadorlik, shirkat, xususiy, qo‘shma va boshqa pudrat qurilishmontaj tashkilotlari.

Kirish. Mamlakatimizda barcha sohalar singari qurilish sohasini ham jahon bozorida raqobatbardosh, xalqaro standartlarga mos tarmoqqa aylantirish bo‘yicha islohotlar olib borilmoqda.

Ushbu islohotlarning samarasi o‘laroq qurilish sohasi bo‘yicha ko‘plab loyihalar amalga oshirilib, mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda, mamlakat YAIMning oshishiga hamda aholining turmush darajasining yaxshilanishiga erishilmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yil 29-yanvar kuni uy-joy va kommunal xo‘jaligi, qurilish, transport va ekologiya sohalaridagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videosektor yig‘ilishida aholiga munosib sharoitlar yaratish, hayot sifatini ta‘minlash maqsadida bu sohalarida ulkan ishlar amalga oshirilganligi, o‘tgan yili hududlarda mingdan ortiq infratuzilma inshooti, 2 mingga yaqin ko‘p qavatli uy-joy barpo etilganligi, avtomobil yo‘llari, suv va issiqlik tarmoqlari qurilganligi hamda transport xizmati uchun yangi avtobus va samolyotlar olib kelinganligi ta‘kidlab o‘tildi.

Shu bilan birga, qurilish sohasiga zamonaviy standartlarni joriy qilish va sifatini ta‘minlash borasida kamchiliklar ko‘pligi, ichimlik suvi tannarxi va tarmoqlardagi yo‘qotishlar kamaymaganligi aytib o‘tildi hamda qurilish sohasini tubdan isloh qilish bo‘yicha tegishli ko‘rsatmalar berildi.

Davlatning qaysi tarmog‘i bo‘lishidan qatyi nazar uning rivojlanishi, ravnaq topishi ushbu tarmoqda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari faoliyatining ko‘payishi hamda rivojlanishiga, korxonalarining daromadlilik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik darajalarining yaxshilanishiga bog‘liqdir.

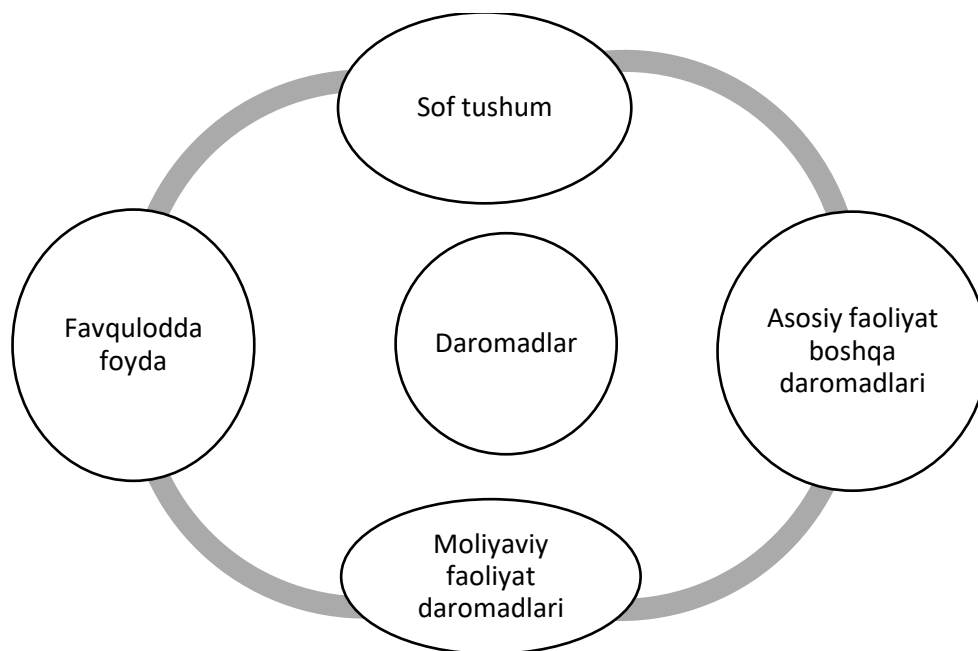
Korxonalarining ushbu ko‘rsatkichlarini baholashni ushbu korxonalarda amalga oshiriladigan iqtisodiy tahlil jarayonisiz amalga oshirish mumkin emas.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu mavzu bo‘yicha mahalliy va xorijiy adabiyot manbalari tahlili, qurilish sohasida fundamental tadqiqotlar qatorida I.S.Stepanova [1], Arens E.A. [2], DJ.K. Lobbek [3], Serov V.M. [4], Gurkov I.B [5] singari xorijiy olimlarning, M.K.Pardayev[6], N.T.Tuxliyev [7], E.V.Golesheva [8], M. Miraxmedov [9], A.A.Eshtayev [10], K.B.Urazov [11], singari mahalliy iqtisodchi olimlarning qurilish sohasidagi turli masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy-tadqiqot ishida statistik va iqtisodiy tahlil usullari, tahlil, sintez, obstrakt-mantiqiy tahlil, shuningdek, tanlovli kuzatuv, sotsiologik so‘rov, SWOT-tahlil, qiyoslov usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Korxonalar tomonidan amalga oshirilgan operatsion faoliyatning dastlabki moliyaviy natijasi bu daromaddir. Daromad hamda xarajat o‘rtasidagi tafovutning kattarib borishi korxonaning foydasini oshishiga hamda rentabellikning o‘shishiga olib keladi.

Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi “Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi” to‘g‘risidagi 54-son nizomga ko‘ra korxonalar faoliyati birlamchi moliyaviy natijasi sifatida daromadlar quyidagicha guruhlangan.

1- Vazirlar Mahkamasining 54-son nizomi bo'yicha daromadlar.

Ushbu daromad turlaridan hamda 54-son nizomda belgilangan xarajatlar bo'yicha qurilish korxonasi daromadlilik darajalari quyidagicha aniqlanadi.

1. Qurilish korxonalaridan bajarilgan qurilish xizmatlari daromadlilik.

$$QXD = \frac{\text{Sof tushum}}{\text{Ko'rsatilgan qurilish xizmatlari tannarxi}}$$

2. Qurilish korxonalarining asosiy faoliyati daromadlilik.

$$AFD = QXD + \frac{\text{Asosiy faoliyat boshqa daromadlari}}{\text{Davri xarajatlari}}$$

3. Qurilish korxonalarining umumxo'jalik faoliyati daromadlilik.

$$UXFD = AFD + \frac{\text{Moliyaviy faoliyat daromadlari}}{\text{Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlari}}$$

4. Qurilish korxonalarining soliq to'langunga qadar daromadlilik.

$$STQD = UXFD + \frac{\text{Favqulodda foyda}}{\text{Favqulodda zarar}}$$

5. Korxonaning umumiy daromadlilik ko'rsatkichi.

$$UD = \frac{\text{Jami daromad}}{\text{Jami xarajat}}$$

11-son buxgalteriya hisobi xalqaro standarti bo'yicha qurilish korxonalaridan tomonidan ko'rsatilgan qurilish xizmatlaridan olinadigan daromadlarni ikki turga bo'lgan.

1. Shartnomada kelishilgan dastlabki summa.
2. Shartnomada ko'zda tutilgan ishlar o'zgarishidan olinadigan daromadlar, da'volar hamda rag'batlantirish summalari.

Da’volar bo’yicha daromadlar - bu shartnoma narxiga kiritilmagan xarajatlarning buyurtmachi yoki boshqa shaxs tomonidan qoplanishi sifatida pudratchi tomonidan olinishi kutilayotgan summa. Da’vo quyidagilar natijasida yuzaga kelishi mumkin: masalan, buyurtmachining aybi bilan yo’l qo’yilgan kechiktirishlar, qurilish obyektiga qo’yiladigan texnik talablardagi yoki uning loyihasidagi yo’l qo’yilgan xatolar, va shartnoma bo’yicha ishlarga tortishuvga sabab bo’ladigan o’zgartirishlarni kiritish. Da’volar natijasida yuzaga keluvchi daromad summasi yuqori darajadagi noaniqlik bilan baholanishi mumkin, va ko’pincha muzokaralar natijasiga bog’liq.

Rag’batlantirish to’lovlari shartnomada belgilangan ishlarni bajarishning me’yoriy ko’rsatkichlariga erishilganda yoki oshirib bajarilganda pudratchiga to’lanadigan qo’shimcha summalaridir. Masalan, pudratchiga shartnomani muddatidan oldin bajargani uchun rag’balantirish to’lovi amalga oshirilishi shartnomada ko’zda tutilishi mumkin¹.

Mamlakatimizda buxgalteriya hisobi hamda auditorlik faoliyatini yurutishni xalqaro talablarga moslashtirilayotgan bir paytda iqtisodiy tahlil jarayonini faqatgina milliy standartlar asosida amalga oshirish bu iqtisodiy tahlil natijalari faqatgina milliy darajada tan olinishi demakdir. Vaholanki mamlakatimiz iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bo’yicha xalqaro investitsiya oqimlarini olib kirishga hamda xalqaro bozorga chiqishga bosqichma bosqich o’tib bormoqda.

Xulosa va takliflar. Xalqaro bozorga chiqishda albatta xalqaro bozor talablariga javob berish kerak. Shu boisdan qurilish korxonalarida daromadlar tahlili amalga oshirilganda dastlab xalqaro standart talablari asosida amalga oshirilgan buxgalteriya hisobi ma’lumotlaridan foydalanilishi lozim.

Qurilish korxonalari tomonidan bajariladigan qurilish xizmatlari bo’yicha daromadlarga quyidagicha buxgalteriya yozuvlari amalga oshirilsa maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-jadval

Qurilish korxonalari tomonidan bajariladigan qurilish xizmatlari bo’yicha daromadlarga beriladigan buxgalteriya yozuvlari

№	Operatsiya mazmuni	Dt	Kt
1	Shartnomada kelishilgan dastlabki summa bo’yicha bajarilgan qurilish xizmatiga	Buyurtmachilar oldidagi debitorlik qarzi	Ko’rsatilgan xizmatdan olingan daromad
2	Kutilayotgan rag’batlantirish hamda da’volar bo’yicha summalariga	Shartli aktiv (kutilayotgan debitorlik qarzi)	Muddati kechiktirilgan daromad

Ushbu buxgalteriya yozuvlari asosida shakllangan qurilish korxonalari tomonidan bajarilgan qurilish xizmatlaridan olingan daromadlar tahlilida qurilish korxonalari tomonidan bajarilgan qurilish xizmatlari daromadliligi ikkiga bo’lib o’rganilishi maqsadga muvofiq deb topildi.

1. Shartnomada keltirilgan dastlabki summa bo’yicha qurilish korxonalari tomonidan bajarilgan qurilish xizmatlari daromadliligi.

$$DSBD = \frac{\text{Dastlabki summa bo'yicha bajarilgan qurilish xizmatlaridan olingan daromad}}{\text{Ko'rsatilgan qurilish xizmatlari tannarxi}}$$

2. Qurilish korxonalari tomonidan bajarilgan qurilish xizmatlari umumiy daromadliligi.

KXD

$$= \frac{\text{Dastlabki summa bo'yicha bajarilgan qurilish xizmatlaridan olingan daromad} + \text{Kutilayotgan rag'batlantirish hamda da'volar bo'yicha summalar}}{\text{Ko'rsatilgan qurilish xizmatlari tannarxi}}$$

¹ 11-son BHXS

Ushbu ko‘rsatkichlarning aniqlanishi qurilish korxonalari tomonidan bajarilgan qurilish xizmatlarining dastlab vujudga kelishi aniq bo‘lgan daromadlilik darajasini ifodalasa, ikkinchi tahliliy ko‘rsatkichda esa kutilayotgan qo‘shimcha daromadlilik darajasini ifodalab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2020-yil 24-fevral, PQ-4611-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qurilish-montaj ishlari sifatini tubdan yaxshilash va qurilishni nazorat qilish tizimini takomillashtirish chora tadbirlari” to‘g‘risidagi PQ-4586 sonli qarori-06.02.2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021-2025-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi” PF-6119 sonli farmoni – 28.11.2020.
4. Экономика строительства: Учебник / под общей ред. И.С.Степанова.- 3-е изд., доп. и перераб. - М.: Юрайт-Издат, 2004..
5. Аренс Э.А., Дж.К. Лоббек. Аудит. Учебник. М.: Финансы и статистика, 2001.
6. Гусева М.И., Коготкова И.З. Маркетинг в строительстве. Учебное пособие.(Серия «Высшая школа»). – М.: Книжный мир, 2011.

Т.Яхёев	Т.Ҳаһуев
Механизмы оценки финансового состояния строительных предприятий	Mechanisms for rating the financial status of construction enterprises
Аннотация: в статье речь идет о классификации строительных предприятий, особенностях процессов их деятельности и особенностях строительных предприятий как объекта экономического анализа.	Abstract: this article is about the classification of construction enterprises, special features of its activity processes and special features of construction enterprises as an object of economic analysis.
Ключевые слова: строительные предприятия, анализ, строительная отрасль, объект экономического анализа, цель экономического анализа в строительных предприятиях, государственные, акционерные, частные, совместные и другие подрядные строительные-монтажные организации.	Keywords: construction enterprises, analysis, construction industry, object of economic analysis, purpose of economic analysis in construction enterprises, state, joint-stock, private, joint and other contract construction and assembly organizations.

Юлдуз Шарафитдиновна Рахманова – Тошкент кимё халқаро университетети мустақил изланувчиси

ИНВЕСТИЦИЯВИЙ КЎЧМАС МУЛКЛАРНИНГ ТАСАРРУФ ЭТИЛИШИ НАТИЖАЛАРИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: ушбу мақолада инвестициявий кўчмас мулкларни (ИКМ) тасарруф этилиши, жумладан сотилиши, тугатилиши ҳамда фойда ва зарарлар ҳисоби масалалари ёритилган. Бундан ташқари ИКМнинг эски конструктив қисмлари янги конструктив қисмларга алмаштириш жараёнларини халқаро стандартларга мувофиқ ҳисобга олиш тартиби тадқиқ қилинган. Бухгалтерия счётлари ва бухгалтерия ёзувлари тақлиф этилган.   Калит сўзлар: инвестициявий кўчмас мулк, инвестициявий кўчмас мулкларни сотишдан фойда, адолатли (ҳаққоний) қиймат модели, конструктив қисмлари, қайта таснифлаш.

Кириш. “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида [1] инвестициявий муҳитни яхшилаш, ресурслардан самарали фойдаланиш, энергия тежамкорлигига эришиш каби муҳим вазифалар қўйилган. Бу ўз навбатида мулклар, жумладан инвестициявий кўчмас мулклар (ИКМ) ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришни кўзда тутди. Амалиётдаги счётлар режасидан келиб чиқиб, ИКМлар тасарруф қилиш жараёнлар, жумладан сотилиши, тугатилиши ҳамда фойда ва зарарларни счётларда акс эттиришнинг услубий масалалари бўйича ишланмалар талаб этилади. Шу боис, ИКМларни тасарруф этилиши

натижаларини ҳисобда акс эттириш бўйича ҳисоб сиёсатида ўзига хос услубий тартибларни ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади. Бу ўз навбатида тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Россиялик олимлар, жумладан С.Н.Титова [2] А.Королева [3] ишларида инвестициявий кўчмас мулк ҳисобининг МХХСлари ва Россия стандартларига мувофиқ ҳисобга олишнинг хусусиятлари, халқаро стандартларга мувофиқлаштириш йўллари тадқиқ қилган.

А.В.Суворов “Инвестициявий кўчмас мулк тан олиш тугатилади (балансдан чиқарилади), қачонки ушбу объект чиқиб кетганда ёки эксплуатациядан олинганда, шунингдек объект чиқиб кетгандан кейин у билан боғлиқ иқтисодий нафнинг олиниши ҳам кутилмайди” [4] деб эътироф этади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида диалектик ёндашув, абстракт-манتيкий фикрлаш, таҳлил ва синтез, монографик кузатув, баҳолаш ва бошқа усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Инвестициявий мулкнинг чиқиб кетиши билан боғлиқ жараёнлар ҳисобига доир асосий қоидалар қуйидагилардан иборат:

1. Инвестициявий кўчмас мулк чиқиб кетиши, тугатилиши муносабати билан балансдан ҳисобдан чиқарилади ёки ундан фойдаланишдан ортиқ фойда олишни кутмайди;
2. Инвестициявий кўчмас мулкнинг чиқиб кетиши унинг молиявий ижарага берилиши ёки сотилиши муносабати билан ҳам юз бериши мумкин;
3. Агарда ташкилот инвестициявий мулкнинг баланс қийматида унинг қайсидир конструктив қисмларини алмаштиришни ҳам инобатга олса, бундай ҳолларда даставвал эски конструктив қисмлар қиймати ҳисобдан чиқарилади, кейин эса алмаштирилаётган қисмлар қиймати ИКМ қийматига киритилади.

Юқорида қилинган фикр ва мулоҳазалар асосида фойдаланилаётган счётларнинг номларига тегишли ўзгартиришларни киритган ҳолда амортизация ҳисобланган тақдирда ИКМларни сотиш жараёнини қуйидаги бухгалтерия ёзувлари орқали акс эттиришни мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

А. Активларни сотишдан фойда олинганда:

1. Сотилган активнинг жамғарилган амортизация суммасига:
Дт 0290 “Инвестицион кўчмас мулк жамғарилган амортизацияси”
Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”
2. Сотилган активларнинг сотиш баҳоси суммасига:
Дт 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счётлар” (активнинг сотилган баҳосига)
Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”
3. Сотилган инвестициявий кўчмас мулкнинг бошланғич қиймати ҳисобдан чиқарилганда
Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”
Кт 0192 “Инвестициявий кўчмас мулк”
4. Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда суммасига
Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”
Кт 9320 “Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда”

Фойда = Сотишдан келиб тушган сумма + жамғарилган амортизация суммаси – бошланғич қиймат

Б. Активларни сотишдан зарар кўрилганда:

1. Сотилган активнинг жамғарилган амортизация суммасига:
Дт 0290 “Инвестицион кўчмас мулк жамғарилган амортизацияси”
Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”
2. Сотилган активларнинг сотиш баҳоси суммасига:
Дт 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счётлар” (активнинг сотилган баҳосига)
Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”

3. Сотилган инвестициявий кўчмас мулкнинг бошланғич қиймати ҳисобдан чиқарилганда

Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)

Кт 0192 “Инвестициявий кўчмас мулк”

4. Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда суммасига

Дт 9430 “Бошқа операцион харажатлар (ИКМ сотишдан зарар)

Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)

Зарар = Бошланғич қиймат – сотиш баҳосидаги сумма – жамғарилган амортизация суммаси

Изоҳ: 1. Счётларнинг 21-сон БХМСга мувофиқ номлари ушбу мисолда таклиф қилинган номларга ўзгартирилди.

Инвестициявий кўчмас мулк адолатли қиймати бўйича баҳоланганда уни сотилиши (чиқиб кетиши) натижасида олинган фойда ва зарарлар қуйидаги тартибда акс эттирилади.

1-мисол. Адолатли (ҳаққоний) қиймат модели асосида баҳоланган инвестициявий кўчмас мулк объектининг баланс қиймати 4 568 900 минг сўм, ушбу объект 5 250 400 минг сўмга сотилди. У ҳолда ушбу объектни сотишдан олинган фойда 681 500 минг сўмни ташкил этади.

1. Сотилган активларнинг сотиш баҳоси суммасига:

Дт 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счётлар” (активнинг сотилган баҳосига).....5 250 400 000 сўм

Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”..... 5 250 400 000

Асос: Шартномага ва счёт-фактурага мувофиқ харидорга сотилган ИКМнинг сотиш қиймати суммаси 5 250 400 минг сўм

2. Сотилган инвестициявий кўчмас мулкнинг баланс (адолатли) қиймати ҳисобдан чиқарилганда:

Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)..... 4 568 900 000 сўм

Кт 0192 “Инвестициявий кўчмас мулк”.....4 568 900 000 сўм

Асос: Сотилган ИКМнинг баланс қиймати 4 568 900 минг сўм ҳисобдан чиқарилган.

3. Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда суммасига:

Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”.....681 500 000 сўм

Кт 9320 “Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда”.....681 500 000

Асос: Сотилган инвестициявий мулкнинг сотиш қиймати ва баланс қиймати ўртасидаги фарқ суммаси 681 500 минг сўм (5 250 400 – 4 568 900)

Агарда компания инвестициявий кўчмас мулкни кейинчалик тўлаш шarti билан сотса, харидорнинг бирдан тўлагандаги сотиш суммаси билан кейинчалк тўлагандаги суммаси ўртасидаги фарқ 18-сон БХХСга мувофиқ фоиз даромадлари сифатида тан олинади.

2-мисол. Компания баланс қиймати 2 500 000 минг сўм бўлган инвестициявий кўчмас мулкни бирдан тўлаганда (10 кун ичида) 2 550 000 сўмга, агарда бир йилдан кейин тўлаш шарт билан тўлов амалга ошириладиган бўлса 2 630 000 минг сўмга шартнома тузди. Харидор бир йилдан кейин тўлаш шартини қабул қилди. У ҳолда ушбу жараён қуйидаги бухгалтерия ёзувлари орқали амалга оширилади.

1. Сотилган активларнинг сотиш баҳоси суммасига:

Дт 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счётлар” (активнинг сотилган баҳосига).....2 550 000 000 сўм

Кт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”.....2 550 000 000

Асос: Шартномага мувофиқ харидорга сотилган ИКМнинг сотиш қиймати суммаси, аграда у бирдан тўловни амалга оширган тақдирда 2 550 000 минг сўм

2. Сотилган инвестициявий кўчмас мулкнинг баланс (адолатли) қиймати ҳисобдан чиқарилганда:

Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши).....2 500 000 000 сўм

Кт 0192 “Инвестициявий кўчмас мулк”..... 2 500 000 000 сўм

Асос: сотилган ИКМнинг баланс қиймати 2 500 000 минг сўм ҳисобдан чиқарилганда.

3. Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда суммасига:

Дт 9220 “Инвестициявий кўчмас мулк сотилиши (чиқиб кетиши)”..... 50 000 000 сўм
 Кт 9320 “Инвестициявий кўчмас мулкни сотишдан олинган фойда”.....50 000 000

Асос: Сотилган инвестициявий кўчмас мулкнинг биринчи тўловдаги сотиш нархи ва баланс қиймати ўртасида фарқ суммаси 50 000 минг сўм (2 550 000 – 2 500 000)

4. Кейинчалик тўлаб бериш шарти билан фоиз даромади суммасига

Дт 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счётлар” (олинадиган фоиз).....80 000 000 сўм
 Кт “Фоиз даромадлари”.....80 000 000

Асос: Харидорга тақдим қилинган биринчи тўлов билан бир йилдан кейинги тўлов ўртасидаги фарқ фоиз даромади сифатида тан олинади 80 000 минг сўм (2 630 000 – 2 550 000).

Юқорида инвестициявий кўчмас мулкларнинг конструктив қисмлари алмаштирилганда эски конструктив қисм қиймати ҳисобдан чиқарилади, янги алмаштирилган конструктив қисм қиймати эса кўчмас мулкнинг қийматига киради деб таъкидланган эди. Ушбу қонданинг амал қилинишини қуйидаги амалий мисолда кўриб ўтайлик.

3-мисол. Объектнинг баланс қиймати 4 550 000 минг сўм. Бинонинг ҳаво алмаштиришнинг кондиционерлаштириш тизими алмаштирилди. Унинг қиймати 120 650 минг сўмга тенг бўлди. Олдинги эски кондиционерлаштириш тизимининг қиймати 80 450 минг сўм бўлган. У ҳолда объектнинг қиймати янги тизимнинг қийматини қўшиш ва эски тизимнинг қийматини чегириш орқали топилади. У ҳолда бинонинг янги қиймати тенг бўлади:

$$4\ 550\ 000 + 120\ 650 - 80\ 450 = 4\ 590\ 200 \text{ минг сўм}$$

Ушбу жараёнларни қуйидаги тартибда бухгалтерия счётларида акс эттираемиз. Мазкур жараёнларни ҳисобга олишда амортизация ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслигини инобатга олган иккита ҳолатда акс этириш керак.

Инвестициявий кўчмас мулк бошланғич қиймат модели асосида баҳоланганда стандарт қоидаларга мувофиқ унга амортизация ҳисобланади.

1.1. Янги ўрнатилган кондиционерлаштириш тизимининг қийматига қуйидагича бухгалтерия ёзуви берилади.

Дт 0810 “Капитал қўйилмалар: йирик бутловчи қисмларни алмаштириш”120 650 000 сўм

Кт 1020 “Бутловчи қисмлар”, 6010 “Пудатчиларга тўланадиган счётлар”, 6710 “Иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар”, 6510 “Суғурта бўйича ҳисоб-китоблар” ва бошқа счётлар.....120 650 000

Дт 0192 “Инвестициявий кўчмас мулк: бино ва иншоотлар”..... 120 650 000 сўм

Кт 0810 “Капитал қўйилмалар: йирик бутловчи қисмларни алмаштириш”120 650 000 сўм

Асос: Инвестициявий кўчмас мулк объекти бўлган бинога қиймати 120 650 минг сўм бўлган янги кондиционерлаштириш тизими ўрнатилди. Ушбу ўрнатишнинг бутловчи қисм сифатида таъминланди, пудратчи ташкилот ўрнатди ва бир қисм ишларни корхона ишчилар бажарганлиги учун иш ҳақи ва ижтимоий суғурта ажратмалари амалга оширилди.

1.2. Эски кондиционерлаштириш тизими ҳисобдан чиқарилганда қуйидагича бухгалтерия ёзуви берилади.

Дт 0290 “Инвестициявий кўчмас мулк жамғарилган амортизацияси”.....80 450 000 сўм

Кт 0192 “Инвестициявий кўчмас мулк: бино ва иншоотлар”.....80 450 000

Асос. Эски кондиционерлаштириш тизимига амортизация алоҳида ҳисобланиши ҳам мумкин. Лекин ушбу мисолда алоҳида ҳисобланган жамғарилган амортизация суммасига доир ахборотлар тақдим этилмаган. Демак, умумий бинонинг таркибида амортизация ажратмалари амалга оширилган. Ушбу кондиционерлаштириш тизими тўлиқ амортизацияланган деб ҳисобланган. Унинг суммаси 80 450 000 сўмни ташкил этган.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида инвестициявий кўчмас мулкни қайта таснифлаш, чиқиб кетиши ва молиявий ҳисоботларда акс эттириш масалаларини ўрганиш асосида куйидаги таклифларни беришимиз мумкин:

1. Инвестициявий мулкнинг чиқиб кетиши билан боғлиқ жараёнлар ҳисобига доир асосий қоидалар тадқиқ қилиниб ИКМларни сотиш жараёнини, жумладан инвестициявий кўчмас мулк адолатли қиймати бўйича баҳоланганда уни сотилиши (чиқиб кетиши) натижасида олинган фойда ва зарарларни акс доир счётлар ҳамда бухгалтерия ёзувлари таклиф этилиши одатдаги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган даромадларни тўлақонли ҳамда ишончли акс эттириш имкониятини берган;

2. Инвестициявий кўчмас мулкларнинг конструктив қисмлари алмаштирилганда эски конструктив қисм қиймати ҳисобдан чиқарилади, янги алмаштирилган конструктив қисм қиймати эса кўчмас мулкнинг қийматига киришига доир қоидаинг амал қилинишини корхоналар амалий мисолида тадқиқ этилиб бухгалтерия ёзувлари таклиф этилиши ИКМларни қийматини тўғри ва ҳаққоний баҳолаш имконини беради.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки: Кўчмас мулкларни инвестициявий кўчмас мулк таркибига ўтказиш ёки унинг таркибидан чиқариш унинг таърифи, талаблари ва тан олиш мезонлари ўзгарган тақдирда куйидаги ҳолатларда юз бериши таъкидлаб ўтилади:

-Компания ўз эҳтиёжларида ишлатишни бошлаганда – бунда 40-сон БҲХС асосида тан олинган инвестициявий кўчмас мулк 16-сон БҲХСга мувофиқ ўз мақсадларида фойдаланишга ўтказилади;

-Сотиш учун тайёргарлик бошланганда (5-сон МҲХСлари талаблари тўлиқ бажарилмаган ҳолларда) – инвестициявий мулк объектларини захиралар таркибига ўтказиш амалга оширилади;

-Ўз эҳтиёжида фойдаланиладиган мулк объектлари фойдаланиши тугатилганда – ўз мақсадларида ишлатиладиган мулк объектлари инвестициявий мулк объекти таркибига ўтказиш, яъни бунда қийматининг ошиши ёки ижара даромадларини олиш учун мўлжалланган узоқ муддатли актив сифатида тан олинади;

-Учинчи томонга операцион ижарага топширилганда – захира сифатидаги объектдан инвестициявий мулк объектига ўтказилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Ўзбекистон – 2030” стратегияси. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
2. С.Н.Титова. Инвестиционная собственность в МСФО и российской практике //Журнал и практические разработки по МСФО и управленческому учету. <https://finotchet.ru/print/articles/495/>
3. А.Королева. учет инвестиционной недвижимости в ФСБУ и МСФО//<https://www.ade-solutions.com/msfo/articles/uchet-investitsionnoy-nedvizhimosti-v-fsbu-i-msfo/>
4. А.В.Суворов. Инвестиционная собственность. //Ж. Международный бухгалтерский учет. (6)66. 2004 <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsionnaya-sobstvennost/viewer>

Ю.Рахманова Совершенствование учета результатов распоряжения инвестиционной недвижимостью Аннотация: в данной статье рассматривается распоряжение инвестиционной недвижимостью (ИН), включая продажу, ликвидацию, а также учет прибылей и убытков. Кроме того, исследован порядок учета замены старых конструктивных деталей ИН на новые в соответствии с международными стандартами. Также, в статье предложены бухгалтерские счета и бухгалтерские записи. Ключевые слова: инвестиционная недвижимость, прибыль от реализации инвестиционной недвижимости, модель справедливой стоимости, конструктивные части, реклассификация.	Yu.Rakhmanova Improving the accounting of the results of disposal of investment property Abstract: this article covers the disposal of investment property (IP), including sale, liquidation, and profit and loss accounting. In addition, the procedure for accounting for replacement of old structural parts of IP with new ones in accordance with international standards has been researched. Also, the article suggests ledger accounts and accounting records. Keywords: investment property, profit from the sale of investment property, fair value model, constructive parts, reclassification.

ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА

UDK: 339.466.54

Nasiba Raxmatullayevna Ergasheva – QarMII mustaqil izlanuvchisi

QASHQADARYO VILOYATI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA AUTSORSING XIZMATLARIDAN FOYDALANISH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish asosida mijoz tomonidan outsorsing xizmatlar bozorini tanlash, outsorsing shartnomasini tuzish va boshqarish jarayonlari bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: outsorsing, outsorser, maktabgacha ta'lim tashkiloti, xavf, samaradorlik, outsorsing mexanizmi, sifat, outsorsing xizmat, baholash, narx, outsorsing narxi

Kirish. Yangi O'zbekistonda taraqqiyotning hozirgi bosqichida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini to'liq xususiy sektorga o'tkazish orqali ularning sifati va samaradorligini oshirish, aholining ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham "...maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan qamrab olish samaradorligini yanada oshirish, DXSH asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini keng joriy etish, iqtisodiyotda xususiy sektor ulushini oshirish"[1] ustuvor vazifalar etib belgilangan. Shuningdek, O'zbekistonda outsorsing xizmatlarining rivojlanishi maktabgacha ta'lim tizimida sog'lom ovqatlanishni tashkil etish, sog'liqni saqlash tizimida bemorlarni ovqatlantirish, kir yuvish, tibbiy buyumlarni zararsizlantirish, tibbiy tashxislar, global raqamli ekotizim, biznes jarayonlari outsorsingi sohasini jadal rivojlantirish o'ta dolzarb va muhim vazifalardan deb qaralmoqda. Ushbu yo'nalishdagi vazifalarni amalga oshirish outsorsing xizmatlarini rivojlantirish asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlash yo'llarini o'rganishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining dolzarbligini belgilab beradi.

O'zbekiston iqtisodiyotida outsorsing xizmatlari yaqin yillarda paydo bo'ldi. Bu outsorsing shartnomalarini faol ravishda tuzishni boshlagan mahalliy tashkilot va kompaniyalar uchun yangi xizmat ko'rsatish sohasi. Fikrimizcha, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini amaliyotda tarqalishini cheklovchi omillardan biri – ulardan foydalanishning ishlab chiqilgan to'g'ri mexanizmning yo'qligi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash muammosi va ularni amaliyotga joriy etishga bag'ishlangan ishlanmalar tahlili, shuningdek, outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmi muammosini o'rganish xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni va ulardagi joylar sonining ko'payib, bolalarni qamrab olish darajasining oshishida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda —2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori [2] muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu Qaror asosida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish Dasturi qabul qilinib, unga asosan davlat, davlat-sherikchilik, xususiy, oilaviy bilan ta'minlash belgilangan edi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing xizmatidan foydalanish bo'yicha ko'pgina iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilinib kelmoqda. Ushbu olimlar Gilmiyarova M.R. [3], Fedorova YE.A., Yermolov A.V. [4], Korneychik M., Lyasuskaya N. [5], Vasilyev A.S., Mirgorodskaya T.V. [6], Yeskova L.F., Drozd A.M., Manevich A.V. [7], Pardayev M. Q. [8], Urazov B.K. [9] va boshqalar. Ushbu tadqiqot yo'nalishining o'ziga xos xususiyati shundaki, mavjud xorijiy va mahalliy ilmiy ishlarining aksariyati faqat outsorsing xizmatlari bozorining ayrim segmentlariga qaratilgan. Bu asosan outsorsingning ma'lum bir turidan foydalanish va u

bilan bog‘liq muammolarga tegishli tadqiqotlardir.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini nazariy tadqiqotlar va O‘zbekiston Respublikasi tashkilotlari tomonidan to‘plangan juda kam amaliy tajribaga qaramay, outsorsing xizmatlaridan sifatli foydalanish mexanizmi rivojlanish yo‘lida bormoqda. Ushbu masala bo‘yicha ilmiy ishlarning juda kamligi maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash faoliyatini ishlab chiqadigan chuqur va tizimli tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirishni asoslab berish, outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga qo‘llashning uslubiy ta‘minotini yaxshilashga qaratilgan masalalar, mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, so‘rovnoma va iqtisodiy tahlillash va tizimli tahlil bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekiston iqtisodiyotida outsorsing xizmatlari nisbatan yaqinda paydo bo‘ldi. Bu outsorsing shartnomalarini faol ravishda tuzishni boshlagan mahalliy kompaniyalar uchun yangi xizmat ko‘rsatish sohasidir. Bizning fikrimizcha, bunday xizmatlarning mahalliy amaliyotda tarqalishini cheklovchi omillardan biri ulardan foydalanishning ishlab chiqilgan, kelishilgan mexanizmining yo‘qligi hisoblanadi.

Shu munosabat bilan biz ushbu sohani o‘rganishni, menejerlar va kompaniyalar rahbarlarining mumkin bo‘lgan xatolarga yo‘l qo‘ymasliklari uchun outsorsing xizmatlaridan maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida foydalanish mexanizmining eng muhim nuqtalarini aniqlashni zarur deb hisoblaymiz. Shu munosabat bilan biz outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini O‘zbekiston maktabgacha ta‘lim tashkilotlariga ushbu xizmat turidan amalda foydalanish imkonini beruvchi mantiqiy o‘ziga xos harakatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqishni taklif qilamiz. Mexanizmining taniqli ta‘riflari orasida quyidagilar mavjud:

Iqtisodiy mexanizm – tashkiliy tuzilmalar va boshqaruvning o‘ziga xos shakllari va usullari, shuningdek huquqiy normalar majmui, ular yordamida muayyan sharoitlarda, takror ishlab chiqarish jarayonida amal qiladigan iqtisodiy qonunlar amalga oshiriladi¹.

Nazorat (boshqarish) mexanizmi – bu kishilar faoliyatiga ta‘sir qilish vositalari majmuidir. Vositalarga manfaatlar, qadriyatlar, motivlar, munosabatlar, qo‘rquvlar, ustuvorliklar va rag‘batlantirish kiradi. Boshqarish vositalari hayot sharoitlari bilan shakllanadi va boshqaruv munosabatlari jarayonlarida loyihalashtiriladi. Boshqarish jarayoni boshqaruv harakatini tashkil etuvchi harakatlar, jarayonlar ketma-ketligi va xizmatning sifatida ifodalanadi.

Xodimlarni boshqarish mexanizmi – tashkilotdagi xodimlarning kasbiy tajribasini boshqarish, uning martaba strategiyasini amalga oshirishni ta‘minlaydigan ta‘sir ko‘rsatish vositalari va kadrlar texnologiyalari to‘plami.

Mahsulot sifatini boshqarish mexanizmi – bu o‘zaro bog‘liq bo‘lgan boshqaruv obyektlari va subyektlari, mahsulot hayotiy to‘siqlikning turli bosqichlarida va sifat menejmenti darajalarida qo‘llaniladigan tamoyillar, usullar va boshqaruv funksiyalari va boshqalar.

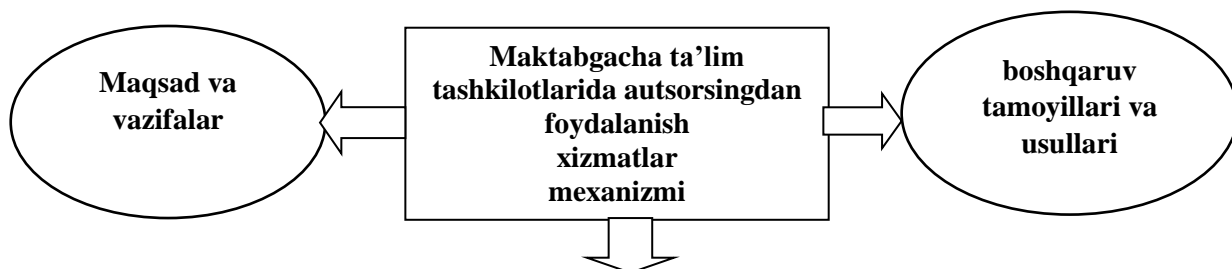
Mexanizm konsepsiyasini shakllantirishga turli yondashuvlarni o‘rganish asosida, **bizning fikrimizcha**, outsorsing xizmatlaridan maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida foydalanish mexanizmi haqidagi qarashlarini taqdim etamiz: outsorsingning maqsadi va vazifalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq bo‘lgan mijoz tashkilotlarning mantiqiy harakatlari tizimi, boshqaruv tamoyillari, funksiyalari va usullarini aniqlash, outsorsing tashkilotini tanlash, shartnoma tuzish va uning barcha bosqichlarida minimal risklar bilan bajarilishini nazorat qilish, maxsus tashkiliy tuzilma – vakolatlar markazi yordamida ko‘rsatiladigan xizmatlarning yuqori samaradorligi va sifatidir.

Yuqoridagi ta‘riflar mazmunidan kelib chiqib, biz xo‘jalik yurituvchi subyektlarni boshqarish samaradorligini oshirish maqsadida outsorsing xizmatlaridan maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida foydalanish mexanizmining tarkibiy elementlarini shakllantirdik (1-rasm).

Bugungi kunda respublikada jami 29 420 ta maktabgacha ta‘lim tashkiloti faoliyati yo‘lga

¹ Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. 2-е изд., испр. М. : ИНФРА-М, 1999. 479 с.

qo‘yilgan. Maktabgacha yoshdagi 2,9 mln nafar boladan 2,1 mln nafari yoki 71,8 foizi maktabgacha ta’limga qamrab olingan bo‘lsa, ularning 647 655 nafari (90%) 6 yoshli bolalar tashkil etmoqda. Shu jumladan, Qashqadaryo viloyatida 2888 ta maktabgacha ta’lim tashkilotlari mavjud bo‘lib 2018-yilga nisbatan 2562 ta yoki 8,9 marta oshganini ko‘rishimiz mumkin (1-jadval).

Eslatma: X2S - xavflar, samaradorlik va sifat

NAZORAT FUNKSIYALARI	tadqiqotni rejalashtirish	Autsorsing xizmatlari uchun tashkilotni tanlash	iqtisodiy-tashkiliy	BOSHQARUV USULLARI
	tashkilotni rejalashtirish	Shartnoma tuzish autsorsing tashkiloti (X2S uchun ball)	iqtisodiy-tashkiliy	
	tashkilot motivatsiyasini muvofiqlashtirish	Xavf samaradorlik va Sifat ko‘rsatkichlariga e‘tibor berish)	ijtimoiy-psixologik	
	muvofiqlashtirish nazoratini tartibga solish	Shartnomaning amal qilish muddati (X2S ko‘rsatkichlariga e‘tibor berish)	Iqtisodiy-tashkiliy, ijtimoiy-psixologik	
	tadqiqotni rejalashtirish	Shartnomani tugatish yoki davom ettirish (haqiqiy baholash xizmat sifati)	tashkiliy-iqtisodiy	

1-rasm -Autsorsing xizmatlaridan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida foydalanish mexanizmining tarkibiy elementlari¹

1-jadval ma’lumotlaridan shuni ko‘rish mumkinki, mintaqada maktabgacha ta’lim tashkilotlari tumanlar kesimida 3-6 yoshgacha bolalarni qamrab olish darajasi yildan yilga oshganini ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa Qarshi, Shahrisabz, Mirishkor, Chiroqchi tumanlarida maktabgacha ta’lim tashkilotlari 4 barobardan 20 barobargacha oshgan.

1-jadval Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta’lim tashkilotlarining tuman va shaharlar kesimidani holati, soni²

№	Tuman va shaharlar	Yillar					2022 yilda 2018 yilga nisbatan, % da
		2018	2019	2020	2021	2022	
1.	Qarshi shahri	39	90	105	140	166	425,64
2.	Shahrisabz shahri	29	56	75	99	156	537,93
3.	G‘uzor tumani	25	31	51	57	134	536,00
4.	Dehqonobod tumani	7	20	51	74	160	2285,71

¹ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

²Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

5.	Kasbi tumani	24	36	101	127	191	795,83
6.	Kitob tumani	22	44	68	94	188	854,55
7.	Koson tumani	38	58	123	187	257	676,32
8.	Qamashi tumani	14	23	49	68	202	1442,86
9.	Qarshi tumani	18	33	66	117	215	1194,44
10.	Mirishkor tumani	17	23	44	82	160	941,18
11	Muborak tumani	14	25	44	49	75	535,71
12	Nishon tumani	20	28	63	97	126	630,00
13	Chiroqchi tumani	12	27	74	118	252	2100,00
14	Shahrisabz tumani	21	59	74	105	202	961,90
15	Yakkabog‘ tumani	26	42	89	144	329	1265,38
16	Ko‘kdala tuman	0	0	0	0	75	100,0
	JAMI	326	595	1 077	1 558	2888	8,9 marta oshgan

2-jadval bolalarni qamrab olish darajasi 20 foizdan 50 foizgacha oshganini ko‘rishimiz mumkin (2-jadval).

2-jadval

Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta’lim tashkilotlarining tuman va shaharlar kesimidagi qamrab olish darajasi¹

№	Hududlar	MTT		Shundan	
		3-6 yoshli bolalar soni, kishi	3-6 yoshli bolalarni MTT qamrab olish darajasi, %	xususiy MTT	
				3-6 yoshli bolalar soni, kishi	3-6 yoshli bolalarni MTT qamrab olish darajasi, %
1	Shahrisabz shahri	4 571	39	2 942	25
2	Qarshi shahri	7 996	43	3 914	21
3	G‘uzor tumani	8 030	43	4 127	22
4	Dehqonobod tumani	2 829	19	3 592	25
5	Qamashi tumani	6 511	25	5 302	20
6	Qarshi tumani	6 951	34	6 919	33
7	Koson tumani	9 166	35	6 740	26

¹Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

8	Kasbi tumani	5 823	33	4 532	25
9	Kitob tumani	5 946	25	4 727	20
10	Mirishkor tumani	2 804	27	3 888	38
11	Muborak tumani	2 866	39	1 798	24
12	Nishon tumani	6 350	46	2 837	21
13	Chiroqchi tumani	5 330	20	6 276	24
14	Shahrisabz tumani	7 382	37	4 283	22
15	Yakkabog‘ tumani	6 862	26	8 092	31
16	Ko‘kdala tumani	3 827	19	1 726	9
Jami		93 244	30,9%	71 695	23,8

2-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, Qashqadaryo mintaqasida maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ko‘p qismini xususiy va davlat sherikchilik maktabgacha ta’lim tashkilotlari tashkil etadi. Qashqadaryo viloyatida 2022-yil 3-6 yoshli bolalar soni 93244 nafarni tashkil etib, 3-6 yoshli bolalarni MTT qamrab olish darajasi 30,9 %ga teng. Ayrim tumanlarda bolalarni qamrab olish darajasi yuqori – Nishon, Qarshi, Shahrisabz va G‘uzor tumanlarida 45-49 foizni tashkil etadi. Mintaqada xususiy Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida 3-6 yoshli bolalar soni 716954 kishini tashkil etib, qamrab olish darajasi juda past 23,8 foizni tashkil etmoqda.

Ushbu jadval ma’lumotlaridan ma’lum bo‘lishicha oxirgi yillarda Qashqadaryo mintaqasida 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta’lim tashkilotlarida qamrab olish darajasi tumanlar kesimida yuqori darajaga erishilgan. Ayniqsa, Nishon, Shahrisabz va Yakkabog‘ tumanlarida 3-6 yoshli bolalarni qamrab olish darajasi 5-8 martagacha oshganini ko‘rishimiz mumkin, G‘uzor, Kasbi, Kitob, Qarshi, Muborak tumanlarida esa 4-5 martagacha qamrab olish darajasi oshgan. Shuning uchun ham Qashqadaryo mintaqasida 4,11 martaga o‘sganligini ko‘rishimiz mumkin. Buning asosiy sababi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yosh bolalarni tarbiyalash, bilim berish va maktabga tayyorlash jarayoni yaxshi yo‘lga qo‘yilganligidan dalolat beradi, ammo mintaqadagi 3-6 yoshli bolalarni MTT (maktabgacha ta’lim tashkilotlari)da qamrab olish darajasi Samarqand, Buxoro va Farg‘ona viloyatlariga qaraganda past ekanligi aniqlandi. Qashqadaryo mintqasida 3-6 yoshli bolalarning umumiy soni 298311 kishini tashkil etib, bu ko‘rsatkich 2018-yilga nisbatan 56468 nafarga bolalar ko‘payganligini va maktabgacha ta’lim tashkilotlariga oshganligidan dalolat beradi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlarni jamlagan holda, bizningcha outsorsing xizmatlaridan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida foydalanish mexanizmi haqidagi qarashlarini taqdim etgan holda: outsorsingning maqsadi va vazifalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq bo‘lgan mijoz tashkilotlarning mantiqiy harakatlari tizimi, boshqaruv tamoyillari, funksiyalari va usullarini aniqlash, outsorsing tashkilotini tanlash, shartnoma tuzish va uning barcha bosqichlarida minimal risklar bilan bajarilishini nazorat qilish, maxsus tashkiliy tuzilma - vakolatlar markazi yordamida ko‘rsatiladigan xizmatlarning yuqori samaradorligi va sifatidir.

Umumiy xavfning texnologik nosozlik (4 ta ko‘rsatkich bo‘yicha) va outsorsening malakasi (6 ta ko‘rsatkich bo‘yicha) bo‘linishi hisobga olingan. Bunday holda, tadqiqotda uchta zona olingan bo‘lib: **yuqori, o‘rta va past xavf.** Maktabgacha ta’lim tashkilotlari outsorsing xizmatlaridan foydalangandan so‘ng loyihaning xavfliligini baholash uchun 8 ta yo‘nalish bo‘yicha loyihani amalga oshirishning haqiqiy sifatini o‘lchash taklif etildi. Ko‘rsatkichning 71-100% oralig‘idagi darajasi yuqori real sifatni va shuning uchun kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nosozliklarning past ko‘rsatkichini tavsiflaydi. Bundan tashqari, sheriklar kelajakda munosabatlarni yuqori ishonch asosida yangilashlari mumkin.

Shuningdek, mutaxassislar tajribasidan foydalanish va olingan baholarni shakllangan sifat zonalarini bilan bog‘lash taklif etildi: past, o‘rta, yuqori. Xavf, samaradorlik, sifat mexanizmini

shakllantirish tizimining ko‘rsatkichlari uchun qiymatlarning mavjudligi maktabgacha ta’lim tashkilotlari outsorsing xizmatlaridan foydalanganidan so‘ng asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga, ya’ni maktabgacha ta’lim tashkiloti va outsorsing tashkiloti o‘rtasida shartnoma va uning keyingi amalga oshirishga imkon beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida outsorsing xizmatidan foydalanish holati va xavflarni, sifat va samaradorlikni baholash usullari ishlab chiqildi va tizimlashtirish amalga oshirildi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida outsorsing loyihalarini qo‘llashda xavflarni, sifat va samaradorlikni o‘lchash usullari bo‘yicha asosli xulosalar chiqarildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063>

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda —2017-2021 yillarga maktabgacha ta’lim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Qarori

3. Гилмиярова М.Р. Проблемы и перспективы развития бухгалтерского аутсорсинга // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление, 2017. - № 2. - С. 76-80.

4. Федорова Е.А., Ермолов А.Б. Анализ современных тенденций в аутсорсинге бухгалтерского учета // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2016 . - № 27 - С. 4-14.

5. Корнейчик М., Лягуская Н. Развитие бухгалтерского аутсорсинга в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://соДнус.ат.уа/публ/2016_03_31_Ивив/сексия сестион 8 2016_03_31/развитиэ буквааитерскоао аутсорсиаа в республице беларус/122-1-0-1848. - Дата доступа: 02.05.2018.

6. Васильев А.С., Миргородская Т.Б. Проблемы и перспективы аутсорсинга бухгалтерского учета в России // Международный научно-исследовательский журнал, 2015. - Выпуск № 1. Част 2. - С. 19-21.

7. Ескова Л.Ф., Дрозд А.М., Маневич А.Б. Аутсорсинг в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://эииб.бсу.бй/битстрем/123456789/89793/1/дрозд_маневич_сборник11Жом1.пдф. - Дата доступа: 12.03.2017.

8. Пардаев М.Қ. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари.—Т.: «Иқтисод–молия». 2008. – 260 б.

9. Урозов Б.К. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида бухгалтерия хисоби ва аудитнинг долзарб масалалари. – Т.: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2011. – 260 б.

Н.Эргашева Совершенствование механизма использования аутсорсинговых услуг в дошкольных образовательных организациях Кашкадарьинской области	N.Ergasheva Improving the mechanism of using outsourcing services in preschool educational organizations of Kashkadarya region
Аннотация: в данной статье представлены научно обоснованные предложения и рекомендации по выбору клиентом рынка аутсорсинговых услуг, заключению и управлению аутсорсинговым договором, основанные на совершенствовании механизма использования аутсорсинговых услуг в дошкольных образовательных организациях. Ключевые слова: аутсорсинг, аутсорсер, организация дошкольного образования, риск, эффективность, механизм аутсорсинга, качество, аутсорсинговая услуга, оценка, цена, стоимость аутсорсинга.	Abstract: this article presents scientifically based suggestions and recommendations on the selection of the outsourcing services market by the client, the signing and management of the outsourcing contract, based on the improvement of the mechanism of using outsourcing services in preschool educational organizations. Keywords: outsourcing, outsourcer, preschool education organization, risk, efficiency, outsourcing mechanism, quality, outsourcing service, evaluation, price, cost of outsourcing.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

Ҳикмат ахтарганга ҳикматдир дунё

Ҳикматларга амал қилган кишининг ҳаёти безалган ва гўзал бўлар экан.

* * *

Ташқи кўринишимизни одамлар яхши кўради, биз эса фақат кўзгуда кўрамыз. Ички дунёмизни фақат тасаввур қиламиз холос. Уни ҳеч ким кўриб бўлмайди.

* * *

Ёлғончининг калласи яхши ишлайди, агар бундай бўлмаганда ишонтириш қийин бўларди.

* * *

Яхши ўқиган киши билимдон. Агар ундан ҳаётда фойдаланмаса ўзига бефарқ, нодондир.

* * *

Инсон ҳар бир кўрганидан хулоса чиқариб, уни яхшилик йўлида ишлатса, “бу одам кўпни кўрган”, деган унвонга сазовар бўлади.

* * *

Пулнинг кўплиги ҳам, йўқлиги ҳам Аллоҳнинг синови. Пулим кўп деб, кибрланманг, пулим йўқ, деб изтироб чекманг. Иккала ҳолат ҳам сабр қилиш учун синовдир.

* * *

Яхшиликни ўйлашнинг ўзи яхшилик. Бундай инсон фақат яхшилик қилади. Яхшилик қилган одам яхшилик куршовида хотиржам яшайди.

* * *

Ишлаганда вақтни кутсангиз, ўтиши қийин кечади. Ишнинг битишини кутсангиз вақт етишмай қолади.

* * *

Ҳикматлар инсоннинг инсон бўлиб шаклланишида маънавий омил ва тарбия воситасидир.

* * *

Ҳикматлар инсонни эзгуликка, инсонпарварликка, меҳнатсеварликка ундаш билан бирга Ватанга садоқат руҳида тарбиялашга ҳам хизмат қилади.

* * *

Бахтдан баҳраманд бўлиб яшашни англаш руҳиятини ҳам ҳикматлар орқали шакллантириш мумкиндир.

* * *

Агар одам ўзини яхши англаб улгурмаган бўлса, мансабга эришиш билан бирга одамгарчилик чегарасидан чиқиб боради.

* * *

Агар одам лақма бўлса унда фақат у билмаган сиргина ошкор бўлмайди.

* * *

Аллоҳдан ва мамлакатадаги қонунлардан бошқа нарсалардан кўрқиб яшайдиган инсонларнинг ҳаётида мазмун ва хотиржамлик бўлмайди.

* * *

Агар икки киши бир-бирига душман бўлса, уларни бошқалар гиж-гижламса, уларнинг душманлиги авж олиб кетмайди.

* * *

Энг хайрли ишлардан бири иккита келишмай қолган кишиларни яраштириб қўйишдир.

* * *

Ўзингизда борини қадрлашни ўрганинг, йўқотгандан кейин пушаймоннинг фойдаси йўқ.

* * *

Бугун саломатмисиз, унинг қадрига етиб яшанг. Саломатликни йўқотгандан кейин уни изтироб ва афсус билан тиклаб бўлмайди.

* * *

Сирингни билган одамнинг айтганини қилишга мажбур бўлиб қолсан, акс ҳолда сенинг сирингни ошкор қилиш билан кўрқитади.

* * *

Одамларнинг ишлашининг сабаблари: яшаш учун нон топиш, хўжайиннинг мақтовига сазовор бўлиш, тақдирланиш, кўп ҳолларда савоб олиш, охираат учун захира қилиш ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмайди.

* * *

Бахтсиз одам бахтли одам билан дўст бўла олмайди. Чунки унинг бахтсизлигининг сабабларидан бири қалбида ҳасад борлигидадир.

* * *

Ҳасадгўйнинг дўсти бўлмайди. Чунки ўзидан зўрларга ҳасад қилса, ўзидан камбағалроқларга кибр қилади.

* * *

Олим бўлишдан олдин одам бўлиш лозим экан. Ҳақиқий инсон бўлмаган олимнинг инсонларга жамиятга фойдаси кам бўлар экан.

* * *

Фанга доир китобни ўқишдан олдин ҳикматларни ўқиш лозимдир. Таълим олишдан олдин тарбия олган бўлиш ҳам керак.

* * *

Бирданига одамларга яхшилик қилиш қўлингиздан келмаслиги мумкин, бироқ яхшилик қилиш ниятидан чекинмасдан яшанг. Албатта мақсадингизга эришасиз.

* * *

Телеграмнинг Aptekauz каналида (<https://t.me/+nxOHsj4uMVQ1YzI6>) “10 та ҳаёт ҳикмати!” берилган экан. Ушбу ҳикматларни Сайдахрор Ғуломов домлага Нодиржон Абдурахманов деган киши йўллаган. Шу тариқа бу бизнинг эътиборимга ҳам тушди. Қарасак жуда яхши ҳикматлар экан, Сиз азиз ўқувчиларга ҳам илинишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Марҳамат танишинг:

* * *

Бахтли инсонлар бошқаларни ҳам бахтли кўришни исташади!

* * *

Ҳеч қачон омадсизликдан бош эгманг, чунки бахт куши ҳам эгик бошларга қўнмайди!

* * *

Ҳақиқий бахт - бу энг аввало саломатлик ва ота-онанинг меҳридир...!

* * *

Сизни ранжитган инсонларни кечиринг, аммо ўзингизга қайта яқинлаштирманг!

* * *

Аллоҳ инсонлар елкасига, улар кўтара олмайдиган юкни ташламайди!

* * *

Барчамизга ҳақиқат ёқади, аммо ҳақиқатни айтган одам ёқмайди!

* * *

Ночор аҳволда яшаш ҳар доим ҳам камбағаллик белгиси эмас, дангасалик белгиси ҳамдир!

* * *

Бойлик - пулнинг кўплиги эмас, нафснинг тўқлигидир!

* * *

Ростгўй инсон - ҳаммага душман!

* * *

Натижа ниятингизга боғлиқ эканлигини унутманг!

* * *

**Саидахрор Гулямов ва Мамаюнус Пардаевларнинг ҳамкорликда тайёрлаган
ҳикматларидан**

ИБРАТЛИ БИТИКЛАР

Қуръон рақамларда

- 30 пора;
- 114 сура;
- 6236 оят;
- 77.439 сўз;
- 323.015 ҳарф;
- 4 марта Муҳаммад;
- 136 марта Мусо исми;
- 25 марта Исо исми;
- 43 марта Нуҳ исми;
- 145 марта Ҳаёт ва ўлим сўзи;
- 4 марта Иссиқ ва совуқ;
- 24 марта Эркак ва аёл;
- 77 марта Жаннат ва дўзах;
- 115 марта Дунё ва охират;
- 25 марта Иймон ва Куфр;
- 88 марта Фаришталар ва шайтон;
- 34 марта Сажда сўзи;
- Қуръон: 22 йил 02 ой 22 кунда нозил бўлди;
- Энг катта сура Бақара 286 оят;
- Энг кичик сура Кавсар сураси 3 оятдан иборат.

Манба: https://t.me/+2a5MtekY8_JhOTAy

Бой бўлишни истасангиз...

Ростгўй одам бойдир,

Ёлғончи эса доим сиқилиб, эзилиб яшайди.

Такводор одам бойдир,

Фосиқ эса доимий ваҳшатда (ёлғизликда) яшайди.

Яхшилик қилувчи бойдир,

Ёмонлик қилувчи ўз ёмонлигидан қайғуга ботиб, ич-этини еб юради.

Олим одам илми билан бойдир,

Жоҳил эса илмсиз ёки илми оз бўлгани сабабли фақирдир.

Сабрли одам бойдир, сабрининг мукофотини олувчидир,

Умидсиз, бесабр одам маҳзундир.

Қариндошига силаи раҳм қилувчи одам бойдир,

Қариндоши билан алоқани узувчи ҳар қанча моли кўп бўлса ҳам фақирдир.

Ота-онасига яхшилик қилувчи бу яхшилигининг баракаси билан бойдир,

Уларга ёмонлик қилувчи фақирдир, яхшилик қилиш неъматидан маҳрумдир.

Қўли очик, саховатли киши бойдир. Чунки Аллоҳ таоло унинг садақалари ўрнини зиёдаси билан тўлдириб беради.

Бахил кимса ҳар қанча пули кўп бўлса ҳам фақирдир.

Аллоҳ таолони зикр қилувчи одам бойдир,

Аллоҳни зикр қилмай, ғафлатда юрган кимса фақирдир.

Аллоҳ таолога итоат қилувчи бойдир, бахтлидир,

Осий эса фақирдир, бахтсиздир.

"Ким бахтли бўлишни хоҳлайди?" номли мақоладан олинди.

Манба: Namoz Vaqtlari □ | Расмий канал: <https://t.me/+wP0Ytli-dpE5N2Q6>

Мамаюнус Пардаев – тизимлаштирувчи ва тўпловчи

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Тахририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис ҳамда иқтисодиётга оид мавзулардаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, тахририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:**
- ☞ Муаллифнинг фамилияси, исми ва отасининг исми, лавозими ва илмий даражаси, мавзунинг номи, аннотация, калит сўзлар (ўзбек, рус ва инглиз тилларида).
- ☞ Кириш. мавзунинг долзарблиги,
- ☞ Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили,
- ☞ Тадқиқот методологияси,
- ☞ Таҳлил ва натижалар,
- ☞ Хулоса ва таклифлар,
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиши лозим.

- ☞ **Илмий мақоланинг ҳажми** жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3 бетдан, тақризлар 2 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида 10 бетгача расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақоланинг матни ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, раво ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 1 нусхада қоғоз вариантыда муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Тахририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрирлаш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли фақат китоб шаклида ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим. Альбом шаклидаги жадвал ва расмлар қабул қилинмайди.
- ☞ Мақоланинг умумий мазмуни унинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, мавзуга оид бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида муаллиф фикр-мулоҳазалари ифода этилган, яқуний хулосага, аниқ таклиф ва тавсияларни ўз ичига олган бўлиши керак.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди ва қайтарилмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Тахририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши ва албатта иқтибос берилиши шарт. Мақолалар плагиат (кўчирмачилик) текширувидан ўтказилади.

ISSN 2091-5187

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят
бўлимида нашрга тайёрланди.

22.05.2024 йилда теришга берилди. 7.06.2024 йилда босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84_{1/8}. “Times” гарнитураси. Офсет
босма усули. Шартли босма табоғи 15,76. Ҳисоб-нашриёт
табоғи 12,5. Адади 100 нусха. Буюртма № 0076А/24.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг
матбаа бўлимида чоп этилди.
Лицензия № 025316.
Реестр № Х-119112.

Манзил: Самарқанд шаҳри, Шохрух кўчаси, 60-уй.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2024.